

ISTORIA
FILOLOGIEI ROMÂNE

CU O PRIVIRE RETROSPECTIVĂ ASUPRA ULTIMELOR DEZENII (1870-1895)

STUDII CRITICE

DE

LAZĂR ȘAINEANU

A DOUA EDITIUNE

BUCUREȘCI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECU & COMP.

21, Calea Victoriei, 21

1895

—
Prețul Lei 4.—

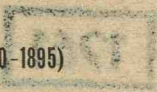
~~N° 298/R.F./19/1896~~
Inv. A. 796

Mar. 1798i

ISTORIA FILOLOGIEI ROMÂNE

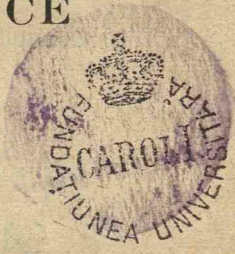
CU O PRIVIRE RETROSPECTIVĂ ASUPRA ULTIMELOR DECENII (1870-1895)

STUDII CRITICE

DE

LAZĂR ȘĂINEANU

A DOUA EDITIONE

B236700

23727
53756

BUCUREȘCI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECŪ & CŌMP.

21, Calea Victoriei, 21

1895

459.009

CONTROL 1953

1956

1961

D

Sublet
17981
de tipograf

Tóte exemplarele vor purta semnătura autorului.

L. Tarneaş

BIBLIOTECA UNIVERSITĂŢII URSULUI
COTA 17 981

ec93/06

B.C.U. Bucuresti

C23727

iat

DE ACADEMIA ROMANA

ISTORIA
FILOLOGIEI ROMÂNE

DE ACELAȘI AUTOR :

ELEMENTE TURCESCÎ ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Bucurescî 1885. A doua edițiune în preparațiune.

LELELE. Studiū de Mitologie comparativă, 1886.

INCERCARE ASUPRA SEMASIOLOGIEI LIMBEI ROMÂNE. Tesă de licență în Litere. Operă premiată de Universitate, 1887.

LES JOURS D'EMPRUNT OU LES JOURS DE LA VIEILLE. Tesă de doctorat. Paris-Leipzig, 1889.

STUDIŪ DIALECTOLOGIC ASUPRA GRAIULUI EVREO-GERMAN. Partea I. Bucurescî, 1889.

LINGUISTICA CONTEMPORANĂ. Discurs de deschidere a cursului de Filologie comparativă la Facultatea de Litere din Bucurescî, 1890.

RAPORTURILE ÎNTRE GRAMATICA ȘI LOGICA. Studiū de Linguistică generală. Prelegeri ținute la Universitate. Buc. 1891.

AUTORII ROMÂNI MODERNI, III ed. Craiova, 1895.

IÓN ELIAD RĂDULESCU ca gramatic și filolog. Conferință ținută la Ateneū, cu portret și 4 anexe. Bucurescî, 1892.

BASMELE ROMÂNE ÎN COMPARAȚIUNE CU LEGENDELE ANTICE CLASICE ȘI ÎN LEGĂTURĂ CU BASMELE POPÓRELOR ÎNVECINATE ȘI ALE TUTUROR POPÓRELOR ROMANICE. Operă premiată și tipărită de Academia Română. Bucurescî, 1895.

STUDIİ FOLKLORICE. Cercetări în domeniul literaturii populare (în curs de publicațiune).

Va apare :

ȘESE ANI DIN VIAȚA UNUI FILOLOG ROMÂN (1889—1895). Fragment auto-biografic de Lazăr Șăineanu. Va conține capitolele : Intórcerea mea în țară. — Primele impresiuni. — Lumini și umbre. — Numirea mea la Universitate. — Istoricul unei naturalizări. — Ómeni și fapte. — Starea intelectuală a societății române la sfirșitul secolului al XIX-lea.

PREFAȚA LA A DOUA EDIȚIUNE

Prima edițiune a acestei cărți a întâmpinat o primire binevoitoare, ce a covârșit toate așteptările noastre. Unele capitole au fost traduse în limba germană (în «Romänische Revue»), iar studiul despre învățămîntul în epoca fanariotă a fost reprodus și comentat în limba neo-grécă (în «Paris»). Judecata emisă asupra fanariotismului a găsit o aprobare unanimă, reducînd ast-fel la adevărata lor valoare recente tentative de rehabilitare intelectuală a acelei triste epoce.

Recensiunile apărute în revistele române și străine apreciază meritele multiple ale operei și relevă bogăția informațiunilor și originalitatea vederilor. O notă discordantă în acest concert de elogii o formeză raportul din Analele Acade-

miei Române (1893), cu ocasiunea prezentării la premiare a cărții. Autorul acelei dări-de-sémă, d. N. Quintescu, nu este specialist în filologie. Cel puțin, singura-i operă remarcabilă «De la Bucuresci la Coblenz» nu trădeză vr'o erudițiune specială în această materie. Și numai ast-fel se pôte înțelege, cum d. Quintescu a căutat să înlocuiască înțelegerea rațională a faptelor cu o malițiositate plină de fineță și de reticență. Concluziunea-i dogmatică sună, că cartea «nu aduce nimic nou în studiile noastre filologice». Aci raportorul ia vorba *noii* în sens absolut și repetă ast-fel inconscient sentența de mult rostită și de către însuși înțeleptul Solomon, care într'un moment de ciudă exclamă: Nimic nou sub sóre! Dar străvechiul sceptic ținea ferm la spusele sale, pe când d. Quintescu și-a retractat — sîrmanul! — în plină ședință a Academiei una din imputările ce-mi făcuse relativ la opera etnografică a d-lui Tocilescu. Și urmând acelei fericite inspirațiuni, d-sa ar fi trebuit să-și calce pe inimă și să retracteze raportul în totalitatea sa — pentru onórea Academiei și a sciinței.

Afară de unele modificări și omisiuni neînsemnate, textul din a doua edițiune a rămas esențial același. El a fost pus în curentul cercetărilor

și publicațiilor din ultimii trei ani. Sperăm că și sub această nouă formă el va corespunde destinațiunii sale și împărtășim din totă inima dorința exprimată de unul dintre recenzenți, ca această carte să dea ocaziune la numeroase lucrări noue, să îndemne la muncă tînăra generațiune și s'o sprijine cu indicațiuni folositoare.

Lazăr Șăineanu

București, 1 Maiu 1895.

INTRODUCERE

A trecut un secol, de când părintele Samuil Klain de la Sad și Marele Vistier al Principatului Valachiei, Ianache Văcărescul, publicară, la scurte intervale și independent unul de altul, primele lucrări gramaticale asupra limbei române. Anii 1780 și 1787, când apăruă „Elementele limbei daco-romane“ și „Observațiile asupra Gramaticii românesce“, sînt date memorabile în istoria filologiei române.

Din primul moment se accentuează un mod de a vedea fundamental diferit în cercetarea materialelor limbei și această divergență se perpetuă în timp de un secol, constituind o barieră neînvinsă între două direcțiuni gramaticale extreme.

Una se afirmă mai întîi cu sgomot, reușesce, mulțumită unor apucături erudite, a câștiga o parte inteligentă a națiunii și, tocmai în momentul când ajunge singură dominantă, sucombă lăsând puține urme durabile. Cea-laltă, cu o înfățișare mai modestă, trece la început aprópe neobservată, se continuă în tăcere cu Eliad și Golescu, apoi, desprețuită cât-va timp, revine

iarăși la onóre: prezentul îi aparține și e sigură de viitor.

Pe când Văcărescu, observator consciințios, se mărginesce la înregistrarea obiectivă a faptelor lingvistice, călăuzindu-se de usul, ce-l consideră ca unicul criteriu în materie de limbă; Klain și urmașii lui introduc în filologia română principiul subiectivismului, împropătând procedurile analogiștilor anticii și adoptând ideile filosofice ale secolului al XVIII-lea despre caracterul artificial al graiului.

Acest mod de a vedea unilateral justifica în aparență orî-ce inovațiune. Gramaticul, din simplu observator, devenea legislatorul suprem al limbei, ce o putea reforma după placul său vederile sale. De aci o tendență sistematică de ameliorări din ce în ce mai radicale: cu cât gramaticul poseda mai multă erudițiune, cu atît mai îndrăsnită devenea opera-i de transformare lingvistică. Lucrul ajunsese acolo, în cât evoluțiunea finală nu mai recunoscea punctul de plecare: lipsindu-i în cele din urmă orî-ce măsură și înlăturând cu tot din adinsul orî-ce sprijin temeinic, clădirea, ridicată după vederi subiective, rămase planând în vid și se spulberă la prima ciocnire cu realitatea.

Considerând pustiirile și confusiunile, cauzate de subiectivism în domeniul limbei, cel mai mare gramatic al timpului modern și al tuturor timpurilor — Jacob Grimm — a condamnat fără apel întréga gramatică subiectivă ca „un pedantism fără sémén“ (*eine unsägliche Pedanterei*), care, lipsit de luminile evoluțiunii istorice și ale filosofiei lingvistice, se mișcă într'o

lume pur ideală și n'are alt rezultat de cât a împedeca libera desvoltare a grafului.

În cartea de față s'aũ consacrat capitole speciale originii și treptatei progresări a principiului subiectiv, reprezentat în filologia română de școla etimologică ardelénă.

Fenomene de ordine istorico-politică i-aũ dat naștere și împrejurări sociale nefavorabile aũ contribuit a-ĩ da o direcțiune din ce în ce mai acută. Provenința și existența-ĩ seculară își găsesc ast-fel până la un punct justificarea lor.

Procederile-ĩ extreme nu sînt mai puțin motivate față cu starea încordată a lucrurilor din trecut.

Dintre linguiștii occidentului, până la întâiul pătrar al secolului nostru, Hervas e singurul, care declară fără înconjur originea romană a poporului și a limbei noastre. Toți cei-lalți până și Adelung consideră pe ambele ca amestecături slavo-romane. Trebuia dar pusă în lumină, și într'o lumină orbitóre, latinitatea némului și a limbei sale. Acésta explică excesul de zel în studiile istorice și gramaticale, întreprinse de reprezentanții școlei etimologice.

Două bunuri neprețuite aũ rezultat din îndelungatele opintiri ale etimologismului : alfabetul latin, care prevaléază din capul locului (în sînul acestei școle), și studiul istoric al limbei naționale, inaugurat de Cipariu, figură venerabilă și rămasă cu desăvîrșire izolată chiar în mijlocul adeptilor sei. Filolog în tótă puterea cuvîntului, moderațiunea și spornica activitate a rēposatului canonic (din nenorocire în mare parte atinsă

de dogmatism) formeză o continuă protestare în contra exceselor comise în domeniul limbei de predecesorii și contimporanii seî.

Tendența latinistă are o analogie isbitore cu direcțiunea inaugurată în Grecia modernă, către sfirșitul secolului trecut cam în același timp cu Klain și Șincai, de către celebrul elenist Adamantios Koraïs (1748—1833).

Acelși năzuințe de regenerare națională și aceeași precipitare de a demonstra Europei directă continuitate și transmisiunea intactă a elenismului îndemnară pe ilustrul filolog a efectua o restaurare formală a trecutului linguistic. Pe când Serbia avu rara fericire de a posedea în Vuk Karađić un om de geniū, care, cel dintăiū în orientul Europei, a întrevăduț importanța folklorului și a căutat să formeze din graul popular trañnicul substrat al unei limbi literare; Koraïs și școla sa, înlăturând cu desăvîrșire limba poporului, ajunseră la creațiunea unei idiome artificiale, care nu mai era nici elenă nici grécă modernă, ci o mixtură dintr'ambele în doze neegale. Dacă formele gramaticale și vocabularul rămăneaū elene, apoi sintaxa, adică sufletul graului, era străină și în cazul cel mai favorabil o imitațiune superficială a spiritului antic. Acéstă stare de lucruri continuă a subsista încă în Grecia și abia în timpul din urmă s'aū arėtat simptomele unei vigurose reacțiuni în favoarea graului popular.

O tendență pronunțată de latinisare a limbei se ivi și în Franța către mijlocul secolului al XVI-lea. Așa numita Pleiadă urmărea regenerarea limbei și a

poesiei prin imitarea modelelor antice: „Nos ancêtres — dicea eroldul Pleiadei, du Bellay, în manifestul său de reformă literară — ont laissé la langue si pauvre et si nue qu'elle a besoin des plumes et des ornements d'autrui“. Dar ca și așurea, Șcôla nu se mulțumi numai a slei din isvorul greco-roman și a îmbogăți limba prin infusiune de elemente antice, dar preținse încă a latinisa și forma néoșă a vorbelor populare, trecând ast-fel cu vedere individualitatea limbei.¹⁾

Precum latinisatorii noștri nu se mulțumiau cu forme existente (ca „ață, luptare“), considerându-le ca vulgare și aspirând a le înobili (rostind și scriind „acia, luctare“); tot ast-fel reprezentanții Pleiadei căutaă a alunga vorbele reale „oiseux, venger“, substituindu-le forme pretins mai nobile „otieux, vindiquer“, dintre cari o parte, mulțumită unor împrejurări particulare, a persistat diferențiându-se și sub raportul semantic.

Negreșit în secolul al XVI-lea Știința limbei s'afla

1) Cele două caracteristice ale Reformei lingvistice încercată de Pleiada — compozițiunile și derivațiunile artificiale — ne întîmpină și în istoria limbei române. Faîmósele compozițiuni în stil omeric din versurile exametre ale lui Dubartas, contimporanul Pleiadei: Apollon porte-jour, Hermes guide navire, Mercure échelle-ciel, invente-art.... își află un pendant în formațiunile analóge ale réposatului Aristia: mintagerul Joșe, braț-alba Junone, ambeclaudu Vulcan, pedelocce Achile.... Iar specimene de *provignement* ca «verve-verver-vervement» ne aduc aminte de «limbă-limbariü-limbămînt» și de cele-lalte mijlóce de îmbogățire a limbei, preconisate de Pumnul și șcôla sa. — *Nil novi sub sole!* Limba francesă avu, în același secol, și ai seî «italianiseurs», pe cari îi ăa în rîs, într'o serie de dialoguri francese italianisate, ilustrul elenist Henricus Stephanus.

încă în fașe, necutezând a eși la lumină de cât în modeste, adesea necorecte, formule de Tatăl-nostru, cari se continuă până la începutul secolului actual. O istorie a filologiei române nu pôte trece cu vederea aceste prime gângăvirii ale unei științe, menite a ajunge la plină desvoltare abia în timpul nostru. Iată pentru ce cartea de față se deschide cu cercetarea cronologică de asemenea formule.

În ordinea normală a lucrurilor, poliglotia a preces filologia, cunóscerea practică a limbilor provenind din cauze cu totul altele de cât cele ce produc studiul lor științific. Țera noastră s'afla odinióră supt acest raport în condițiuni excepțional de favorabile. Cu mult mai înainte ca limba română să fie supusă unei cercetări gramaticale, ea poseda poligloți de mare valóre, între cari Cantemir, principele-scriitor, ocupă întâiul rang atât prin cunoscințele-i multiple, cât și prin viul interes, ce manifestă pentru istoria și limba română.

Invetămîntul din școlele fanariote a fost mai mult o pedică seriósă de cât un element de progres pentru cultura națională.

După capitolele consacrate primelor studii gramaticale asupra limbei noastre și după examinarea minuțiosă a diferitelor sisteme de reformă linguistică, patronate de direcțiunea etimologică, fonetică și italiană, trecem apoi în revistă evoluțiunea lexicografiei române de la primele ei începuturi până în present. „Elemente române în limbile străine“ forméză o complementare indispensabilă a ochirii critice asupra progreselor lexicografiei.

Un capitol final, cel mai vast dintre toate, expune suma de muncă intelectuală, desfășurată în cursul ultimelor două decenii în diferitele ramuri ale filologiei române. Lăsând la o parte lucrările secundare, menite a întregi sinteza în amănunțele ei, sîntem în stare a releva în toate aceste ramuri câte una sau două producțiuni de prima ordine, cari fac onóre sciinței române și permit a spera în viitorul ei.

În modul acesta ne-am încercat a presenta un tablou pe cât s'a putut mai comprehensiv despre fa-sele cele mai marcante ale filologiei române. Cu spi-ritul imparțial am căutat a ne da sémă de sistemele cele mai contradicétóre, de vederile cele mai originale în materie de limbă. În cercetarea diferitelor mani-festări și producțiuni filologice, ne-am călăuzit tot-d'a-una de principiul istoric, singurul care póte da o ex-plicațiune satisfăcétóre unor fenomene de natură atât de variată.

Nu avem pretențiunea de a oferi o Istorie com-pletă și metodică a filologiei române, dar sperăm a nu fi trecut cu vederea nici unul din momentele mai im-portante ale evoluțiunii sale istorice.

LIMBA ROMÂNĂ ÎN OCCIDENT

(1592—1850)

I. Formule de „Tatăl nostru“

De pe la mijlocul secolului al XVI-lea până aproape de pragul secolului nostru, Linguistica a străbătut o perioadă, al cărei caracter diletantic priméază aproape cu desăvîrșire orîce preocupare serios științifică. Activitatea-î se manifestă, în rēstimpul acestei perióde, mai ales în compilare saũ colecționare de specimene de limbă, cari tindeau mai mult a satisface curiositatea învęțașilor de cāt contribuiau la progresarea adevărată a științei. Formula Tatălui-nostru servea drept substrat tuturor acestor specimene. O idee preconcepută a dat impulsul și a călăuzit, peste un secol și jumătate, cercetările de asemenea natură : idea, că tóte limbile se trăgeau dintr'un prototip comun, din limba ebraică, care, după expresiunea lui Casaubonus, avea de părinte pe însuși D-șeu, iar de talmaciũ pe Moși (*Deus hujus linguae pater, Moses vero interpres erat*). Acéstă filiațiune necesară a tuturor limbilor din cea ebraică a devenit fatală pentru evoluțiunea ulterioară

a Linguisticii — întocmai ca sistema lui Ptolomeu pentru Astronomie — impunându-î o seculară staționare, până ce Leibniz o scose din acest cerc vrăjit și-î imprimă independența și soliditatea vederilor sale filosofice.

Două sînt lipsurile inerente mai tuturor acestor colecțiuni de Tatăl-nostru : imperfecțiunea reproducerii, care rezultă dintr'o necunoscință personală a celui mai mare număr din limbile publicate, și excluderea absolută — până la Hervas și Adelung — a analizei gramaticale. Cel dintăiū dintre linguiștii numiți consideră toate compilările anterioare drept „*vana curiosidad*“, iar cel din urmă le numesce cu drept cuvînt „*blosse Curiositäten-Cabinetter*“.¹⁾

Cu toate acestea poliglotele de Tatăl-nostru reprezintă, cum am spus, aprópe întregă activitate lingvistică a celor din urmă două secole și ele nu pot fi trecute cu vedere de istoricul, care urmăresce fazele de evoluțiune ale Științei limbei. Publicațiunile de acéstă natură sînt, pe de altă parte, fórte cu greū accesibile. Preocupat de atari considerațiuni, am cređut folositor a stringe într'un mánunchiū părerile emise de învățații lingviști ai Occidentului despre originea și natura limbei și a națiunii románe. Saū, în lipsă de părerī, probele de limbă — formulele de Tatăl-nostru — ce dinșiī reproduc cu acéstă ocașiune.

Cea mai veche dintr'aceste probe, formula publi-

¹⁾ Cf. Adelung, *Mithridates*, vol. I, Apendice, unde se dá și literatura respectivă.

cată de Megiser, e anterioară „Tatălui-nostru“ de marele logofet Luca Stroici, „cea dintâi încercare de a scrie cu litere latine“, cum o numesce d. Hasdeu, și ea merită deci a fi pusă în fruntea monumentelor *cu caractere latine*.

Este, apoi, interesant a vedea, cum un linguist de forța lui Hervas ascrie limbei române o pozițiune definitivă între cele-lalte idiome neo-latine și declară, cu decenii înaintea întemeietorului filologiei romanice, neîndoioasa sa origine (Catalogo, 180): „Lingua latina matrice de' dialetti valaco, italiano, spagnuolo, francese e portoghese... Il linguaggio valaco o moldavo e dialetto immediato della lingua latina e conservasi puro nella Valakia, sebbene essa è circondata da genti che parlano idiomi differentissimi, quali sono il turco, greco, illirico, ungaro e teutonico“.

Nu mai puțin interesant este a urmări sforțările ortografice de a reda, printr'un alfabet insuficient, numeroșele nuanțe fonetice ale limbei române. Semnul *ă*, bună-ora, îl găsim notat cu *ae*, *u*, *e*, *ä* și *y*...

Intăile colecțiuni de Tatăl-nostru confundă limba română (*wallachisch*) cu cea walisă sau walonă (*wal-lisch*, *wallisich*, *wallonisch*, *wälsch*); ba încă Megiser o gratifică cu același epitet ca și limba chineză (*chinische Sprach*).

Urméza, în ordine cronologică, principalele dintr'-aceste compilări, cercetate din punctul de vedere special, care forméza subiectul acestui studiu.

Cel dintâi, care a utilizat formula „Tatălui-nostru“ ca probă lingvistică, e un Germán din Mün-

chen, *Johannes Schiltberger*. Acesta întreprinse, între anii 1394—1427 o călătorie prin Europa, Asia și Africa. El străbătu prin Ungaria și Bulgaria, Valachia, Transilvania și Moldova, numită pe atunci Valachia mică. Călătorul noteză pretutindenea localitățile principale și atinge în trecăt despre limbile și obiceiurile popórelor, ce visita. Despre limba română n'are de cât o idee vagă, considerând-o ca o idiomă de o natură particulară.

Iată pasajul privitor la țările Române¹⁾:

„Am fost și în Valachia și în două orașe principale, unul numit *Agrich* (Argeș) și celălalt *turcesc* (Bucurescî?). Și o cetate numită *Uebereil* (Brăila), care e așezată pe Dunăre. Acolo negustorimea are corăbii și galióne, pe cari transportă mărfuri din țeri păgâne. Trebuie încă știut, că poporul din Valachia Mare și din

¹⁾ *Reisen des Joh. Schiltberger aus München in Europa, Asien und Afrika von 1394 bis 1427*, herausgegeben von Neumann. München, 1859, p. 92 și 160: «Ich bin och gewesen in der Wallachy und in den zwein hopstetten; eine genant Agrich (Argeș), die ander türkisch (Bucurescî?). Und ein statt gehaissen Übereil (Brăila), die liegt uff der tunow (Donau). Da haben die kocken (corăbii) und die galein (galióne) die koffmanschatz bringen ir niderleg von der heidenschaft. Es ist och ze merken das das volk in der grossen und in der kleinen Wallachy cristenlichen glouben helt. Und habent och ein besunder sprach, und lassent och all samt har und bart wochsen und schnidens nymer nüntz ab. Und bin gewesen in der kleinen Wallachy und ze sybenbürgen..... Dornach ist ein statt haist Sedschoff (Súcéva), die ist hopstatt in der kleinen Wallachy.» — Cf. Schiltberger, *Reisebuch...* nach der Nürnberger Handschrift, her. mit Erklärungen, Lesarten, Wörterverzeichnissen etc. v. Langmantel. Stuttgart, Lit. Verein, 1885-

Valachia Mică e de religione creștină. *Și el are o limbă particulară* și lasă să-î crească părul și barba, fără a se tunde vr'o dată. Am fost și în Valachia Mică și în Ardél..... Apoi e o cetate numită *Sedschoff* (Sucéva), care e capitala Valachiei mici.“

Conrad Gessner sau *Gesnerus* (1515—1564), bărbat de o erudițiune universală, fondatorul Zoologiei moderne și al Istoriei literare, a resumat cunoștințele lingvistice ale timpului în „*Mithridates, de differentiis linguarum tum veterum, tum quæ hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt observationes*“, apărută la Zurich, în 1555. În dedicațiunea cărții el observă, că constatarea afinității lingvistice nu-î un simplu obiect de curiositate, ci o parte integrantă a educațiunii științifice, că particularitățile graului și deosebirile limbilor merită s'atragă atențiunea unui spirit cult și filosofic.

Gessner făcu întâia încercare mai însemnată a unei colecțiuni de Tatăl-nostru (în număr de 22), încheiând cartea cu specimene din limba Țiganilor și a cărăitorilor. În privința originii și înrudirii limbilor, autorul împărtășește ideile greșite ale contemporanilor săi: numai ebraica e limbă pură, cele-lalte simple degenerări sau amestecături. Pe pagina 65 reproduce un Tatăl-nostru reto-roman (churweltsch), iar la pagina 69, în lipsa unui specimen lingvistic, ne dă următoarea notiță privitoare la Țéra Románescă :

„Valachia perquam lata regio est, a Transylvanis incipiens, usque in Euxinum protensa pelagus, plana

ferme tota, et aquarum indiga : cujus meridiem Ister fluvius excipit, septentrionem Roxani occupant, quos nostra ætas Ruthenos appellat, et versus fluvium Thiran nomados Scytharum genus, quos Tartaros hodie vocitamus. Hanc terram incoluerunt quondam Getæ... Postremo Romani armis subacti ac deleti sunt. Et colonia Romanorum eo deducta, duce quodam Flacco, a quo Flaccia nuncupata. Longo temporis tractu, corrupto (ut sit) vocabulo, Valachia dicta. *Sermo adhuc genti Romanus est quamvis magna ex parte mutatus, et homini Italico vix intelligibilis...*“

Hieronymus Megiser din Stutgard, cât-va timp profesor la Lipsca, mort în 1616, publică la 1592 în Frankfurt o colecțiune de specimene lingvistice sub titlu : „Specimen XL diversarum, atque inter se differentium, linguarum et dialectorum, a diversis auctoribus collectarum, quibus oratio dominica est expressa“ (a doua edițiune, Frankfurt, 1593).

Formula românescă a Tatălui-nostru se află la Megiser sub N. XLI cu titlul „in der chinischen Sprach“ (confundând-o cu limba chineză de sub N. XLVI) și sună ast-fel :

Tatal nostru, cine esti in ceriu,
 Sfinciaskase numele teu,
 Se vie imparacia ta,
 Su (și) se fie voja ta, cum in ceriu asa pre pomuntu,
 Puine noa de tote zilele, de-ne noa astazi,
 Su ne jerta gresalele nostre, cum su noi jertam a gresitilor nostri,
 Su nu ne duce pre noi in kale de ispitra (sic !),
 Su ne mantujaste pre noi de reu, Amen.

Alăturăm aci formula cea mai veche a Tatălui nostru cu litere latine, aflată de d. Hasdeu în „Corpul legilor polone“ de Sarnicki și tipărită la Cracovia în 1597, adică 5 ani după publicarea „specimenului“ lui Megiser, de care diferă în fond și în formă :

„Parintele nostru ce esti in ceriu, swinçaskese numele teu : se vie in pereçia ta, se fie voia ta, komu ie in ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre seçioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lessem detorniczilor nostri. Si nu aducze pre noi in ispite, ce ne mentuiaste de fitlanul. Ke ie a ta in pereçia ssi putara ssi cinstia in vecziz veczilor. Amen.“¹⁾

Claude Duret, „Président à Moulins“, cum se intitulază însuși, scóse în 1619 la Yverdon o voluminosă compilațiune, în care vorbește despre vr'o 56 de limbă, neuitând a pomeni graiul animalelor și al paserilor : „Thresor de l'Histoire des langues de cest Univers, contenant les Origines, Beautez, Perfections, Decadenes, Mutations, Changemens, Conversions et Ruines des Langues.“ La paginile 842—844 Duret tratéză „de la langue des Walachiens“ :

«Nicolas Chalcondile, livr. 2 de son Histoire des Turcs tient que le langage des Valaques semble de prime face que c'est presque

1) A se confrunta aceste formule și cele de mai la vale cu specimenele cirilice de «Tatăl-nostru» din diferite epoce, reproduse în *Crestomatia* d-lui Gaster I, 9, 32, 39, 41 și 53 și în *Cuvente den Bě-trâně* II, 118 și 413.

une mesme chose avec celuy des Italiens, mais il est si corrompu, et se treuve finablement tant de difference de l'un à l'autre que malaysément se pourroient-ils entreprendre. Comme cela se soit peu faire qu'eux usans presque du mesme parler, de mesmes mœurs et forme de vivre que les Italiens, soient allez prendre pied en ces marches-là, je ne l'ay point encor entendu, et s'y n'ay trouvé personne qui n'en sceust rendre assez bon compte. Toutesfois le bruit commun est que ce furent gents ramassez de divers endroicts, qui y aborderent premierement sans cependant avoir faict chose digne de mémoire, ne qui mérite d'estre inserée en la presente Historie. Au reste on voit encor pour le jourd'hui qu'ils ne different pas beaucoup d'avec les Italiens, tant en leurs façons de faire qu'en leurs ustancilles, armeures, esquipages et vestemens, qui sont presque uns à tous les deux Peuples...

« Pour ce qui concerne leur origine et commencement il faut entendre ce qu'on appelloit anciennement Dacie, estoit une grande étendue de pays... L'empereur Trajan l'ayant finablement subjuguée y transporta des Romains pour la repeupler et la reduit en forme de Province. Mais du temps de Galien et depuis soubz Aurelian les barbares la reconquirent. Les Gothz aussi se jetterent dedans durant l'Empire de Gratian, tellement que de ce melange *les Valachiens* sont descendus, *lesquels ayant confondu les mœurs, façons de faire et langage des dessudits en ont faict je ne sçay quoy à part qui n'y ressemble plus de rien. Toutesfois ils usent aussi du parler Ruthenique et Slavon;* pour le regard de leur nom, on dit que ce fut un Romain appellé Flaccus qui leur donna premierement et que de là ils ont esté dictz Falachi ou Valachi: car les lettres de F et V consonante se changent facilement l'une en l'autre... Iceux tiennent la Religion Chrestienne selon l'usage et tradition des Grecs. Et n'ont guere esté cogneus sinon depuis l'an 1350 que l'empereur Charles s'estant voulu attaquer à eux y fit mal les besognes. Or combien que la Valachie soit aussi appellée Moldavie et que ces deux noms soient le plus souvent confondus l'un pour l'autre, neantmoins il y a difference... On divise encor ces deux pays d'une autre sorte: celui qui est en haut devers Russie du costé d'Occident est la Valachie, d'ont la principale ville s'appelle Socavie (!), forte a merveilles et quasi inexpugnable. L'autre qui est le

long des rivages du pont Euxin est la Moldavie ou Bessarabie¹⁾

Andreas Müller prelucră într'un mod critic colecțiunile existente în publicațiunea apărută la Berlin, în 1680, sub titlul: „Oratio orationum, S. s. Orationis dominicæ versiones præter authenticam fere centum, eaque longe emendatius quam antehac, et e probatissimis auctoribus potius quam prioribus collectionibus, jamque singula genuinis lingua sua characteribus“. Pe pagina 58 găsim, sub rubrica „walsic“ (wallice), un Tatăl-nostru românesc reproduș în caractere latine, deși toate cele-lalte s'afală acolo în caracterele lor originale :

Parinthele nostru cela ce esti en tzeri.

Svintzascæse numele teu.

Vie enperetziæ ta.

Facæse voe ta cum en tzer ase și pre pæmentu.

Pæne noastre tza de sætzioase dæ noææ astezi.

Si lase noææ datoriile noastre, cum si noi se læsæm datornitzilor nostri.

Si nu dutze pre noi la ispitire.

Tze ne mentueste pre noi de viclianul.

1) Intr'un articol publicat de d. A. Sandu în «Revista Contemporană» din 1873 (pag. 684—694) sub titlul «O pagină despre România dintr'o Geografie imprimată la Paris în 1543» (Recueil des diverses histoires touchant les situations de toutes regions et pays contenez es trois parties du monde, nouvellement traduit de latin en françois), figuréză următórea notiță: «. . . Encore pour le present ilz usent du langage romain en cette contrée, combien qu'il soit si corrompu qu'à grand' peine le peuvent les Romains mesme entendre. Ilz ont usage de lettres romaines, fors qu'il y a quelques lettres changees.....»

John Chamberlayne a publicat în 1715, la Amsterdam, un volum în 4° coprinzând 142 de Tatăl-nostru, distribuite după continente și țări, reproduse în caracterele originale și cu transcrierea latină: „Oratio dominica in diversas omnium fere gentium linguas versa et propriis cuique linguæ characteribus expressa.“

Afară de formula „walică“ reprodusă după Müller, Chamberlayne publică alte două Tatăl-nostru românesce, procurate lui de către „nobilissimus D-nus Birndorff, Abligatus Hungariæ et Transilvaniæ Ecclesiarum ad Augustissimam Magnæ Britaniæ Reginam Annam.“

Aceste două formule „walachice“ figurează între cele „slavonice“ și „moscovitice“ și sună ast-fel:

1. Tatul nostru csinje jesh in cserju.

Szvinczie sze numelje tou.

Sze vii Imparaczia ta.

Fii voja ta cum in cserju, asha shi pe pamuntul.

Punje nostru de tote zilelye da noi astesz.

Jarta greshalelye nostre cum shi noi jartam a greshitilor nostri.

Shi nu ducz pe noi inka la ispitira.

Shi mentujeshte pe noi de roo. Amin.

2. Parintye nostru csela cse esh in cseri.

Svenczie sze numelye tou.

Vii Imparaczia ta.

Facse sze voja ta cum in cseri asha shi pe pamuntul.

Punye nostru csaszechsio (!) da noo asztesz.

Shi lasza noo datorilye nostre cum shi noi laszam datornicilor nostri.

Shi nu ducs pe noi la ispitira.

Shi mentujeste pre noi de hitljanul.

Hervas (Părintele Lorenzo) se născu la 1735 în Mancha spaniolă dintr'o familie nobilă. A stat mult timp ca misionar în America, de unde reveni în 1767 la Cesena, în Italia. El muri la Roma, în 1809, ca bibliotecar al Vaticanului. Spre a propaga religiunea creștină în Lumea-Nouă, *Hervas* învăță multe limbi americane și fu isbit de diversitatea lor. Cu ajutorul altor misionari adună un mare număr de vocabulare, trecu apoi la idiomele din celelalte continente și-și propuse a îmbrățișa, într'o operă grandioasă, istoria progreselor spiritului omenesc de la începutul existenței sale fizice. Acastă enciclopedie, scrisă mai întâi în italiană și apoi tradusă de autor în limba-și maternă, pòrtă titlul: „*Idea dell' Universo, che contiene la storia della vita dell' uomo, elementi cosmografici, viaggio estatico al mondo planetario, e storia della terra*“ și apàru, în intervalul de la 1778—1787, în 21 de volume în 4°.

Pe linguist îl interesază ultimele 5 părți ale acesteï opere monumentale, din care ne mulțumim a cita pe cele ce privesc mai d'apropo acest studiu.

„*Catalogo delle lingue* conosciute e notizia delle loro affinità e diversità“, 1784 (tradus spaniolesce: Madrid 1800—1805, 6 tomuri în 4°).

Tomul întâi conține limbile americane, pe cari autorul le reduce la 11 familii; al doilea cele din insulele Marelui Ocean și din continentul asiatic, stabilește familia limbilor malaese și polineze și dovedește înruderirea idiomelor familiei semitice; ultimele patru tomuri tratéză despre limbile europene.

Extragem din acastă operă pasajele privitoare la

națiunea și la limba română, servindu-ne de edițiunea spaniolă, singura ce ne am putut-o procura :

«Naciones y lenguas de la antigua Dacia que comprehendia los paises que hoy se llaman Transylvania, Moldavia y Valaquia (III, 246 urm. și 260 urm.): En estos paises se hallan hoy cinco naciones diversas, que hablan otros tantos lenguages diferentes, y todos estos se hablan en sola Transylvania, la qual es la Babel no solamente de las lenguas, sino tambien de las religiones, pues apénas hay secta europea que en ella no se halle. En los dichos paises hay tres naciones dominantes que son la teutonica, húngara y valaca; se hallan poblaciones de esclavones, y hay la gente llamada *faraona*, la qual es la que comunemente se llama gitana. La nacion valaca descende de colonias italianas y *habla un language que es dialecto latino*.

«La lengua valaca es la mas extendida en las tres provincias que forman la antigua Dacia. *La dicha lengua con sus palabras y artificio grammatical demuestra claramente ser dialecto latino*. De la lengua valaca hay varios dialectos, mas todos ellos muestran su origen del idioma latino, del que se han alejado mucho mas que los dialectos latinos que se hablan en Italia, Francia y España, porque los valacos estan entre naciones de muchos y diversos lenguages, porque han estado y estan sujetos à algunas de ellas, y porque habiendo caido en profunda ignorancia han carecido del conocimiento y leccion de los libros latinos. Tantos motivos de corrupcion como ha tenido el language valaco, han faltado en las naciones italiana, francesa y española para que se corrompisen sus respectivas lenguas, que son dialectos latinos como la valaca.

«Collario dice sobre los dialectos valacos (I. I, c. 19, p. 92): «El language mas puro de los valacos se parece mucho al italiano: mas el que en las cosas sagradas usan principalmente los valacos bisharienses, tiene palabras iliricas, porque, si no me engaño, recibieron de los iliricos la religion y el rito griego que observan tenazmente.»

«Juan Luci, en su historia de Dalmacia (Amstelodam 1666), tratando criticamente del origen, nombre y lengua de los valacos, pone (I. VI, p. 785) las palabras siguientes para que se conozca la afinidad

de ella con la latina: *albu, ansu* (! angelus), *apa* (aqua), *ape* (apis), *argint, arma, auru, barba, barbosul, bou, bunu, buna, calul, caemp* (campus), *calla* (calis), *calliator* (viator), *caine, camassa, capul, cielul, domnul, dutor* (debitor), *erba, frat, fratia, freul, fur, gaina, lume* (lumen), *lung, maire* (! major), *munte, nic* (! nix), *negro, pament, rivul, rossu*.

«Las palabras valacas que se acaban de poner son totalmente latinas poco desfiguradas; mas generalmente en el valaco se desfigurán mas que en italiano y en el español y non tanto como en el frances. Yo que entiendo bastante bien estas lenguas y la latina, con el conocimiento de estas quatro lenguas semejantissimas a la valaca, no llevo à entender medianamente los libros escritos en el valaco mas puro. Hay varios dialectos valacos; los menos puros tienen muchas palabras de los lenguages de los rusos y de los búlgaros; . . . en Valaquia se habla lengua valaca, que se escribe con la letra de Bulgaria y los divinos oficios se celebran por los valacos en lengua esclavona.

«El hablar la nacion valaca dialectos latinos no prueba absolutamente que descienda de la romana o latina, porque de esta ciertamente no descienden la francesa, la española, ni otros que hablan dialectos latinos únicamente fuéron dominados por los romanos que se valieron de la industria, no menos que de la dominacion, para introducir su lengua en las naciones dominadas. Los valacos, à mi parecer, descienden de los romanos ó de los italianos, y de su descienencia hallo ser convincentes las pruebas siguientes que reciben nueva fuerza del ser dialecto latino el language valaco.

«Los Valacos, dice Luci citado, no se dan el nombre *Valacos*, sino el de *Rumenos*, y se glorian de ser Romanos... La tradicion que las naciones tienen de su origen, es fundamento grande para probar este: y al fundamento da prueba incontestable, quando su origen se declara por los nombres que ellas se dan à sí mismos. Una nacion ne olvida jamas el nombre que ella se da à sí misma. Los valacos, ántes del siglo XI, se daban el nombre de Romanos: este mismo nombre se dan hoy, y *hablau dialecto de la lengua romana. Estos hechos certos prueban que es romana su descienencia.*»

„*Saggio pratico delle lingue con prolegomeni e*

una raccolta di orazioni dominicali, in più di trecento lingue e dialetti“, 1787.

Limbile sînt dispuse după țări și după gradul lor de înrudire; orașionile dominicale sînt în număr de 307, reproduse în caractere latine și însoțite de o traducere literală și de note gramaticale. Aplicațiunea strictă a principiului gramatical, ca punct de plecare pentru judecarea diferențelor linguistice, e relevat aci pentru întâia oară și merită să reproducem cuvintele, în cari Hervas formulază acest principiu (p. 42 a edițiunii spanjole). Vorbind de publicațiunile analóge anterióre, în cari probele linguistice oferiau simple materiale brute neînsuflețite de o analiză științifică, el dice :

„La noticia que del gran numero de estos se da en dichas obras, servia mas para satisfacer à la vana curiosidad, que para adelantar en las ciencias; porque los lectores no podian formar concepto de la diversidad y carácter de las lenguas en que se pone la oracion dominical sin traduccion literal, *que hiciese conocer la variedad de sus palabras y artificio grammatical* para formar justa idea de la diversidad de las lenguas y de las naciones que las hablaban.“

Hervas publică între „dialetti latini“ trei formule originale de Tatăl-nostru, omițînd pe cele împrumutate din Chamberlayne mai sus reproduse.

Sub N. 262 o „orazione valaka“, ce a vădută într'un Breviar manuscris cu caractere ilirice, intitulat *greco-valaco*, în Biblioteca Colegiului Propagandei din Roma. Numerósele greșeli de tipar fac acéstă repro-

ducere aprópe neinteligibilă, dar o retipărim întocmai spre a da o idee de absoluta lipsă de valóre sciințifică a unor atarî probe linguistice :

Tatulu nostru, karele esti ia cerio,
 Sficzjetkzie numele tzu
 Kie jepiczia ta,
 Fie voata ta, pre kum jeferio, sci pinchita ;
 Pchinje noastri czje de pururje dinëo noaö astize,
 Sci ne iapti noaö grescalele noastre, prekum sci noi jertimi gresczelorö
 (nostri) ;
 Sci nu ne duze pre noi je eipeti,
 Tene erijjesce de feli rzu.

Nostim este, că Adelung, reproducënd întocmai acéstă formulă atât de coruptă, își dă cu părerea, că ea ar fi „kutzo-walachisch“. In urma unor atarî monstruoși-tăți tipografice, nu ne mai póte prinde mirarea, când Megiser confundă formula română cu cea chineză, inserând pe ambele sub aceiași rubrică (veđi mai sus) ; nici când Hervas declară că, cu tótă cunoscința-î perfectă a limbilor romanice, nu ajunge „à entender medianamente los libros escritos en el valaco mas puro“.

Sub N. 263 o formulă nu mai puțin greșit reprodusă, scósă dintr'un Céslov tipărit la 1773 și aflat în aceeași Bibliotecă. Ea sună, saü mai bine nu sună, ast-fel :

Tatel nostru, karele eszczy ia czelury,
 Ofnicjekce numele tu,
 Wie japricia tu,
 Fie woja ta prekum in czeru, fsy pre pomianyt,

Pianni nostr czi depurupi dneo noao astzy,
 Szy ko iart noao hze szaene noastre, pre kum szy noy ertm hreszycy-
 lop noszczy,
 Szy nu ne ducze pre noi in ispit,
 Czi ne isbwiszcze del czel ru.

In fine, sub N. 264, o formulă, despre care dice c'ar fi primit-o din Moldova, unde se obișnuiesc și pe care o reproduce și Adelung sub titlu „moldauisch-walachisch“ :

Tatul nostru, kare est in tcherul,
 Sfynzaskasi numele al tou,
 Sa vie imperazie ta,
 Se fie woye ta com yn tscher ascia pe pemynt,
 Pune nostru tschel den tote zilile dy nou aste,
 Sche jart nou grischelele nostre, cum schi noi jartim grischelor (!) nostre,
 Sche ne noi aduca yn ispity,
 Jare matujet (!) pre noi den rue.

Contimporan cu publicațiunea lui Hervas se făcu, după îndemnul lui Leibniz și sub auspiciile împărăteșei Ecaterina, o colecțiune lexicală coprinzând un număr de cuvinte indispensabile (ca deus, cælum, pater, mater, filius etc.), redată în mai toate limbile globului. Materialele, redijate de naturalistul Pallas, apărură la Petersburg, între anii 1787—1789, în două mari volume, sub titlu: „*Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*“. Opera, neavând mai nici un interes lingvistic, ne mărginim a spune, că limba română (voloski) ocupă al patruleci și șéselea loc între limba albanesă și cea unгурéscă.

Trecem în sfârșit la opera importantă, care conține sinteza filologiei comparative de la începutul secolului și care formeză linia de demarcațiune între știința empirică a limbei din trecut și cea istorico-comparativă a timpului nostru.

Autorul ei, *Johann Christoph Adelung*, născut în 1734 și mort la 1806, a consacrat întreaga-i viață studiilor de limbă și a desfășurat o activitate surprinzătoare. El singur a ridicat limbei germane un monument lexicografic, care a reclamat, la alte națiuni, sfortările unor Academii întregi. Lucra neîntrerupt 14 ore pe zi. Celibatar totă viața, Adelung avea obiceiul să dică, că femeia sa e masa-i de scris, iar copii sei cele 70 de volume, mari sau mici, ce publicase în cursul celor 72 de ani ai vieții sale. Singura sa slăbiciune era posesiunea unei mari varietăți de vinuri străine: pivnița sa, ce o botezase *Bibliotheca selectissima*, conținea patruzeci de feluri.

Cu ajutorul publicațiunilor lui Hervas și Pallas și a propriilor sale cercetări, Adelung începuse la 1806 a scote la lumină opera capitală a vieții sale: *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde*, din care nu apucă cu viața de cât primul volum, în prefața căruia el numesce acéstă operă „copilul cel mai mic și probabil cel din urmă al Musei sale, pe care l-a îngrijit și desmierdat cu totă gingășia, de care obicnuit are parte a se bucura copilul cel mai mic.” Restul publicațiunii fu îngrijit de Dr. Severinus Vater, profesor de teologie la Königsberg (ajutat, între alții, și de către

Wilhelm de Humboldt) și terminat, la 1817, în patru tomuri sau șese volume.

Adelung adoptă, ca și Hervas, divisiunea geografică ca principiu de clasificare; descrie pe scurt originea, istoria și structura gramaticală a fiecărei limbi și dialect. Specimenele de Tatăl-nostru îmbrățișează aproape 500 de idiome; fie-care probă e supusă unei cercetări critice și lexicale, după care se adaugă și lista publicațiilor lingvistice privitoare la acea limbă.

Sub numele de „römisch-slavisch“ sau „walachisch“ (II, 723—738), Adelung așează limba română după familia idiomelor slave. Repetă, în introducere, pe scurt, cele zise de Thunmann (vezi mai la vale), îndoindu-se însă de aserțiunea acestuia, cum că în limba română s'ar afla mai multe elemente tracodace; împarte limba română în două dialecte principale: unul, daco- sau ungaro-român, dincoace de Dunăre, în Moldova, Muntenia, Transilvania, Bucovina, Banat și Ungaria de Nord; și altul, traco-român, dincolo de acest fluviu, în Tracia, Macedonia și Tesalia, unde formează „cea mai mare parte a populației“ și care idiomă e „gröber und unreiner“, amestecată cu multe elemente albanese și grecesci; mai observă, că clasele nobile din Moldova și Muntenia vorbesc grecesce sau turcesce.

Descriind „caracterul“ limbei române, relevă unele modificări fonetice (patru = quatuor, opt = octo) și găsește, în conjugarea verbului, o pretinsă asemănare cu cea slavonă, precum transformarea consoanei finale k în č și d în z îi pare analoagă cu cea rusă.

Ca texte, Adelung publică diferite formule de Tatăl-nostru, luate în parte de la predecesorii săi.

Întâia formulă o reproduce după Stiernhelm, în prefața-î din edițiunea lui Ulfila, care însă nu indică izvorul proveninței sale (ea concórdă cu cea reprodusă mai sus după Andreas Müller) :

Pärinthele nostru cela ce esti in tscheri,
 Svintzascäse numele teu,
 Vie emperatziä ta,
 Facese voje ta, kum en tscher ase si pre pämentu,
 Päne noastre tza sätzioase dä noä ästezi,
 Si läse noä datoriile noastre, cum si noi se läsem datornitzilor nostri,
 Si nu ne dutze pe noi la ispitire,
 Tze ne mentueste pre noi de viclianul. Amen.

A doua formulă e intitulată „dacisch-walachisch“ și e reprodusă din Biblia lui Șerban Vodă (1688), după un exemplar aflat în Biblioteca regală din Dresda :

Tatäl nostru, tschel de tscherjuri,
 Sphinziéskä se numelje teu,
 Wijer emperetsia ta,
 Fije woja ta kume in tscherju assa schi prje pemäntu ;
 Pänje noastră tsche de toatje silelje dä ne o noao ästäsi,
 Schi lassä noao datoriile noastre, kum lassam schi noi datorniczilor
 nostri,
 Schi sä nu nje dutschi prje noi in bänčiauälä,
 Tsche nje isbawjeschtsche prje noi de cel räu,
 Kä a ta jaste emperetsia schi putierje schi slawa intru wiecze. Amen.

A treia formulă, calificată de „siebenbürgisch-walachisch“, e citată după „Ungarisches Magazin“ (IV, 125) :

Tatel nostru, karele jescht in tscherju,
 Svinzaskä se numele teu,
 Schi vie emperetzia ta,
 Schi fie voja ta cumu-i en tscherju ascha schi pre pemuntu;
 Puina noastre tscha de toate silele de-ne noao astezi,
 Schi ne jartene greschälele noastre precum schi noi jertem greschitzilor
 nostri,
 Schi nu ne dutsche pre noi en inspirata (!),
 Schi ne isbeveschte de tschel reu,
 Ke'i a ta emperetzia schi putäre schi slava den vätschi vätschilor. Amen.

În adaosele și îndreptările la cele scrise de Adelung asupra limbei române, Vater observă (IV, 407), că alt loc se cuvenea limbei române și anume imediat după reto-romana „als eine eben solche, ihren ausgebildeten Schwestern nachstehende, Tochter der lateinischen Sprache“; că nu merită epitetul de „römisch-slavisch“, de óre-ce numărul cuvintelor de origine slavă este „bei weitem nicht gross genug“, structura-î gramaticală s'abate din contră de la cea slavă și analogiile observate de Adelung sînt parte accidentale, parte nedecisive.

Vater accentuează apoi diferența între dialectul daco-român și macedo-român; cel dintâiu e atât de latin, în cât poesii întregi se pot traduce din italiană în română cu cuvinte și terminațiuni corespunzătoare pur latine. În sprijinul acestei aserțiuni se referă la o poezie româno-italiană ¹⁾, compusă de Körösi

¹⁾ Vater o publică, împreună cu alte câte-va căpătate de la Kopitar, în *Proben deutscher Volksmundarten*. Leipzig, 1817, p. 93—104: «Gedichte in wallachischer oder dacisch-romänischer Sprache».

(Crișan), ce o reproduce în paralel cu originalul italian :

Voi ochi, muritoare stele,	Voi occhi, stelle mortali,
Ministri perirei mele,	Ministri dei miei mali,
S'in somno anche m'aretati	Ch'in sogno ancor mostrate
Che murire mi optati;	Che mio morir bramate;
Inchisi, de me ucideti,	Se chiusi m'ocidete,
Deschisi, voi ce nu puteti?	Aperti, che non farete?

La pagina 414 împărtășește un Tatăl-nostru moldovenesc din partea unui dragoman la ministerul afacerilor străine din Petersburg; îl reproducem din cauza ortografiei sale :

Tatul nostru kare este n tscherul,
 Sphinziasky numelui tyu,
 Fie npyryczija ta,
 Fie voja ta, kum n tscherjul ascha schi pre pemynt,
 Pynja noastry tscha di purure dy ni nou astys,
 Schi ni jarty nou greschelele noastre, kum schi noi jertym grescherilor (!) noastre,
 Schi nu ne dutschi pre noi ntre ispyty,
 Schi ni isbyweschte pre noi di tschel ryu,
 Kum schi a ta jesta npyryczija schi sila schi slawa, a wek wekow. Amin.

Continuatorul lui Adelung mai relevă vorbe române ca „alb, deget, vorbă, masă, rógă“ în raport cu italienele „bianco, ditto, parola, tavola, prega“ — ceia ce, după dînsul, ar dovedi o origine latină mai veche de cât formele celor-lalte limbi romanice. Aceiași cauză ar explica modificarea unor sunete ca qu în p (épa,

apă, opt, patru, lapte, pîept și chîar kîept pentru equa, aqua, octo, quatuor, lac, pectus), a lui l în r (móră = mola), modificări, cari nu afectéză cuvintele slave intrate în româna. Postpunerea articolului Vater o explică ca o particularitate a limbei române provenită dintr'o desvotare propriă.

II. Scriitori și istorici

Poetul german *Martin Opitz*, mort în 1639, fu chemat din Silesia, în 1622, de principele Gabriel Bethlen ca profesor de literatură la Academia din Belgrad. Acolo îi prîi așa de bine, la Zlatna, în cât celebră localitatea într'o poemă cu același nume, unde într'altel describe limba, obiceiurile și firea Românilor din Transilvania :

Italien hat selbst nicht viel von seinem Alten,
Ingleichen Spanien und Gallia behalten :

*Wie wenig dies kann dem Römer ähnlich sein,
So nahe sind verwandt Wallachisch und Latein.*

Da steckt manch' edles Blut in kleinen Bauernhütten,
Das noch den alten Brauch und Art der alten Sitten
Nicht gänzlich abgelegt. Wie denn ihr Tanz bezeugt...

.....
Die Menschen, die noch jetzt fast römisch Muster tragen,
Zwar schlecht, doch witzig sind ; viel denken, wenig sagen...

„Italia însăși n'a păstrat mult din vechime, precum nici Spania, nici Galia : cât de puțin ele pot sêmêna Romanilor, atât de aprópe înrudită e româna

cu latina. Acî zace încă mult sânge nobil în colibele țărănesci, cari nu s'aû lepădat încă cu totul de vechile obiceiuri și datine străbune, precum dovedesce și hora lor.... ómenî, cari și astăzi pórta încă haîne după modelul roman, cam próste; dar sînt sfătoși, se gândesc mult și vorbesc puțin...“¹⁾

Același entusiasm se oglindesce în cuvintele geografului german *Hoffmann*, când caracteriză pe poporul român și limba sa: „Din amestecul elementului, din care se trage poporul român, se desvoltă capete, cari-s clasice și ar putea servi de model pentru geme; capete, cari și înlăuntru ascund ceea ce arată în afară, căci nicăirea nu întîlnescî o inteligență mai repede, o minte mai deschisă, o agerime mai mare, unită cu dibăcie în purtare, cum o arată Românul cel mai de rînd. Acest popor, unit și ajuns la cel mai înalt grad de civilizațiune, ar fi potrivit să stea în fruntea culturai intelectuale a omenirii. Și ca să se împlinescă acésta, limba sa e atât de armoniósă și de bogată, că ar fi potrivită pentru poporul cel mai cult de pe suprafata pămîntului...“²⁾

Ión Thunmann, profesor de eloquentă și filosofie la Universitatea din Halle, a fost primul învățat din occidentul Europei, care s'a ocupat cu istoria și limba Albanesilor și a Vlahilor saû Românilor macedonenî.

¹⁾ Opitz, *Deutsche Poëmata*. Danzig, 1638: poema întitulată «Zlatna oder von Ruhe des Gemüths».

²⁾ Hoffmann, *Beschreibung der Erde*, p. 3074.

În fruntea disertațiunii sale figurază aceste memorabile cuvinte: „Nouă Europeilor occidentali nici un popor al continentului ce locuim nu ne este așa de necunoscut în privința originii, istoriei și limbei lor, ca Albanesi și Vlahi. Și totuși sînt popore importante (*Hauptvölker*), popore vechi, pe cari orîce istoric ar trebui să le cunoscă și a căror istorie ar umplea o mare lacună în istoria antică și modernă a Europei. Dar ele nu jîcă acum vr'un rol însemnat, sînt popore supuse, sînt nenorociți — și istoricul e adesea tot așa de nedrept ca și omul de rînd: el desprețuesce pe cel ce nu-î norocos“.¹⁾

Thunmann constată, că Vlahii grăiesc aceiași limbă ca și frații lor de dincóce de Dunăre, fiind însă amestecată cu mai multe elemente grecesci. Reproduce apoi Abecedarul său *Protopiria* lui Kavalliotis, protopop din Moschopolis, „cel mai învățat bărbat al poporului său“, care, sub acest titlu, publicase, la Veneția, în 1770, un dicționar de vr'o 1070 de vorbe latine, macedo-române și albanese (tóte în caractere grecesci), însoțite de corespundătorele lor grecesci.

După Thunmann (p. 323), Vlahii ar fi urmași ai vechilor Traci amestecați cu alte popore, iar limba lor o idiomă tracă, dar fôrte împresurată de elemente străine, pe cari le repartisează, după propria-î socotelă, în proporțiunile următoare: aprópe $\frac{1}{2}$ e latin, $\frac{3}{8}$ grec,

¹⁾ Thunmann, *Untersuchungen zur Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Leipzig, 1774, p. 171 urm.: «über die Geschichte und Sprache der Albanesen und der Walachen».

$\frac{2}{8}$ gotic și restul de $\frac{3}{8}$ dintr'o limbă, ce are mare analogie cu cea albanesă.¹⁾

Franz Joseph Sulzer, născut în Elveția, servi în armata austriacă ca căpitan și muri în Pitești la 1791. Chemat de către Ipsilante, pe la 1776, să ocupe o catedră de filosofie și drept și să conlucreze la un codice de legi particulare pentru Divan, din cari misiuni însă nu s'a ales cu nimic, el avu ocașiune a cunoște de aprópe starea lucrurilor în Muntenia din a doua jumătate a secolului trecut. Insușindu-și limba și familiarisându-se cu traful și obiceiurile țării, el 'și propuse a îmbrățișa, într'o vastă operă, viața poporului român din punctul de vedere istorico-cultural. Dar n'apucă să publice de cât partea geografică, cea istorică aflându-se încă ca manuscript în timpul lui Engel.²⁾

Inspirat de filosofia secolului al XVIII-lea, Sulzer aprețiază societatea noastră cu scepticismul unui adept volterian. Stilul său prolix trădează asemenea o imitațiune străină și digresiuni de tot felul daŭ operei sale un caracter particular.

Alminterea, nici un alt scriitor străin nu ne a lăsat informațiuni atât de abundante despre starea noastră socială, despre obiceiuri, datini și ceremonii, ca istoricul austriac. E o scriere de cea mai înaltă valóre

¹⁾ Cf. Leake, *Researches in Greece*. London, 1814, p. 363—403: of the wallachian and bulgarian languages.

²⁾ J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und der Walachey*. Halle, 1804, 54—56.

sub raportul cultural, o lucrare în mare parte exactă și solidă, și epitetul, ce-î dă Engel (*das Sulzer'sche klassische Buch*), nu-î un simplu ornament. El și Cantemir forméză unicele fântâne pentru o cunoșcere mai amărunțită a vieții intelectuale a poporului român din ultimele două secole.

Sulzer se consideră obicînuit ca autorul tesei, reluată în timpul nostru de către Rössler, despre transmigrarea posterioară a Românilor din Balcani. Dar nu este exact, că el ar fi negând caracterul romanic al limbei noastre; din contră, el insistă a releva originea latină nu numai a limbei, dar și a obiceiurilor și a datinilor românesci; admite însă și un contingent însemnat slavon și ajunge la concludsiunea, că Româniî ar fi o amestecătură de Români și de Slavi, în care însă elementul roman preponderéză.¹⁾

Introducerea slavismelor în limba română Sulzer o explică fórte ciudat și anume pe cale matrimonială. Din lipsa caracteristică în românesce de vorbe românice pentru noțiunile *amor*, *amare*, reprezentate prin

¹⁾ Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, das ist der Walachei, Moldau und Bessarabiens im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen daci-schen Geschichte mit kritischer Freiheit entworfen. Des ersten oder geographischen Theiles. Wien, 1781, vol. II, p. 6: Ich streite den Walachen ihre römische Abkunft nicht ab... p. 53: Die Walachen haben römische Gebräuche, römische Sitten, eine römische Sprache; sie haben aber auch slavische Sitten, Sprache und Gebräuche... Sie sind also weder blosse Slaven noch reine Römer, sondern ein Gemisch von beiden Völkern, von welchen aber das römische vorschlägt und den Vorzug hat.

slavismele „dragoste, iubesc“, el deduce teoria bizară (II, 61 urm.) despre originea „amorosă“ a elementului slavon. Doritori de a poseda femeii slave, Români trebuiră dinainte să învețe câte-va vorbe slavone, cu cari să încante pe iubitele lor și să le pótă declara ast-fel amorul lor. „Căci presupun, adaogă cu naivitate istoricul austriac, că sexul frumos al vechilor Slavi va fi posedat atâta pudóre ca și dómnele de astăđi, în cât nu ele 'și vor fi oferit mai întâiú amorul bărbaților...“

Părerea lui Sulzer despre un compromis romano-slavon al limbei române am văđut-o împărtășită mai sus de Adelung, care aduce în sprijinul ei întreita dovadă aparentă: elementul slavon, scrisórea cirilică și ortodoxia. Și cu tóte că continuatorul său Vater a rectificat, încă în 1817, acéstă opiniune eronată, ea fu repetată de Schaffarik în 1837, considerând pe poporul român ca un amestec de Daci, Romani și Slavi.¹⁾

Medicul german *Andreas Wolf*, care călătorise în diferite rînduri prin Moldova, povestesc că ajungënd pentru întâia óră acolo, fu întrebat: *Sciú moldovenesce?* la care dînsul răspunde: *Românesce sciú, dar moldovenesce nu sciú* — și fu tare surprins aflând, c'ar fi una și aceiași limbă, dar avënd un număr de expresiuni tipice. Wolf și consacră câte-va pagini pentru enumerarea acelor paralelisme munteno-moldovenesci,

¹⁾ Schaffarik, *Slávische Alterthümer*, herausgeg. v. Wutke. Leipzig, 1847, vol. I, p. 32.

din cari reproducem următoarele: bălciu—iarmaroc, doică—mancă, porumb—popușoiu, izmă—mintă, mușătel—romoniță, funie—frânghie, gaură—bortă, glumă—șagă, felinar—fanar, zăpadă—omăt, urloiū—ogég, țarcă—coțofană, diplă—lăută, glajă—steclă, léc—doftorie, fedeleş—barilcă, năframă—basma, trufaș—fudul, lobe-niță—harbuz, pepene—zemos...¹⁾

Un alt Elvețian de nascere ca și Sulzer, *Carra*, caracteriză ast-fel limba română în a doua jumătate a secolului trecut: „La langue Valaque et la Moldave sont à quelques mots de différence la même. Cette langue dérive en grande partie du latin, comme par ex. les mots *puine, muine, apa, vin* etc., en partie du slavon ou russe comme *sluga, prapadit* etc. et du polonais comme *vaivoda*. Il s’y est introduit d’ailleurs un certain nombre de mots turcs et tartares qui tous ensemble forme un langage barbare et corrompu qui n’offre nulle énergie, nul goût et nulle idée abstraite. Les caractères d’écriture et d’impression sont en partie grecs, russes et tartares. Le grec vulgaire est la langue polie de la cour et des hospodars et des gouverneurs de province. On y parle aussi l’italien et le français; le prince et plusieurs seigneurs du pays ont même des livres en cette dernière langue; les ouvrages de M. de Voltaire se trouve entre les mains de quelques jeunes boyards, et le goût des auteurs français ferait aujourd’hui un objet de commerce dans ces

¹⁾ Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*. Hermannstadt, 1805, p. 174—184.

contrées, si le patriarche de Constantinople n'avait menacé de la colère du ciel tous ceux qui lisaient des livres catholiques romains et particulièrement ceux de M. de Voltaire¹⁾

III. Romaniști și Linguști

Până la întâiul pătrar al secolului nostru, limba română era ca și necunoscută în Europa occidentală. Ea împărțea sôrtea idiomelor balcanice de a fi ignorată de către învățații apusenî, ba încă deprețiată și privită ca un dialect slav pe de-a întregul său cel puțin slavo-roman, cum o considera încă Schaffarik. Opintirile generose ale cărturarilor ardelenî rămâneaŭ fără de efect asupra opiniunii curente din cauza caracterului excesiv, ce direcțiunea latinistă imprima ten-dențelor sale.

Aceiași sôrta o încercă limba unui popor învecinat cu noi, despre care un istoric literar se exprimă ast-fel: „Bulgariî erau așa de bine șterși de pe harta lumii, că învățații cei mai serioși ai secolului al XVIII-lea și chiar de la începutul secolului al XIX-lea aŭ ideile cele mai confuse despre dânșii, despre limba lor, despre istoria lor. In 1771, Schlötzer observă, că studiul limbei bulgare moderne ar procura pôte câte-va date folositoare spre a determina, ce era vechiul popor

¹⁾ Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces.* Neufchâtel, 1781, p. 195.

bulgăresc. Patriarhul studiilor slave moderne, Dobrowsky, n'avea nici o noțiune despre limba bulgară și credea, că ar fi un dialect al serbeii; Kopitar, în 1815, scie dóră atâta, că bulgara are un articol, ce se pune la sfârșitul vorbelor... În 1826 Schaffarik credea încă, că Bulgarii nu locuiesc de cât în regiunea, ce se întinde de la Balcani până la Dunăre, și evalua numărul lor la 600.000; iar, la 1842, în etnografia sa slavă, el dă un specimen cu totul surprinător de bulgăresce. Alții credea, că limba bulgară nu se mai vorbea, că dispăruse cu desăvirșire.¹⁾

Dacă ignoranța era așa de uimitóre în privința limbei bulgare, reprezentanta modernă a paleo-slaveii, limbă, care posedă o importantă literatură medievală și care a exercitat o mare influență asupra popórelor învecinate; dacă pentru slaviști de frunte, ca Kopitar și Schaffarik, ea era o adevărată *terra incognita*, apoi ce să mai ȃicem de limba noastră, învăluită în fașele cirilismului, lipsită de orice cultură șeriósă și amenințată a-și compromite natura propriă de o școlă cu principii extreme? Dar idea propagată de acea școlă, cu tóte exagerațiunile sale, fiind adevărată, ea triumfă și atrase încetul cu încetul privirile învățaților străini asupra acestuî membru răslețit al trunchiului romanic. Dacă lui Klain și Petru Maior le revine onórea de a fi luat inițiativa și de a fi propagat cu un zel, fie și excesiv, idea romanității, apoi romaniștilor din occi-

¹⁾ Pypin et Spasovicí, *Histoire des littératures slaves*, tr. Denis. Paris, 1880, vol. I, p. 144.

dent și în special celor doi fondatori ai studiului comparativ al limbilor romanice, lui Raynouard și Diez, le datorim deplina recunoștere a acestui principiu și introducerea definitivă a limbei române în marea familie romanică.

✕ *François Raynouard* (1761—1836) e autorul teoriei, după care provențala ar fi tipul dialectelor romanice, un fel de idiomă romanică comună — langue romane — derivată din cea latină. Pasajul, în care se ocupă cu limba română, este cel următor¹⁾: „Soit par l'effet du hasard, soit par la force même des choses, l'idiome valaque retint ou rencontra quelques-uns des principes élémentaires, quelques-unes des formes essentielles qui ont constitué, d'une manière si précise et si analogique, les langues de l'occident; mais il créa et accepta un plus grand nombre de principes et de formes qui établirent une extrême dissemblance entre cet idiome et ceux de l'Europe latine. Il arriva alors pour l'idiome valaque ce qui serait infailliblement arrivé pour chacune des langues de l'Europe latine en Occident, si au lieu d'avoir eu un type commun et primitif, elles s'étaient formées isolément de la corruption de la langue latine, et avait suppléé des formes particulières ou adopté des formes accidentelles et diverses, que l'influence des idiomes voisins aurait pu leur fournir. J'hésite d'autant moins à *placer l'idiome valaque parmi les langues de l'Europe latine*, que s'il

¹⁾ Raynouard, *Choix des poésies originales des Troubadours*. Paris, 1816—1821, vol. VI, p. 67—68 din «discours préliminaire».

présente de nombreuses dissemblances dans plusieurs des formes grammaticales élémentaires, il en offre beaucoup moins dans les mots“.

Particularitatea cea mai marcantă, ce isbesce pe Raynouard, e pozițiunea neromanică a articolului, asupra căruia vor reveni și cercetătorii ulteriori.

Bruce-White, care susține originea celtică a limbilor romanice, atribuie limbei române o importanță excepțională. „Le daco-roman ou valaque que sans la moindre exagération nous pourrions appeler la clé du problème dont nous avons entrepris la solution“¹⁾. În capitolul VII, consacrat unei analize a limbei române, observă despre Raynouard, că se află în eróre admittând postpunerea articolului ca o particularitate specifică a limbei române, convins fiind că în limba italiană articolul era asemenea postpus: dovadă *fratello*, care n'ar fi de cât radicalul *frate* cu articolul *lo*! Acest singur exemplu pôte arăta modul nesciințific, cu care autorul procede în deducțiunile sale.

Pe de altă parte, slavistul *Kopitar* (1780—1844), făcând un studiu comparativ asupra principalelor trei limbi balcanice — albanesa, româna și bulgara — consideră, ca și Vater (cf. p. 29), limba română ca „cea mai veche fiică a latineii,“ de óre-ce posedă latinisme necunoscute limbilor surori (ca *mensa*, *ambulari*, *intellegere*, *albus*, *verbum*...) și relevéză ca o urmă a

¹⁾ Bruce-White, *Histoire des langues romanes et de leur littératures depuis leur origine jusqu'au XIV-ème siècle*. Paris, 1841, vol. I, p. 205.

elementului autohton postpunerea articolului în cele trei idiome ale peninsulei, considerând câteșii trele aceste popóre ca *Traci moderni*. „Dintr'aceste doué popóre înrudite și învecinate, unul (Albanesii) a scăpat în munți forma și materia limbei sale; celălalt (Valachii), în văi, a adoptat ce-î drept materie romană, dar turnată într'o formă propriă“¹⁾.

După ce *Lorenz Diefenbach* (1806—1881) se mărgini a constata, într'un mod sumar, analogiile fonetice și morfologice ale limbilor romanice în raport cu cea latină²⁾, *Frideric Diez* (1794—1876) aședă definitiv limba noastră printre celelalte limbi romanice: „In sud-estul Europei, dice Diez, pe ambele maluri ale Dunării inferioare, mai bine de 3 milioane de ómenii grăiesc o limbă, a cărei structură gramaticală și elemente lexicale dovedesc, că se trage din latina. Orî-cât de amestecată și de incultă (*verwildert*) ne apare limba română, nu-î putem refusa un loc între limbile culte (*Schriftsprachen*) romanice, atât în vederea pozițiunii sale externe, de óre-ce e recunoscută într'o mare parte a teritoriului său ca organul statului, al bisericeii și al literaturii, cât și sub raportul intrinsec din cauza

¹⁾ Kopitar, *Ueber die albanische, walachische und bulgarische Sprache* în «*Wiener Jahrbüchern für Litteratur*», vol. XLVI (1829), p. 59 urm. reprodus și în *Kleinere Schriften*, ed. Miklosisch. Wien, 1875.

²⁾ Diefenbach, *Die jetztigen Romanischen Schriftsprachen*. Leipzig, 1831, p. 50: «Die Sprache der Walachen ist wirklich Romanzo... Der Charakter der Sprache in Klang, in Bildung der Rede ist dem der Schwestern ähnlich, aber minder gebildet».

multor trăsuri arhaice. O aședăm imediat după cea italiană, pentru că s'apropie de acesta printr'o multiplă analogie¹⁾.

Resultatele imperfecte ale științei occidentale asupra limbei române până la mijlocul secolului nostru s'află ast-fel resumate de Schleicher în schița, ce consacră daco-românei: „Acéstă limbă forméză, pentru a dice ast-fel, o insulă romanisată în mijlocul popórelor neromanisate ale Dunării inferióre... Dicționarul, flexiunea, fonetica, tóte acestea sînt romanisate, dar și degenerate și desordonate. Sonul e arbitrar și fără regule, flexiunea e imbibată cu elemente, ce nu ne întîpină în tipul general al idiomelor romanisate, și dicționarul e inundat c'o mulțime de vorbe maghiare, germane, grece, turce și slavone²⁾.

Progresele realizate de la acea dată în studiul limbei române se oglindesc în Gramatica recentă a limbilor romanice de Wilhelm Meyer³⁾ sau în Compendiul de filologie romanică a lui Gröber⁴⁾; și printre promotorii acestor studii în Occident figuréză în pri-

¹⁾ Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*. Bonn, 1836—1843, 3 vol. — II ed. 1856—60, vol. I, p. 89 urm. Cele díse de Diez aũ fost apoi repețite în întroducerea la «Walachische Märchen» de frații Schott, Stuttgart, 1845, p. 13 urm.

²⁾ Schleicher, *Die Sprachen Europa's in systematischer Uebersicht*. Bonn, 1850, p. 194.

³⁾ W. Meyer, *Grammatik der romanischen Sprachen*. Leipzig, 1889 (în curs de publicațiune); trad. franc. de Rabiet, t. I (singurul apărut) Phonétique. Paris, 1890.

⁴⁾ Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*. Strassburg, 1888 (în curs de publicațiune).

mul rind numele ilustre ale lui Miklosich și Schuchardt, unul discipul al lui Kopitar și celălalt al lui Diez, amândoi continuând cu succes tradițiunile acestor mari maeștri. Luminile, ce au revărsat publicațiunile lor asupra originilor și evoluțiunii limbei române, au contribuit în mare parte a inaugura o nouă epocă în studiul istoric al limbei noastre. În același timp, la noi în țară, numele științific cel mai autorizat, ce răsună în cursul ultimelor două decenii, e al d-lui Hasdeu, ilustru istoric și linguist, care a știut să deschidă căi noue în acest domeniu și să îmbrățișeze un orizont necunoscut predecesorilor săi.

POLIGLOȚI ROMÂNI

(1625—1723)

Spatarul Milescu și Dimitrie Cantemir

Ce însemnă a fi poliglot?

În statele cu o populație mixtă, ca Austria și Turcia, nu-i mirare să dai peste oameni din popor, cari să grăiescă 3—4 limbi. În capitalele cosmopolite, ca Constantinopole, New-York sau Viena, s'află adesea simpli feciori, cari cunosc un mare număr de limbi, ce le vorbesc cu multă ușurință și îndemănare.

Pot fi numiți aceștia poligloți? De sigur că nu.

Spre a merita acest titlu trebuie, ca cineva să posede un grad de cultură generală și să cunoască întru câtva și literatura acelor idiome.

În principiu însă, poate cineva cunoște perfect două sau mai multe limbi? Răspunsul depinde de sfera mai mult sau mai puțin vastă, ce se dă noțiunii „limbă“.

Capitalul lexical al omului din popor și al clasei de jos nu trece peste 500 de vorbe, adică cam atâtea câte conține un text italian de operetă. O per-

sónă cultă nu întrebuintează, în viața-î dîlnică, mai mult de cît 3000—4000 de vorbe. Nu s'a calculat óre, că cele două mai profunde și mai enciclopedice cărți ale umanității — Biblia și dramele lui Shakespeare -- nu trec peste vr'o 5600 și 15000 de cuvinte....?

Și cu tóte acestea *Thesaurus linguae graecae* de Henricus Stephanus nu conține mai puțin de 150000 de vorbe, iar *Dictionnaire de la langue française* de Littré vr'o 80000...

Toți aceia cari aũ studiat istoria saũ geniul unei limbi — lexicografii, poeți saũ scriitorii — știu, că limba națională e asemenea oceanului imens, care póte fi sondat, dar nici odată aprofundat.

Cu cît cine-va se afundă mai adânc în studiul unei limbi, cu atát se lărgesc perspectivele necunoscutului și distanța de străbătut devine într'adevăr imensă.

Acésta ne explică, cum unul dintre cei mai mari lirici italieni, Metastasio (1698—1782), după o viață întregă consacrată cultivării limbei sale materne, a putut susține, către sfîrșitul carierei sale, că încă nu cunoscera în de ajuns limba italiană.

Limbile clasice, deși cristalisate, ca idiome mórte, într'un cerc bine definit, deși aprofundarea lor a reclamat opintirile seculare ale celor mai distinse capete europene: unde-î filologul, care să fi pětruns în același timp adâncul graiului grec și roman, în cît aceste idiome să nu mai aibă taíne pentru dinsul?

Apoi cu cît mai greú este a coprinde o limbă vie, care, aflându-se într'o continuă mobilitate, spo-

resce mereu și pe nesimțite materialele sale și lărgesce ast-fel până la infinit orizontul coprinsului său.

Dacă dar este atât de anevoe a cunoște adânc o singură limbă — chiar și mai ales pe cea maternă — nu-î óre o presupțiune a crede, că cine-va póte cunoște perfect două sau mai multe limbi?

Atari cunoscințe poliglote trebuie dar reduse la adevărata lor proporțiune. Și, în acéstă privință, avea dreptate bătrânul Tremblay (*Traité de langues*. Amsterdam, 1709), când dicea : „Quand on nous dit qu'un homme parle un grande nombre de langues, comme le roi Mithridates qui en parloit vingt-deux, à ce que l'Histoire rapporte : cela se doit entendre modestement, c'est-à-dire qu'il les parloit un peu“.

Este negreșit cu putință ca, după o ședere îndelungată într'o țéră străină, cine-va să-și însușescă pe deplin o a doua limbă ; dar, departe de patrie, el va uita într'aceia limba sa maternă.

Afară de acésta, poliglotia este mai mult o aptitudine naturală și un rezultat al împrejurărilor de cât o preocupare sciințifică : cine are ocașiune de a face călătorii dese sau a sta îndelungat în țéri străine și a veni ast-fel în contact cu alte popóre, póte ajunge în stare a se exprima curent și a sci — mai mult sau mai puțin — cincî, șese și mai multe limbi.

O atare cunoscință practică e însă cu totul independentă de aprofundarea rațională a acelor limbi. De aceia rar, fórte rar, găsim întrunite ambele aceste cunoscințe — cea empirică și cea teoretică, cea poliglotă și cea linguistică — într'una și aceiași persónă.

Dintre linguiști nu s'ar putea cita de cât dóră pe Wilhelm de Humboldt (1767—1835), care, mulțumită pozițiunii sale diplomatice (ca ambasador succesiv la Londra, Paris, Roma), și unor călătorii des repetate, dar mai presus de tóte unei stăruințe neobosite, ajunse în posesiunea practică nu numai a principalelor limbi culte, dar a limbei chineze și chiar a unor idiome pe atunci cunoscute numai după nume, ca basca, ca graiurile americane și australiene.

De cele mai multe ori linguiștii cei mai iluștri, cari dispun teoretic de un mare număr de idiome, nu s'ar putea servi pentru scopuri practice de cât cu 2 sau 3 limbi și cu siguranță de sigur numai cu limba lor maternă. Ast-fel un Pott (1802—1879) utilizază, în operele sale, tóte limbile globului și despre dînsul Curtius a ȓis „că-î pare îngustă o împărăție, care se întinde peste o parte a Europei și a Asiei“; un Miklosich (1813—1890) a îmbrățișat, afară de întinsul domeniū al limbilor slavice, totalitatea limbilor balcanice și a studiat cu de-a măruntul varietățile dialectale ale idiomelor țigănesci; un Hasdeū, care cunoște profund limbile slavice și romanice și posedă un număr însemnat de alte limbi — pentru toți aceștia cunoștința teoretică a limbilor se întinde într'un cerc foarte vast, pe când cea practică se reduce la două sau cel mult la trei idiome vorbite.

Trecînd peste exemplele remarcabile de poliglotie din antichitate, ca regele Mitridate și regina Cleopatra, precum și peste cele din timpurile moderne, ca prodi-

giosul Pico de Mirandola, ne vom opri numai la exemplul cel mai extraordinar de poliglotie din epoca noastră, la faimosul cardinal Mezzofanti.

Născut la Bolonia în 1774 și mort la Neapole în 1849, el consacră întreaga-i viață studiului limbilor și, mulțumită unor strădanii colosale (nu dormia de cât 3 ore și țerna studia totă noaptea), ajunse către sfârșitul vieții sale, la vârsta de 78 de ani, a vorbi până la 50 de limbi și dialecte, între cari și limba română. Despre acesta din urmă ținuse, deja în Iulie 1815, o disertațiune în Academia din Bolonia intitulată „Limba română și analogiile sale cu limba latină“. Tot în această privință e interesantă o relațiune a astronomului austriac baron de Zach, asupra eclipsei solare din Bolonia de la 20 Septemvrie 1820, cu care ocaziune scrie următoarele despre Mezzofanti :

„Eclipsa anulară a sórelui a fost o curiozitate pentru noi și a doua curiozitate fu Mezzofanti. Acest bărbat extraordinar e într'adevăr un rival al lui Mitridate; el vorbește 32 de limbi¹⁾, vii și mórte, în modul cum am să descriu. El se adresă către mine pe unguresce, și cu un compliment așa de bine întors și într'o unguréscă atât de excelentă, în cât fuseiū coprins de mirare și uimire. Apoi 'mă vorbi nemțesce mai întâiū într'o bună saxonă, apoi în dialectele austriac și șvab, cu o corectitudine de accent, care mă uimi în gradul cel mai înalt și mă făcu să isbucnesc

¹⁾ Acésta era, cum am spus, în 1820; de atunci Mezzofanti și-a mai însușit un mare număr de alte limbi.

într'un hohot la gândirea contrastului între limba și înfățișarea acestui minunat profesor. Apoi vorbi englesesce căpitanului Smyth, rusesce și polonesce prințului Volkonski, fără pedică și gângăvire, și cu aceeași volubilitate, cu care ar fi vorbit limba-î maternă, dialectul din Bolonia... La un prânz la cardinalul della Spina, Eminentța sa mă puse la masă lângă dînsul. După ce vorbirăm în diferite limbi, pe cari le vorbîa tóte mai bine de cât mine, îmi veni în gând a-î adresa pe neașteptate câte-va vorbe pe românesce. Fără șovăire și fără de a se arăta mirat de raritatea dialectului, ce scoseiū la ivélă, poliglotul meu o luă înainte în acéstă limbă și atât de repede, în cât fuiū silit să-î spun : „Binișor, binișor, d-le Abate, nu vĕ pot urma ; procopséla mea latino-românescă e pe sfîrșite“. Tre-cuse mai bine de 40 de ani, de când vorbeam acéstă limbă, deși o sciam bine în tinerețe, când serveam într'un regiment unguresc cu garnizona în Transilvania. Profesorul mă informă cu acéstă ocasiune, că mai scia și altă limbă, ce nu fusesem nici o dată în stare a o învăța, deși avusesem mai bună ocasiune de cât dînsul, avĕnd în regimentul meu ómenĭ, cari o grăiaū. Acésta era limba Țiganilor.

„Intrebaiū pe prințul Volkonski, cum vorbea profesorul rusesce și-mĭ spuse, c'ar fi fórte bucuros, dacă propriul sĕu fiū ar vorbi așa de bine. Căpitanul Smyth di-se : Profesorul vorbesce englesesce mai bine de cât mine, corect și elegant...

„D. Mezzofanti veni într'o ȃi să mă vadă la ote-lul, unde stam ; din întîmplare mă aflam eū însumĭ

în vizită la un alt călător, care sta în același otel, baronul Ulmenstein, colonel în serviciul regelui Hanovreï, care călătorea cu femeia sa. Mi se anunță d. Mezzofanti și, fiindu-î singura persoană cunoscută, îl introduceu în societate ca profesor și bibliotecar al Universității. El luă parte la conversațiune, ce se făcea în limba germană; și, după ce continuă mult timp, baronésa; o germană foarte cultă, profită de ocaziune și mă întrebă la o parte, cum se face, ca un german să fie profesor și bibliotecar într'o Universitate italiană. Răspunsei, că d. Mezzofanti nu era german, ci un foarte bun italian din Bologna și că nu esise nici odată din acest oraș. Vă las să judecați uimirea societății întregi și explicațiunile, ce urmară!¹⁾

Prin însăși firea lucrurilor țera noastră trebuia să posedă bărbați cunoscători de diferite limbi. Pe când limba română nu era grăită de cât de clasele de jos ale poporului, aristocrația conversa în limba grăcă, iar în cercurile oficiale alterna slavona sau polona cu turca. Domni și boieri din trecut făcându-și educațiunea la Constantinople, în acel Babilon linguistic, mulți dintr'înși vor fi profitat spre a-și însuși cunoștința mai multor idiome.

¹⁾ Am extras această scrisore din biografia lui Mezzofanti de C. W. Russel (The Life of Cardinal Mezzofanti. London, 1858), care a scris și un memoriu introductiv asupra poligloților antic și modern. Enumerarea principalilor poligloți români din trecut va forma un curios pendant la memoriul învățatului engles, care, bine-înțeles, nici nu pomenesce de Români.

Ardelénul Georg Kreckwitz constată, către sfîrșitul secolului al XVII-lea, existența unor numeroase elemente etnice în Moldova, enumerând ca locuitori Ruși, Tătari, Poloni, Sêrbi, Armeni, Bulgari, Transilvăneni (Unguri) și mulți Țigani. El observă, că fie-care din aceste popóre se deosibesce prin originea, limba și religiunea lor, deși ei caută să imiteze în multe pe Valachî, servindu-se asemenea de portul și de corupta limbă românescă.¹⁾

Acest contact intim într'atâtea elemente diferite era fôrte favorabil pentru respândirea cunoscințelor poliglotte. Și acéstă stare de lucruri a durat mai pînă la mijlocul secolului actual. La 1850, un profesor de limbă străine, Körnbach, care a stat mult timp la Iași, numesce Moldova „têra poligloților“. El enumără limbile curențe și familiare claselor culte din acel timp: limba francesă, ce o sug odată cu laptele mamei; gréca modernă, care ține de bon-ton; germana, ca limbă clasică și ca organ comercial cu Austria; rusa,

1) Kreckwitz. *Beschreibung des ganzen Königreichs Ungarn*. Frankfurt, 1685: «...Reussen, Tartern, Sarmaten (Polen), Ratzen (Serben), Armenier, Bulgaren, Siebenbürgen, Deutsche und viele Zigeuner... Und dieweil die Völker unterschiedlich, also haben sie auch unterschiedliche Religionen, wiewohl sie den Walachen in vielem nacharten, sich auch der corruptirten romanischen Sprache und Kleidung gebrauchen».

Cf. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 119: Vix esse alliam arbitramur tam angustis terminis, ac Moldavia est, circumscriptam provinciam, quæ tot et tam diversos populos contineat. Præter Moldavos... plures Græci, Albani, Serbi, Bulgari, Poloni, Cosaci, Russi, Ungari, Germani, Armeni, Judæi, fecundique Cingari Moldaviam incolant.

italiana, englesă, polonă și turcă, care se aude însă mai ales în jurul vechilor boierii.¹⁾

În asemenea împrejurări nu e rar să întâmpinăm și în trecutul nostru poligloți în totă puterea cuvântului.

Un exemplu dintre cele mai remarcabile ni l ofere un fel de Mezzofanti român de la mijlocul secolului al XVII-lea, despre care cronicarul Neculcea ne-a lăsat o descriere dintre cele mai dramatice. E vorba de faimosul Spatar *Nicolae Milescu*, poreclit „Cărnul“, care posedă o prodigioasă cunoștință a tuturor limbilor europene: „prea învățat și cărturar și sciea multe limbi: elinesce, slavonesce, grecesce și turcesce“, dize despre dînsul cronicarul moldoven. Pe lângă această, era și unul dintre bărbații cei mai învățați ai timpului său: el aparține — după expresiunea lui Picot²⁾ — istoriei literare a Moldovei, Greciei, Rusiei și Chinei.

Născut în Vaslui pe la 1625, Milescu se duse de tiner la Constantinopol, unde dobândi cunoștințe întinse în teologie, filosofie, istorie și literatură. Apoi și continuă studiile în Italia, unde se perfecționează în științele naturale și matematice. Întors în țară, ocupă

¹⁾ Körnbach, *Studien über französische und daco-romanische Sprache und Literatur*. Leipzig, 1850, p. 154.

²⁾ În excelenta-i monografie asupra Spatarului (Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, Ambassadeur du Tsar Alexis Mihajlovici en Chine. Paris, 1883), din care extragem amănunțele de mai la vale. D. Picot s'a folosit mai ales de cercetările repetite ale d-lui Hasdeu asupra ilustrului Spatar al Moldovei.

diferite funcțiuni sub Vasile Lupu, Grigorie Ghica și Ștefăniță Vodă.

Intrând în relațiuni cu rivalul lui Ștefăniță, cu Constantin Șerban, pe atunci în Polonia, ca să-i ajute a recăpăta domnia („aș scris nisee cărți viclene și le-aș pus într'un bêt sfredelit“), acesta descoperi însuși lui Vodă manoperele grămăticului seü. Drept pedepsă, Domnul puse calăul de-î tăăă nasul, de unde porecla de Cărnul.

Retras în Muntenia, el începu pe lângă Grigorie Ghica noue intrigî. De acolo porni la electorul de Brandenburg, unde un medic, folosindu-se de progresele rinoplastiei, isbuti a-î reface nasul: „aș găsit acolo un doftor, de-î tot slobodea sângele din obraz și-l boțea la nas și așa din ți în ți sângele se încheaga, de-î aș crescut nasul la loc de s'aș tămăduit.“

Pe la 1672 îl găsim la Moscova, cerënd ospitalitate țarului Alexe Mihailovici, care-l făcu dragoman și-i încredință ambasada către împăratul Chinei. În 1676 ajunse la Peking, unde avu ocasiunea să învețe limba chineză și întreprinse o descriere a Chinei după propriile sale însemnări. Acastă descriere făcută în rusese se păstrează, ca manuscript, în bibliotecile naționale din Petersburg și Paris.¹⁾

El muri pe la 1714 în vîrstă de peste 80 de anî. Literatura română îi datoresce un adevărat tesaur:

¹⁾ Veđi: *De la Tobolsk până la China*. Note de călătorie de Spătarul Milescu în 1675, traduse după un text grecesc de V. Sion, în *Analele Acad. Rom.*, tom. X.

ipoteza lui Hasdeu

Întâia traducere întregă a Bibliei, cunoscută sub numele lui Șerban-Vodă, în mâinile căruia cădând manuscrisul, făcu o mare și frumoasă edițiune în Bucuresci la 1688, fără însă a pomeni numele lui Milescu. Celelalte opere le a scris în latina, gréca, slavona și mai ales rusesce, între cari figurează un Dicționar grec-latin-rusesc și un tractat în limba rusă asupra scrierii ieroglifice („Carte ieroglifică ieratică saŭ despre scrierea secretă, cum Egipteni și Grecii obiceiuaŭ a întrebuița semne secrete și embleme, zugrăvite și ne-scise, pentru a arăta înalta lor înțelepciune și știință“).

In cronica fragmentară (după 1670), atribuită Spatarului de către d. Hasdeu, găsim nu numai limpede exprimată originea romană comună tuturor fracțiunilor Românismului din Dacia Traiană, dar, cea ce este și mai remarcabil, prima relațiune în istoriografia noastră despre Români din Macedonia. A trebuit un spirit atât de comprehensiv ca al lui Milescu spre a îmbrățișa ast-fel membrele răslețe ale némului românesc și a întrevedea comunitatea proveninței lor :

„Vedem, că Români din Ardél, Moldovenii și cești din țera acésta, tot un ném, tot o limbă fiind... Români înțeleg nu numai ceștia de aici, ci și din Ardél, cari încă și mai néoși sînt și Moldovenii și toți câți și într'altă parte se află și cu acésta limbă fie și cevași mai osebită în nisce cuvinte din amestecarea altor limbi, éra tot una sînt. Ci dar pre acéștia, cum dic, tot Români îi ținem, că toți acéștia dintr'o fin-tână aŭ isvorit și cură“.

Iar despre Macedo-Români: „Sînt dară acéști

Cuțo-Vlahi (cum ne spun vecinii lor și încă și cu dintr'înșii am vorbit) ómenii nu mai osebiți nici în chip, nici în une obiceié, nici în tária și făptura trupului de cât Româniii aceștia, și limba lor românescă ca a acestora, numai mai stricată și mai amestecată cu de céstă próstă grecescă și cu turcescă....¹⁾

Dintre Domniii țérilor române acel vintură-țéră, cunoscut sub numele de *Despot Vodă* (1561—1563), carele a cutreerat o mare parte a Europei spre a se făli la curțile suverane cu pretinsa-í genealogie, era un poliglot în adevératul sens al cuvintului „sciind — ăice Nicolae Costin (Cronice I, 433) — limba săsescă, nemțescă, latinescă și românescă“. Mai trebuie adăogat grecésca ca limba-í maternă și turcésca, pe atunci indispensabilă în tot Orientul Europei.

Contimporanul său, *Petru Cercel* (1574—1591), era de asemenea versat în mai multe limbi și poseda perfect limba italiană, în care a compus și versuri făimóse pe acel timp.

Intre anii 1710—1711 tronul Moldovei fu ocupat de un bărbat, care póte fi considerat ca cea mai mare glorie literară a Románismului din trecut.

Principele *Dimitrie Cantemir* (1663—1723) a fost nu numai un învățat de frunte al timpului său, dar cel mai mare învățat, ce l-a produs până astăzi țéra nóstră. Ca poliglot, el póte fi pus alătura de Milescu, pe care il întrece încă în erudițiune și vastitate. In

1) *Cronicele României*, ed. Cogălnicénu. Bucuresci, 1872, vol. I, p. 103, 107 și 111.

domeniul limbilor orientale mai cu sémă el a rămas până astăzi cunoscătorul cel mai profund și, dacă exceptăm întru cât-va pe Ienache Văcărescu, Cantemir rămâne unicul mare orientalist român.

Cantemir cunoșcea vr'o 12 limbi: el vorbea limbile orientale (turcăscă, araba, persiana), neo-gréca, italiăna, rusésca și francesă; scia mai multe limbi antice (gréca, latina, paleo-slava) și a scris în șese limbi diferite: română, latină, neo-grécă, rusă, turcăscă și persiană.

În privința cunoscințelor sale filologice, el nu s'a ridicat și nu s'ar fi putut ridica mai presus de contemporanii seî. În Hronicul seî, unde vorbește adesea de multe lucruri străine de istorie, s'află și un pasaj (I, 83 urm.), din care putem induce părerile sale despre filiațiunea limbilor clasice: „...Care lucru de cât rașele sórelui mai albe și mai chîar se vede, că limba acésta latinésca de astă-đi odineóra aũ fost hiresce elinésca, și limba elinésca maică érá a Latinilor fiică se cunósce. În locul a o mie de mărturii, pre unul numai vom aduce, pre Scaliger, carele cu mari și nétede socotéle etimologhicesci (adică tîlcuitoare de cuvinte) arată și dovedesce, precum tóte numerile, cuvintele și graiurile (verbele) latinesci ca nisce crengi dintr'o trupină și ca nisce smicele dintr'o rădăcină, dintr'acea elinésca résar și se depártéză și orî-ce însēmneză vîrtutea cuvîntului latinesc, nu din sine ci din cel elinesc însēmneză ce însēmneză... Iar lexicónele etimologhilor în mână, în carele binișor și amănuntul cercetând pare-mi-se și 11

cuvinte hiresce latinesci în totă limba latinescă nu s-a putea afla“.

Acest mod de a vedea s'a continuat și după Cantemir. Unul dintre cei mai iluștri filologi ai secolului al XVIII-lea, olandesul Ruhnken (1723—1798) repeta încă galanta frază: *linguam latinam totam pulchrae matris graecae pulchram filiam esse...*

Iată și două exemple etimologice, cari ne aduc aminte de reveriile platonice despre originea cuvintelor:

«*Theos* deus, Dumnezeu, a căreia etimologie cei mai învățați o fac așa: (*deos, theos*) se dice, căci lui ceva nu-i lipsese sau pentru căci el toate tuturor dă, sau se tălcușce de la graful (verbul) *θεῖναι*, adică că toate vede și ochiului lui toate sînt supuse; sau ȳarăși de la cuvîntul *δέος*, ce se înțelege frică, spaime, pentru căci el este de temut și de spăriat; ȳară de se va duce cuvîntul latinesc de la cel eolicesc (că și cea eolicescă limbă elinescă este) *δέωσ* (!), carile se scrie și *ζέωσ*, se aduce de la graful *ζάω*, ce va să ȳică trăesc, căci Dumnezeu unul pururea trăesc».

«*Homo*, om, vor cei mai curați etimologhiți, precum purcede de la cuvîntul elinesc *ὄμωσ* adică dobitoac însoțitorii, sau într'alt chip de la *ὄμωσ* de la cuvîntul *ὄμοιος* adică asemenea, sau de unde se pôte ȳice asemenea, căci după asemnarea lui Dumnezeu este făcut omul».

Atari fantasii, cari trec astă-ȳi de rătăcirii copilăresci, erau pe atunci cuvîntul din urmă al filologiei și exemple tot atât de curioșe de „mari și nétede socotéle etimologhicesci“ le putem găsi la reprezentanții cei mai iluștri ai științei filologice din epoca lui Cantemir. Același lucru, și pôte încă cu mai mult drept cuvînt, se pôte ȳice despre erorile lui Cantemir în do-

meniul istoriei și filologiei orientale, când aceste așa-numite „erori“ erau tot atâtea „verități“ pentru contemporanii Domnului român.¹⁾

Din contră, Cantemir avea idei solide despre originile națiunii române și cunoscea foarte bine, cum se va vedea mai jos, și pe Români din Dacia Aureliană (Hronic I, 52): „Români din Dachia de astă-đi, cari sînt Moldovenii, Muntenii și Ardelenii, sînt din n mul hireși Romani de la Italia de la Traian  mp ratul aduși.“

Erudițiunea poliglotă a lui Cantemir se vede și din isvórele, ce le a consultat pentru scrierea Hronicului se . Acolo se citéză „poeti, istorici, filosofi“ latini, greci, leși, unguri, boemi, arăpesci, nemți, ruși, perși, turci...  n total vr'o 153 de scriitori.

Dintre istoricii romani din trecut Cantemir e singurul, care, în opera-  etnografică asupra Moldovei, consacr  un capitol special limbei române.²⁾

Predecesorii seii în domeniul istoriografiei, Grigorie Ureche și Miron Costin, se mărginesc a constata romanitatea n mului, oprindu-se în trecăt și asupra limbei. Ast-fel cel dint i, în întroducerea la „Domni   T rii Moldovei“ (după 1594),  ice: „Limba sa  graiul nostru cu al vecinilor de pen pregiur, m car  că de

1) A se vedea, în ac st  privin , critica pe at t de nedr pt  pe c t de pretențios  făcută sciinței orientale a lui Cantemir de către baronul de Hammer  n *Journal Asiatique* din 1824.

2) *Descriptio Moldaviae*. Bucuresci, 1872, partea III, cap. IV: de lingua Moldavorum.

la Rîm ne tragem și cu a lor cuvinte ne-î amestecat graiul“. Costin accentuează și mai lămurit această origine în „Descălecatul dintăiū a Țerei Moldovei“ (după 1662), cap. VI: „Precum némul acestor țeri aședate de pe aceste locuri de Rîmleni este isvorit“. Și ceva mai sus: „Măcar că și la istorii și la graiul și străinilor, și în de sine, cu vreme, cu vécurile, cu primelele am dobândit și alt nume, iar acel carele este vechiū nume stă întemeiat și înrădăcinat rămâne *Români*, cum vedem că măcar că ne răspundem acum Moldoveni, iar nu întrebăm: scii moldovenesce? ci scii românesce? adică rimlenesce (*scis romanice?* pre limba latinescă). Stă dar numele cel vechiū ca un temeiū neclătit... și acestor țeri, adică țerei noastre Moldovei și țerei Muntenesci, numele cel drept de moșie este *Român*, cum se răspund și acum cei din țera Ungurască și Muntenii în țera lor scriū și răspund cu graiū: „*Țera românuescă*“. Și tot așa în poema-ī polonă (cântecul I): „In câteși trele țeri poporul se fălesce cu numele de Romanī și nici se póte îndoi cine-va, cum că se trage din Roma.“

Invățatul Domn, ocupându-se în special cu originea limbei noastre, începe mai întâiū a expune „cu candóre“ cele două păreri pe atunci dominante în această privință, cari o derivaū din latina saū italiană, și arată tot-de-odată argumentele principale ale partizanilor lor.

Originea latină se sprijinea nu numai pe faptul, că ea s'a introdus în Dacia cu mult mai înainte de a se fi corupt în Italia prin întâiele invasiunii barbare și

prin conservarea străvechiiului nume de *Roman* ca apelativ național, dar încă pe argumentul, că limba română posedă multe cuvinte latine, ce lipsesc italianei : *commincio* : încep (*incipio*), *bianco* : alb (*albus*), *signore* : domn (*dominus*), *tavola* : masă (*mensa*), *parola* : vorbă (*verbum*), *testa* : cap (*caput*), *caccia* : vînat (*venatio*)...

Conservarea acestor latinisme se considera obișnuit (cf. p. 29 și 40) ca o dovadă de anterioritatea elementului latin introdus în Dacia, pe când istoria demonstrează tocmai contrarul. Gröber a arătat, că se poate stabili o cronologie strictă privitoare la subtratele vulgare ale limbilor romanice. Sardinia și Dacia formează cele 2 puncte extreme ale seriei provinciale treptat incorporate Imperiului : pe când dialectul sard a păstrat cele mai multe arhaisme (guturala primitivă intactă, consónele finale întregi), daco-romana, ca ultima verigă în lanțul popórelor romanisate, s'a format dintr'o latină vulgară mai dezvoltată de cât cea transportată, în timpul Republicei, în provinciile extra-italice (Galia și Ispania). Substratul vulgar din Dacia avînd un caracter mai recent, putu lesne transmite unele elemente lexicale, ce aiurea saũ se tocise printr'o îndelungă întrebuintare, saũ fură înlocuite cu echivalente mai concrete. Caracterul semi-literar al acestor vulgarisme probéază introducerea lor posterióră, pe când substituiunile concrete din restul domeniului romanic aũ o înfațisare mai populară și decĩ mai arhaică.¹⁾

¹⁾ Cf. Gröber, *Vulgär-lateinische Substrate romanischer Wörter* în Wölflin, *Archiv für lateinische Lexicographie*, vol. I (1884), p.

Cât privește a doua părere despre originea italiană a limbei noastre, ea ar avea drept temeiū identitatea în ambele limbi a auxiliarelor (am, ai, are), a articolului și a unor cuvinte proprii italienei și românei (ca șchiop = it. schioppo în raport cu claudus, cerc = it. cerco în raport cu quæro etc.).

În realitate, particularitățile pomenite 'și află o explicațiune mult mai naturală în faptul unei comunități de origine, latino-vulgara servind de substrat ambelor idiome, cu toate diferențele secundare ca postpunerea articolului, relevată de Cantemir. Iar pentru existența unor vorbe speciale italiāno-române se admitea ipotesa unei importațiuni pe cale comercială de către Genovesi..., pe când ele nu sînt de cît elemente latino-vulgare, ce se regăsesc și în cele-lalte limbi romanice.

Adevărul este că, în familia romanică, romāna și italiāna formeză un grup particular, caracterizat printr'o serie de fenomene comune de ordine fonetică și morfologică¹⁾. Alte analogii importante cu dialecte italiene, în special cu cel mai vechiū dintr'insele, cu cel sard (ca transformarea caracteristică a grupurilor qua

204 urm. Această explicațiune se aplică și paralelismelor latine din dialectul daco-român și macedo-român: luna-mesu (mensis), cuget-minduesc (minte), două-đecî-yinyiți (viginti), țer-demand, săruta-bașa (basium), friguri-hievără (febris), pămînt-loc (locus) etc.

¹⁾ Tikin (ap. Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*. Strassburg, 1888, vol. I, p. 439), care urmează întru acesta lui Diez și Schuchardt: cf. *Gram. der rom. Spr.* I, 89 și *Vocalismus des Vulgärlateins* III, 44.

și gua în pa și ba) ar conduce la concludsiunea despre transportarea în Dacia a unor contingente italice mult mai însemnate de cât permit a admite inscripțiunile. Limba ar modifica, în acest cas, concludsiunea istoriei, dându-i o mai largă accepțiune, și ar completa ast-fel rezultatele epigrafiei.

După ce expune aceste păreri străine, Cantemir se sfiesce a enunța o opiniune proprie, „nu cum-va amorul patriei să ne întunece ochii și să trecem cu vedere, ce luminile altora ar putea vedea ușor“. El se mulțumesc dar a afirma — pe lângă împrumuturi lexicale prin contact comercial de la Greci, Turci și Poloni — existența în românesce a unor cuvinte necunoscute latinei și limbilor învecinate, cari ar fi rămas „ex antiqua Dacica“ și fură introduse în graiul coloniștilor prin însoțirea lor cu femeii dace. Atari rămășițe autohtone ar fi: *stejar*, *pădure*, *heleșteu*, *cărare*, *grăesc*, *privesc*, *nimeresc*... adică, în fond, două vulgarișme latine și trei slavisme, pe lângă o vorbă maghiară și alta de origine obscură.

Tóte aceste afirmațiuni îndoielnice le reproduc apoi istoricii Fotino și frații Tunusli ca tot atâtea aserțiuni dogmatice, fără însă de a indica locul provenienței lor.¹⁾

Cantemir trece apoi la enumerarea dialectelor său

¹⁾ Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion. Bucuresc, 1859, vol. I, p. 127. — Tunusli, *Istoria politică și geografică a Țării Românesce*, trad. Sion. Bucuresc, 1863, p. 6.

mai bine ȃis a provincialismelor, constatând cã Muntenii și Ardelenii tot o limbã au cu Moldovenii cu ușore deosebiri ortoepice și lexicale, pe când Cuțo-Vlahii vorbesc mai stricat și-și amestecã limba cu vorbe și chiar cu propozițiuni întregi grecesci și albaneze, păstrând însă intactã flexiunea latinã a numelor și a verbelor. El observã, cu acẽstã ocaziune, cã mai curat se vorbește în centrul Moldovei împrejurul Iașilor, „pentru cã ómenii din pãrțile acestea fiind mai aprópe de Curtea domnescã sînt mai culti“; pe când cei de pe lãngã Nistru întrebuinteazã multe polonisme, mai ales pentru lucruri de ale casei, precum cei despre munții Transilvaniei se servesc de maghiarisme, Fãlcienii amestecã vorbe tãtãresci, iar Gãlãțenii vorbe grecesci și turcesci.

Cantemir susține, în fine, teoria în aparențã paradoxalã, cum cã palatalizarea labialelor din dialectul moldovenesc (ca ghine, chétrã, chept, ñie etc.) ar porni de la o rostire specialã din partea femeilor și transmisã apoi de ele bãrbaților:

„Chiar și partea femeiascã din Moldova, observã Cantemir, are o pronunțare particularã și diferitã de a bãrbaților. Așa, de exemplu, schimbã silabele *bi* și *vi* în *ghi*, ca ghine, ghie; *pi* în *ki*: kiatrã; *mi* inițial în *ñ*: ñie etc. Chiar dacã un bãrbat se obicnuiesce cu aceste rostiri, cu greu se mai póte desvęta de ele; și prin graul seũ dã pe fațã fãrã voia sa, cã a stat prea mult în brațele mã-sei: de aceia atari ómeni se numesc în batjocurã *feciori de babã*“.

Particularitatea foneticã, relevatã de Cantemir, e

într'adevăr astă-dî proprieă dialectului moldovenesc, de-și o întîmpinăm sporadic în totalitatea dialectelor române și o regăsim mai ales în dialectul macedonén, în care palatalisarea labialelor este caracteristica generală a graiului. Strania explicațiune a lui Cantemir aduce aminte, la prima vedere, de teoria nu mai puțin curioasă a lui Sulzer (cf. p. 34) despre originea slavismelor române, a căror întroducere nu s'ar datori altei cauze de cât..... amorului. În realitate însă, aserțiunea Domnului român este o dovadă despre originea femească a acestei predilecțiunii pentru palatale.¹⁾

Dintre boierii, cari aũ ocupat pozițiuni înalte și cari s'aũ distins prin învățătura lor, Costinescii și în special Miron Costin (mort 1692) merită un loc de frunte. El 'și făcuse educațiunea la școla din Bar în Polonia, unde, pe lângă limbile clasice, își însuși perfect polona și paleo-slava. Despre virtuositatea sa în limba polonă și despre cunoscințele sale istorice dovedesce poema-î despre Moldova, scrisă în această limbă,

¹⁾ În prima edițiune a acestei cărți am atribuit un caracter exotic (macedo-român) și posterior (secolul al XVI-lea) fenomenului palatalisării, ce-l credeam propriu dialectului moldovenesc. Dar marea sa respândire teritorială a fost demonstrată prin datele statistice, publicate de d. Hasdeu (Etymologicum III, 2228—42). Pe de altă parte originea pur femească a acestei tranzițiuni fonetice explică foarte bine lipsa-î totală din monumentele literare ale trecutului, o lipsă, ce ne a făcut să bănuim o întroducere târzie a acestei particularități în graul moldovenesc.

și lista istoricilor leșesci, unguri și latini, pe cari 'i-a utilizat în scrierea cronicei sale.

Mitropolitul Ungro-Vlahiei Antim Ivirénul (mort după 1716), originar din Iberia (numele grecesc al Georgiei), deși străin, ajunsese însă prin meritele și învătătura sa la trépta cea mai înaltă a ierarhiei religioase. Ca tipograf, el poseda talentele unui adevărat artist și cunoscea mai multe limbi: limba lui natală, cea georgiană, cea grecescă, cea turcă și arabă, cea românescă și cea slavonă¹⁾. Tipografia de la Rimnic, înființată de dinsul, era bogată în caractere cirilice, grecesci și chiar arabe, cu care tipări în 1713 un Liturghiar pentru folosul creștinilor din Siria și Palestina. Prima pagină a acestei cărți, fotografiată de d. Picot²⁾, pôte da o idee de frumusețea caracterelor orientale și de execuțiunea artistică a tipografului nostru. E curios, că acéstă publicațiune în limba arabă, din care se mai află câte un exemplar în bibliotecele din Viena și din Paris, este, pare-mi-se, prima și ultima carte tipărită în țéră cu caractere orientale.

Ușurința, cu care Românul învață limbile străine, a fost adese-orî relevată. Către sfîrșitul secolului trecut Sulzer (III, 9) ne spune, că a cunoscut Români și

¹⁾ Veđi *Didahiile ținute în Mitropolia din Bucuresc* de Antim Ivirénul (1709—1716) ed. Erbicénu. Bucuresc, 1888, p. XX (notițe biografice de réposatul Ep. Melchisedec).

²⁾ In *Notice bibliographique sur l'imprimeur Anthim d'Ivir, Metropolitan de Valachie* în *Nouveaux Mélanges orientaux*. Paris, 1886.

Greci, cari, numai din conversațiune cu ofițeri austriaci și ruși, învățaseră în scurt timp limba franceză și germană. Italiană se introduse în Moldova încă de pe timpul lui Cantemir și se învăța în familiile boieresci.

Pe la sfârșitul secolului trecut franceza ajunsese la modă în Moldova (*e molto in voga*, dicea Raicevich în 1788) și o vorbeau și damele; pe când, după Carra, ea era puțin cunoscută în Muntenia, unde turca era organul cercurilor aristocrate.¹⁾

Același Sulzer relatează, că „postelnicul Manu, Caragea, Lucaki, Saul, însuși Domnitorul de estimp al Munteniei (Ipsilante) și beizadea Alexandru Mavrocordat, cum și mai mulți alți boieri vorbesc turca, italiană și franceza tot atât de bine ca și limba lor maternă. Unii dintr'înșii, și dintr'aceștia iarăși Domnitorul Ipsilante, știu și latinesce și pomenitul Lucaki, cumnatul decapitatului Domnitor Ghica și împuternicitul seü la cedarea Bucovinei, a lucrat chiar, în timpul șederii sale la Brașov, la un dicționar în șese limbi: persian, arab, turc, grec, italian și frances. Și printre Români aș putea cita pe vistierul Văcărescu, pe tînărul Sturza, Racovița, Știrbei, Cămpinenu și Pascali, mai ales însă pe tînărul Balș din Bucuresci,

¹⁾ Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, II ed. Neufchatel, 1781, p. 236: «En Valachie la langue française est peu connue. Les gens de condition parlent le turc et c'est la langue de bel air».

care studiază acum foarte sîrguitor la Viena.... toți aceștia sînt prea bine versați în mai multe limbi“.

Dintre pomeniții boieri merită o deosebită mențiune Banul *Ienăchiță Văcărescu* (1740—1799), ultimul mare boier, care a știut să conducă afacerile politice cu aceeași pricepere, cu care făcea să răsune cîrdele patriotice sale lire. Văcărescu era de o potrivă versat în literatura orientului ca și a occidentului, istoric și poet, diplomat și gramatic, și mai presus de toate patriot ilustru, care și iubea cu înfocare țera și limba și căuta a transmite și urmașilor sei această nobilă iubire.

În cursul Observațiunilor sale gramaticale Văcărescu are adesea ocaziune a-și arăta cunoscințele sale poliglote. Ast-fel, bună-ora, cu ocaziunea verbului, face următoarea interesantă observațiune (p. 59 ed. Rimnic): „Acum dar arătăm, că limba rumânescă nu are orîndușelile graiurilor (verbelor), ce are limba grecă și latină, adică să aibă multe chipuri de graiuri, cum au aceste două, și numere duale, cum are limba greacă și arăpescă, sau graiuri femeesci, ci urmăze limbei talienesci și celor-lalte, ce sînt asemenea aceștia, carele au începutul din limba latină și isvorul din limba grecă“.

Vorbind apoi de rostirea literelor, observă (p. 97): „J ca j al Franțesilor și ž al Perșilor (se pronunță), s ca ș al Slovanilor și al Turcilor“.

Dar e interesant mai ales a vedea, cum marele bărbat avea o idee foarte justă despre raporturile limbii române cu cea latină și cu limbile romanice: „Ita-

lienii, Franțesii, Ispaniolii — ȃice el ȃn Poetica-ȃ de la sfirșitul Gramaticei — și alȃii, ce li se trage limba din limba latinescă ca nisce p̃arae, precum și acēsta a nōstră rumānescă...”

Văcărescu este adevēratul ȃntemeietor al Gramaticei și al literaturii romāne : ca poet, el a f̃acut, ca limba romānă „să c̃aștigate arip̃i și să sbōre dimpreună cu fantasia“ ; ca ȃntȃiul gramatic naȃional (Klaȃn și Șincaȃ scriind latinesce), el a pus ȃn serviciul limbei materne ȃntinsa sa cunoscȃnȃ de limb̃i str̃aine și mai ales simȃirea profundă și delicată a naturii sale poetice.

Dacă considerăm, c̃ă Văcărescu, publicȃnd *Observaȃiile* sale, n'a avut cunoscȃnȃ de „Elementele“ luȃ Klaȃn și dacă ținem mai ales sēmă de originalitatea și interesul sciȃntific al lucrării, Marele Ban merită a ocupa un loc de frunte printre toȃii aceȃia, cari s'aũ str̃aduit a p̃atrunde adȃnc ȃn geniul limbei nōstre.

INVĚTAMINTUL GRAMATICAL

ÎN EPOCA FANARIOȚILOR

(1711—1821)

Nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod supervacuum est. . . ; non obstant hæ disciplinæ per illas euntibus, sed circa illas hærentibus ¹⁾.

Quintilian, Instit. Orat. I, 7.

I

În ambele Principate, slavona devenise de timpuriu limba oficială a Curții și a claselor nobile. Fiii de boieri nu învățau, după mărturia lui Cantemir, de cât această limbă și într'un mod curat empiric, cu scopul de a putea citi și înțelege cărțile sfinte, mai ales ale Vechiului Testament. Invățămîntul gramatical era neglijat aprópe cu desăvirșire din lipsa de gramatică

¹⁾ «Nimic nu-î vătămător în gramatică de cât superfluul... : aceste cunoscințe nu strică celor ce trec printr'însele, ci celor cari s'opresc asupra-le.»

slavone. Un óre-care Maxim Creténul scrisese o ast-fel de gramatică, dar, tipărită o singură dată la Moscova, ea devenise foarte rară.

Cu întroducerea școlilor grecesci odată cu domniile lui Șerban Cantacuzen și Vasile Lupu, învățămîntul dascălilor greci ese rare-orî din făgașul empirismului grosolan spre a se ridica la o înțelegere raționată a culturei elenice. Odinióră, cărturarii Bizanțului acordaū cea mai mare importanță părților elementare ale gramaticiei, accentului și ortografieii, cari jócă un rol preponderant în didactica bizantină. Și precum acei cărturarii căutaū a imita și a-și însuși mai mult forma de cât spiritul clasicismului elen, tot ast-fel, în școlile grecesci din țeră, gramatica ajunge treptat să absorbă întreaga lor activitate, preocupând mințile tinerimii din copilărie până la adolescență.

Extrema minuțiositate a dascălilor locali în materie de bagateluri gramaticale — de *supervacua*, după expresiunea lui Quintilian — contribui la o decadență din ce în ce mai mare a instrucțiunii. Nicî vorbă nu póte fi de o aprofundare sistematică a monumentelor literare ale Anticității, când mintea dascălilor se perde în haosul amănuntelor și când inteligența școlariilor se tocea supt o povară atât de copleșitoare și de îndelungată.

Ce-î drept, la școlile domnesci din Bucuresci și Iași, aū figurat ca profesori, mai ales în cursul secolului al XVII-lea adică în prima periódă a înființării lor, căți-va bărbați instruiți, ca filologul Cacavela (1670—1698), profesorul ilustrului Cantemir Vodă. Și

mai târziu, în epoca fanariotă, au funcționat la aceleși școli erudiți ca Neofit, Lambru, Duca etc. Dar această erau numai câte-va onorabile excepțiuni în pluralitatea mediocrităților și a ignorantilor, cari usurpau cariera didactică.

Acastă continuă degenerare a învățămîntului grecesc explică faptul alminterea extraordinar, cum de n'a eșit din școlile sale nici un singur bărbat, care să fi contribuit la înaintarea studiilor elenice în Europa, nici un singur poet însemnat, nici un singur orator de vază, nici un singur bărbat de știință în adevăratul sens al cuvîntului.

De la înființarea acestor instituțiuni ele devin cu totul grecesci, alungând din capul locului pe dascălii slavoni și conservând acest caracter exclusiv până la sfîrșitul domniei Fanarului. Ele au fost pôte focare de lumină și de patriotism pentru Greci, dar înrîurirea lor asupra culturei locale a rămas fără vr'o însemnătate apreciabilă. Primul rang în aceste școle, iperbolic numite Academii, n'a încetat a-l ocupa limba grăcă, în al doilea rînd venea limba slavonă și într'un mod subsidiar figura și câte un dascăl de „rumânie“, limba română servind numai aceloră cari se destinau carierei eclesiastice.

În a doua jumătate a secolului trecut aceste școle par a fi decădut cu desăvîrșire. Scriitorii străini și naționali deplâng starea miseră a învățămîntului și lipsa de cultură serioasă a dascălilor greci. Ei sînt unanimi întru a recunoște modul pedantesc și superficial, cu care se instruisă tinerimea și cum subtilitățile gra-

maticale cele mai migăloase făcuseră imposibilă orî ce aprofundare a geniului elen.

Față cu o condamnare atît de general împărtășită, s'a ridicat în timpul nostru o voce, care, făcînd abstracțiune de mărturiile exprese ale contimporanilor, se încercă a reabilita învățămîntul fanariot și a-i atribui o valoare pedagogică cu totul excepțională. Dacă lucrurile vor fi fost ast-fel în realitate, s'ar fi cuvenit s'aibă cele mai fericite urmări asupra dezvoltării instrucțiunii grecesci și succesele ei s'ar fi resfrînt negreșit și asupra culturei naționale. „Limba grăcă, ni se spune, se studia în perfecție prin metoda parafrasării în limba vorbitore, așa că se cultivaă ambele de odată... Limba latină prin traduceri de ordinar în limba română, dar și prin traduceri în limba grăcă veche, așa că se studiaă în paralel limbile clasice. Limba francesă și italiană se studiaă a parte, pentru cari erau profesori specialii“¹⁾.

D. Erbicénu, neobosit muncitor în domeniul culturei greco-române, a catalogat și descris vr'o 90 manuscrite, în majoritate manuale de ale dascălilor greci. Cercetarea lor îi a sugerat, se vede, o apreciere atît

¹⁾ Erbicénu, *Cronicariî Greci*. Bucuresci, 1890, p. XXXVI. Iată și literatura cestiunii: Missail, *Școlele și învățătura la Români sub Fanarioșii* în Bulet. Instr. publ. I.—Xenopol și Erbicénu, *Serbarea școlară din Iași*. Acte și Documente. Iași 1885. — Erbicénu despre *Mss. dascălilor Greci* în Revista Teologică din 1885, N. 2—13 — A. Xenopol, *Istoria Românilor* IV, 640 urm. («Cultura grecăscă»). și V, 612 urm. (Învățămîntul grecesc în epoca fanarioșă).—Urechia, *Istoria Românilor*. Bucuresci. 1891 urm. și mai ales introducerea la *Istoria Școlilor* de la 1800—1864. Tom. I. Bucuresci, 1892.

de elogiósă a activității lor didactice. Mărturisim însă în tótă sinceritate, că coprinsul acestor manuscrite, după chiar descrierea d-lui Erbicénu, e departe de a justifica importanța didactică, ce li se atribue. Ele sînt menite, din contră, a confirma aserțiunile negative ale istoricilor străini, ale unui Raicovich, Sulzer și Wolf, cari aũ stat mult timp în țerile române și aũ putut studia la îndelete lucrurile și pe ómenii timpului; saũ ale Mitropolituluĩ Moldovei Iacob Stamate, bărbat instruit și în curent cu progresele instrucțiunii din apusul Europei. Ei relevézá, cu toții, atențiunea exageratá, ce se acordaũ minuțiilor gramaticale, și iarăși cu toții se plâng de sérbéda tratare a clasicității elenice.

În nãmolul întreg de manuscrite, studiate de d. Erbicénu, nu s'aflá o singurá operá, care sá se ridice peste nivelul mediocruluĩ, saũ sá se distingá prin vederi originale. Ele sînt în cea mái mare parte traduceri, adaptári saũ comentare gramaticale, în cari subtilitatea spirituluĩ bizantin serbézá o nouá înviere.

Dar în sfirșit, dacá ne-am întreba: cari sînt scriitorii, filologii, istoricii, poeții și oratorii, bărbații de sciință, medicii iluștri, ce ar fi trebuit sá-i producá acéstá pretinsá culturá elenico-bizantiná?

La acéstá legitimá întrebare, d. Erbicénu rěspunde prin urmátorul panegiric:

„Maĩ tóte celebritáțile erudite ale Grecilor, somitáțile lor sciințifice, aicea 'și desvoltaũ talentele lor, aicea pe pámîntul românesc, seménaũ semînța patriotismuluĩ grecesc, cultivaũ spiritele tinere desvoltánde-le dorul de patrie! Toți profesorii Academiei (din Bucuresci și din

Iași) erau învățați în totă știința clasică greacă și studiată pe la una și două din Universitățile din Occident. Nimic din ceea ce știința timpului producea nu le era străin, ci o profesau cu devotament în Academii din Principate. Mulți din ei erau câte de 2 ori doctori și mai ales în medicină și știință. Eruditul episcop și filolog Chesarie al Rîmnicului a fost elev numai al școlii din Bucuresci, învățatul episcop Damaschin, care scria tot așa de corect latinesce ca și grecesce, studiasse numai în Academia de aici. Ce să mai dic de Filipesci, Văcăresci, Brâncovenesci, Floresci, Ghiculesci, Sturzesci, Golești, Bălșesci etc., cari scriau limba greacă mai elegant de cât Grecii, după cum ne mărturisește renumitul profesor din Atena, Papparigopol? "

Dar, înc'o dată, unde este opera literară sau științifică, filologică sau istorică, prin care se vor fi ilustrat *celebritățile erudite ale Grecilor, somitățile lor științifice?* Din faptul, că multe dintre familiile noastre boieresci scriau elegant grecesce, nu putem conchide la o pricipere temeinică a literaturii antice. Și acesta cu atât mai puțin, cu cât însăși neo-greca literară era și este un product cu totul artificial, un compromis cărturăresc de forme antice și moderne, un fel de limbă macaronică, în care lipsea cu desăvîrșire spiritul original și normal al evoluțiunii istorice. Acest organ literar, ca și întréga cultură grecescă locală, purta pe fruntea-î pecetea artificialului, a imitațiunii, a mediocrului.

E destul a spune, că Ienăchiță Văcărescu a trebuit să recurgă — cu totă multiplicarea parasitică a gramaticelor din școlile grecesci — la originale italiene spre

a scrie ale sale „Observații“, și că dacă în „Băgările de sémă“ ale lui Iordache Golescu apare ici coala formalismul dascălilor greci—acésta e mai mult în paguba gramaticului muntén.

Dacă ne transportăm în domeniul poeziei, constatăm ce-î drept, în primele noastre compuneri lirice, o influență mitologică ca directă imitațiune după poezia neo-grécă. Dar nimeni nu va putea susține, că această continuă introducere a ȕeilor Olimpului, în special a predilectei Afrodita, contribue a da măcar o scântee de viață a-celor lungi și monotone stihuri erotice.

Și dacă luăm în de aprópe cercetare sistema de educațiune, ce înflorea în epoca fanariotă, va trebui să recunóscem lipsa-î de orî-ce fond serios și, ca o consecință naturală, completa sterilitate a rezultatelor sale.

Iată, bună-órá, în ce mod nobilii fanarioți educau pe fiii lor.

Mai întâiú, ei căpătaú o spoială de grécă-antică sau elinică; apoi dascálul grec era substituit cu unul frances, pe care îl luaú cu preferință dintre Orleanesi sau Lyonesi, *à cause de leur accent*, ȕice istoricul Fanarului Zallony.

Une-orî, din vanitate sau ambițiune, se mai învêta și limba turcă, dar pentru acésta era nevoie de o autorisare specială din partea Domnului, care o acorda cu multă greutate, de témă nu cumva elevul s'ajuncă dragan împêrătesc și apoi să se urce chîar pe tron. Cu o perspectivă atât de splendidă, hogea sau dascálul turc era primit în sînul familiei cu adevêrat entusiasm, retribuit cu o sumă îndecit mai mare ca a celor-lalți pro-

fesori și înconjurat de cele mai mari onoruri. Dar greutatea limbei turcesci degustați adesea pe elev, cu totă stăruința părinților și strălucita perspectivă a viitorului.

Instrucțiunea junelui fanariot din clasa nobilă se resuma ast-fel într'o cunoștință superficială a limbilor grăcă, francesă și turcă, fără de a poseda vr'o idee despre istoria și civilizațiunea acestor popóre.

Și acesta cât privesce educațiunea particulară, cum se obicinuia în familiile nobleței fanariote.¹⁾

Cum că instrucțiunea publică grăcă din ambele Principate nu poseda o basă mai solidă, o atestă mărturiile repetate ale contimporanilor, cari au fost în pozițiune a cunoșce din propriă convingere starea socială a țerilor Române din a doua jumătate a secolului trecut.

II

Italianul Del Chiaro, autorul Istoriei revoluțiilor Valachiei, care trăi mai mulți ani la București sub Nicolae Mavrocordat (1710—1717), compară țerile Române, din punctul de vedere al transformărilor lor politice, cu două corăbii pe o mare furtunosă, unde rare-orî ómenii se bucură de linisce și pace. Nicî o epocă a istoriei române n'a fost mai fecundă în schimbări brusce ca cea fanariotă. Și acele peripeții variate ale Domnilor fanarioti stau în strînsă legătură cu sórta

¹⁾ Zallony, *Essai sur les Phanariotes*. Paris, 1830, p. 193.

schimbăciósă a școlilor grecesci din Bucuresci și Iași, cu înflorirea sa și decadența lor.

Pe de altă parte, spre a putea aprecia influența în bine, sau mai drept lipsa lor de influență, asupra culturii naționale, se cuvine a ne opri un moment asupra raporturilor dintre societatea greacă și cea română și a constata ast-fel înrîurirea desastroasă, ce elementul fanariot a exercitat-o asupra spiritului național.

Două-trei decenii numai după urcarea pe tron a Domnilor din Fanar, pe la 1740, cronicarul Moldovei Ión Neculcea scria aceste memorabile cuvinte (Cronice II, 229): „Așa socotesc eu cu firea mea această prósťă. Când o vrea D-șeu să facă să nu mai fie rugină de her, și Turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu mănânce oile în lume, atunce póte nu vor fi nici Greci în Moldova și în Țera muntenescă; nici or fi boierii, nici or putea mânca aceste două țeri, cum le mănâncă; iară alt léc n'aú rămas cu condeiful meu să mai pome-nesc, ca să pot găci. Focul îl stingi, apa o iezesci și o abați pe altă parte, vîntul când bate te dai în lături într'un adăpost și te odihnesci, sórele intră în nourii, nóptea cu întunerecul trece și se face iar la lumină, iară la Grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau vicleșug, nici unele de acestea nu sînt, sau frica lui D-șeu. Numai când nu póte să facă rău, se arată cu blândete, iară inima și firea tot cât a putea, este să facă răutate“.

Orî cât de exagerate și de generalisate s'ar părea cuvintele bătrînului cronicar, trebuie ca relațiunile dintre Greci și Români să fi fost deja pe atunci prea încordate spre a smulge din inima lui Neculcea nisce stri-

găte atât de durerose ¹⁾. Cum că ele nu erau însă simple figurî iperbolice, o dovedesc însiși istoricii greci, cari au scris despre evenimentele epocii fanariote.

Mitropolitul Myrelor, Domnul Mateiū din Pogoniana, în a sa Istorie a celor petrecute în Țera Românească de la Șerban până la Gavril Vodă, s'exprimă ast-fel asupra compatrioților sei din România: „Voi, boierii greci, luați aminte și vă feriți de nedreptate; nu superați pe Români prin nesaturata vóstră lăcomie; nu sugeți pe sărac, că D-șeu e în ceruri și ochiul seǔ e deschis asupra vóstră; nu vă bucurați la strinsurica Românului, că D-șeu are ochi mulți și nedreptatea nu póte scăpa nepedepsită de dînsul. Cred, că tirăniți pe bieții Români și nesaturata vóstră lăcomie îi face de au ură neîmpăcată pe Greci și nu pot să-ı vadă nici zugrăviți; voi tratați pe Român ca pe un căine; de n'ar avea drept, n'ar striga; dar fiind-că se plâng, au cuvînt, cum se vede. Incetați dar, părăsiți-vă de nedreptăți, ca să nu vă pedepsescă D-șeu cu pedepsa de veci. Bieții Români ne nutresc și ne respectă . . . , cată dară să-ı iubim și să-ı onorăm ca pe nisce frați ai noștri.“

Iar despre starea intelectuală și morală a societății din secolul trecut arhiereul grec atingea în modul

¹⁾ Că Neculcea nu era dominat de parțialitate, cum îl acuză Vornicul Alecu Beldiman, dovedesc pasajele din cronica sa, unde laudă pe Grecii iubitori de țeră, bună-óră cuvintele-ı despre Spătarul Iordache Cantacuzino: « . . . măcar că era Grec, om străin, dară era om bun; se punea tare pentru pămîntenii la Domnie ». Aceeași severă nepărtinire o observă Neculcea și față cu boierii pămîntenii egoiști și cumpliti, cari mâncau aceste două țeri. »

următor, adresându-se către Ión Alexandru Vodă: „Deschide, Măria ta, prin milele tale școlă, de unde să respândescă lumină în țera tă. Astă-đi nu afli în acéstă țera om învățat, nu, nici preot, nici călugăr, nici arhieru, nici laic, pentru că n'aũ unde să învețe carte. Din nesciință apoi se nasc mii și sute de rele, se fac crime și fără-de-legi mulțime....“ ¹⁾

Elvețianul Carra, deputat în Convențiunea națională și mort pe eșafod în 1793, care trăi la Iași pe la 1755, chemat acolo ca educatorul copiilor lui Grigore Ghica și ca corespondent frances al cancelariei domnesci, fiind în pozițiune de a cunósce d'aprópe pe Fanarioți, el a prețiază ast-fel influența lor fatală asupra caracterului românesc: „Leur caractère (des Roumains) été en quelque façon détourné de son penchant à la bonté; et si la simplicité de leurs mœurs a été corrompue, on ne peut l'attribuer qu'aux Grecs qui, tels que des harpies infectes qui gâtent tout ce qu'elles touchent pour s'en emparer seuls, viennent du fond de la Thrace et des îles de l'Archipel dépouiller les deux provinces et n'y laisser en sortant que des traces de leurs vices et de leur cupidité.“ ²⁾

Maí mulți scriitori străini, cari vizitară saũ se opriră în țerile române către sîrșitul secolului trecut, ne-aũ lăsat informațiuni destul de precise despre starea de pe atunci a instrucțiunii în cele două Principate.

¹⁾ Poema istorică a Mitropolitului Mateiũ se tipări grecesce la Veneția în 1785. Ea fu tradusă românesce în *Tesaur de monumente istorice*, vol. I, p. 335 și 370.

²⁾ Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. Neufchatel, 1781, p. 190.

Ragusanul Raicevich, care a petrecut în Țăra Românească mai întâiu ca doctor apoi ca secretar domnesc a lui Ipsilante și în sfârșit între 1782—87, ca agent austriac în Bucuresci, avu ocașiune a studia la fața locului starea lucrurilor din a doua jumătate a secolului trecut și a-și forma o părere temeinică despre dascălii greci.

Iată judecata-i despre dinșii: „I moderni dottori Greci sono generalmente molto ignoranti e non si occupano tutta la loro vita che di minuzie grammaticale, senz' alcuna tintura ne di scienze, ne di belle lettere, ne di gusto.“¹⁾

Ce importanță exagerată se dedea subtilităților gramaticale, dovedesce faptul, că un dascăl grec celebru a scris un întreg quartant asupra părții a IV a gramaticii lui Gazi. Acest comentariu filologic se tipări în Bucuresci, la 1768, de către Ierodiaconul Neofit, omonimul aceluia, a cărui gramatică în patru volume va provoca mirarea lui Sulzer.

Intr'adevăr, un călugăr de la Biserica Zlătării din Bucuresci a posedat arta de a compendia gramatica greacă în patru volume în 4°. „O gramatică în patru mari quartante! exclamă istoricul austriac. Acuma înțeleg, pentru ce Grecii și Români studiază această limbă timp de 20 de ani...“²⁾

¹⁾ Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*. Napoli, 1788, p. 243.

²⁾ Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Wien, 1788, vol. III, p. 7. Acest călugăr pare a fi fost Neofit Căvsocavilitul, pro-

Cât privesce Moldova, avem mărturia contemporană a medicului sas din Sibii Andreas Wolff, care a trăit mai mulți ani în Iași (după 1781) și a călătorit prin restul Moldovei. Sciind și românesce, el s'a încercat a schița un tabloù cultural al Moldovei, precum Sulzer îl făcuse pentru Muntenia.

Iată amănuntele, ce relatéză despre șcôlele domnesci din Iași și despre dascălii greci de acolo.

Șcôla consta din 8 încăperi, avênd un venit de peste 30 de pungî. Pe lângă cei trei dascăli greci (în-tăful retribuit anual cu 5 pungî, al doilea cu 2 și al treilea cu 600 de lei vechi), figura un profesor de latinesce, remunerat tot cu 600 de lei, adus din Germania sau Polonia și care nu trecea, în învățămîntul sêu, peste elementele formale ale limbei. Obiectele predate erau: citirea, scrierea și calculul; limba grecă (antică) și cea latină, religia.

Pe dascălii greci îi caracteriză ast-fel: „Abia poți găsi vr'unul, care să scie citi cu folos, necum a comenta, pe vechiî scriitorî greci. Intre profesoriî din a-

fesor la șcôla din Bucuresci și mort la 1780. Cf. asupra-î Erbicénu, *Cronicariî Greci*, p. XXVIII și *Revista Teologică* III, 89. Iată și titlurile acestor două opere gramaticale: *Θεοδώρου γραμματικῆς εισαγωγῆς... ὑπὸ Νεοφύτου Ἱεροδιακόνου ἐν Βουκουρέστι 1768... Εξήγησις εἰς τὸ Δ. τῆς Γραμματικῆς Θ. Γαζῆς...*

La Indienî, carî împinseră cercetările gramaticale până la ultimul grad de subtilitate, învățămîntul gramaticel dura 12 anî. «Gramatica singură reclamă un studiù de 12 anî!» exclamă un brahman în introducerea *Pancîatantrei*, a cunoscutei colecțiunii de fabule și povești.

nul 1796 nu era nici unul, care să fi fost familiarizat cu geniul limbei grecesci¹⁾.

Metóda lor era pedantescă și însufla desgust. Școlarii erau turmentați cu o grămadă superfluă de subtilități și de tautologii gramaticale, cu o tehnologie (etimologie) amărunită și cu o sintaxă obositóre. Lecțiunile se predau sérbed și se învățau mecanicesce pe din afară ca și traducerile.

El accentuéză tratamentul cel crud al școlarilor și viața imorală a profesorilor, cari, după ce și-au flecărit papagalicesce lecțiunile, vagabondaū pe strade saū în cărciume.

Și mai severă e judecata-ī despre dascălii particulari, „al căror cap și inimă sint de o potrivă deșerte de cunoscințe și de aptitudinī morale“.

In fine, Mitropolitul Moldovei Iacob Stamate ne-a lăsat o interesantă relațiune despre starea de plāns a învățămīntului grecesc dintre anii 1792—1803. Cuvintele eminentului bărbat concórdă din punct în punct cu aprecierile nefavorabile, ce toți scriitorii străini aū emis asupra caracterului superficial al institutelor de cultură grecescă. El relevéză modul pur mecanic al instrucțiunii lor, timpul prea îndelungat acordat gramaticeī și cum acéstă zadarnică risipă de viață și de

¹⁾ A. Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*. Hermanstadt, 1805, p. 176 urm. Compară la p. 174 caracteristica dascălilor particulari: «.....seichte Köpfe, deren höchster Kunstgriff sich dahin beschränkt geringfügige Sachen mit lauter Tautologien und Pleonasmen auszus schmücken... Lehrer, deren Kopf und Herz gleich leer an Kenntnissen und moralischen Fähigkeiten sind.»

muncă prejudicia orî-ce progres real al inteligenței: „Până acum în școlile noastre se învață cu numiri și cu canóne (regule) și cu mulțime de cuvinte, însărcinând mintea ucenicilor și poruncindu-le acele numai date lor să citescă și ca papagali să le învețe de rost, nimică cu totul sciind și înțelegînd din cele ce învață, din care pricină mai 10 și 12 ani îmbetrînesc în gramatică ucenicii, în vreme când némurile Europei tot acéstă limbă (elină), măcar de și le este străină, dar ca pre una ce le este fórte trebuitoare, atât mai cu lesnire o învață de cât noi, în cât în 5 ani pre cei mai adânci singrafii (autori) prea cu amăruntul înțeleg..... Cu ale lor tehnologicesci birfeli mintea ucenicilor timpesc, prefăcînd și stricînd judecata ei... “¹⁾

Resumînd tóte aceste informațiuni răslețe despre instrucțiunea grécă din epoca fanariotă — despre vr’o instrucțiune națională nici vorbă nu póte fi — constatăm, că învățămîntul gramatical juca un rol cu totul covîrșitor în sfera didactică a timpului; că acéstă îndelungată preocupare cu gramatica grécă avu drept rezultat completa neglijare a spiritului limbei și o cufundare din ce în ce mai adîncă în mărunțișurile și subtilitățile grafului. Metodă dascălilor greci, spre a inculca în mințile tinerimii nenumăratele regule gramaticale cu nesfirșitele lor amănunte, era primitivă, neumană și pedantescă. Acești dascăli inșiși, publici saū particulari — afară de câte-va excepțiuni isolate — erau ómenii cu o instruc-

¹⁾ Reprodus în *Uricariu* III, 12 urm.

țiune mai mult de cât mediocră și cu spiritul în mare parte pervertit de tradițiunea cea falsă a învățămîntului.

Școlile grecesci nu numai că n'aũ fost folosite de dezvoltării spiritului național, ci tendența lor vădită era tocmai de a năbuși ori-ce avînt propriu, de a proscrie limba română și a acredita părerea despre incapacitatea ei întru predarea științelor. Acest curent anti-românesc era încă atât de înrădăcinat în ultimii ani ai domniei fanariote, în cât a persistat încă câteva decenii și nu rare-ori a paralisat generoșele opintiri ale unui Lazăr și Eliad pentru introducerea unei culturi naționale.

Dacă istoricul este plecat a atenua rigorile acestei epoce nefaste și a o presenta sub culori mai puțin întunecate în vederea a două-trei puncte luminoase; dacă moralistul, ținînd sémă de caracterul general al societății din acel timp, va putea scusa pînă la un punct contaminarea firii românesce și completa destrăbălare a moravurilor; filologul însă nu va putea îndestul regreta influența dezastrôsă, ce școlile și dascălii greci aũ avut-o asupra spiritului românesc, oprindu-l în merul evoluțiunii sale și împedicînd peste un secol cultura limbei și a literaturii naționale.

DOI GRAMATICI MUNTENI

IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU ȘI IORDACHE GOLESCU

(1787-1840)

Primele începuturi tipărite de Gramatică românească nu se urcă mai sus de ultimul pătrar al secolului trecut. Nu-î dar de mult, de când limba noastră era încă lipsită de orî-ce cultură gramaticală. Acesta nu împedica negreșit pe un Costin saŭ Neculcea de a scrie o românească neoașă și corectă, de ore ce într'o idiomă încă necultivată gramatica e în stare latentă, identificându-se cu geniul însuși al limbei, și așteptă prima ocasiune spre a se concretiza într'o serie de formule dogmatice.

Dar ceea ce trebuie să ne prindă mirarea este, că în școlele grecesci din țeră se acorda o importanță covârșitoare studiului gramatical, care absorbea întregul învățămînt. Cum dar un atare exemplu n'a inspirat mai înainte nimenui idea de a supune și limba mater-

nă unui schematism analog? De ce a trebuit să trecă aproape un secol de la introducerea fanariotismului până la primele încercări gramaticale asupra limbei române? Faptul însuși, că acele încercări apar într'c epocă, când domnia Fanarului s'apropie cu pași repeși de peirea ei, ar putea explica în de ajuns târșia deșteptare a spiritului național.

Intr'adevăr, pretutindenea elementul fanariot a fost un disolvant social și el întrebuița tóte mijlócele spre a desnaționaliza popórele, în sinul cărora se încuiba. Așa s'a întâmplat în Bulgaria, așa s'a întâmplat și la noi. Năbușind orí-ce sentiment patriotic, grezicând societatea înaltă, ei aũ reușit a face ca numele de Român să ajungă de ocară și bun de purtat numai de clasele șerbite și reduse la ultima miserie. Tot omul cult înceta a fi Român, era și se silea a fi Grec prin disprețul seũ vădit pentru trecutul și limba națională. Acésta își găsi un refugiũ mai ales la sate printre țăránime și în păturile de jos ale poporului din orașe, pe când clasele înalte se răsfațaũ cu sérbedele imitațiunii bizantine.

In timpul din urmă s'aũ manifestat la noi simptomele unui curent favorabil epocéi fanariote. Fruntașii promotori ai acestor idei de reabilitare, d-nii Erbicénu și Urechia, aũ strîns și scos la lumină un prețios material cultural menit a rectifica în multe puncte tabloul acelei epocé, dar, după părerea nóstră, nu a-í reînvi aspectul general.

S'a vęđut, în studiul precedent, pe ce șubredă temelie se ridică recenta apologie a Fanarului.

Aci am voit a releva numai în trecut influența desastrôsă, ce a avut-o asupra limbei materne această pretinsă cultură elenico-bizantină, care, în mâinile Fanarioșilor, devenise cel mai puternic mijloc de desnaționalizare și a explica prin această decadența seculară a spiritului național.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea o sorte mai bună pare rezervată țării și limbei române. O dată cu primele studii de limbă, întreprinse simultan de Klein și Văcărescu, apar și două publicațiuni etnografice privitoare la Țările române — „Osservazioni“ lui Raicevich (1788) și „Istoria Daciei“ de Sulzer (1781) — de o valoare solidă și reală ¹⁾.

Sulzer mai ales, doritor de a îmbrățișa în opera sa toate manifestările vieții poporului român și a cuprinde într'un singur cadru istoria, geografia, etnografia, limba și literatura sa — avu să întâmpine mari greutăți, nevoit fiind a desfunda el însuși căi neumbrate încă. În privința limbei, și în special a Gramaticii române, el ne povestese, cum a căutat în toate părțile să-și procure una, dar îi a fost cu neputință, „de ore ce, dice dinsul (II, 151), nici într'o singură școlă din întreaga Moldova și Muntenia nu s'a pomenit de o gramatică românească“. După multe cercetări, primi în sfârșit una de la un óre-care Eustatevici, fost secretar

¹⁾ Engel, *Geschichte der Moldau und der Walachey*. Halle, 1804, p. 48: «Das Buch von Raicevich und das Sulzerische Werk mit einander verglichen, berichtigen uns zu der Bemerkung, dass wohl manche cultivirte Länder nicht genau, als diese rohen Provinzen, geschildert sein dürften.»

al episcopului neunit din Transilvania, „un bărbat — adaogă istoricul austriac — de cel mai bun caracter și un cunoscător al mai tuturor limbilor europene, mai ales al celor slavice“.

Acest Eustatevicî său Dimitrie Eustatie Brașovénul figuréază într'adevăr ca autorul unei gramaticî românesce — prima cunoscută și rămasă manuscris — ce ar fi întreprins-o din porunca lui Constantin Mavrocordat, cum susține însuși în dedicațiunea cărții, spre a înlesni Românilor studiul gramaticîi grecesce. Ea pòrtă acest titlu: „Gramatica românescă acum întâiú izvodită prin Dimitrie Eustatie Brașovénul, methodos prea folositor și prea trebuincios, întărit cu pilde prea frumoșe, aședată cu orânduélă dréptă și izvodită în Bulgaria Brașovului (ținutul Șcheilor, o suburbie a Brașovului), anul 1756, Septemvrie 1“.

În precuvîntare Eustatie observă: „A tótei învățături începutul este Gramatica, decî aceea până în césul de acum în rumânescul dialect lipsire aú fost ei“; iar în aferosirea saú dedicațiunea către Mavrocordat adaogă: „Precum voința Înălțimei Tale de demult fiind spre aducerea întru ființă pre acest methodos în dialectul moldovenesc“.

Alminterea, Gramatica lui Eustatie nu pare a diferi mult de modelele grecesce, ce va fi avut înaintea sa ¹⁾.

¹⁾ Manuscriptul de 137 de pagini s'afliá în posesiunea d-lui profesor Erbicénu, care l-a și descris pe scurt în publicațiunea festivă: *Serbarea școlară din Iași*, 1885, p. 251—255, unde se dá și o bibliografie a gramaticelor românesce. La gramatica lui Eustatevicî face alu-

Evoluțiunea ulterioară a gramaticii române se efectuează în două direcțiuni opuse.

Direcțiunea ardelenă, erudită, istorică, dar subiectivă și riguroasă, reprezentată de Klain, Șincai, Maior, Cipariu și Laurian... Ea e dominată de o tendență latinistă din ce în ce mai pronunțată, a cărei expresiune extremă o reprezintă Dicționarul elaborat de reșpoșiții Laurian și Maxim. Luând naștere și mult timp izolată în Transilvania, ea se introduce către mijlocul secolului nostru în România, în special în Muntenia, unde, timp de aproape 3 decenii, exercită o influență absolută asupra școlii, căpătând un caracter din ce în ce mai arbitrar și mai străin de firea limbei naționale și provocând, prin acest regorism chiar, o puternică reacțiune în favoarea graiului popular. Cu toate acestea ei îi se datoresce inițiativa unei ortografii latino-române, scoțând în relief o limbă romanică ignorată de știința europeană sub vestmintul slavon, cu care o îmbrobodise o influență seculară. Și tot școlii ardeleni, în special lui Laurian și Cipariu, îi revine meritul de a fi îndrumat la o cercetare riguroasă a originilor limbei, cu toate

siune Wilkinson (*Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*. Paris 1821, p. 120), când dice: «En 1735 Constantin Mavrocordato, qui avait entrepris de remplacer dans les deux principautés la barbarie par la civilisation, fit, pour le jargon qu'on parlait, une grammaire en caractères tirés du grec et de l'esclavon.... Il encouragea les habitants à étudier leur langue suivant les règles de sa grammaire....» Despre gramatica românească a părintelui Macarie Arhimandritul (ms. în Bibl. Acad.) după 1757: cf. Urechia, *Istoria Școlilor*, p. 34, nota și anexa respectivă.

că tocmai această ocupațiune cu trecutul avu drept rezultat la dinșii depreciarea evoluțiunii ulterioare și mai ales a actualității.

Cât privesce introducerea alfabetului latin, el stă în strînsă legătură cu confesiunea, căreia aparțineau Klain și Șincai, adică cu catolicismul. Numai în calitate de catolici, dinșii aū putut aprecia importanța culturală a unei asemenea reforme, punându-se în contact cu civilizațiunea occidentală, și — adăogăm — numai ca atari aū putut ei cuteza a o pune în lucrare. E mai mult de cât probabil, că în T₅era romănescă o asemenea tentativă ar fi fost pe atunca calificată de eresie religioasă, slovele fiind nedespărțite de tradițiunea ortodoxă.

Nu mai pomenim că tôte încercările de proselitism — ca „Catechismul calvinesc“ de Ștefan Fogaraș (1648) saū „Katekism kristinesc“ de Vito Piluzio (1677) — aū început cu introducerea alfabetului latin; dar n'a-
vem de cât să privim la un popor vecin cu noi spre a vedea un exemplu viu de acest caracter confesional al alfabetului. Sërbo-Croații forméză același popor, grăiesc aceeași limbă și singura deosebire între aceste două fracțiuni isolate ale aceluiași aglomerat etnic constă în aparență numai într'aceea, că unii scriū cu slove iar ceilalți cu litere, în realitate însă religiunea forméză adevărata barieră, care împedică fusiunea lor definitivă. Și, când la începutul secolului, Vuk Karađić încercă o reformă timidă a ortografiei sërbe, el fu acusat că tinde a distruge tradițiunea slavo-ortodoxă: adoptarea unicei litere J părea protivnicilor sēi o inclinațiune către alfabetul latin, inseparabil de catolicism.

Și la noi societatea nu se va fi arătat mai puțin refractară unei atari inovațiuni. Mai întâiu peste o jumătate de secol reforma Klainiană trece neobservată în Țera Românescă: nici Văcărescu, nici chiar Golescu nu presimt încă necesitatea de a se lepăda de cirilica. Mulțumită spiritului plin de tact al lui Eliad, care adoptă și simplifică vederile ortografice ale lui Petru Mașor, reforma progresază încet la început, se impune apoi din ce în ce mai mult și pe nesimțite, până ce, la un moment dat și după trecerea unei întregi generațiuni, ea se generalizează pe un teren de mult pregătit.

↓

Direcțiunea munténă mai originală, croită de pe firea însăși a limbei și prin acésta de un caracter mai științific, reprezentată de Văcărescu, Golescu, Eliad... Ceî dintăi doi în continuațiune directă și în strictă dependentă, cel din urmă, combinând învățămîntul maestrului său ardelén cu observațiuni personale, ocupă un loc a parte și merită un studiu special. Căt pentru tendența italianistă, manifestată de Eliad și rămasă ca o veleitate izolată, ea pôte fi considerată ca un simplu episod al curentului general latinoman.

Direcțiunea adevărat națională și științifică, care respecta geniul limbei și vicisitudinile ei sub influența factorilor etnici, continuând a fi cultivată de căți-va fruntași reprezentanți ai cugetării române, reintră în drepturile sale, din momentul ce curentul opus și exclusiv se prăbuși sub povara propriei sale exagerațiuni. Și astă-đi aceeași Academie, care a patronat, acum două decenii, opera lexicală executată de latinistii Laurian

și Maxim, a luat sub auspiciile sale „Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor,“ în care singurele aceste două epitete ilustrază imensul progres, ce l-a realizat filologia românească în ultimul pătrar al secolului nostru.

I.

În anul 1787 apărură de sub téscurile tipografice ale sfintei episcopii a Rîmnicului „Observații saũ Băgări de sémă asupra regulilor și orînduelilor Gramaticii Românesci, adunate și alcătuite acum întâiu de D-lui Ianache Văcărescul, cel de acum dikeofilax a Bisericeii ceii Mari a Răsăritului și mare Vistieru a Prințipatului Valahiei“.

În dedicațiunea către episcopul Filaret autorul relevază caracterul particular al scrierii sale și întâietatea unei atari publicațiuni: „Gramatica acésta saũ mai bine să dic Observații asupra idiotismii limbii nóstre, în starea ce se află acum după regulile gramaticesci, nu éste de altă limbă, ci éste de *limbă rumânescă, ce nu are în starea ei nici una până acum*: limba patriei nóstre, prin care cuvîntăm, limba cu care ne închinăm marelui Dumneșeu..., limba cu care cuvîntând petrecem viețuirea acésta vremelnică și nădăjduind dobândirea unei statornice ne străduim a o căștiga.“

Data publicațiunii „Observațiunilor“ lui Văcărescu este cu șapte ani posterioară aparițiunii primei Gramaticii românesci în ordine cronologică, aceea a părintelui Samuil Klain saũ Micul, tipărită la Viena sub îngrijirea lui Șincai, în 1780, sub titlul de „Elementa lin-

guæ Daco-romanæ sive Valachicæ“. Dar influența ei pare a fi rămas izolată în Transilvania. E probabil, că Văcărescu n'a cunoscut-o de loc sau cel puțin va fi căpătat cunoștința despre dînsa cu mult mai târziu. Intr'adevăr, pe de o parte Marele Ban avea deja gata lucrarea sa către 1780 — după afirmațiunea lui Sulzer¹⁾ — iar pe de alta, cunoscînd-o chiar, pôte n'ar fi gustat imediat inovațiunile ortografice și lexicale ale monahului ardelén. Văcărescu de sigur nici nu se gîndea pe atunci la posibilitatea unei ortografii latino-române, cel puțin idea unei atari transcrieri nu se află nicăirea în scrierile sale. Si tocmai întăia întrebuintare a unei ortografii cu litere latine formeză meritul real al Gramaticii Daco-romane, cu tôte că principiul strict etimologic, care prevaléză din primul moment, nu era de loc merit a o face acceptabilă. Cine ar fi putut recunósce, acum o sută de ani, sub o formă exterioară așa de alterată ca „siesse, oct, dieci, demaniatia...“ vorbele românesci corespundătore? Pôte că acéstă complicațiune e chiar motivul — afară de cel religios atins mai sus — pentru care ortografia latino-română n'a putut prinde rădăcină dincóce de Carpați, unde s'a introdus abia către a doua jumătate a secolului nostru.

Văcărescu avea dar tot dreptul să susție, că

¹⁾ Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*. Wien, 1781, vol. II, p. 151: «Der Grossschatzmeister von der Walachey, Herr Johann Wakareskul, hatte mich versichert eine walachische Sprachlehre verfasst zu haben».

Gramatica sa e prima lucrare de acest fel în Țera Românească.

Intrând în cercetarea cărții observăm, că ea este împărțită în două părți: întâia coprinde în 10 secțiuni categoriile gramaticale, iar cea d'a doua o serie de observări cu privire la materiile următoare: pronunție și ortografie, prosodie, construcțiune saŭ sintaxă și poetică saŭ facerea de stihuri.

S'ar părea din acéstă înșirare, că „Observările“ lui Văcărescu conțin o lucrare sistematică, pe când ea se abate nu o dată de la tipicul tradițional și formeză, și în acéstă privință, un contrast cu Gramatica lui Klain-Șincai, care e o strictă reproducere a schematismului clasic. El se mărginesce în genere a trece repede asupra materiei, a arunca mai mult o serie de „observații,“ dar adesea el se opresce mai mult saŭ mai puțin, când are de relevat vr'o particularitate interesantă a limbei și atunci poliglotul se trădeză fără de voe. Aprofundarea însă a părților cuvintului va fi rezervată celui mai eminent dintre succesorii săi, lui Iordache Golescu.

Iată mai întâiu definițiunea științei însăși (pag. 13) : „Gramatica este meșteșugul cuvintului, care arată construcțiul saŭ syndaxis adică alcătuirea părților cuvintului și ortografia, cu care să pôtă nescine a scrie bine și meșteșugește.“

Cu alte cuvinte gramatica se mărginesce exclusiv la sintaxă și ortografie! De aci probabil tratarea imperfectă și superficială a părților isolate ale cuvintului. Definițiunea urmașului său Golescu nu este mai explicită (p. 67) : „Meșteșugul, cu care ne învățăm a

alcătui și a împreuna slovă cu slovă și cuvînt cu cuvînt spre a vorbi, a scri și a citi după canónele unei limbi, s'a numit *Grămatică*“.

Cu cât mai clară și mai științifică în același timp este definițiunea lui Eliad, în Gramatica-î din 1828: „Gramatica este un meșteșug, prin care învățăm să cunoșcem o limbă a o vorbi și a o scri întocmai după însușirile și firea ei“.

Scriind prima gramatică românească, autorul avu să întîmpine din capul locului o mare greutate: nomenclatura științifică. Din ce limbă să împrumute și după ce criterii să facă această împrumutare? Văcărescu pare mai mult a fi ocolit de cât rezolvat asemenea cestiuni. Pentru Klain-Șincai lucrul nu avea atîta importanță: scriind în limba latină, o terminologie tradițională li se oferea óre cum de la sine. Văcărescu, familiarizat mai mult cu limba italiană, caută a da o soluțiune practică cestiunii, adoptând această limbă ca normă generală pentru nomenclatura gramaticală¹⁾. El conservă însă și un mic număr de termeni slavoni, cari se usitaū probabil în școléle de „rumânie.“ Intrebuițarea limbei italiene era negreșit un mare neajuns, introducându-se nise forme contrare geniului limbei nóstre, și trebuie să ne mirăm, că un spirit așa de raționabil ca Golescu a putut fi influențat de metoda defectuóasă a înaintașului său, continuând a aplica o parte din acea terminologie.

¹⁾ Influența limbei italiene se resimte și în «Istoria Impărațiilor Otomanî» de același scriitor. Acolo ne întîmpină italianisme ca *sucesore*, *protefióne*, *favore*, *eroe*, *fortefă* etc.

Nomenclatura slavonă e reprezentată prin *glasnice* și *neglasnice* sau vocale și consóne; prin *slovă* și *slomnire* „ce se ȳice silabă“, pe când conservă „ȳicerea sau termenul, care se numesce la Greci *lexis*“ pentru vorba izolată în opozițiune cu cuvînt, care indică o întregă propozițiune: „iar cuvîntul este o adunare de ȳiceri înțelegeri desăvîrșită arătând“.

O altă caracteristică a acestei nomenclaturii este, nu romanisarea ei, ci tendența de a o însoți cu echivalente românesce, cari ast-fel dau adesea nascere la formațiuni bizare și la compozițiuni arbitrare ¹⁾. Acastă tendență devine extremă la Golescu, pe când ea lipsesce aproape cu desăvîrșire la Eliad, care a popularizat la noi o terminologie curat științifică și modelată, conform spiritului limbei române, după tradițiunea greco-romană.

Văcărescu distinge 9 părți de cuvînt: articolul adică încheere, nome adică nume, pronome adică pentru nume, verbu adică grai, partițiție adică părtășire, prepozițiune adică propunere, adverbu adică spre grai, congiunțiune adică legare și interiețiune.

Tot astfel figuréză categoriile gramaticale și la Golescu, cu fórte ușóre modificări formale (ca prepozițiie, congiunțiie și interiețiie).

Pe lângă cunoscutele „generi sau némuri“ (bărbătescu, fêmeescu, neutru sau de nici unul și obștescu), Văcărescu mai enumeră și o altă specie generică numită „confusu, care cu un glas slujasce de a se numi

¹⁾ Eliad critică și ridiculiséză o asemenea tendență în *Biblioteca portativă*. Bucuresci, 1860, vol. I (Literatura critică), p. 14 urm.

partea bărbătească sau partea femească, cum vulturul“ și care în realitate se confundă cu genul comun. Goleșcu, de asemenea, reproduce un gen „confuz adică întunecat.“

Cât de greoie și complicată e une-orî expresiunea autorului, o pôte arăta pasajul următor, unde e vorbă de nume sub ambele sale aspecte, articulat și nearticulat: „Furme sînt 3: nealcătuit pusu, alcătuit supus și mai alcătuit prea supus(?)!“

Pe lângă numele „singurit și înmulțit“ (la Goleșcu: singuratic și înmulțatic), ambi gramatici enumeră șese cazuri, numite *căderi*, și anume: Nominativă sau numitoare, Genetivă adică nemuitoare (de la ném orî gen, sau născătoare sau stăpănitore), Dativă adică dătătoare, Acusativă adică pricinuitoare, Vocativă adică chemătoare și Ablativă adică aducătoare (sau luătoare).

Declinațiunile, numite de dinșii, „înduplecări“, sînt în număr de două. Numele însuși pôte fi *sostantiv* adică ființat și *adjectiv* adică sprepus (Goleșcu: adăogat).

Pronumele e împărțit în: personal sau dobânditoriū, pozitiv sau adeveratoriū, demonstrativ sau arătătoriū, relativ sau dēosebitoriū, dē qualită (acest fel), dē diversită sau dē felurime (altu), dē generalită (vericare) și dē quantită sau dē cătățime.

Alminterea și nu mai puțin confusă e divisiunea pronumelui la Goleșcu, care distinge 8 aspecte sau „închipuiri“: primitivă adică persona, demonstrativă adică arătătoare, relativă adică aducătoare, pătimitore (cum: mă, tē, sē), conjuctivă adică căștigătoare sau

dobânditoare (îmi etc.), îndoită (cum : mie, îmi), derivativă sau posesoră adică stăpânitoare, adevăritore (cum însu-mi).

Spre a completa terminologia nominală, adăugăm cele 3 grade de comparațiune (positiv sau pui-toriu, comparativ sau alegătoriu și superlativ sau covirșitoriū).

Expresiunile italiene abundă : *asolut*, *sostanță*, *sojet* „adică prochimenu, cum ȳic Grecii“ și dovedesc completa dependență a autorului de nomenclatura gramaticilor italieni. La Goleșcu însă ea este pur și simplu transmisă și une-orî modelată după a lui Văcărescu.

Acéstă înriurire străină este însă numai exterióră. Ea nu împedică pe gramatic a ținea sémă de particularitățile idiomei naționale și a căuta să le scótă la ivélă, deși stilul său suferă adesea de prolixitate și lasă de dorit în privința clarității. Nu trebuie însă uitat, că el avea de luptat cu o materie încă rebelă și neîncercată până la dînsul.

Iată, bună-óră, cum s'exprimă cu privire la articole (p. 21) : „Articolii, cu tóte că la alcătuirea lor ar trebui dă apururea să se pue înaintea nomelui și pronomei, dar la limba noastră nu se urméză așa, ci aū rămas idiotism sau însușire a limbii dă a se pune unii înaintea nomelui și pronomelui, iar alții în urmă după căderi. Inșă cu tóte acestea și acéstă urmare, de se și vede în óreș-care chip, fără regulă desăvirșită, dar și acéstă neregulare păzesce canóne la tóte locurile.“

La verb constatăm mai întâiu divisiunea verbului în transitiv sau strămutător, activ sau lucrător și pasiv sau pătimitor.

Modurile (sau cum le numesce Văcărescu „mò-dele“) sînt în număr de 5: Indicativă adică arătătoare sau hotăritoare, Imperativă (la Golescu și Comandativă) sau poruncitoare, Otativă adică rîvnitoare (la Golescu: urătoare), Congiuntivă sau adăogătoare (la Golescu: supitoare = supositivă) și Infinitivă adică nesăvîrșitoare și nehotăritoare. La acestea Golescu mai adaogă încă 4 varietăți modale și anume: Desiderativă sau Condicionelă adică rîvnitoare, îndoitoare (Dubitativ, cum „voiū fi mîncat“), Voitóre (Final „ca să mîncînc“) și Pricinuitoře (Causativ, cum „ca să mîncînc“).

Timpurile la Văcărescu în număr de 6: Presente (la Golescu: adică următor sau dē fața), Preterit perfetu (passatoperfet adică săvîrșit), Preterit iperfetu (Preteritiperfet sau Passatoperfet adică nesăvîrșit), Preteritu ideterminatu (nehotărît: am mîncat), Trapassatu iperfetu (Trapassat perfet sau Pluscvamperfet adică covîrșit) și Foturu sau Viitoru. Golescu distinge Preteritu de Trecut (am fost mîncat).

Conjugarea verbelor e la Văcărescu alminterea distribuită, de cât se obicînuiesce astădî. Și dinsul, ca și Golescu, ca și Eliad, admite 4 clase de verbe, dar fie-care diferă întru caracterisafea lor. Despre conjugarea I-a nu încape vr'o deosebire: ea se termină în *are* sau *a*; într'a II-a Văcărescu pune verbele în *ere* cu penultima scurtă, sau cum se exprimă dinsul, cari aū „oxia mai înainte dē slomnirea dē la sfișit“ (a

mèrge[re], a făce[re], a drège[re]), Golescu pe cele în *e*, indiferent lung sau scurt, iar Eliad consideră de a doua conjugatiune verbele în *ire*; și într'a III-a figuréză, după Văcărescu, cele în *ire* și în *îre*, după Golescu numai cele în *i* și după Eliad cele în *ere* cu penultima scurtă (cum se admite și astă-đi); în fine, într'a IV-a, Văcărescu aședă verbele în *ere* cu penultima lungă sau cari aũ „oxia la slomnirea dè la sfirșit“ (a vedè[re], a tăcè[re], a zăcè[re]), Golescu pe cele în *i* și Eliad pe cele în *ere* cu penultima lungă, cari, în gramaticile moderne, aparțin conjugării a II.

În privința verbelor neregulate autorul observă (p. 81): „Grașuri fără regulă noi avem prea puține și nu póte dice nescine, că avem dór puține, căci ar fi adică tóte fără regulă; dè vreme ce, după ce am arătat buna orînduială a grașurilor, și pè aceste furme și înjugări se va furma tóte grașurile. Sciũ starea, ce aũ alte limbı și încă cele mai mari asupra grașurilor anormale, cum sciũ și căți sciũ și-mı vor da dreptate, după ce vor cunósce limba nóstră.“

Cu acéstă ocașiune Văcărescu nu uită a pomeni particularitățile provinciale, ce constată la unele verbe anormale, ca „a vrea sau a putea“ (p. 82): „Acele două grașuri în prinșipatul Moldovei se pronunție cu regulă (adică: vreu, pot — în loc de muntenesce: voiũ, pociũ) și nu sînt anormale. Și măcar că n'am avut norocul până acum să merg într'acea lăudată eparhie, dar dè întilnire, ce am avut cu frașii Moldoveni aici, am băgat sémă, că la multe grașuri dè obiceiũ păzesc regula gramaticescă mai cu scumpètate... La alte grașuri păzesc

și Rumâniî Ardelenî regulele gramaticesci, cum „lucru“
 ȃic, nu „lucrez“ și altele.“

Spre a sfiși cu verbe, mai relevăm încă următoarea observațiune linguistică asupra caracterului alternativ nominal și verbal al Infinitivului (p. 85): „Tóte Infinitivele cu articolul *a* se fac grańnice (verbale) nume obștești. Sint însă cu adevărat mode Infinitive cu articolul *a*, măcar că acésta o obicńnesc și alte limbî a o face, și italianescă, franțuzescă, latinescă și încă și muma tuturor, cea grecescă.“

În „Observările“ nu s'afliă nici o singură regulă de fonetică; în locul lor se dau diferite regule de pronunțare. Același lucru s'ar putea constata la toți gramaticii noștri cei vechi, la cari preocupări ortografice și ortoepice absorb tot interesul. Cele câte-va observațiuni fonetice din Gramatica lui Klain-Șincai (ca întunecarea vocalei atone sau diftongarea lui *e* și *o*) sint făcute mai mult în vederea citirii și a scrierii. Dintre regulele ortoepice, date de Văcărescu, relevăm numai pe cea relativă la distincțiunea între cele două sunuri întunecate (p. 97): „ă, acésta este cum am ȃice *e*; â, acésta este cum am ȃice *i*: însă și *ă* și *â* nu face *e*, ci face mai grósă pronunția *ă* (văȃ, văzduh și nu vezduh, dar se amestecă amíndoao: văȃu, vede); și *â* nu face *i*, ci iar mai grósă pronunția (pâte, până, pantece), dar iar se amestecă cu *i* (piste, piste, și și, ȃe, di).“

În privința ortografiei cirilice, Văcărescu s'a încercat a introduce óre-care ordine în acest haos, fără a izbuti

pe deplin. Eliad recunósce în prefața Gramaticेi sale (p. XIX) opintirile-î în acéstă direcțiune: „Vrednicul de pomenire d-luî Marele Ban Ioan Văcărescu, al doilea scriitor de Grămatică românescă, destulă ostenelă a simțit și și-a pus tótă silința să afle acest obicei (tradițiunea ortografică) și să-l puie în regulă, dar singur n'a putut să-l afle din pricina celor mai sus dișe (adică din cauza infinitei diversității a ortografiei cărților cirilice) . . . și, după cum singur o mărturisesce, nici cei următori n'au putut să urmeze regulelor sale.“

Din regulele de prosodie și de poetică, ce Văcărescu consideră ca o parte integrantă a Gramaticेi, nu vom cita decât acest pasaj, care învederéză părerea autorului despre înrudirea și filiațiunea limbilor române: „Italiانی, Franțezii, Ispanioli și alții, ce li se trage limba din limba latinésă ca nisce pâraie, precum și acésta a nóstră rumânesă, n'au obiceiuit a face stihuri pē numere, cu piclóre (ritmice, metrice) ca Grecii și Latini, și eū nu bănuesc a fi pricina alta de cât neaverea de multe slove glasnice.“

Activitatea filologică a lui Văcărescu nu s'a mărginit numai în alcătuirea Gramaticेi; el a lucrat și la un Dicționar, ce numerósele ocupațiuni ale înaltului demnitar și om de stat îl vor fi împedicat a duce la capăt. La acésta face el însuși alusiune la sfirșitul prefetei din „Observări“: „...și eū iarăși m'aflu în osirdie, ca să aduc, de voiū avea viață, și un Dicționar la vedere.“ Dar neuitate, ca și testamentul literar al ilu-

strului patriot, vor rămânea cuvintele, cu cari dinsul însoțesce urarea adresată viitorilor muncitori în câmpul filologiei române: „Iar de nu mă voiû învrednici (e vorba de publicarea Dicționarului), las clironomî și pe fiii mei cei trupesci și pe fiii mei gramaticesci, ca să clironomisescă dragostea, rivna și silința mea cea pentru binele, cinstea și folosul simpatrioților și a patriei.“

Din nenorocire, strădania Marelui Ban nu avu nici un efect asupra generațiunii următoare, ceea ce dovedesce, că sēmînța fusese aruncată pe un teren încă nepregătît. Avem în acéstă privință douë mărturii prețioșe, în cari se deplânge părăsirea deplină a învățămîntului gramatical.

Reproducem mai întaiû cuvintele istoricului Fotino: „Cu tôte că de câți-va anî unul din cei dintâi boierî pămîntenî, Marele Ban Ioan Văcărescu, bărbat demn, dotat cu învățatură și cu practică și înavuțit cu geniû, a compus o gramatică în limba acésta, cu regule pentru diftongi, cu tehnologie (etimologie), cu exemple pentru sintaxă și cu ortografie; dar din cauza acelora cari aû putere, ca să lucreze însă nu și zel patriotic, acéstă gramatică n'a servit la nimica; și mai toți astăđi învață a citi și a scrie numai prin practică.“¹⁾

Iar poetul Paris Momulénu, în interesanta prefață, ce precede ale sale „Caracterurî“ (1826), aduce astfel

¹⁾ *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion. Bucurescî, 1859, vol. I, p. 127.

omagiile sale memoriei bătrânului gramatic (p. 54): „Încă și de o gramatică am fost foarte lipsiți în limba noastră până în zilele vrednicului de laudă boier Enăchiță Văcărescu. Acest vrednic de pomenire a dat întâi nemului gramatica la lumină; dar în urmă cine a îmbrățișat rîvna, ca să-i fi pus ostenele în lucrare? Nimeni nu s'a aprins de această rîvnă, ci i-au lăsat ostenele în nebagare de sémă. Lucrul cel scump s'a socotit ca cel mai de nimic.... Când vedem, că nimeni nu i-au urmat și pociu dice, că de cei învățați nici s'a vădut nici s'a citit această Observație, ce ne face asupra limbei noastre, ci nesocotite ostenele eroului, staū risipite aicea și colo prin mîinile și casele cele prostatice, cari nu se pot folosi din lumina lor. Dar va veni vremea și la noi, ca să ne arate, cât sîntem datorî țărînei acestui boier...”

II

Un interval de peste o jumătate de secol desparte încercarea gramaticală a Marelui Ban Ioan Văcărescu de cartea cu același titlu a Vornicului Iordache Golescu: „Băgări de sémă asupra canónelor gramaticesci,” care apăru, la 1840, în tipografia lui Eliad.

Intr'ambale aceste opere cade „Gramatica romănescă” a lui Eliad, publicată în 1827, a cărei prefață conține vederile cele mai solide, ce s'a emis până atunci, despre cultura și perfecționarea limbei române. Față cu această lucrare sistematică, opera Vornicului Golescu ni se presintă ca un fel de anacronism; totul

într'insa e merit a ne surprinde : tractarea haotică a materiei, menținerea lucrurilor învechite, coloritul arhaic al întregului până la format și hârtie. Și cu toate acestea, acest quartant de 253 de pagini e plin de informațiuni prețioase și cu toate că pune adesea la grea încercare răbdarea cititorului, îi rezervă însă și multe surprinderi. Este, de altminterea, firesc lucru a învăța multe de la un așa adânc cunoscător al firii și limbei naționale, de la harnicul culegător al proverbelor și anecdotelor populare ¹⁾.

Născut în a doua jumătate a secolului trecut, probabil în Bucuresci, și mort la 1848 la Orșova în vîrsta ca de 80 ani, Goleșcu s'a îndeletnicit o viață de om a observa și înregistra particularitățile graiului. Bun cunoscător al limbei elene, formalismul dascălilor greci din tinerețele sale n'a rămas fără de influență asupra-î.

În timpul publicațiunii acestor „Băgări de sémă“, adică către anii 1830—1840, ortografia românească trecea printr'o perioadă de tranzițiune. După simplificarea alfabetului cirilic de către Eliad urmă o latinisare a sa parțială, ce produse o adevărată confușiune în spiritele contemporanilor, cari nu mai scieau căruî sfînt să se închine și gravitaū într'ambele sisteme ortografice. Acéstă stare de lucruri o relevéză Goleșcu în a sa

¹⁾ *Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești*, adunate de D-lui Vornicul Iordachi Goleșcul, fiul răposatului Banul Radu Goleșcul — manuscript voluminos (427 de foî), analizat de Lambrior în *Convorbiri literare* VIII (1874), 66 urm.

„Înainte-cuvîntare“ : „Și la scrisore fac ore-carî deosebiri scriind unii cu slovele cele vechi românesce, alții cu slovele latinesce și alții prefăcându-le în chipul slovelor rusesce, iar cei mai mulți o amestecătură din toate.“ Și ca unicul remediū, autorul propune un congres pan-românesc, la care să ia parte învățații filologi din toate provinciile române „și cu toții într'o glăsuire ar canonisi și gramatica și slovele obștesce, silindu-se ca și cuvintele să le aducă și slovele să le asemeneze cu cele latinesce... Și așa în scurtă vreme ne vom înțelege unii cu alții, toți cei ce grăim această limbă și ce vom scrie într'un colț de loc, se va auzi în totă întinderea acestei limbi.“

Golescu și-a împărțit opera în diferite secțiuni, consacrate fie-care studiului părților cuvîntului, ortopeiei, ortogramei, sintaxei și ultima „de poezie pe scurt.“

Cum se vede, această împărțelă a materialului gramatical are mare analogie cu a lui Văcărescu, care i-a servit în genere ca model și i-a împrumutat în special mai totă nomenclatura italiană.

În această din urmă privință — a terminologiei gramaticale — cartea lui Golescu constituie un adevărat regres în raport cu Gramatica lui Eliad, care a știut să dea o excelentă soluțiune importantei chestiuni a neologismelor științifice. Dar și tractarea complicată a materiei însăși, acele divisiuni și subdivisiuni nesfârșite par a fi mai mult nisce reminiscențe, dacă nu o imitațiune intenționată, a procederilor gramaticale din școlile fanariote de cât rezultatul unor meditațiuni per-

sonale. Acea lipsă desăvîrșită de orî-ce metódă sciințifică, de orî-ce sistemă, aparține mai mult trecutului scolastic de cât epocei, în care apărură „Băgările de sémă.“

Terminologia este dar în cea mai mare parte identică cu cea întrebuintată de Văcărescu, după cum s'a arătat mai sus într'o serie de paralelisme. Ne vom mărgini dar numai a stabili, întru ce difer ambii gramaticî.

Golescu caută a însoți pretutindenea terminii tehnici cu unul saũ mai multe echivalente române: „litere adică slove, vocale adică glasnice saũ sunătore..., diftongî adică douë sunătore saũ douë glasnice. Din slove se fac silabele adică slovenirile, din sloveniri se face termenul adică đicerile, cuvintele; din cuvinte se face discorsul adică vorba.“ Acéstă din urmă definițiune e mai bine formulată la Văcărescu, care observă strict deosebirea între vorbă (= le mot) și cuvînt (= la parole), întocmai ca și Eliad (Gram., p. 2: Đicerile, când după regulă se unesc una cu alta, fac cuvîntul saũ propozițiã).

La nume Golescu deosibesce 6 semne: ném, chip, formă, număr, cădere și declinație saũ înduplecare.

Prin chip dînsul înțelege cele 2 categorii nominale (substantiv și adjectiv), iar forma o consideră ca „neîmbinată“ (simplă) și îmbinată orî compusă.

La verb saũ graiũ enumără 8 semne: cuget, chip, formă, număr, față, mod saũ modă, timp și conjugăție saũ conjugare.

Sînt de tot curioase definițiunile, ce autorul dá

despre unii din acești termiņi. Ast-fel cugetul (personal sau fără persoană) se împarte în 3 : activ, pasiv și neutru. Chipul graiului se împarte în 2, adică în chip după înțeles și în chip după glas ; la chip „după înțeles“ privesc : cele sufletesci graiuri (iubesc, mī-e dor), cele trupesci (bat, fac), cele de fapte bune (învăț, sfătuesc) etc. La chip „după glas“ sînt de 2 feluri adică chipernic și tras ; „chipernic“ (primitiv), cum fac, mănânc ; cel „tras“ (derivat) are 2 închipuiri, adică cuvîntelnic (nominal) cum „afumă“ din cuvîntul „fum“ și glasernic (onomatopoeic) cum „vîjăi“ din glasul „vîj“.

Abstracțiune făcînd de caracterul scolastic al acestui formalism, părțile cuvîntului aū fost supuse în opera lui Golescu unei cercetări într'adevăr aprofundate și minuțioase. Acēsta este și unica parte, ce ar putea fi și ađi consultată cu folos. Spre a dovedi interesul, ce autorul acórdă amănuntelor, vom desprinde cāte-va fragmente din capitolele consacrate prepozițiunii și adverbului.

Relativ la prepozițiune observă (p. 177) :

Maī sînt și alte propuneri, cu care se slujasce vistieria, cum :
bez, ce înseamnă «afară dē», adică cum am dice o dēosebire, cāci ne slujim cu acea propunere, cānd vrem sē dēosebim unele lucruri din altele cu o prescurtare, cum cānd dicem «aceste tōte sînt bez celelalte» în loc sē dicem aceste tōte sînt afară dē celelalte ;

sud, ce arată pe un dregător în ce județ este și *ot*, ce arată pe un sātén din ce sat este, cum cānd dicem : «ispravnic ot sud Vlașca», în loc sē dicem ispravnic în județul Vlășcii și «Ioan ot Negoesci» în loc sē dicem Ioan din satul Negoescilor ;

otam, ce arată pe un sătén, că tot dintr'acel sat este, din care sînt și ceilalți săténii, pentru cari s'a vorbit mai înainte, adică în loc să șicem: «Ioan ot Negoesci, Marin ot Negoesci, Gheorghe ot Negoesci», șicem pre scurt: Ioan ot Negoesci, Marin otam, Gheorghe otam, cu care «otam» scăpăm de acele dese pomeniri și proforiri a Negoescilor;

prez, ce înseamnă «dincolo, peste», cum când șicem «județele ot prez Olt», în loc să șicem județele cele dă peste Olt;

za, ce se pune în loc dă «dă», cum «logofét za vistierie și clucer z'aghie» în loc dă logofét dă vistierie, clucer dă agie;

po, ce înseamnă prețul unui lucru, cum «po talere dece dă lude» în loc dă pă câte talere dece dă lude și «po talere cincî stinjenul.»

Relativ la adverb (p. 181):

«Unele din spre grațuri se pare că nu înseamnă nimic, însă prin tăcere are bună înțelgere și se obișnuesc la vistierie prin scurtarea vorbeii, cum sînt acestea adică:

vel, ce arată pre cel ce este în slujbă, cum când șicem «Vel Vistier, Vel Spatar, Vel Logofét» în loc se șicem Vistierul, ce s'afă acum în slujbă ș. a. as.;

biv, ce arată pre cel ce a fost odată în slujbă, cum când șicem «biv Spatar și biv Vel Spatar», în loc să șicem Spatar, ce a fost mai înainte în slujbă;

sin, ce înseamnă «fiu», cum în loc se șicem Gheorghe fiul Radului, șicem mai pre scurt «Gheorghe sin Radu»;

zet, ce înseamnă «ginere», cum în loc se șicem Gheorghe ginerele Radului, șicem «Gheorghe zet Radu»;

brat, ce înseamnă «frate», cum în loc se șicem Gheorghe fratele Radului, șicem «Gheorghe brat Radu»;

vnuc, ce înseamnă «nepot», cum «Gheorghe vnuc Radu.»

Golescu acórdă, ca și predecesorul său, o mare atențiune regulilor ortoepice și intră în nisce amănunte,

ce ne aduc aminte celebra lecțiune ortoepică din *Bourgeois Gentilhomme*.

Judece însuși cititorul după aceste câte-va specimenne (p. 69):

«*a* se glăsuesce cu gura deschisă, asemănându-se glasul ce scotem când rîdem ;

e cu gura deschisă, eșind glasul ca când ar fi cine-va mînios ;

i cu buzele deschise, eșind un glas dulce prin vîrtul limbei, printre dinți, cum strigăm, când minăm caii din gură ;

o cu gura deschisă, glasul rotund din buze, cum strigăm, când poprim boii din gură ;

u, cu gura deschisă, glasul prin buze, prelung, cum fac lupii, când urlă, însă glasul cel din urmă al urlatului său cum facem, când sgornim paserile, însă glasul cel dintâi al sunetului... ;

ă cu gura deschisă, suflând din gâtleej un glas gros, cum strigăm, când cîrmim boii din gură la o parte în drépta, îmboldindu-î cu boldul, însă glasul cel dintâi al strigării ;

â asemenea ca *ă*, însă cu glas mai gros, cum face praștia, când o învîrtim și cum face boul, când sbéră.»

Puținele observațiuni fonetice sînt curat empirice, fiind o constatare pur și simplu a faptelor fără a trăda o cătuși de superficială înțelegere a procederilor limbei. Ast-fel ni se spune (p. 81), că „*a* se schimbă în *e* ca la masă, mese“ ș. a. De același caracter grosolan sînt și regulele de derivațiune, mîrginindu-se la o simplă observare mecanică. Așa, de pildă, regula următoare cu privire la formarea numelor verbale (p. 116): „Nume graînice se fac adăogându-se la unele graîuri *re*, cum aduna-re din *a* aduna, dure-re din *a* durea.“

Cat privesce domeniul foneticeî propriu-șise și în

special formațiunea vorbelor, cei dintâi gramaticii ardeleni se ridică mai presus de un atare mecanism și dovedesc adesea o cunoscere inteligentă a transformărilor linguistice. Trebuie să adăogăm însă, spre a fi drepti, că limba latină, care le servea pretutindenea ca tip, limbă cu o înaltă cultură gramaticală, le înlesnea mult o asemenea sarcină. Și dacă punctul lor de plecare n'ar fi fost greșit — acela d'a vedea în limba română o latină *stricată* și deci tendența de a-i reda vechea regularitate — rezultatele străduințelor lor ar fi fost mult mai durabile și mult mai fecunde.

Din capitolul, ce Golescu consacră ortografiei cirilice, reproducem următorul pasaj relativ la mult discutata și încă neresolvata chestiune a lui *u* final (p. 191): „Mai înainte se obișnuia dă să punea un *u* mut la toate cuvintele la sfârșit, la câte adică să sfârșesc în slovă neglasnică, care nici că să glăsuia vr'odată, de aceea s'a și lepădat nefiind trebuincios, ca să nu se mai scrie în zadar, cum mănâncu în loc dă mănânc, făcu în loc dă fac și făcându în loc dă făcend. Insa când după cuvintele acelea s'adaogă încheetură (articol) sau pronume, atunci acel *u* mut se schimbă în *u*, cum acestu-î, făcendu-ne, rogu-te.“

Golescu atinge în trecăt și transformările provinciale ale vorbelor, atribuindu-le o cauză destul de curioasă, ca să merite a fi reprodusă (p. 199): „Unii pē *ă* îl schimbă în *e*, cum în loc dă *dă* dic *de* și în loc dă *pă*, dic *pe*. Alții pē *i* îl schimbă în *i*: în loc dă *și* dic *și*, în loc dă *din* dic *din*. Aceste schimbări socotesc

că curg din pricina străinilor, ce nu pot glăsui nici *ă* nici *i*, și Româniî, luându-se după ei, au schimbat o slovă într'alta.“

Ciudată explicațiune într'adevăr, cu tóte că nu pare a fi lipsită de un grăunte de adevăr, întru cât cultura literară a unei limbî contribue, sub influența idiomelor străine și înrudite, a rotunji formele și a le uniformisa. In cazul de față însă, tocmai formele deschise (afară de *dîn*) sint cele primitive, iar cele întunecate sînt provincialisme posterioare.

Tot aci se rapórtă următoarea observațiune generală asupra varietăților dialectale sau mai bine đis provinciale ale limbei române (p. 202): „Limba rumânescă nu se vorbește tot într'un fel în câte țeri se obișnuiesce acéstă limbă ci cu óre-care deosebire, cum în țera moldovenescă la multe cuvinte în loc de *p* se slujasce cu *k*, adică Româniî đic *picior*, *piept* iar Moldoveniî *chicior*, *chiept*; și în loc de *a* se slujasce cu *e*, adică unde Româniî đic *șase*, *sapte*, Moldoveniî đic *șese*, *șapte* și alte asemenea. Și în țera ardelenescă multe graiuri neregulate vor se le facă regulate, adică Româniî đic mănânc, iar Ardeleniî „mânc“ și iarășî Româniî đic fórte, póte, iar Ardeleniî „forte, pote“ ș. a. as., ce se asemănă cu limba grecescă cea veche, ce se vorbea în multe deosebiri cum doriesce, eolicesce, ionicesce și aticesce. Pentru care fiind-că n'am avut norocirea a petrece într'aceste țeri cu îndelungare, spre a putea aduna și împreuna aceste deosebiri, rămâne a împlini acéstă lipsă alți iubitori de învățatură dintr'acele țeri.“

Cum se vede și aci, punctul de vedere e tot em-

piric, pornind de la graiul muntenesc ca de la un tip comparativ, pe când tocmai el oferă în unele cazuri o evoluțiune formală posterioară. Dar dorința exprimată de Golescu n'a fost încă împlinită de cât în parte. Și ađi încă sîntem departe de a poseda un repertoriu științific al formelor dialectale romănesci. Este curios de de a constata, că nici Golescu, nici Văcărescu, nu bănuiesc existența dialectului macedonén ¹⁾, pentru a nu mai vorbi de cel istrian, revelat științei mult mai târziu. Și în această privință le sînt superiori gramaticii ardeleni, cari posed un orizont lingvistic mai vast și decî un punct de comparațiune mai temeinic.

Dar acolo unde Golescu rămăne fără sémén nu numai față cu acești dar chiar și în raport cu predecesorul său, este bogăția de informațiuni sleite din firea însăși a limbei, numeroasele materiale acumulate din observațiunii personale mereu repetate. Despre acesta dá dovadă la tot pasul lucrarea nesistematică, dar fecundă, dar plină de originalitate a Vornicului.

Iată una din multele observațiunii interesante, cea privitoare la forma diminutivală a numelor proprii (p. 120): „Unele nume atăt se schimb, făcendu-se mângăitoare, în cât nu se pot cunosce, din ce nume se trag, cum Iordache din Gheorghe, schimbându-se din Gheorghe Gheorgache, din Gheorgache Gheordache, din

¹⁾ Cu tóte că la noi Cantemir, încă în 1714, vorbi despre dînsul și un profesor de la Universitatea din Halle, Thunmann, încă în 1774, publică în apusul Europei primele sciri despre istoria și limba Romănilor din Macedonia (cf. p. 31 și 63).

Gheordache Iordache — și Cănuță din Radu, prefăcându-se din Radu Răducanu, din Răducanu Răducănuță: Cănuță, în cât la numele Cănuță nici o slovă aū mai rămas din Radu, de unde se trage și alte multe asemenea, care sînt la voința omului să le schimbe după mîngăierea și răsfațarea, ce va face numelui. Din numele Ioan am găsit nume mîngăietóre 15 adică: Ioan, Ionică, Ioniță, Niță, Ionașcu, Ianache, Iancu, Iene, Ienciū, Ienăchel, Ienăchiță, Ivan, Ivancea, Oancea, Oncea.“

In genere nici un gramatic român n'a acordat diminutivelor o atențiune atît de minuțiosă ca Golescu. Cel mai complet repertoriū de sufixe diminutive, ce cunoscem, îl conțin „Observările“, în cari ocupă aprópe 3 pagini in 4° (p. 121—123) și anume: 31 de sufixe bărbătesci, 27 femeiesci și 19 neutre.

Ne grăbim însă a observa, că și aci enumerarea e cu totul empirică, așa că același sufix (primitiv saū analogic) se presintă sub două-trei forme diferite. Dar chiar cu această restricțiune, lista lui Golescu coprinde cel mai bogat material privitor la această parte a domeniului nominal.

Activitatea filologică a lui Golescu nu s'a mărginit numai în alcătuirea Gramaticei; afară de pomenita colecțiune paremiologică, el proiectase, ca și Văcărescu, publicarea unui Dicționar. Despre acesta vorbește Eliad în prefața Gramaticei sale, unde aprețiază tot de o-dată valórea lucrărilor lui Golescu (p. III): „Ostenelele cele nepregetătóre a d-lui Marelui Vornic Gheorghe Golescu va mai desăvirși și lumina limba și mai bine în Gramatica și Dicționarul seū prin cercetare cu deamănuntul,

ce face părților cuvîntului.“ Și mai la vale (p. XXXIII): „D-lui gătesce asemenea o Gramatică și un Dicționar Românesc, prin a căroră dare în tipar va mai păși limba încă câte-va trepte către desăvîrșire“. ¹⁾

Neobosit cultivator al spiritului popular, Golescu se silesce a prinde din viul grai înșușirile caracteristice ale limbei și ale firii naționale. El se pricepe a prețui și una și alta după adevărata lor valoare într'o epocă, când totul părea a se conjura în potriua geniului amîndurora. În anul aparițiunii „Observărilor“, iperlatinismul, după un traiu de peste o jumătate de véc, fu ridicat de cărturarii ardeleni la rangul de sistemă și terenul părea potrivit pentru o codificare definitivă. În Țera Românescă el rămase până atunci neobservat, dacă n'a fost ignorat cu desăvîrșire. Cel puțin în cartea lui Golescu nu se vede nici o urmă a curentului ardelen. Nici în publicațiunile lui Eliad până la acea dată — în special în Gramatica sa — nu se simte vr'o înriurire apreciabilă a acelor tendențe excesive, cu tôte că dinsul pare a fi cunoscut mai tôte producțiunile școlei etimologice.

Trécă numai un deceniū și lucrurile vor lua un aspect cu totul diferit: iperlatinismul se va vedea instalat și în Țera Românescă, unde va tinde a căștiga

¹⁾ Acest Dicționar, rămas manuscris, s'afli în 1874, după afirmațiunea lui Lambrior, în mâinile fiului său Alexandru Golescu, reposat în urmă. Unde se va fi aflând astă-dî?

cât mai mulți aderenți, iar Eliad se va afla tocmai în toțul preocupărilor sale de italianizare.

Din acel moment limba poporului va cădea din ce în ce mai mult prada subiectivismului și, chemat să nechemat, fie-care va căuta să-i smulgă ceva din mândrețea ei firéscă și s'o îmbrobodéscă în scutecele înguste ale pedantismului.

În acest sens cartea bătrânului Golescu forméază un fel de baricadă, în care și-a găsit un adăpost provizoriu limba încă neștirbită a poporului, până ce îi va fi îngăduit să éasă iarăși la lumină în producțiunile neperitóre ale geniului național.

ȘCOLA ETIMOLOGICĂ ARDELÉNA

SAŪ

CURENTUL LATINIST

(1780—1870)

Consecința imediată a deșteptării sentimentului național este o preocupare din ce în ce mai serioasă, un statornic și viu interes pentru limba, marturul cel mai sigur și cel mai resistant al originilor unui popor. Romanitatea limbei noastre n'a dispărut nici-odată din conștiința nĂmului: cronicarii și scriitorii din trecut o afirmă la fie-care pas, dar numai în trecăt și în termeni generali (cf. p. 58). Alfabetul cirilic, sub care limba română se înfățișeză de la începutul istoriei sale literare, masca óre-cum caracterul ei romanic și părea a da dreptate acelora dintre învățații occidentului, cari o consideraū ca un dialect slav saū cel puțin slavo-roman. O ast-fel de părere era mai ales împărțășită și propagată de către dușmanii naționalității noastre, cari căutaū s'o exploateze în folosul cauzei lor. Față cu aceștia era dar nevoie de o acțiune energică și continuă

și în scrierile învățaților ardeleni de la sfârșitul secolului trecut și din primul pătrar al secolului nostru ne întîmpină adesea răsunetul acelei polemice despre originea limbei și națiunii române.¹⁾

Era lucru firesc, ca această mișcare să se manifeste mai întâi în Ardel, un mediū mai accesibil cul-turei occidentale, unde unirea cu Biserica catolică era un fapt de mult împlinit. Studiul aprofundat al limbei latine prin acest contact cu Apusul Europei, starea de decadență a poporului în raport cu gloria sa antică și mai presus de toate contestarea unei origini străvechi însuflară câtor-va apostoli ai Romānismului transcar-patin idea de a contribui la ridicarea nēmului prin cultivarea istoriei și a limbei naționale.

Istoria devine atunci nedespărțită de limbă și una completază opera celei-lalte. Istoricul și gramaticul se combină în aceeași persoană și rezultatele ambilor sînt inspirate de aceeași tendență patriotică: a dovedi, cu ajutorul acestor două elemente, conservarea neștir-bită a națiunii și puritatea neatinsă a limbei române.

Și de ore-ce una din cauzele, ce pricinuiău întu-necarea acestei stări de lucruri, era grafia străină, pri-mul pas va fi înlocuirea ciriliceii cu alfabetul latin și tendența de a înjgheba într'un tipar cam strimt sonu-

¹⁾ Cf. Murgu, *Wiederlegung der Abhandlung... Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind... und Beweis dass die Wala-chen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind*. Ofen, 1830 și Schuller, *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae sive romanae epicrisis*. Cibinii, 1831.

rile specifice românesci. De aci numeroase sisteme ortografice, cari se deosibesc mai mult prin varietate de cât prin soliditate, o problemă de altmintrelea ce nici până astă-dî nu și-a găsit o soluțiune definitivă.

În privința limbei însăși cărturarii ardeleni, spre a pune mai bine în evidență latinitatea ei, căutaū a o desbăra de toate ingredientele străine și fondului latin ast-fel obținut a-i aplica principiul radicalismului etimologic. Acésta însemna nici mai mult nici mai puțin de cât a asimila formele actuale ale limbei, rezultatul unei lungi evoluțiuni istorice, cu cele respective clasice și a învedera pe acéstă cale perfecta lor corespondență.

Limba devenea în acest mod mai romană, mai pură, mai perfectă.

Negreșit, o asemenea tendență, orî-cât de generosă să fi fost pornirea ce a inspirat-o, e tot ce pôte fi mai opusă desvoltării naturale a graiului. Dar un asemenea mod de a vedea se împacă fôrte bine cu teoriile dominante ale secolului trecut.

Intr'adevăr, întregul secol al XVIII-lea este stăpânit de credința perfectibilității graiului. Ideologii timpului, cari consideraū limba ca un mecanism inventat de om, admiteaū posibilitatea unei ameliorări mai normale a structurei sale, a unei perfecționări mai raționale a amănuntelor, întocmai ca orî-ce altă invențiune a omului, bună-ôră o mașină sau un césornic. După anumite idei preconceptuate se putea dar crea o limbă artificială, ce se credea preferabilă celei reale. În puterea gramaticului sta a corecta sau a reforma limba

vorbită și, pornind de la un pretins tip de perfecțiune, a declara o limbă corectă sau barbară, fără a ținea seamă de evoluțiunea ei istorică. In loc de a explica legitimitatea formelor actuale, gramaticul-pedant părea a crede, că gramatica e anterioară limbei și deci dînsa trebuie să se conformeze cu vederile sale. Subiectivismul se substituie rațiunii istorice și el trată limba ca un adevărat despot. In acest caz gramaticul, departe de a favorisa, stăvilește dezvoltarea naturală a limbei. In loc de a se inspira dintr'însa și numai dintr'însa, el aspiră din contră a-i impune propriile sale păreri.

Asemenea vederi au dispărut de mult din domeniul pozitiv al științei. Limba e o facultate a omului, ce apare o dată cu dînsul și se dezvoltă treptat. Evoluțiunea-i inconștientă merge paralel cu progresele inteligenței sale. Nu stă în putința omului a crea o limbă, nici a o îndrepta după un anume tipic. Fie-care epocă, dacă nu fie-care secol, lasă în limbă urmele influenței sale. Nici una din aceste epoce nu pôte fi luată ca normă, după care ar trebui să se modeleze limba ve-curilor următoare. A da graiului un caracter absolut staționar este a-l condamna la o perpetuă sterilitate. Cu atît mai mult riscăm a ajunge la o creațiune chimerică, cînd cutezăm a ne atinge de tiparul însuși, în care cugetarea și-a concentrat expresiunea-i națională.

Iată care a fost rătăcirea școlii etimologice, în durată-i de peste un secol, de la Klain-Șincai până la Laurian și Maxim.

Adoptând, bună-óră, cum o face reprezentantul cel mai moderat al acestei școle, secolul al XVI-lea ca punctul final de evoluțiune istorică a graiului românesc, considerând limba acestui secol ca tipică pentru dezvoltarea ulterioară, se admitea implicit, că poporul nostru a fost coprins de o letargie tri-seculară și astfel limba-î a rămas cu totul stabilă. Și să se observe bine, că această improspetare a trecutului nu privia numai forma, nu constituia o simplă variantă grafică: transcrieri arhaice ca nece, prein, cuvente, liertat etc. n'ar fi avut nici o urmare serioasă. Reforma ortografică sta în strînsă legătură cu reforma lingvistică: una prepara terenul celei-lalte.

Nu numai că vorbele curat române erau prezentate sub o formă neobicinuită, nu numai că se substituia elementelor străine, dar populare, latinisme adî neînțelese de majoritatea națiunii, dar sintaxa originală era asemenea sacrificată și înlocuită c'o imitațiune externă a fraseologiei clasice: de aci caracterul greoiu și tîpîn al stilului latinisător.

Ca dovadă, că nu scrisórea saŭ ortografia, ci însuși temeiul limbei era adevératul obiect al școléi etimologice, o arată în deajuns ultima-î fasă, când se rupse cu desăvîrșire orî-ce legătură cu dezvoltarea propriă a limbei naționale, și când gramaticul-ortograf se transformă într'un reformator radical și intransigent.

Acéstă școlă tindea în cele din urmă a surpa puntea, ce permite tranșiunea de la limba latină (vulgară saŭ clasică) la cea română și, sárind peste lungul

interval ce le desparte, a fusiona într'un singur graiū douē limbī diferite în timp și în spațiū. Și acēstā totalā reînviere a unor forme de mult dispărute devenea condițiunea absolută a orī-cărui progres lingvistic. Într'un asemenea caz procederea, fiind contrară firii adevărate a lucrurilor, n'a putut produce de cât rezultate artificiale de o durată efemeră.

E interesant a constata efectul produs pretutindena de aceiași cauză.

Aceiași predilecțiune pentru arhaisme se ivise în diferite timpurī și deja Quintilian o combătuse cu temeinice argumente: „A conserva vorbe, ce nu mai circulă și aū eșit din us, observă dînsul, este un fel de impertinență și pretențiune copilărescă în lucrurī mărunte Ar fi aprōpe ridicul a se prefera limba vorbită odiniōră celei ce se grăiesce acuma. Acēstā limbă arhaică este ea óre alt-ceva de cât vechiul us de a vorbi.“ ¹⁾

Cam în același timp cu ivirea etimologismului în Transilvania un curent analog 'și face drum în Grecia. Eruditul Korais este inițiatorul acestor idei de restaurare a trecutului lingvistic. El se încercă a reînvia arhaismele, a da precădere formelor artificiale, și dă astfel primul impuls la inaugurarea aceluī stil macaronic,

¹⁾ Quintilian. Instit. Orat. I, 6: «Abolita atque abrogata retinere, insolentia cujusdam est, et frivola in parvis jactantia Nam fuerit pene ridiculum malle sermonem quo locuti sint homines, quam quo loquantur. Et sane quid est aliud vetus sermo, quam vetus loquendi consuetudo.»

care sună ca un fel de parodie a limbei populare. Până astă-đi în Grecia limba literară e curat convențională, un compromis de forme antice și moderne, pe când graiul popular se consideră încă nedemn a servi de interpret ideilor înalte.

I

Curentul latinist apare în Transilvania pe la sfirșitul secolului trecut, odată cu prima încercare gramaticală asupra limbei noastre, cu „Elementele“ părintelui Samuil Klain saŷ Micul, scóse la lumină de Șincai. ¹⁾

Care-ı părerea ambilor autori asupra limbei române ?

Limba română e o „corupțiune“ a limbei latine clasice (în prefața din 1805 : corrupta romana sive latina). Acest mod de a vedea, care ne întimpină și în istoria celor-lalte limbi romanice ²⁾, se află expus în capitolul Gramaticiei daco-romane, unde se tratéză despre derivarea vorbelor românesci din cele latine. Acolo ni se dă regula infailibilă, că n'avem de cât „a strica“ vorbele latine, spre a căpeta forma corespundătoare ro-

¹⁾ *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* composita a Samuele Kleiné de Szad, S. Ordinis Basilli M. etc. locupletata vero et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkay ejusdem Ordinis AA. LL. Phil. et SS. Theol. D. Vindobonae, 1780 (V+100). A doua edițiune, 1805. Cf. asupra-ı Papiu-Ilarian în *Tesaur de Monumente istorice* I, 87—106.

²⁾ Fuchs, *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältniss zur lateinischen*. Halle, 1849, p. 24 urm.

mânescă : „Voces latinas sic corrumpe, ut fiant daco-romanæ sive valachicæ....“

Din capul locului se vede dar indicat într'un mod foarte clar, că misiunea viitoare a gramaticului este a realiza o apropiere din ce în ce mai desăvârșită între formele actuale ale limbei și între prototipul lor, așa cum el se oglindesc în limba unui Cicerone sau Virgiliu. El nu se da înapoi înaintea perspectivei de a crea un abis între limba grăită de un nēm întreg și într'una meșteșugită și cunoscută unui mic număr de admiratori ai trecutului. Ba încă se admise că indispensabilă o asemenea ruptură bruscă între limba literară și cea populară, motivând-o cu rău înțelăsa dicitore a lui Quintilian (I, 6): „Aliud esse *latine*, aliud *grammaticè* loqui“, ce o spune însă mai mult ironic în contra despotismului de atunci al gramaticilor. Se uita că un proces identic de radicală transformare îl încercaseră, în timpul retorului roman, analogiștii anticî, cari, prin mijloce artificiale de uniformizare, căutaseră de asemenea a săpa o prăpastie între gramatica lor și limba *reală*, și cum atari opintiri extreme au fost combătute și în cele din urmă paralisate de adversarii lor anomaliști.

Maî mult încă.

Aci, nu numai tendența era greșită, dar însuși punctul de plecare era cu desăvârșire fals, întru cât nu latina clasică, ci idioma vulgară servise de substrat atât limbei române cât și celor-lalte limbî romanice. E de mirare, că această premisă neîntemeiată, acest *pro-*

ton pseudos a fost în genere adoptat de către reprezentanții etimologismului până la Cipariu.

Dar să revenim la „Elementele“ publicate de Klain și Șincai.

Intâia edițiune din 1780 n'a rămas fără de influență asupra contemporanilor. Oculistul german Molnar de Müllersheim, mai târziu profesor la Universitatea din Cluș și cunoscut prin relațiunile sale cu revoluționarii Horia și Cloșan (1784), o prelucră nemțesce opt ani mai târziu (1788) și o aprețiază ca „ein schätzbares Werk.“ Scriitorul austriac Sulzer s'a folosit de dînsa cu ôre-carî reserve fundate în a sa „Istorie a Daciei transalpine“ (II, 154 urm.) și înriurirea-î se resimte și în Gramatica românescă a lui Radu Tîmpea, „directorul școlilor neunite naționalicescî prin marele Prințipat al Ardélului“, din 1797.

Iată cum judecă acest din urmă meritul celor doi autori ai „Elementelor Daco-romane“ în interesanta prefață a Gramaticii sale: „Domnul Ioan Molnar, doftor și profesor de tămăduirea luminii ochilor, în cartea sa de Economia stupilor și în Gramatica nemțescă-rumânescă, dară mai virtos într'a sa Retorică, ce cât de curînd va eși din tipar, și C. Păr. S. Klain de la Sad cu deslușirea Bibliei românescî, cu Teologia moralicescă, cu Jus Naturæ saŭ Indreptarea Firii, cu Gramatica Daco-română din Viena: sînt aceia carî au adus și aduc acum ródă și mlădițe limbei românescî, curățînd prin multele cărți, carî le-au dat și le dau la lumină, tótă neghina, ce coprinse limba nóstră, silindu-se și de acum înainte din cât va fi cu putință a o

apropia de orighinalul ei. Inșă așa ca și cărțile bisericesci bine să le înțelegem.“

Care este acel „orighinal?”

S'a vădut, că pentru Klain-Șincaï și pentru urmașii lor punctul de plecare e latina clasică, în loc de acel *sermo rusticus*, care, provenit din *prisca latinitas* ca și *sermo urbanus* sau forma literară, a încercat apoi o desvoltare cu totul independentă: pe când una rămase staționară și ore-cum cristalisată în forme stereotipe, ce se transmiteau pe cale educativă și literară, cea-laltă participă la perpetua mobilitate a oricărui grai în circulațiunea-i plină de viață, îndepărându-se ast-fel din ce în ce mai mult de idioma savantă, de latina clasică. A reduce dar pe una la tipul celei lalte, era o întreprindere pe atât de lipsită de temei, pe cât de periculoasă în consecințele sale.

Intr'adevăr, evoluțiunea unei limbă nu se face conform unui șablon literar sau clasic, ci fie-care idiomă urmăzează pe o cale particulară și potrivită cu geniul ei. De aceea un principiu atât de arbitrar, ca cel inaugurat de școla etimologică, n'a putut să producă, odată pus în aplicațiune, de cât rezultate desastrose și să impedeze libera desvoltare a graiului.

Inainte de a constata răspândirea acestei tendențe de uniformizare, să cităm încă acest pasaj din prefața Gramaticii lui Timpea, în care autorul pare a presimți pericolul unei procederi atât de artificiale (p. VI): „Cu greu este și va fi a aduce limba acésta — cea românescă — în curățenie și orighinalul ei, adică în limba vechie rumânescă sau rimlenescă; căci de-ar aduce cine-va în

curăţenie, ar fi tocmai latină şi italiană şi cel ce ar învăţa româneşte aşa limpede, care nu este Român, cărţile bisericeşti nu le ar putea înţelege, nici vorba obştească de acum obicinuită; Românul neînveţat încă socotesc c'ar dice, că-i schimonosesci limba părintăscă."

Ne vom încerca de a urmări pas cu pas treptata desvoltare a curentului latinist, de la întâiele încercări încă timide ale unui Klain-Şincai până la consecinţele extreme din „Tentamen criticum“ şi până la absolutismul „Dicţionarului“ şi „Glosariului“ academic.

Prima aplicaţiune a principiului de acomodare a prezentului lingvistic cu trecutul originar o face însuşi Timpea, când susţine în aceeaşi prefaţă (p. VIII): „Nici să te miri, iubite cetitoriiule, căci am schimbat sau scurtat unele cuvinte, care până acum într'alt chip s'au răspuns, căci în originalul limbei noastre mai întâi aşa s'au răspuns, trăgându-se de la latinesce; de pildă *sore* (lat. sol) în loc de *soare*, *omeni* (lat. homines) nu *oamenî*, *duo* (lat. duo) nu *doao* şi altele.“

Acéstă procedere are, cum se vede, un caracter cu totul mecanic. Se şterg particularităţile cele mai marcante, cari au făcut în cursul secolelor din latina vulgară o idiomă românească şi naţională, şi în loc de a ţinea sémă de spiritul limbei, se sacrifică evoluţiunea-i normală unor vederi subiective şi eronate. Făcând abstracţiune de toate schimbările şi influenţele etnice, la cari fusese expusă limba, se trece cu buretele peste întregul acest proces al timpului şi se redă graiului o pretinsă formă primordială....

O formă ca *soare* este românească, iar nu latină,

și nu p^ote fi rom^ânescă de c^{ât} exclusiv sub ac^{est}ă formă: de la vulgar-latinul *sole* p^{ân}ă la rom^ânescul *soare* a^u trecut secole și a fost cu neputință ca, într'un r^{est}imp at^{ât} de îndelungat, o limbă vie să nu se modifice: ea suferi, sub^t îndoita influență a mediului și a elementului etnic, t^ote acele schimbări, fatale în evoluțiunea istorică a unei idiome, cari a^u întipărit limbei rom^âne o fisionomie particulară și-i a^u dat o propriă individualitate în complexul celor-lalte limbi romanice. În singura vorbă *soare* se oglindesc o parte din vicisitudinile graiului rom^ânesc: în cele dou^e modificări, cari o îndepărt^ă de la forma-i inițială, residă caracterul ei propriu național. Cele dou^e schimbări fonetice — rotacisarea lui *l* și diftongarea lui *o* — sînt într'a-dev^{er} caracteristice pentru limba n^ostră și necunoscute limbilor surori. Ele cad în epoca de formațiune a limbei rom^âne. În special amplificarea sa^u refracțiunea lui *o* — ca și a lui *e* în *ea* — contribue a-i da acea înfățișare a parte, care o deosibesce de restul grupului romanic. A ^ș dice dar *sole* în loc de *soare*, este a ne înt^orce cu secole înap^{oi} și a ne transporta într'un alt mediu climateric; a ^ș dice *sore* în loc de *soare*, este a rosti o formă, ce n'a r^{es}unat p^ote nici odată la a^uzul poporului rom^ân.

Dacă Tîmpea, după exemplul lui Klain-Șincai, se mulțumesc c'o formă ca *sore*, Iorgovici face, în ale sale „Observații“, un pas mai departe în direcțiunea radicalismului latinoman (p. 18): „Am descoperit, că într'unele vorbe înveluite în gr^osa negură a necunoscinței regulilor gramaticesc^ă s'a^u schimbat unele litere

maï moï în maï aspre, precum în loc de *sole* ñicem *sore*, pentru *sale* sare, pentru *salire* sãrire. *Care schimbare o judec a fi stricãtore limbei nãstre*: 1. pentru cã aña schimbare a literelor e împotriva Normei; 2. prin aña schimbare limba s'a maï micutelat la cuvinte... *Nelegãuirile schimbãrei acesteia* ñi din însãñi limba nãstrã se aratã în vorbele cele composite: de la *salire* ñicem *saltare*, nu „sartare“, de unde însã pronunña nãstrã nu rabdã schimbarea *sãrire* din *salire*.”

Ñi acãsta o sustine unul din capetele cele maï judicioase ale ñcolei ardelenene, „un linguist ñi filosof adãnc“, cum îl calificã Papiũ-Ilarian. Modificãrile inevitabile în cursul desvoltãrei unei limbi devin nisce „schimbãri nelegãuite“ ñi întrãga argumentare pornesce de la o pretinsã Normã, care se învãrtesce într'un cerc vitiãos perpetuũ. Acãstã Normã s'a vãduã, cã este latina literarã, care, la adicã vorbind, n'ar fi dupã dinñii de cãt o „veche romãnescã.“

II

Primul filolog ardelen, care pare a poseda ideï maï solide despre originea limbei romãne, e Petru Maïor.

În „Dialogul“ pentru începutul Romãnilor între Nepot ñi Unchiũ, dialog ce figurãzã în fruntea Lexiconului de la Buda (1852), se elucidãzã chestiunea: de unde se trage începutul țesãturei limbei, cari ađi în gura Romãnilor se aude? La acãstã întrebare Nepotul adaogã, cã existã douã pãrerï: una, cã limba romãnescã

e limba latină stricată și scădută de la flórea limbei latine; cea-laltă, că era douë limbî, una grăită de popor și alta de învățați.

Unchiul respinge prima părere — cea admisă de Klain, Șincai, Iorgovici și mai târziu de alții — pe cuvîntul că (p. 63): „limba poporului Romanilor celor de demult vecuesce până astăzi în gura Românilor noștri.“ Dar pe când latina vulgară, transportată în celelalte provincii, s'a alterat prin contact cu populațiunii îndigene, *în Dacia ea rămase neatinsă*, de-óre-ce, după părerea autorului, populațiunea de baștină a fost cu desăvîrșire exterminată, ast fel că (p. 69): *limba română totă e limba romană, care fu alcătuită de latina poporană.*

Și mai explicit își expune Petru Maïor părerile sale în „Disertația pentru începutul limbei românesce“, inserată în a sa „Istorie pentru începutul Românilor în Dacia.“ Iată pasajul în chestiune (p. 236): „Limba românescă e acea limbă latină comună, care, pe la începutul sutei a doua, era în gura Românilor și a tuturor Italianilor. De-óre ce limba latină era comună după vremea eșirii Romanilor din Italia la Dacia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmază că *limba românescă e mai curată limba latină a poporului roman celui vechi de cât limba italiană cea de acum.*“

Elementul slavon e, ce-î drept, reprezentat; dar el nu s'a atins de „țesătura limbei românesce cea din lontru“, și ușor ar fi „de s'ar invoi Români spre aceea

„a scôte cuvintele de la Slavoni și a face curată limba românescă.“

Petru Maïor are meritul necontestat de a fi întrevăduț originea vulgară, iar nu literară, a limbei române. Acéstă vedere justă il conduce însă la o conclusiune din cele mai paradoxale. Pe când pentru predecatorii seï latina literară nu era de cât „o vechie românescă“, Maïor, identificând într'un mod arbitrar limba română cu latina vulgară din epoca Republicei, o consideră pe cea dintâi anterioră evoluțiunii literare și conchide, că româna e mama limbei latine. El împinge acéstă identificare până într'acolo, în cât susține, că Iuliū Cesar vorbea *românesce* cu soldații seï.¹⁾

Pe ce se baséză însă o asemenea fantastică equatiune?

Să relevăm unul singur din argumentele sale, și anume natura articolului definit: post-punerea articolului ar fi preitalică, dar prepunerea-ï la Italiani o influență germanică. Emițend acéstă ipotesă, nedemonstrată și nedemonstrabilă, ajunge la conclusiunea neașteptată (p. 243): „Măcar că ne am deprins a dice, că limba românescă e ficia limbei latine adică cei corecte; totuși, *de vom vrea a grăi oblu, limba românescă e mama limbei celei latinesci*.“

¹⁾ Două-trei exemple formale din vechia latină (ca oinos = unus, dvonus = bonus) arată imensa distanță, ce separă cele două evoluțiuni paralele — sermo urbanus și sermo rusticus — de originea lor comună, de prisca latinitas.

Lucru curios! Tocmai această natură caracteristică a articolului românesc, prin originea-î preromană și neitalică, vorbește în contra ipotezei favorite a istoricului, că elementul roman a rămas neatins în noua sa patrie.

Principiul romanității limbei române, de parte de a fi fost fecund inițiatorului său, l-a condus la un mod de a vedea diametral opus istoriei și etnologiei.

După P. Maïor, ajungem la prima publicațiune lingvistică a răposatului Laurian¹⁾, la *Tentamen criticum*, după Papiu Ilarian „cea mai îndrăsnită, cea mai adâncă, cea mai filosofică cercetare de limbă ce posedă limba română.“ Păcat numai că materialele elaborate în această filosofică cercetare aparțin, nu limbei române, ci unei limbi ideale, a cărei gramatică și vocabular autorul se silește a le reconstrui pe cale inductivă.

Autorul atribue limbei române — dacă putem numi ast-fel idioma Tentamenului — același caracter de seculară imobilitate, ce o admitea deja P. Maïor. De la secolul al XII-lea, ba chiar din epoca lui Traian, limba n'a încercat vr'o modificare în forma ei (p. LV) „Multo certius est propriam linguæ inde jam a duodecim sæculo (mai jos: a Trajani temporibus) in hodiernum diem, mutatam non esse formam, exceptis bar-

¹⁾ A. Treb. Lauriani *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguæ Romanicæ in utraque Dacia vigentis vulgo Valachicæ*. Vindobonæ, 1840 (LXXVIII+296). Cf. Schuchardt, *Vocalismus des Vulgärlateins* III, 7—8.

barismis per commercium cum undique circumdantibus vicinis nationibus introductis, qui quamquam in ipsam grammaticam formam nullum exercuerint influxum, tamen linguæ puritatem sat spurcaverunt.“

Acéstă lipsă de alterațiunii sensibilă rezultă, după Laurian, din analiza dialectului daco-român și macedo-român. Barbarismele din vorbirea ȕilnică ar dovedi în de ajuns, prin mărginirea lor teritorială, originea lor posterioară. Afară de aceste barbarisme cu o circulațiune mărginită, limba însăși n'ar fi suferit nici o modificare fundamentală. Prin urmare, spre a restabili limba în puritatea și genuitatea ei, trebuie nu numai să ometem tóte vorbele străine, fie ele cât de vechi, dar și pe ea însăși *s'o reconstruim*, așa cum va fi sunat aproximativ în timpul lui Traian saŭ cel puțin în secolul al XII-lea — ceia-ce și face saŭ cércă a face autorul. Vrënd a da Europei culte o idee de limba românească, reproduce formula Tatălui-nostru în 4 variante, din cari ne mulțumim a cita prima formulă, cele-lalte fiind aprópe identice (p. LVII): „Patre nostru, qui esci in celi, sanctifice-se nome teu; advenia regnu teu; fia voluntatea ta, assico in celo et in terra, pane nostra quotidiana da nobe adie; et remitte nobe debite nostre, assico et noi remittimu a debitori nostri; et nu ne induce in tentatione, vero ne libera de malu.“

Acest specimen de limbă — probabil din secolul XII — a fost obținut prin inducțiune. Ca reconstrucțiunea unei faze dispărute după vederi subiective (varianta se potrivește mai bine cu cea siciliană), specimenul ar avea tot interesul unei curiosități lingvistice,

dacă autorul însuși nu și-ar face iluziune, că reproduce, în loc de o limbă pur ideală, un exemplu din „lingua Romana vulgo Valachica.“ Ca dovadă că o ia drept atare, probéză și primele sale exemple sintactice (p. 213): *unu pupillu pectinatu — una sagetta acutita — due vergine petite — patre meu e forte morbosu* etc., etc.

Și aci avem ocașiunea de a constata, că nisce principii fecunde și originale, ca reconstruirea prototipurilor și continuitatea dialectală (cf. p. LVIII: dialectul sard forméză tranșițiunea la cel spaniol și dialectul piemontez la cel francez), cari abia după două-trei decenii ne întimpină în lucrările unui Schleicher sau Ascoli, rămân sterile, puse în serviciul unor idei preconcepute. Ceia-ce în scrierile lui Șincai, Iorgovici și Maior era încă o încercare óre-cum sfiósă, o vedem aci aplicată pe o scară întinsă și ridicată la rangul de sistemă. Dar împingând-o până la ultimele consecințe, ea își găsi propria condamnare în rezultatele obținute. Tot urcându-se de la un tip linguistic la altul, autorul nu simți, că terenul îi scapă și se pomeni ast-fel planând într'o regiune ideală, care nu mai avea cu cea reală de cât o analogie aprópe imperceptibilă.

Cipariu, prin vastele sale cunoscințe mai ales în domeniul literar al trecutului, póte fi considerat ca reprezentantul prin excelență al etimologismului. El i-a imprimat o nouă direcțiune și a inaugurat studiul istoric al limbei nóstre prin cercetarea amărunită a monumentelor graiului. Dar rămas străin de progre-

sele linguistice ale secolului, el a luat sub patronagiul sãu teoriile vechei filologii, care recunósce gramaticului autoritatea de a întreprinde o restaurare formalã și lexicalã a limbei naționale. In loc de a vedea în limbã opera inconscientã a naturei umane, care nu póte fi radical modificatã de cât o datã cu firea însãși a națunii, Cipariu împãrtãsesce credința secolului al XVIII-lea despre o perfecționare artificialã a graiului. Și o ast-fel de perfecționare gramaticul o zãresce într'un trecut mãi mult saũ mãi puțin îndepãrtat.

S'a vëdut, cã pentru Laurian punctul de plecare începe cu secole înainte de aparițiunea primelor monumente literare; Cipariu pornesce de la însiși aceste monumente și cautã a reda formelor actuale înfãțișarea lor arhaicã și uniformã. „*A reduce limba la una forma mãi omogenia, mãi primitiva*“ : iatã principiul suprem al acestei tendențe. Pentru dînsa acțiunea continuã a timpului, a progresului asupra transformãrilor limbei este ca și cum n'ar exista. Influența secularã a elementului etnic trebuie sã disparã înaintea voinței energice a gramaticului „de a reînsufleți mortele, uitatele, pearsitele forme, cuvente și semnãri; a lepãda slovenisme... și în locul lor a pleni cu termenii luați, când alte funtãne ne vor lipsi, dein dialecte romane, a togmi cele împromutate dupe formele și esemplele, ce ne înfacisiezã structura limbei, iar nu dupe liusioritatea buzelor, dupe placutul orechiilor.“ ¹⁾

¹⁾ T. Cipariu, *Principiul de limbã și de scripturã*. Blaj, 1866, p. 1 și 5.

Cu un cuvînt, gramaticul devine cea mai înaltă autoritate, care decide în ultima instanță și cu o severă rigurozitate ce-î bun și ce-î rău în materie de limbă. Nimic nu pôte rezista unei asemenea jurisdicțiunii: nici evoluțiunea normală și inconștientă a graiului, nici progresele culturii, nici exemplul marilor scriitori. Formele moderne néoș romănesci, mai mlădióse și mai sonore, apar în ochii sėi ca contrare structurei limbei: lui îi trebuesc forme țepene și greóie, iar nu cele ușóre la rostire și plăcute la auđ. Pironit în făgașele trecutului, gramaticul, împovărat de erudițiune, devine incapabil de a apreția progresele actualității.

Cipariu, după Petru Maior, și în opozițiune cu gramaticii anteriori, are meritul de a fi accentuat originea vulgară a limbei nóstre. El emite cu acéstă ocașiune părerea, că limba română ar fi de origine mai veche de cât cea latină (p. 82): „Noi nu putem suferi să ne ȓică, că limba nóstră s'a schimbat saũ corupt din latină, când după dreptate se cădea a ȓice, că latina s'a schimbat depărtându-se de la *formele vechi latine, cari sînt și ale nóstre*, și apropiându-se către cele grecesci“.

Exagerările etimologice ale predecesorilor sėi, mai ales ale autorului *Lexiconului* de la Buda, găsesc într'insul un aprețiator drept și sever, care ridică o energică protestare în contra acelor procederi excesive, ce amenințau a compromite seriositatea învățaților noștri înaintea areopagului sciinței occidentale (p. 234): „Când latinomanii veniră la derivarea etimologică din limba latină cu cele cumnate, se feceră de rîsul lumii

literate și al străinilor chiar și celor mai moderați, cari le replicară, că Româniî nu aũ destulã cunoscință de principiile filologice, saũ cã le lipsese simțul istorico-moral. Asertele lor, derivând *slava* mai bine din *salva* al Latinilor de cât sã recunóscã cã e curat slovenesc, și cã imperatoriî Romanilor aũ vorbit chiar romãnesce către legiunile romane se pãrurã în ochii învęțaților Europei ca o bãtaie de joc de tótã istoria și filologia clasicã.“

Nimic nu pôte dovedi mai bine sterilitatea etimologismului de cât acéstã muncã fãrã preget a unui Cipariũ. Gramatica, în care el depuse rezultatul îndelungei sale activitãți, a fost uitatã a doua-đi dupã aparițiunea ei ¹⁾. Când pãrerile trecute furã sistematizate și prezentate subt o formã dogmaticã, atunci eși la ivelã contrastul între teoriile expuse și sciința secolului și reacțiunea deveni iresistibilã. Dar din acest naufragiũ al ideilor subiective, una singurã va persista și va constitui gloria viitoare a ilustrului filolog: aprofundarea limbei actuale prin studiul minuțios al fazelor trecutului. Și din acest punct de vedere „Principiile de limbã“ (1866), ca și „Analectele literare“ (1858), prin bogãția informațiunilor și absența orĩ-cãrui dogmatism, aũ exercitat o acțiune fecundã asupra evoluțiunii filologiei romãne.

¹⁾ *Gramatica limbei romãne*, vol. I (Analitica) 1869, II (Sintetica) 1877 și un supliment la partea sinteticã (Despre limba romãnã) 1878. Despre primul volum: cf. amãrunțita recenziune a d-luî Burla în *Convorbiri Literare* V (1871), 12 urm.

În același timp, când Cipariu codifica în opera-i gramaticală principiile etimologismului în privința formelor limbei, alți doi reprezentanți ai acestei școle întreprinseră și duseră grabnic la capăt codificarea materialului ei lexical. Principiile erau și mai rigurose, și mai absolute.

Intr'adevăr, cu greu s'ar putea găsi aïurea un exemplu analog de grandioasă rătăcire.¹⁾ Autorii, cari luară asupra-și această uriașă întreprindere, erau negreșit departe de a presimți că, împingând subiectivismul până la ultimele sale limite, vor aduce, mai mult de cât toate combaterile adversarilor lor, prăbușirea întregului edificiu, la a cărui înălțare munceau d'aprobe o sută de ani atâtia bărbați vrednici de laudă. Ceia-ce n'au reușit a face protestările în numele științei și conștiinței, au săvârșit-o ca prin farmec Dicționarul și Glosariul Societății academice.

Când aproape întregul avut intelectual al poporului

¹⁾ Nicî-unul din Dicționarele anteriore, publicate de Academiile naționale, orî cât de unilaterale să fi fost ele în alegerea materialelor literare, nu s'a abătut într'atâta de la usul comun, de la limba existentă: *Vocabulario della Crusca* (1612) merge cu preferința pentru limba arhaică până a exclude din prima-i edițiune pe Tasso, dar extremul ei purism respectă fondul limbei; *Dictionnaire de l'Académie française* (1694) urmărește negreșit un beau français, dar tinde a oferi «un ensemble à peu près définitif de notre vocabulaire, de nos locutions, de nos tours, d'après la pratique commune. . . .» Nu mai vorbim de *Diccionario de la lengua castellana* (1726), care pare a realiza tipul cel mai perfect al unei opere colective de asemenea natură.

s'a vędut pus la index în numele unui pretins purism și când vorbelor pline de viață și de simțire li se substituiră nisce aglomerate de sunuri, ce nu vorbeau nici minții nici inimei, se putu crede un moment, că o asemenea rătăcire va avea cele mai grave urmări. Dar concepțiunea era atât de unilaterală și forma, sub care ea fu prezentată națiunii, atât de bizară, în cât serioșitatea cea mai înaltă capetă o înfățișare hazlie și printre rîndurile celor două gróse volume parí a întrevedea mutra zîmbitoare a lui Pepelea, care aruncă un vël de crudă ironie asupra plázmuirilor artificiale și asupra întregului acest arsenal de erudițiune pedantescă.

Arma teribilă a ironiei a dat lovitura de grație școlei etimologice. Rătăcirea seculară, care coprinse mințile cele mai harnice ale învățaților ardeleni, a cădut copleșită sub povara propriei sale exagerațiuni.

Dacă acțiunea etimologismului s'a consumat pentru tot-d'a-una dincóce de Carpați, el continuă a exercita rigorile sale în locu-í de baștină, în Transilvania. Afară de puține excepțiuni, el se oglindesce încă în stilul cărturarilor ardeleni; dar acolo el nu s'a mărginit numai asupra societății culte din orașe, ci s'a întins ca o pecingine, așa că dascálul de la țéră și preotul din sat își aștern ideile într'o limbă străină prin concepțiunea și forma-í de adevérata fire a graiului național.

Ceia-ce a contribuit mai ales la acéstă tristă stare de lucruri este stilul macaronic al diarelor și al revis-

telor din Ardel, asupra căruia s'a atras în diferite rînduri atențiunea ca asupra unui pericol, ce amenință individualitatea însăși a națiunii. Dar și acolo trebuie să recunoscem simptomele unei ameliorări lente și inevitabile și timpul nu este departe, când etimologismul își va fi trăit traiul chiar și în centru-i de provenință și de expansiune.

TENDENȚA ITALIENISTĂ

IÓN ELIAD RĂDULESCU

Trebue a se învăța și a se cerceta limba românească și geniul ei și pentru acésta este destul o băgare de sémă luminată și fără prejudecăți și un paralelism al limbilor, ce au relație cu dînsa.

Eliad, Gramatica, pref. XXX.

Ión Eliad Rădulescu a fost o natură enciclopedică. Nimic din ceia ce constituie începutul unei mișcări literare și științifice n'a rămas străin activității sale. Când percurgem lista nesfîrșită a operelor sale, rămânem surprinși, nu atât de varietatea preocupărilor, cât mai ales de împreunarea bizară a materiilor celor mai diverse. În cariera-i îndelungată de peste o jumătate de secol, silit fiind a întîmpina nevoile cele mai urgente ale instrucțiunii unei generațiuni întregi, el ne apare succesiv ca dascăl, ca poet, ca traducător, ca publicist, ca critic, ca filolog, ca cugetător, ca orga-

nizator de instituțiuni culturale, pentru a nu mai vorbi de rolul său ca bărbat de stat și ca revoluționar.

De aci caracterul multiform al publicațiilor sale, cari încep cu cărțile didactice cele mai elementare, de la Abecedare și Aritmetici, spre a se ridica la cele mai înalte concepțiuni poetice și filosofice, la Lamartine și Lord Byron, la Dante și la Biblicele sfinte.

Afară de această fisionomie proteică a activității lui Eliad, el însuși ne apare sub un aspect cu totul deosebit în cele două epoce caracteristice ale vieții sale. Către anii 40, un proces radical se săvârșește în modul său de a vedea în privința limbei române și această schimbare totală a părerilor sale anterioare se întipărește în toate producțiunile de mai târziu, chiar și mai ales în cele poetice. Până la acea dată, Eliad se servă în scrierile sale de o limbă viguroasă și plină de originalitate, de un stil incisiv și neos românesc, care constituia o particularitate a talentului său literar. În urmă, el se lasă în voia unor chimere filologice, căutând a săvârși o apropiere din ce în ce mai mare, care merge adesea până la identificare, între limba română și cea italiană.

Póte că ocupațiunea cu poezii italiene, în special cu Tasso, va fi sugerat autorului prima idee a unei asemenea comparațiuni. În realitate, tendența italianistă a lui Eliad nu formeză de cât un episod al procesului de latinizare a limbei, care, inaugurat în Transilvania către sfârșitul secolului trecut, s'a perpetuat la noi până mai deună-zi. Stabilind o legătură intimă

între ambele aceste tendențe, ele se limpedesc și se completéză reciproc, așa că părerea italianistă, la prima vedere subită și inexplicabilă, apare ca un fragment dintr'o cugetare sistematică, care póte fi urmărită de la prima ei încolțire până la ultimul ei refugiu.

I

Eliad și-a concentrat părerile filologice în prefața Gramaticei scósă la lumină în 1828 ¹⁾. Acéstă prefață de 34 de pagini forméză o monografie de o adevărată importanță literară și póte da o idee, cu ce talent și pricepere autorul trata și rezolva chestiunile cele mai delicate de limbă. ²⁾

Gramatica românescă se póte considera ca fructul învățămîntului său asupra limbei naționale. Ca prima carte metodică de acest fel la noi în țeră, de-óre-ce lucrarea analógă a lui Văcărescu este mai mult un șir de „observații saū băgări de sémă“ asupra gramaticii românesce de cât o operă sistematică, ea are o deosebită însemnătate și a servit de model tuturor gramaticelor ulterioare.

Autorul e în curent cu tot ce s'a scris înaintea sa asupra acestei materii și pomenesce cu laudă mai

¹⁾ *Gramatica românescă* de I. Eliad, dată la tipar cu cheltuțala D. Cuconului Scarlat Roset. Sibii, 1827 (XXXIV, 136).

²⁾ Acéstă prefață a fost reproducă în broșura noastră: *Ión Eliad Rădulescu ca gramatic și filolog*. Bucuresci, 1892, p. 55—72.

ales pe ilustrul său predecesor: „Marele Ban Ión Văcărescu a stătut cel dintâiu în Țera Romănescă, ce a deschis drumul Românilor spre cultura limbei și pe urmă a lăsat ca o datorie filor și nepoților sei cercetarea și îndreptarea limbei. Scumpă trebuie să fie pomenirea lui la toți Români!...”

El citază în trecăt și pe gramaticii școlei ardene, dar influența lor asupra lui Eliad cade într'o epocă posterioară publicării Gramaticii sale.

Una din chestiunile, ce au preocupat pe primii noștri gramatici, chestiune căreia și Eliad îi acórdă cuvenita atențiune, este problema complicată a ortografiei, în haosul căreia fie-care s'a încercat zadarnic a introduce ore-carî norme. Chiar și astăzi problema e departe de a fi rezolvată și publicațiunilor române moderne li se pot aplica din punct în punct vorbele autorului (p. XVII): „S'aducem înainte toate edițiile cărților și vom vedea, că nici-una nu se asemănă cu cea-laltă în ortografie, ci din potrivă că fiesce-cine a scris, după cum îi s'a părut fără nici o regulă și fără nici un obicei (tradițiune ortografică).”

Ceia ce contribuia încă la acest haos ortografic, era un număr de caractere duble, cari serveau în mare parte numai a îngreuna vechiul alfabet cirilic. Eliad a încercat cel dintâiu o reformă ortografică în acest sens, eliminând caracterele superflue și reducând alfabetul la strictul necesar. Acastă reformă timidă, care servi de normă ortografică după publicațiunea Gramaticii, pare a nu se fi săvîrșit fără o crâncenă opozițiune.

Ortografia a pasionat spiritele în toate timpurile

și Eliad se vedu nevoit a întrebuița în contra adversarilor sei arma eficace a ironiei, ce scia s'o mănuiașcă cu atâta dibăcie. Protivnicii orî-căreî reforme ortografice recurgeau une-orî, într'adevăr, la argumente de natură puțin filologică. Cine s'ar aștepta, bună-óră, de a vedea asociată religiunea cu ortografia? Cine ar putea crede, ca un preot să se facă vinovat de ateism, fiind-că a distribuit alfabetul cirilic alminterea de cât în ordinea tradițională? Și cu tóte acestea, așa ceva s'a întîmplat părintelui Nicolae Maniū, teolog absolut și protopop, care, tipărind în 1826 o ortografie latino-româno-nemțescă și unгурescă, în care dispozițiunea literelor e făcută după înlesnirea pronunțării, fu defăimat cu numele de raționalist și de ateu, de-óre-ce a stricat rîndul slovelor. După cuvintele Evangelistului: „Eū sînt alfa și omega“, adică începutul și sfirșitul, părintele Maniū, dacă era creștin adevărat, ar fi trebuit să puie pe alfa în capul slovelor și pe omega la sfirșitul lor . . .

Fenomenul nu este isolat. În tóte țerile obscurantismul bănuiesce un spirit de revoltă în transformările cele mai simple. E curios, că în același timp și într'o țeră vecină, în Serbia, aceeași adversari ai progresului făcură dintr'o problemă ortografică o chestiune de înaltă trădare. Marele reformator al ortografiei și al limbei literare sêrbesci, Vuk Stefanovicî Karagicî (1787—1864), a întîmpinat aceeași opozițiune și încercările sale de reformă fură denunțate ca o adevărată crimă. A răsturna regulele ortografiei însemna în ochii adversarilor sei a ataca tradițiunea ortodoxă.

Imprumutarea din alfabetul latin a literei j era denunțată ca o trădare națională și autorul fu acuzat a se fi vîndut Catolicismului.

Cînd dar pînă și raționalismul se amesteca în ortografie, Eliad avea tîtă dreptatea a lua în ris acel conservatism fanatic și a pleda pentru o reformă cum-pătată. Căci, în asemenea cas, ironia produce o convingere mai repede și mai generală de cît decimii de argumente științifice. În lupta-î neobosită în favoarea ideilor progresiste, Eliad a recurs nu o dată la acésta armă, dinaintea căreia pereaū ca o nălucă prejudiciile trecutului. Avut-a el însă tot-d'a-una dreptate ca în cazul de față? Iată ceia ce nu cutezăm a afirma, de ore-ce subiectivismul, cînd n'are alt temeiū de cît temperamentul personal, este, față cu ideile tradiționale, nu mai puțin expus rătăcirii.

II

Ortografia odată îndreptată pe calea unei reforme raționale, rămăneaū încă două chestiuni, cari aū preocupat pe Eliad în diferite rînduri și cărora se încercă a le da o nouă formulare în prefața Gramaticiei și într'o altă prefață, nu mai puțin importantă, ce precede Vocabularul de vorbe străine. Aceste două chestiuni, în privința cărora timpul nostru tinde la o soluțiune definitivă, dacă cum-va n'a realizat'o, sînt: nomenclatura științifică, ca element de îmbogățire a vocabularului, și problema purismului, ca un mijloc de perfecționare a limbei.

Pe la sfârșitul secolului trecut învățatul profesor bănățen Paul Iorgovici a publicat la Buda o cărticică „Observații la limba românească“, exclusiv consacrată mijloacelor cum s'ar putea îmbogăți limba din fondul latin pentru crearea unei limbi literare și a unei nomenclaturii științifice. Pe lângă lucruri contestabile și eronate, inevitabile pentru acea epocă, lucrarea lui Iorgovici e plină de observațiuni interesante și sugestive, de vederi sănătoase pentru înavușirea vocabularului românesc. Părerea sa se reduce la acesta: spre a putea înzestra limba cu expresiuni nouă corespunzătoare nouelor trebuințe, n'avem de cât a recurge la vorbele latine ca la un prototip de derivațiune. Ast-fel, posedând deja în limbă vorba *atingere*, n'avem de cât a trage din același izvor derivațiunile literare *contingent*, *contact*, *contagios* etc.

Acastă procedere lexicală, care a ajuns astă-đi un adevăr banal, era o reformă îndrăznetă pentru contemporanii lui Iorgovici și dinsul presimte, că încercarea-î de a crea o limbă literară va întâmpina opozițiune din partea multora, dar speră, că viitorimea va sci să se folosescă de indicațiunile sale. „Să nu gândescă cine-va — observă judicios autorul (p. 72) — că eș umblu să lepăd din limba noastră cuvintele cele străine; căci mie bine este cunoscut, că nici o limbă nu e să nu fie amestecată cu cuvinte străine. Eș am perceput, că limba noastră este foarte scurtă de cuvinte. Decî eș doresc a înmulți limba noastră cu cuvinte luate din vorbe de rădăcină (radicale) a limbei noastre și aședate după regulele și proprietățile din însăși limba noastră trase...

Dacă nu vor plăcea Românilor de acuma, am nădejde, că se vor afla între următorii noștri.“¹⁾

Inercarea de a realiza o nomenclatură științifică era în acel timp de o însemnătate capitală și de dînsa depindea dezvoltarea intelectuală a nămului nostru. Intr'adevăr, una din credințele cele mai generale la începutul secolului actual, credința împărtășită și de către boierii cei mai patrioți, era pretinsa incapacitate a limbei române pentru materii științifice.

Nu susținea încă Mitropolitul Iacob Stamate, în raportul său despre starea învățămîntului din Moldova (1792—1803), că „...dascălul epistimurelor (științelor) se cere a fi Elin...?“ Și nu se tînguia Vornicul Alecu Beldiman, în prefața-i la Istoria lui Numa Pompilie (1820), că după „glasul obștei este cu neputință a scrie ceva într'o limbă necanonisită și lipsită de tot meșteșugul gramaticesc...?“

Și acesta era obiecțiunea cea mai serioasă, cu care Tera a întîmpinat la început generoasa inițiativă a lui Gheorghie Lazăr.

Ast-fel stînd lucrurile, ne putem explica interesul, cu care Eliad revine mereu asupra chestiunii, căutînd prin cuvînt și prin faptă a prepara terenul pentru deplina realizare a unei nomenclaturii științifice.

Să urmărim dar ideile emise de dînsul, în diferite ocațiuni, asupra importantei probleme a neologismelor.

¹⁾ Veđi o analiză mai amănunțită a ideilor lui Iorgovicî în citata noastră broșură, p. 73—76.

În prefața Gramaticii, autorul exprimă deja idei foarte judiciose în acest sens. Ca și Iorgovicî, el recomandă recurgerea la limba latină și la limbile surori, de la cari putem împrumuta cu încredere numirile și terminii de știință. Dar—și în acesta putem recunoște inteligența deșteptă a gramaticului nostru — Eliad nu uită a releva și abuzul creațiunilor artificiale printr'un fel de exces de zel în materie de purism și a face câte-va indicațiuni raționale pentru românizarea normală a terminilor tehnici.

Se scie, într'adevăr, până la ce exagerațiuni împinse mai târziu Pumnul și adepții sei această substituire a neologismelor prin formațiuni proprii din fondul existent: filosofia devine la dînsul „sciemînt“, logica „cugetămînt“, psihologia „sufletămînt“, gramatica „limbămînt“, istoria „tîmplătură“, istoricul „tîmplaturist“ etc. Pumnul scrie chiar un manual de filosofie populară, fără a întrebuița un singur neologism; dar culmea naivității era credința autorului, „că și cel mai de pe urmă țeran necult va fi în stare să pricépă și să înțelégă“ acea galimatie de vorbe bizare și inaccesibile chiar specialistului.¹⁾

Eliad ne dă sfaturi folositoare, cum să ne ferim de asemenea rătăcirî.

El consideră ca necesare împrumuturile lexicale din limbile străine, dar vorbele noue trebuie să se înfățișeze în haîne românesce. Precum Romaniî, Italiieniî și Francezii

¹⁾ Sbîera, *Arune Pumnul*. Vocî asupra vîeșîi și însemnătății lui. Cernăuți, 1889, p. 383.

aă modificat cuvintele străine potrivit cu geniul limbilor lor, tot așa și noi, vrând a româniza expresiunile neologice, va trebui să o facem conform cu geniul și natura limbei noastre. Eliad se ridică, cu această ocașiune, în contra antipatiei publicului pentru introducerea nomenclaturei radicale, o antipatie naturală pentru orî-ce inovațiune în materie de limbă.

O dificultate și mai mare, în privința romanizării, oferea forma verbelor străine, cari îmbrăcau tot atâtea aspecte, câte sint și provinciile române. Ast-fel unul și același verb, de pildă *public*, suna în gura ómenilor culți din acea vreme, când ca *publicarisesc*, *publicuesc*, *publicăluesc*, când ca *publiez* sau *publicez*, după cum predomina influența grecescă, unгурescă sau franceză. Eliad recomandă a se respecta și aci geniul limbei.

Intr'un articol „despre limba românescă“, posterior Gramaticेi sale, Eliad relevéză din nou importanța unei limbi literare și necesitatea de a recurge la limba-mamă, ca la un izvor de îmbogățire a vocabularului românesc.

Intr'o scrisóre din 1836, adresată lui Costache Negruzzi, el revine asupra materiei, expunënd criteriile după cari s'a condus în alcătuirea unei limbi literare și sciintifice. In privința acestei din urmă el a procedat într'un mod analitic, inițiându-se treptat în diferitele sciințe și familiarizându-se cu terminologia respectivă. Căt de solide erau ideile sale și în această privință, ne dovedesc următóarele cuvinte, cari ar putea constitui argumentul cel mai puternic în contra tendențelor ulterióre ale lui Eliad în materie de inovațiune linguis-

tică : „Am vrut să-mi fac terminii, ce-mi trebuiau și nu am întreprins un Dicționar, căci *scopul meu nu era ca să viu nechemat de nimeni și să mă fac legiuitor, după al meu capris, al unei limbi, pe care nu o cunoșteam de cât în general de la părinții mei, cari o învățase și m'au învățat și pe mine mecanicesce.*“

Nu cu mai puțină prevedere și pricepere a pășit Eliad la perfecționarea dicțiunii poetice, ce o numesce așa de bine limba inimei și a sentimentului. Dacă el însuși ar fi rămas credincios acestor principii atât de sănătose și de raționale, apoi generațiunea următoare ar fi fost scutită de multe rătăciră și abateri.

Din nenorocire, a doua jumătate a carierei sale este în perpetuă contradicere cu trecutul, și exemplul și autoritatea marelui bărbat deteră mai târziu un fel de sancțiune temporară teoriilor celor mai paradoxale.

Din programa excelentă, ce Eliad își trase pentru cultivarea limbei, nu lipsesce de cât un singur element, dar cel mai important pôte, când e vorba de constituirea definitivă a limbei naționale, elementul popular, care ce-î drept pe acea vreme abia începuse a apare chiar și în occidentul Europei. Dacă Eliad ar fi putut cunoșce atunci și acea comoră nesecată, care se numesce literatura populară, și a întrevedea nemăsurata ei importanță, pôte că nestematele geniului popular l-ar fi fermecat în coprinsul lor și l-ar fi oprit din calea rătăcirii. Din nenorocire, când lucrul devenise cu puțință, când Alexandri scosese la lumină comorile îndelung tănuite, Eliad rupsese deja firul trecutului și

apucase pe o cale, ce era să devie fatală sieși și limbei române.

Cu mult mai înainte, în scrisoarea către C. Negruzzi, el pare a fi presimțit sórta, ce aștepta limba națională, menită fiind a cădea prada sistemelor filologice celor mai arbitrare, și preșisese în cuvinte profetice deplina sterilitate a unor transformări radicale, cari făceaū *tabula rasa* și de trecut și de present, și se înfățișeau ca o pretinsă anticipațiune a viitorului: „Să fi început de la un Dicționar, după a mea părere, nu era bine; căci era să se adune câți-va neîncercați în limbă și să pună nisce pravili, cari cei-lalți să le păzescă cu paguba lor, iar legiuitorii după o mai lungă experiență să se căescă de ce au făcut, să schimbe Dicționarul, după ce lumea i-a învățat odată rău, adică după ce a stricat pe biata tinerime cu leguirea lor cea eșită dintr'un cap fără judecată și experiență.“

A trebuit peste patru decenii de opintiri demne de o cauză mai bună, pentru ca pređicerea lui Eliad să devie fapt și — ironie a sórtei! — ca însuși autorul lor să contribue la o mai grabnică realizare a temerilor sale. O ultimă expresiune și-au găsit ele în Dicționarul și Glosariul Academiei nóstre, opere, cari, prin tendența lor de a impune o limbă ideală, s'au condamnat prin însuși excesul opintirilor lor și au murit de propria inanițiune. A fost necesară o experiență atât de durerósă spre a reveni la punctul de plecare: a cultiva limba, nu pe calea teoriei, ci în elementul ei

vital, prin studiul monumentelor trecutului și prin exploatarea minei nesecate a sufletului popular.

III

În timpul acesta, adică către anii 1840, cade și tendența lui Eliad de a da limbii române o formă cât se poate mai asemănată cu cea italiană. În anul al III-lea al *Curierului de ambe-sexe*¹⁾, apare un Paralelism între limba română și cea italiană, întâiul manifest al autorului în această direcțiune, prin care Eliad tinde a stabili, că „aceste două limbi saū mai bine dialecte sînt una și n'au altă deosebire de cât aceea ce a putut face cultura în cea italiană prin autorii seī“

Cu alte cuvinte, singura diferență într'aceste două limbi, alminterea d'apropo înrudite, e pur și simplu, că una posedă o literatură, iar cea-laltă nu; și prin urmare, n'avem de cât a face un pas înainte și a ne însuși prin imitațiune această literatură.

Dar atunci, ce să facem pe de o parte cu insuficiența vocabularului românesc, iar pe de alta cu ingredientele străine, cari o îndepărtéză de la o completă apropiere cu cea italiană?

Nimic mai simplu, după părerea autorului: să

¹⁾ În numărul 53 al *Curierului românesc* din 1839, se află un dialog într'un țeran român și unul italian, în care se agită deja identitatea celor două limbi romanice.

căutam a reproduce într'o fidelă calchiare forma literară italiană, iar străinismele de tot felul să le înlocuim numai de cât cu echivalente de origine latină.

Și ca să dea exemplul, Eliad se pune a traduce succesiv pe reprezentanții de frunte ai geniului italian, pe Dante, Tasso etc. într'o ast-fel de limbă perfecționată, așa de perfecționată, în cât autorul însuși recunoște necesitatea imperioasă a unor vocabulare explicative. Ast-fel, anul al V-lea al Curierului conține traducerea unui cântec din Gerusalemme liberata cu inevitabilul vocabular, în care se explică cititorului vorbele prospăt introduse în românesce ca : *adorare, afidare, aggirare, albergo, altiero, arnese* etc.

Același ultim an (1844) al Curierului, contrast interesant cu anii precedenți, care începe cu vorbele „câți din domnii literați vor bine-voi a-și publica vr'un articol prin acéstă fôie, il va scrie cu litere romane“, conține și un „Vocabular de vorbe de origine romană și necesarii la curățirea și cultura limbei române.“

Spre a da o idee de modul, cum Eliad înțelegea în acea epocă italianisarea limbei, fie-ne permis a reproduce primele două versuri din sonetul lui Pindemonte asupra mormintului lui Petrarca (Curier III, 85) :

Quando rimbomberà l'ultima tromba,
Che i piu chiusi sepolcri investa e sfera . . .

adică : „Când va răsuna trîmbița de apoï, care izbesce și deschide cele mai închise morminte . . .“ sînt ast-fel traduse pe românesce :

Quând va răsbumba ultima trumbă,
 Quare quele mai închise morminte investe și desferră...

Prin publicarea Paralelismului¹⁾ autorul nu voiește numai a arăta, că româna și italiană au aceeași gramatică — cea ce n'are nevoie a fi demonstrat — dar că ambele se completéză reciproc. Eliad atribue anume limbei române un caracter mai arhaic, mai primitiv de cât cea italiană: „Pentru că nici Românul nu-și va cunoște limba bine, de nu va cunoște particularitățile italienei, nici Italianul va fi în stare a cunoște nici limba antică a Italiei, nici poezii săi, de nu va cunoște tipii acestor autori, cari se păstrează mai bine în dialectul nostru.“

Principiile, pe cari se basa o ast-fel de asimilare a limbei noastre cu cea italiană, erau atât de puțin științifice; modul de a le pune în aplicațiune atât de arbitrar, în cât, pentru fericirea autorului, tendența italianistă se pierdu în haosul de sisteme filologice ale timpului, spre a serba, trei-șeci de ani mai târziu, o

¹⁾ *Paralelism între dialectele Român și Italian, sau Forma ori Gramatica acestor două dialecte* (cu litere latine). București, 1841. În partea I a paralelismului, Eliad expune materia, adică reproduce un mic vocabular de cuvinte de întâia necesitate; iar într'a II se mulțumesc a înșira elementele gramaticale a celor două limbă. Interesant este a constata că, cam în același timp cu Eliad, Italianul Carlo Cattaneo 'și scrise disertațiunea: *Del nesso fra la lingua valaca e l'italiana* (Alcuni scritti del dr. C. Cattaneo. Milano, 1846).—Analogiile fonetice, gramaticale și lexicale între cele două idiome le relevéză cu metodă și cu știință d. Frollo, în opusculul «Limba română și dialectele italiene». Brăila, 1869.

renascere efemeră sub pana unui profesor italian din București.

La concursul publicat în 1869 de Societatea academică pentru o gramatică română, pe lângă lucrările reșoștilor Cipariu și Circa, se presentă și un concurent, Spinazzola, care propuse o muștră de limbă literară românească, ca să fie acceptată de Români. Acastă muștră merită a fi reprodusă ca un epilog la tendența de italianizare a limbei și ca o dovadă până la ce consecințe absurde pôte conduce o părere neîntemeiată :

„Lu studiu de le literature Greca e Latina facilitandu-ne lu studiu de la literatura Italica, Gallica, Ispanica, ne avea încoratu a collaborare, cu le nostri pauci facultati, a la elevațiune de lu edificiu literariu de la Romania et meditavamu supra lu modu de incepere le lucubrațiuni nostre primordiali, per indicari a li Romani lu mediu meliore de purificare et amplificare la lingua Romanica...“¹⁾

Curios este, că în comisiunea academică pentru cercetarea manuscriselor figura și Eliad, promotorul ideii italianiste, iar raportorul Maxim aprețiază ast-fel muștra profesorului Spinazzola : „Veri cât să ținem la originile nostre romane și italice, tot și nu putem nici avem voia și competența de a face pe poporul român să renunțe la individualitatea sa caracterizată mai virtos prin limba sa“.

¹⁾ *Analele Academiei Române*. Seria I, tom. I (1866), p. 160.

IV

Maî rămânea încă o problemă, care s'a agitat și se agită încă la noi: chestiunea purismului în materie de limbă ¹⁾.

Să ne punem maî întâiu întrebarea prealabilă: In principiu, pôte fi o limbă reformată, îndreptată, purificată?

S'a cređut mult timp în posibilitatea lucrului. La Italieni și la Francezi, Academiile luară supra-și dreptul și responsabilitatea de a legifera în domeniul limbei. Dar e destul a spune, că cele două maî bogate și maî energice limbi ale Europei, engleza și germana, n'aũ purtat nici o-dată jugul unei Academii. Faímósa Academie franceză aduse incontestabil câte-va bune servicii limbei naționale în privința fineței și regularității, dar ea îi răpi energia și spontaneitatea. Și cât de severe și de pedantice erau une-orî decisiunile sale, pôte arăta faptul, că unul din membrii seî, doctrinarul Royer-Collard, amenința cu demisiunea, dacă Academia va admite în Dicționarul seũ vorba *baser*...

Reflexiunea jócă un rol atât de secundar, pentru a nu ȓice nul, în desvoltarea limbei, în cât Parlamente saũ Constituante n'aũ ce căuta în domeniul ei. O limbă nu se pôte reforma ca o Constituțiune. Inconșiența și spontaneitatea fiind condițiunile esențiale ale unei

¹⁾ A se vedea interesanta conferința a d-luî G. Ionescu Gion, *Cum vorbim*. Bucuresci, 1891.

limbi frumoase și bogate, o limbă reformată și fasonată va fi din contră caracterizată printr'o lipsă de mlădiere, printr'o construcțiune greoie și confusă.

Dar scriitorii cei mari ai națiunii nu pot avea ore nici dinșii o acțiune decisivă asupra limbei? Să se observe, că acești mari scriitori nu inventează substanța grafului, care aparține poporului, ci dau numai limbei fixitate, simetrie și demnitate: inspirându-se din geniul limbei, ei o întipăresc cu geniul lor. Dar, în definitiv, acțiunea marilor talente e neînsemnată în raport cu acțiunea colectivă a poporului. Și fiind-că graful e reflexul societății întregi, el va suferi toate schimbările și transformările societății însăși.

În limbă s'a depus succesiv tot ce a agitat șiruri întregi de generațiuni. În diferitele ei stratificări s'a cristalizat ecoul vicisitudinilor externe ale poporului, răsunetul marilor desastre ca și al marilor victorii, contactul etnic și urmările-î inevitabile, jugul secular și influențele străine, gemetele trecutului și speranțele viitorului.

A face pe terenul limbei o deosebire necesară între elemente romane și elemente străine, este tot așa de puțin legitim ca și aplicațiunea unui asemenea criteriū în domeniul social. Ambele elemente au fost primite într'un mod inconștient și cele străine au încetat a fi ast-fel, din momentul ce s'au încorporat vocabularului național, din momentul ce au prins rădăcină în spiritul poporului. Și când acele pretinse străinisme numără o existență seculară, ele devin mărturiile prețioase, documente culturale, pagine istorice din viața

națională. A te lepăda de dinsele este a rupe tot atâtea file din istoria némului tǎu, este a smulge din sufletul poporului tǎu cea ce a devenit o proprietate inalienabilă a ființei sale. A crede în posibilitatea unei alungări grabnice și forțate, după sfaturile cărturarilor, a unor elemente, ce trăiesc de secole în mintea Românului, este a nu cunósce desvoltarea naturală a graiului.

Negreșit, multe din vorbele vechi și străine au fost înlocuite, de la regenerarea noastră națională, cu echivalente moderne de o circulațiune din ce în ce mai generală; dar această transformare n'a fost opera gramaticilor sau a pedanților, ci consecința inevitabilă a progresului, procesul fatal al timpului, care, odată cu modificarea condițiunilor sociale, a imprimat și limbei pecetea revoluțiunilor sale.

Prin urmare, sfortările cărturarilor și ale pedanților de a purifica o limbă după vederi subiective este o întreprindere avortată din capul locului. Voința individuală rămâne paralizată, acolo unde decisiunea nu póte emana de cât de la popor, de la întreaga societate. Individul — fie acela și un Cesar — trebuie să dispară înaintea voinței suverane a națiunii, înaintea acestui Proteu cu sutimi de mii de capete, care procede într'un mod instinctiv și nimeresce, prin chiar această spontaneitate colectivă, pe adevărata cale a evoluțiunii sale normale.

De aceia problema delicată a purificării limbei reclamă o pricepere, o lărgime de vederi și un tact rar, tot atâtea calități, ce mai tot-d'a-una au lipsit

puriștilor. O precipitare pe un teren atât de alunecos nu p^ote duce de cât la o completă ignorare a condițiunilor psihologice și istorice, sub^t a căror înfriure se săvârșește desvoltarea treptată a limbilor.

În prima perioadă a carierei sale, Eliad procedase și dinsul într'un mod instinctiv și conform bunului său simț, fără tесе a priori și fără tendențe reformătore. De aceea activitatea sa literară dintre anii 1828—40 fu spornică și folositore. Către sfârșitul acestei perioade încep să încolțescă în mintea sa idei preconceptuate din ce în ce mai autoritare de reformă lingvistică, care 'și află întruparea în reveria italienistă, pendant la curentul latinoman, pe atunci încă isolat în Transilvania.

Simptoma italienistă trase după sine tendența purismului, care căp^otă un aspect din ce în ce mai neînduplecat. Spre a putea procede la o alungare în masă a vorbelor vechi de origine străină, trebuia mai întâi s'avem altele în locul lor de origine latină; și pentru acest scop, adică pentru a face cunoscute tinerii generațiunii acele echivalente, Eliad publică un Vocabular, ¹⁾ în prefața căruia, adresându-se tinerimii, se încerca a motiva legitimitatea procederii sale (p. XXVII): „Vouă, copii, vă fac cunoscute vorbele străine și e al

¹⁾ *Vocabular de vorbe străine în limba română*, adică slavone, unguresci, turcesci, nemțesci, grecesci etc. Bucuresci, 1847. Precuvîntarea foarte importantă are singură 48 de pagini, iar Vocabularul 50. Ea s'află reprodusă în citata broșură asupra lui Eliad, p. 77—98.

vostru de a le face să nu se mai audă nici în scrierile vóstre, nici în gurile vóstre, nici în casele vóstre, când veți fi odată bărbați și tați de familie...“

Argumentele sale sînt de natură pur subiectivă și nu arare-orî ironia servă drept unicul mijloc de convingere. Din când în când mai întreveși pe judiciosul aprețiator de odinióră, când în loc de a legifera, se mărginesce la o simplă constatare a firii lucrurilor.

Dar, ce-î de făcut cu vorbele vechi, cari aũ prins rădăcină adâncă în limba populară? Autorul crede a putea tăia nodul gordian prin simpla lor eliminare și înlocuire cu expresiuni neologice.

Eliad nu aruncă o condamnare generală asupra tuturor vorbelor vechi străine, el face excepțiune în favórea celor ce exprimă o datină, o dregătorie, „vorbe ce aduc aminte un loc, o țeră, o epohă“, dar e neîndurător pentru vorbe ca slavă, cinste, slobodenie, milă etc., cari, ȃice dinsul, *ne degradă*...

O confusiune a vorbelor străine din diferite epoce — iată defectul principal al procedurii reformatorului nostru. În zelul său de a purifica limba, el trece cu vederea vorbele de mult identificate cu geniul limbei, confundându-le cu împrumuturi recente și de o existență provisorie.

În fond, chestiunea se reduce la menținerea exclusivă a vorbelor de origine romană. Tot ce nu trădeză o asemenea origine, trebuie alungat, înlocuit.

Dar în ce mod?

Iată câte-va specimene:

basma: năsariu, muciniu, linteu; (de șters) suda-

riū; (de gât) strofiū; *biciū*, flustru; *chiōr*, uniochiū; *chel*, poriginos; *clopot*, campana; *lapoviță*, gericidiū; *logodnă*, sposalitiū; *mândru*, superb, fier, altier etc.

Nota umoristică caracteriză mai multe din articolele Vocabularului. În unele dintr'însele ironia ține locul argumentelor și în cazul acesta discuțiunea devine superfluă; în câte-va însă umorul se jăcă pe un fond de adevăr și atunci efectul e iresistibil.

Chestiunile cele mai importante din domeniul limbii române — problema ortografiei, îmbogățirea materialului lexical, formarea unei limbi literare și științifice, purificarea graiului — au fost îmbrățișate de mintea ageră și harnică a lui Eliad. Dacă n'a nemerit tot-d'una pe adevărata cale, a știut însă să întipărească fiecareia din aceste chestiuni originalitatea spiritului său. În unele dintr'însele acțiunea sa a fost durabilă și fecundă, în altele variabilă și trecătoare, dar neobosită, dar bine-făcătoare. Eliad a împlinit rolul adevăratului inițiator într'o perioadă decisivă a istoriei noastre contemporane. Activitatea-î fără preget, entuziasmul vocațiunii sale, înfocata-î iubire de patrie, toate acestea fac dintr'însul una din figurile cele mai impunătoare din epoca renașterii noastre.

Dacă Eliad nu este părintele literaturii române, cum a plăcut câtor-va entusiaști să-l numescă, apoi el merită un titlu mai serios și mai legitim: de a fi fost inițiatorul și factorul de căpetenie în opera de regenerare a societății noastre. A contribui la lepădarea defi-

nitivă a cirilismului și a face din limba națională un interpret demn al civilizațiunii, a accentua ast-fel originea-î romană și a iniția clasele culte în comorile literare ale Apusului—îată aspirațiunile și țelul necurmat al opintirilor sale. A fi reușit a transforma aceste năzuințe generóse în fapte — îată titlul de glorie al lui Eliad înaintea posterității!

ȘCÓLA FONETICĂ BUCOVINÉNA

ARUNE PUMNUL

Dacă șcÓla etimologică tindea a da limbei un aspect mai mult ori mai puțin arhaic, saũ — pentru a întrebuița cuvintele ilustrului eĩ reprezentant — „a-ĩ da o formă mai primitivă, mai omogeniă“, spre a efectua ast-fel o apropiere armonică cu stadiul eĩ literar cel mai vechiũ, dacă nu chĩar cu forma-ĩ primordială; șcÓla fonetică ținea tot la uniformizare, dar de o altă natură, ceia-ce reclama o procedere cu totul opusă. Pe când una se raporta la trecut și transporta asupra prezentului rezultatul constatărilor sale, cea-laltă pornea de la actualitate și impunea legi conforme viitorului. Scopul ambelor acestor tendențe era înlăturarea divergențelor formale, rezultatul necesar al diferitelor stări culturale; și spre a putea realiza o asemenea ideală concordanță, una recurgea la o *latinizare* extremă, iar cea-laltă la o *românizare* extremă a întregului material al limbei.

Rațiunea într'un cas și într'altul era analogia, regresivă sau progresivă, dar orî-cum o falsă analogie.

Intr'adevăr, fie-care limbă, spre a se constitui definitiv, trebuie să trecă printr'o epocă de elaborare sau de formațiune organică, când elementele eterogene se contopesc într'un tipar potrivit cu natura particulară a fie-cărui popor. Atunci funcționează așa numitele legi fonetice sau mai bine țin mecanice, cari, fiind rezultatul unor factori fiziologici, operează într'un mod inconștient, general, absolut. Dar aceste legi subsistă numai atâta, cât timp durează și causele, ce le au produs. Cu alte cuvinte acțiunea lor e mărginită în timp și în spațiu: alte epoce, alte medii — alte legi fonetice.

Așa dar legile fonetice, cari presidă la formațiunea limbilor, au un caracter temporar și provisoriu și, după ce întipăresc graiului forma-i tipică, ele încetază a mai fi în vigore. A le generaliza pentru epocile posterioare este o eróre tot atât de manifestă ca și a face cu totul abstracțiune de dinsele (erórea școlei etimologice) și a reda vorbelor modificate subț înriurirea lor o pretinsă formă primordială.

Căutând a supune neologismele la aceleși schimbări de sunuri, cari au modificat vorbele néoșe și populare, școla fonetică se expunea la o rătăcire nu mai puțin regretabilă ca a celei etimologice. Și de aceea evoluțiunea ambelor prezintă o perfectă analogie, dar într'o direcțiune opusă. Urmărind fie-care într'un mod isolat principiul corespunđător până la ultimele sale consecințe, punctul extrem al dezvoltării se pomeni coincidând cu termenul final al acțiunii lor.

Introdus în domeniul filologiei române mai întâi ca formulă grafică — ca și etimologismul — principiul fonetic păși înainte de toate la o remaniere (întâi exterioară, apoi radicală) a terminilor de știință și a neologismelor în genere. Această remaniere adoptă ca tip transformarea normală a elementului popular al limbei actuale, precum principiul istoric căută mai întâi un adăpost în limba literară din secolul al XVI-lea. Dar în ambele cazuri moderațiunea servi drept simplă tranzițiune către un rigorism din ce în ce mai pronunțat.

Precum școla latinistă părăsi în cele din urmă cu desăvârșire terenul realității și se refugiază în colónele unui dicționar clasic; tot ast-fel fonetismul declară în ultima-i fasă, că limba noastră literară și științifică se poate lipsi de întregul capital de vorbe tehnice și de termeni speciali, cari nu încetază de a alimenta toate limbile culte, de óre-ce fondul popular existent e destul de bogat și susceptibil de continuă înavuțire spre a putea subveni și satisface din sine și prin sine însuși numeroasele trebuințe intelectuale.

De aci introducerea unei terminologii originale, a cărei extremă rigurozitate trase și de astă dată după dînsa propria-i condamnare.

I

Să cercetăm acum mai cu de amăruntul cele două aspecte ale fonetismului bucovinén.

Dar mai întâiu se cuvine a face cunoscința cu idea generală a procederii sistematice a lui Pumnul.

O asemenea concepțiune sumară a fonetismului o aflăm în următoarele rînduri din al seü „Indreptariu cel mai nalt în vorbirea, scrierea și formarea limbei românesce (1850)“ : „Cugetă bine adică după legile cugetămîntului (logiceî); răspică fie-care cugetare prin cuvînt anumit și fie care referință de cugetare (idee secundară) prin fórmă anumită; iar de n'ăi cuvînt și fórmă pentru vre-o cugetare și pentru vre-o referință de cugetare, *forméză-le amîndouë*; scrie cum vorbesce; însă vorbesce, scrie și forméză fie-care cuvînt, așa ca să fie *regulariü*, ușor de rostit și dulce sunătoriü....

„S'ar putea părea cui-va, că noi am trecut cu vederea *analogia, care este regula cea mai strînsă în formarea cuvintelor*; nici de cum, ci noi acésta am luat-o în regularitate; din causă că regularitatea este însuși organismul limbei, regularitatea în formarea cuvintelor din rădăcinile lor și scóterea rădăcinilor din cuvintele descrise este organismul cel din lontru, iar organismul cel din afară stă în regularitatea schimbării finalului cuvintelor și a țeseturei cuvintelor în judecări drepte. Pentru aceia neregularitatea în deducerea cuvintelor din rădăcinile lor este rumperea organismului celui din lontru al limbei, iar neregularitatea în strămutarea finalului și în țesetura cuvintelor este rumperea organismului ei celui din afară. Inșă dacă se rumpe organismul óre-cărei ființe, atunci ea este morbósă; chîar *asa este și limba, cându-i este organismul rupt, adică când este neregularie...*

„Iată, pentru aceia se cere, ca să se păzescă regularitatea în deducerea și strămutarea cuvintelor, ba încă să se aducă la regularitate pe cât se pot și acele cuvinte, care poporul, neajungând la conștiință chiară despre organismul limbei, le a format și strămutat fără nici o regulă . . . Prin acest îndreptariu său principiu ne înălțăm peste toate provincialismele și particularitățile, și de l vom urma cu toții, vom ajunge în rostirea și scrierea cuvintelor la *uniformitatea, care o cere însăși unitatea limbei.*“

Iată o formulată destul de limpede tendența reformatorie a lui Pumnul. Citațiunea de mai sus este tot de o dată un exemplu interesant, ce ilustrază foarte bine acea categorie de teoreticiani, cari doresc a supune mersul inconștient și progresiv al limbei unui anumit șablon invariabil. Ei par însă a uita, că între desvoltarea normală a graiului și într'o machinală ameliorare distanța e tot așa de mare ca între reflexiune și spontaneitate.

Gramaticul subiectiv se crede mai presus de imensa colectivitate a poporului, care singurul e chemat a-și spune cuvântul din urmă în materie de limbă; nu, el nu poate să îngăduie ca un „profanum vulgus“ să-î turbure simetrica concordanța a canónelor sale și ăa asupră-și a restabili armonia chiar acolo, unde „poporul nu ajunsese încă la conștiință chiară despre organismul limbei.“ El, gramaticul, se crede dator a-î prescrie un drum mai drept și a salva ast-fel regularitatea armonică a graiului.

Pe ce se întemeiază însă această severă autoritate și prin ce-și motivează dînsa decisiunile sale?

Răspunsul e categoric: firul conducător al gramaticului și rațiunea orîcăreii evoluțiunii linguistice e regularitatea, uniformitatea, cu un cuvînt analogia.

S'aibă însă analogia într'adevăr o forță atât de covirșitoare în formațiunea limbilor ca aceia ce-î atribue șcÓla fonetică, cum nu mai puțin cea etimologică?

Aci n'avem de cât a transcrie o justă observațiune a celui mai ingenios filolog roman. Ne place a cita pe gramaticii anticî, când dinșii s'află pe calea adevărului. Și de astă dată cu atât mai mult, cu cât cuvintele lui Quintilian se potrivesc de minune pentru rolul abusiv, ce principiul analogiei a jucat și jÓcă încă chiar în șcÓla linguistică contemporană (deși luată aci în alt sens). Un abus și mai strigător îl exercită analogia în domeniul filologiei greco-romane și el va fi inspirat retorului antic aceste judiciÓse cuvinte: „Să ne aducem aminte, că analogia nu pÓte fi o regulă universală, fiind-că ea însăși se contradice în multe cazuri... Causa e, că analogia nu s'a coborît din cer în momentul plăsmuirii omului spre a-l învăța să vorbescă, ci ea fu descoperită după'graiū și după determinarea desinențelor vorbirii. Analogia nu se întemeiază dar pe rațiune, ci pe exemplu; ea nu-î decî legea graiului, ci rezultatul observațiunii, așa că analogia n'are altă origine de cât usul.“¹⁾

¹⁾ Quintilian. Institut. Orat. I, 6: «Meminerimus non per omnia duci analogia posse rationem, cum sibi ipsa plurimis in locis repugnet...

Apoi analogia, concepută chiar în modul cel mai larg posibil, nu este singurul factor de evoluțiune al limbei. Alături și anterior se manifestă, pe lângă principiul comodității, influența civilizațiunii în continua ei mobilitate, acțiunea evenimentelor externe și al contactului cu alte popóre. Fie-care din acești factori multipli lasă asupra limbei urme neșterse, de cari trebuie neapărat să se ție sémă în studiul ei istoric.

Să relevăm câte-va fenomene de analogie fonetică și lexicală, așa cum le-a practicat Pumnul și școla sa.

Ca exemple de prima categorie alegem sufixele *mînt* și *iune*.

Fonetistul, observând că latino-vulgarele *cooperimentum*, *juramentum*, *ligamentum*, *pavimentum* etc. aũ devenit românesce *acoperemînt*, *jurămînt*, *legămînt*, *pămînt* etc., saũ mai pe scurt că sufixul *mentum* s'a românizat în *mînt*, în virtutea unei procederi de falsă analogie, el a întins acéstă transformare propriã formațiunilor de baștină și asupra vorbelor noue și recente; el ȃice dar evenemînt („nu eveniment, că-ı lă-tinesce“), despărțamînt („departament e ȃis frâncese“),

Non enim cum primum fingerentur homines analogia demissa cælo formam loquendi dedit: sed inventa est postquam loquebantur, et notatum in sermone quid quoque modo caderet: itaque non ratione nititur, sed exemplo: nec lex est loquendi, sed observatio, ut ipsam analogiam nulla res aliam fecerit quam consuetudo.

frângămînt („nu fragment“), regemînt, regulămînt, fundămînt etc.

Am ȃis falsă analogie, și ȃată pentru ce.

În vocabularul limbei române de astăȃi s'au juxtapus două pături lexicale, cari representă două momente decisive din viața poporului român.

Una formeză vorbele populare, cari constituiesc fondul însuși al limbei, cari îi dau un caracter latin și o fisionomie proprie romanică. Acastă pătură primitivă dateză o dată cu rădăcina însăși a limbei și aparține epocii de treptată închegare a graiului național: ea încercă tôte acele modificări fundamentale, ce caracteriză elementele neoșe și cari modificări încetară din momentul fixării definitive a organismului limbei. De aprópe un mileniũ, vorbele acelei pături au rēmas neschimbate în trāsurile generale și distinctive ale foneticei lor și ele se vor mântine ast-fel, cāt timp va dura și limba română.

Pătura cea-laltă, de origine cu totul recentă, e consecința culturală a primului nostru contact serios cu lumea romanică apusenă. Elementele-ȃ fură direct împrumutate vocabularului latin saũ luate din limbile franceză și italiană. Ele au trebuit negreșit să fie adaptate cu spiritul limbei naționale, dar forma lor internă rēmas intactă. Modificările fonetice ale cuvintelor populare ne mai fiind în vigóre de peste opt secole, ele nu mai aveaũ nici o influența asupra elementelor recente. Și acēsta cu atāt mai mult, cu cāt ele au rēmas în realitate străine graiului popular, reprezentând o lume nouă cu idei noue.

Pe când vorbele populare aũ fost primite prin contact direct și prin comunicațiune orală, cele cãrturãresci se datoresc împrumutului indirect și pe cale pur literarã. Unele sînt rezultatul instinctiv al maselor populare, cele-lalte opera conscientã a reflexiunii individuale.

Odatã raportul lãmurit între cele douã categorii de vorbe — populare și literare — fundamental diferite și cu totul independente unele de altele, vom putea înțelege șubreda argumentare a fonetismului cu ocașiunea sufixului *iune*.

Observațiunea cât de superficialã a putut constata, cã grupul latin final *tionem* se transformã romãnesce în *ciune* și acãsta, în tóte vorbele primitive: ast-fel plecãciune, închinãciune, rugãciune, înțelepciune, iertãciune etc. Neținînd sémã de caracterul eminentemente popular al acestei transformãri, Pumnul se încercã a o generaliza, aplicãnd-o tuturor neologismelor cu același grup final: de aci forme ca nãciune, pusãciune, obserbãciune, ocupãciune etc.

Dupã același calapod de falsã analogie s'aũ plãsmuit formele: artichiũ, dechinare, țîrmuriciune, obiẽpt, cãrãpteriũ, cãritate, stavẽr etc., cari reflectezã neologismele articol, declinare, terminațiune, obiẽct, caracter, calitate, stabil.

Iatã modul, cum Pumnul își desvoltã pãrerea în acãstã privințã: „Despre forma *iune* a urmat multã disputã între Romãni. *Unii* adecã, *neînvețãndu-și* limba *dupã limbãmîntul (gramatica) ei, ci numai de la pãrinți*

saă pôte numai de la șerbitori ¹⁾, nu înțeleg însemnătatea fórmelor și de aceea întrebuintează o fórmă lucrățivă (activă) în loc de una pătimitivă (pasivă) saă și întors : eă dară, nesciindu-și limba, vreă să întrebuinteze fóрма *re* în loc de *iune* și în loc de *re* iar tot *re*, adecă să răspice și pătimitivitatea și lucrățivitatea tot cu o fórmă. Uniă vor să întrebuinteze *ie* în loc de *iune* și să dăcă aflare în loc de aflăciune, stricare în loc de stricăciune ; saă formație în loc de formăciune, ocupație în loc de ocupăciune, nație în loc de năciune... La acestea obsərbăm următóarele : De când s'au tipărit cărți în limba romănescă, se află într'insa fóрма *iune* cu însemnînța arătată mai sus, carea pren altă fórmă nu se pôte răspica ; așa dară, astă fórmă în privința timplămîntală (istorică) a limbei, este o proprietate a eă, născută înainte de tîmpurile timplăturale cunsciute ; cărțile cele vechi romănesci, scrise chîar în limba poporului, sînt pline de astă fórmă. Iar fóрма *ie*, ca în ocupație, este fórte tinerică, ea se trage cam de la anul 1824 încóce, pe când începură *Romăniă* a scrie romănesce mai cu de adinsul și, nesciind *fórmele limbei sale*, căci le șterseră fătălitățile tîmpurilor den capul lor, aă început a lua fóрма *ie* în loc de *iune*...

„Ocupație nu sună mai plăcut, nici mai frumos ca ocupăciune : ca să ne convingă cine-va despre acésta,

¹⁾ Iar una din chimerele școlei subiective : ca și cum gramatica ar fi anterióră limbei și dînsa ar fi învățătórea-ă naturală, pe când ea nu face în realitate de cât a constata procederile graulului transmis de la părinți ca o proprietate inconscientă și inalterabilă.

ar trebui să între adânc în simțămînt (estetică) și să ni spună, ce-î frumosul și plăcutul în sine, ca așa, aplicând acele legi eterne, neschimbavere, la fôrmele *ie* și *iune*, să ni arate, că una răspunde acelor legi, iar cea-laltă nu. Inșă dumnialor nu prea umblă prin ținutul simțămîntului, căci atunci ar ȃice ca noi, că fôrma *ie* este mai neplăcută pentru urechea Românului de cât *iune*, pentru că fôrma *ie*, dedusă de la zăcutul (tema) ȃicemîntelor (verbelor), cuntrăȃice atât firii limbei române și urechii Românului dedate cu limba română cât și semnînței, ce ar trebui să o aibă... Chiar de aceea în limba românescă fôrma *ie* este și neplăcută și urită, deși, în sine cugetată sau dóră în alte limbi, pôte să fie frumósă... Nu numai nația, chiar și național și naționalitate sînt de tot neromânesci: românesce bine este numai năciune, năciunal, năciunălătate, unde despre fie-care sunet se pôte da cuvînt deplin din *legile cele universale ale limbei, sub carile staă tóte cuvintele ei*, și ne înfățișeză o regulărătate miravără, carea îndeșert o cauți în alte limbi, căci n'o aflî.

„Deci fôrma *ie* în loc de *iune* este tinerică în limba română, este cuntrăȃicēțivă firii limbei, urechii române, chiar semnînței sale și în urmă chiar și înșăși ea este o rană a limbei, înfiptă de fiii cei nepri-cepuți; de aceia nici limba înșăși, nici Româniî, cari 'și sciü limba, nu o sufăr, ci se îngreșozéză de ea ca de o rană a limbei sale, ca de o pată a sufletului năciunii sale, înfiptă într'insul prin nesciință.“

Am reproduș cea mai mare parte din argu-

mentarea lui Pumnul asupra acestui sufix din două motive.

Maî întâi, fiind-că ea oglindesc inc'odată și cum nu se pôte maî bine procederea arbitrară a gramaticului subiectiv, care, în loc de a se mărgini la constatarea faptelor, se învîrtesce perpetuî într'un cerc de legi „universale, eterne și neschimbavere“; apoi rostirile *țione*, *cîune* și *ție* aû devenit ôre-cum tipice, spre a reprezenta contrastul între sisteme doctrinare și între modul, cum scie poporul a-și asimila inconscient elementele externe ale limbei sale.

Ce influență nenorocită avu introducerea acestor reforme nesăbuite în cercul școlii, o atestă poetul Petrino în ale sale „Puține cuvinte despre corumperea limbei române în Bucovina“ (1869). Ne mulțumim a releva următorul pasaj (p. 9): „Băieții români din toate părțile Bucovinei cercetéză gimnasiul din Cernăuți, unde se propune limba română. Ei vin vorbind românesce, vorbind cum se vorbesce în toate țările locuite de Români, și se întorc, vorbind cum nu-î maî înțelege nimeni. Ei se întorc filologi chiar atunci, când ar fi studiat numai o clasă de gimnas, fiind-că filologia a devenit la noi o bôlă, de care se umple omul cel maî sănătos, din momentul ce calcă pe pragul vreunei școlii din Bucovina, unde se propune limba română.“

În fragmentul citat se manifestă tot de-o dată un nou principiu, de o natură mult maî radicală, și care urmărea nici maî mult nici maî puțin de cât în-

lăturarea totală a nomenclaturei neologice și înlocuirea-î prin formațiuni echivalente din fondul însuși al limbei.

II

Autorul tendenței de generalizare a fenomenelor fonetice, nesatisfăcut se vede de propria-î procedere, ajunse în sfârșit la convingerea, că limba română e destoinică a corăspunde multiplelor necesități intelectuale, fără a fi nevoie să recurgă la izvorul greco-roman sau măcar la limbile surori.

Și acésta pentru nisce motive atât de bizare, în cât ne provócă a le atinge măcar în trecăt.

În tractatul său despre „Formăciunea cuvintelor romănesci“ (1859), Pumnul expune mai întâi cele două direcțiuni dominante pe atunci în domeniul limbei și adică : puriști radicali („purești rădăcinali“, cum îi numesce), cari căutaă a înlocui tóte vorbele străine cu latinisme sau cu echivalente romanice, și conservativi („ruginiți“), cari doreaă mântinerea absolută a statului-quo linguistic.

Apoi autorul continuă ast-fel : „Noi vrem să urmăm drumul de mijloc și ne ținem de îndreptariul următor : din cuvintele străine să scótem numai acelea cari nu răs-pică cugetința, ce s'ar cuveni să o răs-pice ; pentru că cele întâie strică firea limbei nóstre, precum sînt blagoslovenie, slugă, slujbă, isnóvă ș. a. iar cele-lalte sînt mincinóse, precum sînt mai toți țermurii sciințiali (terminii tehnici), d. e. grămatică,

etimologie, filologie, filosofie, logică, metafizică ș. a., carile însemnă știința literelor, a rădăcinelor, iubirea vorbirii, iubirea înțelepciunii, știința minții se u vorbirii, știința pestefirică; — când ar trebui să însemne: știința limbei, a firii cuvintelor, cercetăciunea limbei, ființa științei, a cugetării, a cunoscinței, carile romănesce s'ar dice: limbămînt, vorbămînt, știința limbistică, sciemînt, cugetămînt, cunoscămînt. Din acestea urmază neapărat, că noi avem trebuință de a mai produce cuvinte și fórme sau a le împrumuta, atât pentru cugetințele năstre și referințele lor, pentru carile n'avem cuvinte și fórme, cât și în locul cuvintelor și fórmeleor, carile trebuie să le scótem din limbă-ne, pentru că-i strică ființa.“

Și mai la vale, vorbind de sufixul *mînt* atins mai sus: „Prin astă fórma se pot face în limba romănescă toți țîrmurii sciințiali cu mult mai bine și mai răs-picativ de cât în tóte cele-alte limbi. Decî noi însemnăm unii, după cari apoi se pot forma și ceia-lalți fără nici o greutate: literemînt (abecedariu, bucovnă), întrebămînt (catechism), limbămînt (gramatică), vorbămînt (etimologie), aședămînt limbariu (sintaxă), scriemînt (ortografie), rostemînt (prosodie), numărămînt (aritmetică), măsurămînt (geografie), tîmplămînt (istorie), descriemînt pămîntal (geografie), firemînt (fistică), sciemînt (filosofie), cugetămînt (logică), cunoscămînt (metafizică), simțimînt (estetică), pretinđemînt (iuridică), cuvenemînt (etică), cređemînt (dogmatică), propunemînt (metodică), spiră-

mînt (psicologie), cîntămînt (poetică), cuvîntămînt (retorică), stelămînt (astronomie) etc.“¹⁾

Autorul se încercă chiar a pune în aplicațiune teoriile sale, scriind un „manual de filosofie poporală“ în acest Volapück de un nou gen, scos din fondul însuși al limbei. Privitor la acesta, unul din discipolii seși și editorul operelor sale mărunte observă (p. 383): „... nu fără durere de inimă, dicea Pumnul, că mult se miră, cum de ómenii nu-și desvoltă graiul din sine însuși și nu-l feresc de străinisme și de împestrițare, căci acesta n'ar fi așa de greu, de óre-ce el a scris tótă filosofia românesce fără de a întrebuinta nici un cuvînt străin, așa că și cel mai de pe urmă țéran necult este în stare să pricépă și să înțelegă (sancta simplicitas!) cele ce le va auđi și citi.“

Din tóte acestea resultă, că Pumnul nu numai că n'a pěttruns în desvoltarea firéscă a limbei, dar a

¹⁾ Acéstă citațiune ca și cele precedente le am scos din scrierile mărunte și fragmentare ale lui Pumnul, publicate de D-nul Ión al lui G. Sbiera, în cartea-í: *Aron Pumnul. Vocé asupra vitéi și însémnătății lui*. Cernăuți, 1889, p. 199, 254, 261. Intr'acele scrieri mărunte figuréză și un curs de literatură românesce, în care autorul expune (p. 272—302) diferitele păreri despre începutul limbilor romanice și al limbei române, emise de învățați străini și pămîntení: Kopitar, Raynouard, Bruce-White, Diez, Petru Mafor, Ión Maforescu, Laurian și Cipariú.

Ciunismul, afară de doí-trei adepți în Bucovina, nu găsi în România de cât un singur partisan, pe răposatul profesor Ir. Circa, care credea gramatica sa (1878) menită «a aduce societății un folos real, deslegând câte-va din problemele gramaticale, provocând prin originalitatea și radicalismul seú discusiunii binefăcétóre și, ca rezultat, stabilind adevérul obieptiv...»

trecut cu vederea importanța terminilor tehnici pentru istoria civilizațiunii. Negreșit, terminologia inițială nu mai corespunde stării actuale a lucrurilor; dar acesta dovedesce evoluțiunea treptată și continua progresare a științelor, așa că minunata lor dezvoltare de astăzi a lăsat cu totul departe umilele lor începuturi. Și tocmai acest fapt este de o însemnătate nespūsă pentru istoria omenirii.

Grecii au fost inițiatorii umanității europene în domeniul culturii, ei au transmis lumii moderne geniul investigațiunii și deci limbei elene îi revine onórea a servi pentru toate timpurile ca organul progreselor spiritului omenesc. Ea oferă mijlocul de a concentra într'un termin expresiv și susceptibil de o circulațiune universală momentul inițial și final, epoca de naștere și de perfecționare a unei științe sau arte.

Și tot ast-fel, în imensul domeniu al descoperirilor moderne, la care au participat toate popóarele culte, fie-care dintr'insele póte reclama dreptul de inițiativă și a impune, odată cu idea nouă, și nomenclatura-í originală. În acest mod se perpetuă partea legitimă a fiecărui factor în marea operă a culturii umane.

Dar este o considerațiune de o ordine și mai înaltă.

Respectându-se originalitatea ideilor și a invențiunilor, nu numai că popóarele se achită ast-fel de tributul de recunoscintă datorită geniului omenesc, dar un bine incalculabil, un folos imens rezultă din această generalizare a nomenclaturei tehnice: ea întretine comunitatea culturală a popórelor, stabilind o re-

țea de comunicațiune intelectuală mult mai repede și mult mai eficace ca aburul și aerostatul. Numai dinsa face posibilă transmiterea instantaneă și beneficiarea imediată la bunurile culturale, scutind de pipăiturile nedumerite, de încercările multiple, îndelungate și penibile, prin cari au trecut inițiatorii lor. Impărăția nemărginită a științei nu cunósce nici graniță, nici provincii. Ca unica condițiune a progresului, organul ei imediat trebuie să rêsune ca o parolă pretutindenea înțelêsă în vastul domeniũ al cugetării.

Curiósa idee a lui Pumnul i-a fost póte sugerată de completa maghiarizare a terminologiei științifice de către Ungurĩ, cea ce contribui a-ĩ isola și mai mult de restul civilizațiunii europene. Și dacã tendența-ĩ de extremă românizare ar fi găsit aprobare, ea ar fi putut deveni, la rîndul ei, un obstacol insurmontabil pentru progresarea culturei naționale.

Din fericire, tóte aceste exagerațiuni împinse la extrem purtaũ chĩar în sĩnul lor un antidot puternic și iresistibil: bunul simț, care n'avea nevoie de astã datã nici măcar sã proteste, de óre-ce încercarea, rãmasã în stare de concepțiune personalã, muri înainte de a fi trecut în domeniul faptelor. Ea nu posedã astãdĩ de cãt interesul unei curiositați istorice ca tóte acele idei subiective, cari, aprópe de un secol, se perindézã pe cãmpul filologiei romãne, fãrã de a avea alt efect de cãt a produce o confusiune momentanã și a peri apoi cu sunet spre a nu se mai întórce.

PRIVIRE CRITICĂ

ASUPRA

LEXICOGRAFIEI ROMÂNE

Ca și primul reprezentant al școlii gramaticale ardelenе, Samuil Klain, ca și primul reprezentant al școlii gramaticale muntene, Ienăchița Văcărescu, mai toți continuatorii lor au fost în același timp gramatici și lexicografi.¹⁾

Ast-fel, bănățenul Iorgovici, odată cu manifestul său pentru crearea unei limbi literare, își propuse la sfârșitul secolului trecut a publica și un Glosar, care să conțină echivalente latine pentru vorbele străine aflate în limbă, un fel de premergător al Glosariului academic: „Eu aflu, dice dînsul (Observații, p. 23), a fi spre folosul limbei noastre a introduce în limba noastră în

¹⁾ Despre începuturile manuscrise ale lexicografiei române din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea a se vedea Hasdeu, *Cuvente den Bătrâni* 1, 259 urm.

locul cuvintelor acestora (străine) așa cuvinte, cari sînt în limba cea veche (latină) aședate de ómenii cei aleși; cari cuvinte eú le am pus în Dicționarul meu, ce-l voiú da în tipariú.“

Pe un plan mult mai întins și utilizând vechea literatură bisericească (în special Biblia, Dosofteiú și Psaltirea), consiliarul bucovinén Budaí-Delénul lucrá mai multí aní páná în 1818 la alcátuirea unui Lexicon românesc-nemțesc, rémas manuscris.¹⁾ Cunoscințele multiple ale autorului le dovedesc cele 14 tabele, în cari vorbele románesci sînt clasificate dupá origine. Negreșit, tractarea materialului are un caracter cu totul rudimentar, dar idea însáși a unei asemenea clasificáțiunii este interesantá într'o epocá, când contimporanii seí nu vedeáú în limba naționalá de cât originea exclusiv romaná, când elementele străine eraú saú ignorate saú incorporate vocabularului latin. Budaí-Delénu distinge cuvinte slavice încetátenite la Románi (tabela I), cuvinte románe împrumutate de la Grecí (VIII), cuvinte románe cari se gáscsc și la Ungurí (IX), cuvinte románe de origine goticá (X), cuvinte románe cari se gáscsc și la Albanézí (XI), cuvinte románe de origine incertá (XII). Dupá aceste împrumuturí, autorul împarte materialul de baștiná latin dupá urmátóarele puncte de vedere: cuvinte románe de origine latiná cari în italiána și franceza nu se gáscsc (II), cari se gáscsc la Italiéní și nu la Latíní (III), cari se gáscsc la Francezí

¹⁾ Manuscrisul de 518 paginí în 4° se pástrézá în Biblioteca Museului din Bucurescí.

(IV), cari se găsesc la Spanioli (V), cari altă semnificațiune au la Români și alta la Latini și Italiani (VI), cari nici la Latini clasiți, nici la Latini din evul-mediu, nici la Italiani se găsesc și totuși sint latine (VII), cuvinte din latinitatea medievală întrebuințată la Români (XIII).

Boșerul muntén Iordache Golescu, adâncul cunosător al graiului popular a consacrat asemenea un timp îndelungat pentru stringerea materialelor unui Dicționar românesc: „Acest prea învățat boșeriu, ne spune Bălășescu în prefața Gramaticei sale (p. XXVII), lucrează pôte de 30 de ani și la un Dicționar românesc etimologic. Tôtă lumea română doresce cu nerăbdare să vadă acéstă comoră atât de prețioasă pentru limba română.“¹⁾

Din nenorocire, acéstă lucrare, ca și colecțiunea-i paremiologică, zace încă nepublicată și nu s'afă nici măcar la adăpostul unei sigure conservări, transmisă fiind de la un urmaș la altul al familiei Golescilor.

I

Direcțiunea latinistă, după ce întipărise tendențele sale din ce în ce mai pronunțate în lucrările gramaticale și filologice ale unui Klain, Șincai și Iorgovici, își

¹⁾ N. Bălășescu, *Gramatica românescă pentru seminarii*. Sibiu, 1848, conține (p. XI—XXX) o Istorie pe scurt a literaturii gramaticale românesce, în mare parte după prefața Gramaticei lui Eliad.

găsi o sistematizare mai vastă în *Lexiconul* în patru limbi de la Buda ¹⁾. Inceput de inițiatorul însuși al școlii etimologice, de Klain, el fu continuat și înăvuiț în timp de peste trei decenii de diferiți colaboratori, în primul rînd de către Petru Maior, autorul părții etimologice și al tractatului ortografic din fruntea cărții.

În privința materialului lexical, autorii au procedat într'un mod eclectic, introducînd, pe lângă numeroase maghiarisme locale, și un număr de turcisme răspândite mai ales în Muntenia. Cele vr'o 10000 de vorbe au fost culese din diferite ținuturi între anii 1780—1825. Ca materiale culese pentru prima oră într'o asemenea întindere, *Lexiconul* Budan a făcut epocă și de la dînsul se datéză începutul lexicografiei române moderne.

Cu trei ani înainte de aparițiunea sa, episcopul Făgărașului Ión Bobb publică în 2 tomuri la Cluș, în 1822, al sėu „*Dicționariiu rumănesc, lateinesc și ungresc*“, destinat, cum ȃice în prefață, „a se procopsi în limba latină și ungrescă“. Pe cînd admite în corpul *Dicționarului* neologisme și nume proprii, autorul exiléză vorbele populare nelatine într'un apendice de la sfirșitul tomului al II-lea, o procedere, ce o va imita mai tărđiū Societatea Academică cu al ei *Glosariū*.

¹⁾ *Lexicon romănesc-latinesc-unguresc-germanesc* (*Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*), care de mai mulți autori în cursul a tridecți și mai multor ani s'au lucrat. Buda, 1825.

Deși dar Lexiconul de la Cluș este „cel dintâiu într'acastă formă“, autorii celui de la Buda aveau dreptate să susție, că „aū intrat într'o cale grea, pre carea mai nainte nimenea nu îmblase.“ Intr'adevăr, dispozițiunea celui din urmă are un caracter mai științific, mai metodic, și superioritatea sa rezultă mai ales din bogăția-î relativă. El a dat îndemn lui Kopitar a vorbi mai întâiu despre originile noastre și Diez a sleit dintr'însul cunoștințele sale asupra limbei române.

Ceia ce interesază mai ales pe istoricul limbei e ortografia latino-română și principiile de derivațiune stabilite de P. Maïor, cari s'aū bucurat mult timp de o specială favóre pe lângă cărturarii ardeleni.

Mobilul, ce a îndemnat pe predecesorii săi și pe autorul însuși a înlocui cirilica cu o transcriere latină, este ast-fel expus în al său dialog pentru începutul limbei române, dialog ce urmăzeă tractatului său ortografic (p. 72): „Până vor scrie Români cu slove chirilicesci, cari le întrebuintă Sërbi cu Ruși și cari cu acea viclenie sint băgate între Români, ca cu totul să se stingă limba română, nici o-dată nu vor fi vederose cuvintele latine în limba română. Cu atâta funingine aū acoperit boïeresca lor față și ca într'o négră capsă fără speranță de scăpare amar le țin închise! De câte ori mi s'aū întîmplat mie, de îndoindu-mă de vr'un cuvînt ôre latinesc este, cât l-am scris cu slove saū litere latine, îndată cu strălucire îi se vëdu latina lui față și părea că rîde asupra mea de bucurie, că l-am scăpat din sclavie și din calicele chirilicesci petece.“

Ortografia și regulele etimologice formeză cheia, cu ajutorul căreia „cele ascunse a rădăcinei cuvintelor se deschid“. Acastă *Ortografie română* d. Ar. Densușanu o numesce „cea mai sistematică, mai adâncă și chiar genială cercetare din acel timp asupra foneticei“¹⁾. Vom vedea, întru cât faptele îndreptătesc un asemenea elogiū.

Vorbind despre sonurile obscure, P. Maïor observă, că Româniî din Dacia Aureliană nu posed sonul â (⋈), ci numai pe ă (⋈), și c'ar fi ușor a se desvęța de cel dintâiū și cei-lalți Româniî: „facile dediscere possent etiam Valachi veteris Dacię sonum â“. Căutând originea acestui son particular, după autor, țerilor române de dincóce de Dunăre, Maïor îl consideră ca un obiceiū contractat din đilnica citire a cărților slavone, la care se adaoase „quotidianum commercium limitanorum Valachorum cum vicinis Russis“, pe când Macedo-Româniî, cari n'aū adoptat literele cirlice nici limba slavă în biserică, nu-l posed.

Intrebuințarea variabilă a lui ⋈ mai ales la sfirșitul vorbelor și înlocuirea-î la mijloc cu ⋈ sau ⋈ în vechile monumente ar face să se credă, că ⋈ nu desemna, înainte de secolul al XVIII-lea, sonul de astăđi și autorul asigură, că în tinerețele sale n'a surprins nici o-dată în gura bătrânilor pe â, ci numai pe ă.

Atribuind lui ⋈ o provenință recentă, Maïor consideră din contră pe ⋈ ca originar din Italia asem-

¹⁾ Ar. Densușanu, *Istoria limbii și literaturii române*. Iași, 1885, p. 209.

nându-l cu *e* din *here*, care, după Quintilian, nu-î „neque *e* plane neque *i*“.

E de prisos a adăoga, că ambele aceste ipoteze n'aũ nici un temeiũ plausibil, precum nici afirmațiunea prematură că Româniĩ macedonenĩ nu cunosc pe *â*.

Din contră, interesantă e părerea-ĩ, că transformarea latinului *qu* în *p*, transformare familiară dialectului osc, ar proveni de la coloniștii, aduși în Dacia din Italia, și P. Maĩor o consideră pôte cu drept cuvĩnt ca „una ex proprietatibus dialectorum vetustissimæ linguæ romanæ.“

Trecẽnd la formularea regulelor de derivațiune, procederile autorului, prin caracterul lor arbitrar, ne transpórtă în timpurile cele mai întunecóse ale etimologismului, ne aduc aminte de reveriile Kratyliene saũ de fantasiile etimologice din secolele trecute. Definițiunea ironică, ce Voltaire dedea despre etimologia din timpul sãu — „une science où les voyelles ne valent rien et les consonnes peu de chose“ — se aplică din punct în punct derivațiunilor coprınse în Lexiconul Budan. Dacă insistãm ceva mai mult asupra-le, o facem spre a accentua caracterul lor negativ și a da o serie de exemple caracteristice pentru acẽstă aberațiune etimologică ridicată la rangul de sistemă.¹⁾

Iată un exemplu de aferesă: *pricina* a lat. „*facinus*“ *detrita syllaba fa et præfixa præpositione præ*,

¹⁾ Intâiul Dicționar etimologic al limbei franceze de Ménage (*Origines de la langue française*, 1650) ține sémă numai de sens și

quia ad hoc, ut sit causa, debet antefacere sive præ-agere.

De sincopă : *crac* ab ital. „cavalcione“, *drag* a lat. „diligō“ (converso l in r et i in a), *grozav* ab ital. „grossolano“, *tăina* ab ital. „taciturnità“, quia secreta sunt tacenda.

De epentesă : *poruncesc* ab antiquo lat. „porceo“, quod significat prohibeo.

De metatesă : *slăbesc* a lat. „solvesco“, quia cum quis debilitetur et enervatur, vires resolvuntur; nisi malis deducere ab „ex-labesco“; *slăvesc* a lat. „salve!“ forma salutandi, honorandi, vel a lat. *ex* et gr. *εὐλάβεια*, religio, reveratio : est igitur *slăvesc* quasi religione sive reverentia prosequor; *slovă* a lat. „syllaba“; *slugitor*, mutato *e* in *r*, *u* in *l*, *v* in *g*, proinde ex dictione „servitor“ factum est; nisi velis deducere ab „ex-lugeo“, cum servi semper lugeant; *prost* a „pastor“ . . .

Dacă în toate aceste derivațiuni tractarea elementului formal pare o curată parodie a bunului simț, pentru a nu mai vorbi de știință, apoi ce să mai dicem în privința elementului semantic? Un singur exemplu dintre cele mai sus citate : „slugitor“ de-

admite, sub raportul formal, tranzițiunile cele mai imposibile; faimose sînt la dînsul formele ipotetice intermediare — ex. *haricot* din latinul *faba* : *fabarius, *fabaricus, *fabaricotus, *faricotus, *haricotus. Și cu toate acestea, înzestrat c'o adevărată divinațiune, 70% din etimologiile lui Ménage au fost recunoscute și admise de Diez în al său Dicționar etimologic al limbilor romanice.

rivă din noțiunea „a jeli“, de óre-ce slugile se bocesc într'una!

Să mai reproducem două-trei specimene etimologice: *biruiesc* a lat. „vires“, quia viribus vincitur; *corabie* a lat. „arca“ per metathesim et figuram auctio-nis quia producitur syllaba *bie*; *drojdă* a lat. „de et restat“, *gătesc* a gr. κατασκευάζω per apocopen et anti-thesim mutato c in g more solito; dominus pro anti-quo dubenus, unde natum apud Valachos *jupân*; *măhramă* a lat. „membrana“, *haïduci* a lat. „rhab-uchi“

În acest mod nu numai slavisme, dar și vorbe curat maghiare și turcesci se consideră de origine romană. Tendința lăudabilă a lui Petru Maïor ca și a contimporanilor seï de a învedera cu orî-ce preț latinitatea limbei nôstre și a revendica ast-fel în favorul ei atențiunea învățaților apusenî, depășind măsura, ajunse la rezultatul contrar. Acest exces de zel, în materie filologică, aruncă discredit asupra producțiunilor întregii școle ardelene și deducțiunile lor istorice — spre a mă servi de expresiunea energică a lui Ci-pariü — „se părură în ochii învățaților Europei ca o bătaie de joc de tótă istoria și filologia clasică.“¹⁾

¹⁾ În disertațiunea pregătitoare «la Dicționarul românesc (—latinesc —elinesc)» de G. Papadopol, publicată în *Curierul de ambe sexe* IV, 53—61, s'afă și un capitol consacrat unei priviri asupra lexicografiei române, care însă nu conține de cât o critică severă a Lexiconului Budan.

II

Aprópe o jumătate secol trecu de la publicarea Lexiconului Budan până la elaborarea proiectului de Dicționar și de Glosariu al limbei române din partea Societății academice.¹⁾

Cei doi autori, însărcinați cu executarea primului proiect, posedau în teorie ideile cele mai înaintate despre misiunea lexicografului și dinșii își propuseră a o îndeplini pe scara cea mai vastă și după progresele din urmă ale științei. „Dicționarul, ca tezaur al limbei — ni se spune în Prefațiune — caută, sub pedepsă de a fi de puțin folos, să coprină limba în totul sêu, să îmbrățișeze nu numai forma așa numită clasică, ci toate cuvintele și construcțiunile de cuvinte, nu numai câte se află scrise în verile-epocă a limbei, ci și câte se pot culege din viul grai al poporului, destul numai ca acele cuvinte și combinațiuni de cuvinte să fie corecte și conforme cu geniul limbei. Numai așa se dă adevărata fisionomie a limbei, numai așa lucrarea lexicografului este ce se cade să fie, adică un op artistic plin de viață. Din contră, precum mórta și fără înțeles

¹⁾ *Dicționarul limbei române* după însărcinarea dată de Societatea Academică Română, elaborat ca proiect de A. T. Laurian și I. C. Massim. Tom. I, Bucur. 1871, tom. II (colaboratori: I. Hodoș și G. Bariț), 1876. — *Glosariu*, care coprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine îndoșă, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română, elaborat ca proiect de A. T. Laurian și I. C. Massim. Bucur. 1871.

este imaginea unui om, în care pictorul n'a știut da caracterul acelei persoane, tot așa de puțin interes va avea limba dintr'un dicționarîu, în care nu se vor produce toate caracterele esențiale ale limbei."

Orî-ce om de știință ar putea subscrie cu cugețul deplin acéstă frumoasă definițiune a menirii lexicografului.

Ea ne pôte arăta principiile sănătose, de carî se conduceau în teorie autoriî proiectului de Dicționarîu. O aplicare consciințioasă a acestor principî ar fi avut de efect rezultate durabile și fecunde. Din nenorocire, tendențele unei școle rigurose și subiective, căreia aparțineau în prima linie eminentîi latiniști Laurian și Maxim, contribuiră la întunecarea și nimicirea unor idei atât de solide și de progresiste. Nicăirea nu se constată un antagonism mai isbitor între concepțiunea și desăvîrșirea unui plan ca în opera acestor vrednici bărbați, a căror muncă desinteresată și îndărătnică ar fi meritat o sôrte mai bună.

Pornind de la excelenta idee de a îmbrățișa totalitatea grafului românesc în multiplele sale varietăți după timp și spațîu, dinșîi ne deteră în practică un ce fără de nume și fără de formă, o adunătură de elemente bizare, carî n'au nimic comun nici cu vechea limbă românescă, nici cu divergențele dialectale sau provinciale ale poporului român. Și te coprinde o adevărată jale, vędënd atăta putere de muncă risipită în vînt și orbirea sistematică de a înlocui cu deșarte și sclipitóre podóbe mărgăritarele grafului românesc!

De unde însă acest contrast, această strigătoare contradicere între teorie și realitate?

Lucrul se explică ușor, dacă ne aducem aminte de exagerațiunile școlii etimologice.¹⁾ După adepții acestei școle poporul nostru a rămas, în lungul răstimp de la colonizare până la definitiva constituire a neamului, neatins de vr'o influență din afară. Numeroșele elemente etnice, cari s'a'u ciocnit în diferite timpuri cu Români, s'ar fi stins fără a lăsa vr'o urmă. Și chiar acele popore, cari au dus un traiu secular la olaltă cu dinșii, ar fi avut o înrîurire atât de puțin însemnată, în cât nu merită atențiunea istoricului și a filologului. Cu un cuvînt, poporul nostru s'a putut complet sustrage acțiunii inevitabile a factorilor etnici, atât din lăuntru cât și din afară, atât în vechime cât și în evul mediu, spre a da lumii un exemplu unic în istoria civilizațiunii despre o desăvîrșită isolare etnică, despre o transmitere intactă a limbei și a culturei antice:— „imaginea fiicei Romei eterne aședată de mama pe rîpele bătrânului Danubiū“.

Iată dogma istorică a iperlatinismului.

¹⁾ Acastă școlă găsi un apologist postum în persóna Cav. de Pușcariū (cf. ale sale *Considerațiuni asupra timpului și spațiului*. Buda, 1878) și un adept ertusiast în de curînd repositat Sim. Mangiuca, ale cărui Studii limbistice saū o sută de etimologii revendicate (în Familia din 1883) împrospetară pentru un moment principiile arbitrare ale etimologismului: veđi de același *Daco-romanische Sprach- und Geschichtsforschung*, I. Theil. Oravicsa, 1891, o traducere completată a studiilor anteriore. Cf. și Silași, *Renascerea limbii românesce în vorbire și scriere, învederată și apreciată*. Blaj, 1879; partea II. Gherla, 1881.

Transportată pe terenul limbei și aplicată cu acea îngustime de vederi, ce caracteriză toate utopiile, ea conduse la o considerațiune tot atât de unilaterală a elementelor ei constitutive: „*Singurul criteriu, care caută să conducă pe lexicograful român, este și nu poate fi de cât romanitatea cuvintelor în formă ca și în materie*“; — și „un dicționarîu român, demn de acest nume, caută să coprină toate cuvintele, toate formele și construcțiunile de cuvinte *curat romanice*, câte vre una dată s'aũ scris și câte mai ales se aud în gura poporului român din toate părțile, pe unde sörtea a aruncat pe Români.“

Vorbele însă, cari nu se bucură de privilegiul romanității, cari datéză din diferite epoce și documentéză viața culturală a poporului nostru, *se vor arunca* într'un Glosariũ, unde vor figura și vorbele de origine nesigură, cari aũ lipsă „de a trece prin purgatoriul unor mai lungi și minuțioase discuțiuni.“

Să nu se cređă, că autoriĩ ignorezá importanța istorică a vorbelor străine, dar o înlătură și tot invocând „starea de astăzi a sciinței limbistice“, recurg la ocoluri spre a combate legitimitatea împrumuturilor de mult romanizate — „acestor parasite, cari nu pot de cât sufoca arborele român și împedeca regulata și perfecta lui desvoltare.“

Dacă li se obiecta, că nu există popor în lume, care să nu se fi împrumutat de la alții, că nu s'află limbă fără vorbe străine, că ele denótă tocmai mișcare, viață, cultură; că e un sacrilegiũ a scóte din limbă nisce vorbe, cari coprinde atâtea trăsuri vii din

viața poporului; că, dacă limba e un mijloc de înțelegere și de comunicare a ideilor, de ce să înlocuim vorbele străine *bine înțelese* de popor cu altele neînțelese?

La asemenea întrebări juste și temeinice, puriștii lexicografii cred, că „aceste și alte asemenea vorbe n'ar merita nici un răspuns, dacă am prepune măcar, că vin din una rea credință. Sîntem însă deplin convinși, că cei ce le dic, nu și-au dat tótă luarea aminte la una cestiune așa de importantă, și că dacă ajung la conclusiune atît de puțin fundată, cauza este, că nu au considerat lucrul destul de afund și pre tóte fețele lui.“

Și după o înșirare de frase spre a dovedi imposibilitatea istorică, diametral opusă faptelor, că „în domeniul vieții intime, în religione, în politică, în administrațiune, în legislațiune, în ocupațiunile de tótă ziua și de tótă ora, în tot ce atinge mai d'aprópe pe om, veri-ce limbă cultă cu greu și fórte rar a lăsat să pătrundă și să prindă rădăcină vorbele străine“;— argumentarea se încheiă cu un period ciceronian: „Propuneți dară, cât veți vrea, fără loc și fără temeiu, exemplele altor limbi la imitarea Românului; speriați-l de asemenea, cât veți vrea, cu pretinsul atentat, ce prin expulsiunea vorbelor străine ar comite asupra vieții sale istorice: cu nimica, dară cu nimica nu-l veți aduce să respecte străinismul nerațional, care îi sugere și-i sécă cea mai bună vînă a vieții sale. . . . Că prin curățirea limbei române de străinisme s'ar șterge prețioase urme din viața mult încercatei nóstre națiuni,

o! de acésta să nu ne temem prea mult; căci plagele ce s'au adus limbei nóstre, sînt așa de profunde, loviturile, ce-î s'au dat sînt așa de grave, în cât, verî cât de mari ar fi adoperațiunile nóstre spre a le vindeca, totuși vor rămănea ici și colo óre-carî cicatrici, óre-carî vînatăi pre frumósa față a acestei nobile și grațióse virgine a Italiei!"

Cel dintăiü lucru, ce izbesce la răsfoirea Dictionariului, e enorma massă de vorbe însemnate cu o stelută și cari representă, după autori, neologismele intrate după 1830. În realitate însă ele sînt în cea mai mare parte grecisme și latinisme, cari nici odată n'au figurat și nici odată nu vor figura în vr'o limbă cultă a Europei. Intr'adevăr, multe dintr'insele sînt necunoscute chiar și limbilor romanice și autorii n'au făcut alt-ceva de cât a despuia primul dictionar latin și a-l încorpora pur și simplu vocabularului românesc. Curios este, că stilul din prefața Dictionariului nu conține nici unul din acele pretinse neologisme, introduse „în interesul istoriei limbei“; ba din contră, acéstă prefață e destul de clar și de bine scrisă, cum se póte vedea din citațiunile nóstre! Numărul acestor meteori lexicali este atât de covîrșitor, în cât dacă le-am lăsa la o parte, ar rămănea din cele 2864 de pagini ale Dictionariului o simplă fasciculă.

Cât privesce vorbele, ce s'au aflat în us înainte de 1830 și cari se aud în gura Românilor din tóte părțile, ele nu figuréză sub forma lor actuală, ci subt aceea a prototipurilor lor latine (acia, aciariü, acietu, adică ață, oțel, oțet etc.)

Cu alte cuvinte, Dictionariul repositiilor Laurian și Maxim nu conține, drept vorbind, nimic românesc, nici ca formă nici ca fond, și nu poate fi considerat de cât ca o edițiune românească a unui vocabular latin. Ast-fel fiind, credința autorilor „că efecte din cele mai salutare pentru binele națiunii noastre au să rezulte din publicarea cât mai neîntârziată a lucrării lor“ a rămas un *pium desiderium* și acesta tocmai pentru binele națiunii române.

Glosariul este important mai mult ca o colecțiune de materiale de cât ca un repertoriu științific. Nici aci nu ne întâmpină citațiunile din scriitorii vechi sau modernă, ca și cum n'ar exista nici o urmă de literatură națională. Etimologiile sînt adesea simple reproduceri după Lexiconul de la Buda. Slavismele sînt tratate în articole speciale, în cari discuțiunea sa mai bine dis contestarea originii slave ia uneori proporțiuni neobicinuite. Polemica e îndreptată mai ales în contra lui Miklosich și acesta într'un mod, care desfide nu numai știința, dar și bunul simț. Compară-se, de pildă, câte-va articole numai din litera B, ca bălan, ban, bob, boiar, buiac, buruiană etc., spre a se vedea cu câtă seriositate autorii parodiază adevărată știință etimologică, reducînd-o la o serie de suposițiuni fantastice.

Iată, bună-ora, un fragment din lunga discuțiune despre originea vorbeii *bob*: „Învățatul Miklosich pretinde, că cuvîntul ar fi venit Românilor prin Slavii și anume din slavicul *bobŭ*; mărturisese însă tot-deodată, că cuvîntul e împrumutat de Slavii din lat. *faba*... Dar în limba slavică cuvîntul există rătăcit și

singuratic, pre când în limba românească se vede însoțit de o familie numerosă: acestea sînt probe, că cuvîntul este plantă de sol românesc. Ce e drept, cuvîntul e anevoe de redus la una vorbă latină... Și mai întâiîu latinescul *faba*, după legile generale ale foneticeî românești, ar fi căutat să se facă: fava, faua, faa, fa.... In loc de a trece prin transformările generale, cari ar fi adus completa lui peire din limbă (confundându-se cu imperativul de la *facere*), cuvîntul *faba* la Daco-Români pare a se fi transformat in mod special (dar la Macedo-Români *fava*), așa că *f* a putut să trecă în *b*... și ast-fel cuvîntul să ia forma *baba*, apoi, spre a înlătura ambiguitatea, *boba*, prin schimbarea lui *o* în *a*, căruia in fine s'a dat și forma masculină *bob* cu însemnarea specială....“

Ca etimologie, opera răposaiilor Laurian și Maxim stă pe aceiași trépta cu Lexiconul de la Buda, cu tótă că în acel interval de o jumétate secol, ce le desparte, Sciința limbei a făcut progrese uriașe și cu tóte că autorii pretind a fi urmărit progresele, ce a făcut lexicografia în acești din urmă ani, și de a fi calchiat lucrarea lor după cele mai bune modele de dicționare, cari s'aũ elaborat după principiile stabilite în urma acelor progrese.

Ca bogăție de materiale și ca execuțiune, proiectul de Dicționariũ constituie un adevérat regres și ar fi putut aduce cea mai mare pagubă studiilor de limbă, mai ales in străinătate, unde lumea e obicînuită a se increde orbesce Dicționarelor academice, dacă din capul

locului acea operă, unică în analele lexicografiei, n'ar fi întimpinat cea mai formală condamnare din partea romaniștilor.¹⁾

La noi în țară aparițiunea Proiectului de dicționarîu trecu aprópe neobservată și avu chiar un efect salutar în sens negativ. Tot arbitrarul și fantasticul, ce șcôla etimologică acumula de aprópe un secol asupra limbei române, se înfățișă de astă dată sub o lumina atât de intensivă, în cât și cei mai creduli înțeleseră, că a sunat în sfirșit ora fatală pedantismului secular. Dicționarîul academic fu orațiunea funebră a iperlatinismului.

III

Cu un an mai înainte de aparițiunea Dicționarîului academic, Cihac publică, la Francfort, întâia parte a Dicționarului său etimologic, coprinđend elementele latine ale limbei române în raport cu celelalte limbi romanice²⁾.

Prima impresiune, ce-ți lasă lucrarea răposatului filolog, este cu adevărat binefăcătoare. Metóda științifică, care reclamă înainte de tóte o scrupulosă atențiune a stării adevărate a lucrurilor și absoluta înlăturare a

1) Veđi Schuchardt, De l'ortographe du roumain în *Romania* II, 72.—Nu puțin aú contribuit la surparea edificiului etimologic și satirele literare de Hasdeú («Orto-nerođia»), de Alexandri («Dicționar grotesc»), de Odobescu («Prânzul academic») etc.

2) A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Eléments latins comparés avec les autres langues romanes. Francfort, 1870 (XII, 332).

subiectivismului, este aci pentru întâia óră riguros observată într'o operă lexicală românească.

Dispozițiunea e strict etimologică, grupând subț o singură rubrică întréga familie a cuvintului românesc. Etimologia latină e urmată apoi de completa serie a paralelismelor romanice.

Dacă însă comparațiunea cu restul grupului romanice e mai mult sau mai puțin satisfăcătoare, se simte tare lipsa elementului dialectal românesc, în special absența macedo-românei aduce o scădere însemnată. Dictionarul și-î răpescce una din temeliile cele mai traînice. Negreșit, lucrările asupra graiului român din Macedonia erau în acel timp cu totul defectuóse și rare, dar lipsa-î nu rămâne mai puțin păgubitoare științei.

O altă lacună și mai simțitoare încă, care până la un punct ar fi putut contrabalanza pe cea dintâia, e nefamiliarizarea autorului cu vechea literatură românească. Acesta rămâne cu atât mai regretabil, cu cât o mulțime de latinisme, și dintre cele mai importante, ce ne întimpină în vechile monumente, au dispărut cu desăvîrșire din limba modernă, sau cel puțin accepțiunea lor a fost radical modificată. Cihac citéză, ce-î drept, între izvórele sale Psaltirile de Coresi și de Dosofteiú, dar pare a nu le fi utilizat de-a dreptul, măr-ginindu-se la câte-va citațiuni de puțină importanță.

E curios, că pe cand autorul se ține în curent cu publicațiunile străine, el trece alătura și de acele opere filologice române, cari i-ar fi fost indispensabile. Ast-fel e, bună-órá, lucrarea capitală a lui Cipariú „Prin-

cipiile de limbă“ (1866), care conține într'altele și o listă de latinisme vechi românesce (ca meserére „milă“, aua „strugure“, descende „pogorî“, destinge „deosebi“, bia „dragă“, gintu „ném“, duróre, incende etc.), cari tóte lipsesc la Cihac.

N'are cine-va de cât să compare litera A, una din cele mai bogate în latinisme, la Dicționarul lui Cihac și la Marele Etymologic al d-lui Hasdeu, spre a constata enorma disproporțiune, ce a rezultat pe de o parte dintr'o consultare completă a izvórelor și dintr'o regulată utilizare a dialectologiei, pe de alta din ignorarea acestor două elemente indispensabile.

Din cauza acestor două importante lacune, cari adesea se identifică — graul vechiu românesc și cel macedonén — derivațiunile lui Cihac păcătuiesc nu arareori și din punctul de vedere semantic, lipsindu-i tranșiunile treptate ale semnificațiunilor, și mai cu sémă sub raportul fonetic. Sintem într'adevăr surprinși a regăsi în „Dictionnaire daco-roman“ unele apucături etimologice familiare Lexiconului Budan.

A ignora pe terenul limbei este adesea un mare merit și modestul „nescio“ ar trebui să fie, la timpul oportun, una din virtuțile lexicografului. Dorința de a explica tot și tóte, adesea și inexplicabilul, conduce la arbitrar și la desconsiderarea principiilor elementare ale științei etimologice.

Obscurul lipsesce în cartea lui Cihac. Limba română, atât de bogată în taie și enigme etimologice, pare a nu poseda mistere pentru dinsul. El se încercă a lămuri tóte: bună sau rea, explicațiunea e dată. Ast-

fel, cu tótă prudentă și metóda autorului, saú mai bine ȃis în cǐuda metódei sale, vechiul etimologism reappare din când în când cu arbitrarele sale consecințe.

Acésta se póte vedea mai ales în partea II a Dicționarului lui Cihac, consacrat elementelor străine ale limbei române și apărut după un interval de ȃece ani¹⁾.

Elementele latine, ca o materie adesea tractată și mai ușóră, ofereaú mai puține casuri de rătăcire ca elementele străine atât de complicate și de anevoioése. Dar cu cât terenul se lărgea, cu atât modul sėu de a vedea părea a deveni mai unilateral. Necunoscėnd de cât fasa actuală a limbei române, așa cum ea sună în Moldova, locul de nascere al autorului, neținėnd nici o sėmă de luminile dialectologiei și mai presus de tóte ne-preocupându-se de valórea cuvintelor în circulațiunea lor — cum a constatat-o d. Hasdeú—Cihac ajunse la o conclusiune eronată despre valórea relativă a elementelor constitutive ale limbei române.

După o statistică superficială și greșită chǐar sub raportul curat numeric (multe din etimologiile autorului neresistând unei critici serióse), el stabilește proporțiunea acestor elemente în modul următor: $\frac{1}{5}$ latin, $\frac{2}{5}$ slav și $\frac{2}{5}$ maghiar, turc, grec și albanez; saú și mai precis: vr'o 500 de vorbe (radicale) latine, 1000

¹⁾ A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*. Francfort, 1879 (XXIV, 819). Acésta a doua parte obținu, în anul următor, premiul Volney de la Institutul Franciei.

de slavisme, 300 turcisme, 180 grecisme și restul vorbe maghiare și albaneze....

Determinarea geografică a provincialismelor lasă asemenea de dorit. Multe, bună-ură, din maghiarismele citate și culese din Transilvania (după Lexiconul de la Buda) sînt cu desăvîrșire necunoscute limbei populare și literare din România; de asemenea, numeroșele moldovenisme aŭ un caracter cu totul local și, ca atari, nu pot figura fără distincțiune alătura cu acele elemente pan-romănesci, cari constituesc fondul graiului național.

Pe de o parte, porțiunea originală a fie-cărei limbi în materie lexicală, așa numitele onomatopei și vorbe istorice, precum și formațiunile din fondul existent saŭ după concepțiunii proprii, nu ne întîmpină o singură dată în tot Dicționarul lui Cihac. Tot ce trădează originalitatea spiritului național în domeniul limbei, lipsește acolo, ca și cum n'ar exista. Pe de altă parte, posibilitatea ca o vorbă romănescă să fi pătuns în dialectele slave învecinate este a priori exclusă, așa că multe romănisme slavitate trec drept împrumuturi de origine esențial slavonă.

Mania împrumuturilor lexicale o vedem împinsă aci până la extrem: până și onomatopeile trebuie să recunoscă preținse prototipuri aduse din idiomele cele mai disparate.

Elementul slavon, ca cel mai important, ocupă partea cea mai întinsă a volumului al II-lea. Din nenorocire, tocmai această parte, cu toate lucrările auxiliare anteriore, este cea mai problematică în rezultate,

cea mai slabă ca metódă lingvistică, cea mai reacționară orîcărui principiu de fonetică și de semantică, pentru a nu mai vorbi de lipsa totală a orîcărei vederi istorico-culturale.

Spre a se putea aprecia raportul covârșitor între materialul îndoielnic său fals și cel pozitiv din această parte, vom aduce un singur exemplu.

Sub litera A se consacră câte un articol special la vr'o 20 de cuvinte tóte reputate ca slavisme. Într'acestea figuréză însă vorbe ca: abia, acîuez, adie, agriș, aindine, alén, alivancă, altiță, Ândrea, apestesc, astruc, ațipesc — cari n'au nimic a face cu limbile slavice; altele ca „aglica, aidoma“ sînt de origine obscură; iar, printre cele rămase, figuréză numele unei stofe „(a)damască“, care póte deriva de-adreptul din italianul damasco, un localism ardelén almar „dulap“, care îărăși nu-î un slavism ca și „amuniție“ său „arendă“... Și ast-fel, dintre cele vr'o 20 de slavisme rămân positive numai: agneț, termin tehnic bisericesc împrumutat de liturgica slavă din latinesce, și arapnic, care pare a fi o vorbă tătărăscă... adică, în termen mediū, cea mai mare parte din deducțiunile făcute sînt diametral opuse principiului etimologiei — adevărului.

Nu rămâne dar mai nimic său mai bine đis chiar nimic din litera A. Și e natural să nu rămăie nimic, fiind-că inițialul A nici nu există la Slavî.

Negreșit, cele-lalte litere nu ofer, sub raportul etimologiilor, asemenea reduceri la ultima expresiune;

dar vrând a releva pornirea către slavizare a autorului, am ales un exemplu caracteristic.

Gruparea elementelor sub rubrică, constituind familii de cuvinte, este în partea I comodă și științifică; în cea d'a doua aglomeratele lexicale devin inextricabile și adesea nu presintă nici o analogie cu vorba din capul grupului. Ast-fel sînt grupate sub aceeași literă A : amuț sau asmuț, unde se trimite la vorba „smintesc“, și „aromesc“ cu referență la „mijesc“!

Și înainte de toate, nicăierea nu ni se indică izvorul direct al slavismelor române. A porni de la paleoslava e logic, dar a înșira apoi fără discernemînt seria formațiunilor paralele din diferitele idiome neo-slave, pôte fi practic, nu însă științific sau istoric.

Tot rămâne deschisă întrebarea : de unde provin slavismele române, de la Bulgari, Sloveni, Ruteni, Poloni ?

A susține, că ele aũ fost împrumutate din „*presque tous les dialectes slaves*“, cum o face autorul, este o imposibilitate istorică. Români n'aũ venit în contact direct de cât cu Bulgari, Sloveni și Ruteni, mai puțin cu Poloni și mai de loc cu Ruși. Cele câte-va vorbe rusesci de ordine militară sau administrativă sînt recente (datând din epoca ultimelor ocupațiuni ale Principatelor), în cea mai mare parte dispărute, și nu pot suferi o comparațiune cu cele-lalte elemente slavone propriu-șise.

Determinarea proveninței directe a împrumuturilor slave este cu atît mai interesantă, cu cât ele — ca și slavismele maghiare — posed un mare interes

linguistic, păstrând criteriul cel mai important al clasificățiunii idiomelor neo-slave, anume rinismul său nasalismul, de timpuriu dispărut din slovena și bulgăra, dar conservat în polona (ca și în litfana). Aci din nou se resimte lipsa elementului comparativ dialectal, în special macedo-român, singurul în stare a decide însemnătatea istorică a acestor vechi împrumuturi.

Dicționarul lui Cihac e foarte bogat în moldovenisme; din contră, muntenismele sînt slab reprezentate și în genere, îndată ce ese din locu-î natal, se simte inexperiența autorului pe un teren neexplorat.

Și cu tôte aceste lipsuri, lucrarea răposatului lexicograf rămâne o operă de valoare, întru cât — o repetăm — pentru întâia oară limba română se presintă aci (mai ales în partea I) în realitatea ei vie și nebântuită de vederi subiective. Critica străină, fără a trece sub tăcere lacunele-î grave, a știut să aprecieze meritele unei întreprinderi laborioase și fecunde ¹⁾.

În țără, afară de câte-va cuvinte elogiöse din partea d-lui Maiorescu și unele observațiuni polemice

¹⁾ Despre partea I, cf. Rösler, *Ueber Cihac's Dict. d'étym. dacoromane*. Viena, 1870.— Despre partea II: Jagić, *Archiv für slavische Philologie* IV (1880), p. 637—647 și în *Deutsche Literaturzeitung* I, 2; Diefenbach, *Die rumänische Sprache in ihrer ethnologischen Bedeutung* în «Ausland» din 1880, No. 5; A. Darmesteter în *Revue critique* din 1880 I, 375; Boucherie în *Revue des langues romanes* din 1880, No. 1—3; Morfill în *Academy* d. Ian. 1880 și în *Athenaeum* d. Martie 1880; Herrig's *Archiv f. das Studium der neuern Spr. u. Litt.* LXIV, 108 și Gaster în *Litteraturblatt f. rom. u. germ. Philologie* I, 111.

de d. Hasdeu¹⁾, Dicționarul lui Cihac n'a deșteptat tot interesul ce-l merita. Cumpănind defectele și calitățile sale, această operă va marca acel moment decisiv în analele lexicografiei române, când s'a părăsit pentru tot-d'a-una era teoriilor subiective și a sistemelor arbitrare în materie de limbă. Sub acest raport, studiul Dicționarului lui Cihac poate fi interesant și sugestiv²⁾.

Dar o perspectivă grandioasă, menită a lăsa în umbră și uitare toate încercările lexicale anterioare, s'a deschis filologiei române în 1884, când, prin generoasa inițiativă a M. S. Regelui și sub auspiciile Academiei Române, d. Hasdeu a luat asupra-și a îmbrățișa într-o vastă sintesă vicisitudinile cuvintului românesc în timp și în spațiu.

Autorul „Istoriei critice a Românilor“ și al „Cuventelor den Bêtrâni“, inițiatorul studiilor istorice și lingvistice în țera noastră, era ca și chemat a întreprinde execuțiunea unui „Etymologicum Magnum Romaniae“, destinat a conține „limba istorică și poporană“,

¹⁾ Maiorescu în articolul «Literatura română în străinătate» în Conv. Lit. XV, 363 urm. și Hasdeu în Supplement la tomul I din «Cuvete den Bêtrâni» (1880): conspectul controverselor.

²⁾ Ca expresiune de recunoștință întru memoria lui Al. Cihac (răposat la 29 Iulie, 1887), fie permis autorului acestor rânduri a raporta, că lectura asiduă a cărții sale l-a inspirat întâiul îndemn a se ocupa cu studiul istoric al limbei române.

de la primele monumente cunoscute până la producțiunile actuale ale Musei populare. ¹⁾

Căutând a întruni calitățile unui *Thesaurus* sub raportul istoric, opera națională a d-lui Hasdeu trase în sfera ei și elementul popular, acest copil încă vi-treg al Diționarelor europene. Prin acesta ea resta-bilește și continuă pe de o parte tradițiunea lingui-stică, inaugurată de Văcărescu, Golescu și Eliad; iar pe de alta, reprezintă ultimele progrese realizate de Sciința limbei în domeniul dialectologiei.

¹⁾ *Etymologicum Magnum Romaniae*. Diționarul limbei istorice și poporane a Românilor, lucrat după dorința și cu cheltuiala M. S. Regelui Carol I, sub auspiciile Academiei române de B. P. Hasdeu. București, tom. I (A — amurșesc), 1886; tom. II (Amuși — âu), 1892; tom. III (B — baz) 1894. — Cf. recenziunea lui Putnoki, reproducă în «Ungaria» d-lui Moldovan No. 5 (1892) și Tiktin în *Litteraturblatt f. rom. u. germ. Philologie VIII* (1886), p. 33 u.

ELEMENTE ROMÂNE

ÎN

LIMBILE STRĂINE

Cercetările făcute până astăzi asupra vocabularului limbei române s'aŭ mărginit a stabili împrumuturile lexicale din idiomele popórelor învecinate. În urma unor asemenea studii, executate în condițiuni mai mult saŭ mai puțin științifice, posedem enumerarea aproximativă a elementelor *străine*, cari aŭ contribuit la îmbogățirea graului românesc.

Cercetări în sens invers, adică despre existența românismelor în limbile circumvecine, abia aŭ fost începute.

Este învederat că, dacă Românul a împrumutat de la alții, el, la rîndul său, a dat cu împrumut creditorilor săi. Aceste împrumuturi mutuale între popóre sînt cu atît mai inevitabile, cu cît ele se fac într'un mod inconștient. Ca rezultat fatal al raporturilor etnice, reciprocitatea, în asemenea cas, există și nu póte

a nu exista. Interesul nu stă atât în proponderarea saŭ echilibrarea datoriei lexicale, cât mai ales în faptul însuși al acestei reciprocități.

Intr'adevăr, pe când importul și exportul de cuvinte de la o națiune la alta e unul din cele mai constante fapte lingvistice, cantitatea elementelor împrumutate variază după diferite împrejurări de natură accidentală, ca gradul de cultură, ca intensitatea contactului etnic, ca influență provisorie saŭ permanentă. Un exemplu instructiv în această privință ni-l oferă idioma țigănescă: pe când vocabularul român conține 4—5 cuvinte țigănesci de puțină importanță, Țiganiilă aŭ împrumutat din românesce un mare număr de vorbe pentru noțiuni indispensabile.

Numai un studiu comparativ făcut asupra unui mare număr de limbi ar putea determina adevărata cauză a împrumuturilor etnice, în cazul când nu-i în joc nici un moment social saŭ cultural. Pentru ce, bună-ora, își însușește Țiganul din România expresiunile românesce de *primăvară* și *tómnă*, pe când pentru noțiunile corelative „vară“ și „iarnă“, el se servește de vorbele néoș țigănesci: *milai* și *ivend*?

Lucrul devine și mai semnificativ, când constatăm același fapt în sub-dialectul evreo-german grăit în România. Evreii români aŭ împrumutat de asemenea cuvintele *primăvară* și *tómnă*, dar cele-lalte anotimpuri ei le exprimă prin germanismele *Winter* și *Sommer*.

Care să fie dar motivul unei asemenea preferințe saŭ procederi lexicale?

Popóarele primitive nu pot concepe de cât schimbările de temperatură cele mai bătătoare la ochi, de aceia anotimpurile erau la început numai în număr de două: vara și iarna. Acéstă stare de lucruri se oglindește în familia indo-européană, care posedă o expresiune comună pentru primăvară, vară și iarnă, dar nu și pentru tómná. Același lucru îl observă Tacit și pentru Germanii cei vechi, că dînșii ignoréză anotimpul din urmă (*autumni nomen ac bona ignorantur*). De aci rezultă, că primăvara și tómna sînt divisiuni secundare și târđie și caracterul lor posterior explică împrumuturile respective; pe când vara și iarna, ca noțiuni esențiale și primitive, îmbracă pretutindinea vestmîntul național și indigen.

Acest singur exemplu póte da o idee de importanța etnografică a împrumuturilor lexicale. Ele aũ o deosebită însemnătate mai ales pentru limba noastră, care a fost explorată pãnă acum într'o singură direcțiune, în aceia a avutului ei străin, în a capitalului împrumutat, pe când puține sînt încă cercetările făcute spre a constata urmele limbei române în vocabularul națiunilor, cari aũ venit în atingere cu poporul nostru. Aflarea acestor urme ar forma o reacțiune binefăcătoare în contra exagerărilor comise în direcțiune contrară și ar restabili întru cât-va cumpěna în transecțiunile culturale ale popórelor din sud-estul Europei.

Scopul nostru este a atrage de o cam dată atențiunea asupra unui cãmp de studii aprópe încă neexplorat și a releva puținele lucrări întreprinse în acéstă

nouă direcțiune, încercări, cari pörtă în sine meritele și lipsurile primului pas într'o carieră abia deschisă.

I

Singura lucrare sistematică, ce s'a publicat până astăzi, e monografia d-lui Edelspacher asupra elementelor române în limba maghiară ¹⁾. E mai mult de cât probabil, că noue cercetări analóge ar spori încă contingentul; dar cea ce ne oferă d. Edelspacher e de ajuns pentru a constata influența, ce a exercitat-o limba nóstră asupra Ungurilor din diferitele provincii ale regatului învecinat. Autorul susține, ce-î drept, că tóte saũ mai tóte împrumuturile de asemenea natură ar fi mărginite la anume localități, reprezentând tot

¹⁾ A. Edelspacher, *Rumun elemek a magyar nyelvben* (Elemente române în limba maghiară) publicat în Revista Linguistică a Academiei ungurescî «Nyelvtudomány», vol. XII, Pesta, 1875.—Cf. asupra-î Sayous în *Romania* V, 120; Neumann în *Zeitschrift f. vergl. Sprachwiss.* Neue Folge IV, 182 și Ujfalvy în *Revue de philologie et d'ethnographie* II, 221—222. Schuchardt în studiul său *A magyar nyelv román elemiehez* (asupra elementelor romanice în limba maghiară), publicat în «Magyar Nyelvör» din 1889, p. 385 urm., supune unei analize aprofundate elementele magyaro-romane, adică vorbele romanice ce se află în unguresce (ca buta: span. boto, rom. but, butaciũ, butuc; ca csonka: ital. cinco, rom. cŃung; csámp: it. ciampo, rom. cŃump) și pe cari Ungurii le-aũ căpétat prin mijlocirea limbei române. În aceiași Revistă maghiară XXII (1893), p. 23 u., d. Jos. Szinnyei, profesor la Universitatea din Cluș, a început să publice un studiu amărũnit despre elementele române în limba ungară, care studiu apăru și în traducere română în «Ungaria» din același an a d-lui Moldovan. Studiul coprinde în total 600 — 700 de provincialisme.

atâtea provincialisme, ce n'aŭ căpătat un drept de cetate în limba literară. Acăstă aserțiune este însă exagerată, de óre-ce multe din vorbele mai jos enumerate figuréză în dicționarele maghiare. Dar admitând-o chiar, acăsta nu scade valórea lor etnografică, întru cât caracterul lor eminentemente popular, fie și local, e o dovadă îndestulátóre despre înrîurirea mutuală a ambelor popóre.

Românismele în limba maghiară sînt importante și din alt punct de vedere. Pe când aiurea împrumuturile din limba română se mărginesc la o anumită sferă — viața pastorală — și privesc exclusiv lucruri materiale, aci ele ne reveléză o serie de noțiuni, cari, afară de ordinea intelectuală și morală, aparțin cercului intim al familiei și se ramifică în diferitele domenii ale vieții sociale.

D. Edelspacher enumără 124 de vorbe românesce intrate în unguresce, dintre cari peste 100 sînt incontestabil de origine românescă.

Printre aceste românisme primul loc merită să-l ocupe noțiunile verbale cu atât mai interesante, cu cât ele se rapórtă la idei abstracte și intelectuale.

Ast-fel sînt :

cine mintye adică ține minte ¹⁾;

dreptál cu înțeles de „a purta proces“ de la drept ;

¹⁾ Sasul numesce pe Românu din Ardél «Ține-minte» după vorba «am să te țin minte», ce Românu o repetă ofensătorului: cf. Haltrich, *Zur Volkskunde der siebenbürger Sachsen*, p. 129.

entyinál, a închina;

nyekeszil, a necăji;

szkepál, a scăpa;

szokotál, a socoti;

szuflál, a sufla;

și alte câte-va, cari apar în compozițiune cu prepozițiunii maghiare, ast-fel:

beszpurkál adică a spurca (*be*, prep.);

felóprilni, a opri (*fel*, prep.);

Apoi vin calitățile și însușirile de ordine fizică și morală:

borbát „sprinten, sírguitor“ adică bărbat;

kope „sburdalnic“ adică copil (*kopely*);

muta, mut;

nerévas „șiret, viclén“ adică nărăvaș;

nerod, *nyegra* „ócheș“, *murga* „murg“, *rojő* „roiő“,

rosca „roșcovan“ etc. la cari se pot adăoga substantivele abstracte ca *gercsáva* adică gălcévă, *szecsita* „secetă“ etc.

Numai un contact intim póte produce împrumuturi de verbe și de adjective, de óre-ce o atingere superficială și trecătoare se manifestă prin introducerea unui număr de substantive dintr'ó sferă exclusiv materială. Ast-fel, cu tóte că turcismele nu-s puțin reprezentate în vocabularul român, ele n'au de înregistrat în limba noastră nici ó noțiune intelectuală, nici un verb.

Ó conviețuire nu mai puțin intimă dovedesc noțiunile luate din cercul familiei ca următoarele:

ficsor adică fecőr;

kuszkura, cuscru ;

mósuly „moşul“ şi *masa* „móşă“ ;

nanás, nănaş ;

nyepota şi *matusza* (acéstă din urmă din latinul *amita* cu sufixul *usia* : cf. cătuşă din *catus*) ; *nyirely* „mirele“, *nyirásza* „mirésă“, *nunta*, *zester* „zestre“ şi *szuráta* „surată“, *vé[r]sár* adică *ver[i]şórá* şi *vérje* „verie, rudenie“ (ambele de la „vér“ din latinul *verus* sc. *consobrinus*, de unde macedo-rom. *cusurinu*, care, în privinţă semantică, se póte alătura de spaniolul *germano*, din *germanus* sc. *frater*).¹

În urmă vine materialul lexical, care se rapórtă la sferele cele mai variate, la diferitele domenii ale naturii, la ocupaţiuni, la obiecte de prima necesitate.

Relevăm mai întâi pe cele ce aparţin păstoritului :

csobán şi *pakulár* adică pécurar ;

col saú ţol, *kacsulya*, *koszok* şi *zabun* ;

kaskaval, *urda*, *meringya* „merindă“ şi *hodály*, odaie ;

berbecs, *buhay* saú buhaşul, *kecel* „căţel“, *kirlan*, *miora* etc. ; şi încă câte-va animale, afară de cele pomenite, ca *cincar* saú ţinţar, *kertica* „cărtiţă“, *kurka*, *liliak*, *moca* saú miţă etc.

La agricultură se rapórtă :

kopács, *kacsán* „cocén“, *kapica* „căpiţă“, *málé* saú mălaiu şi *sémunca*, sémintă.

Apoi câte-va plante : *ardél* „ardei“, *alakor* saú alac, *bisziók*, busuioc, *gurasztra* „colastră“ şi *musacol*, muşăţel.

La sfirşit înşirăm pur şi simplu pe următoarele

de diferite categorii, menționând numai pe cele importante :

csercsely „cercel“, *csimpolya* „cimpoi“, *gárd*, *golonc* „glonț“, *kovrics*, *karuca* „căruță“, *ketran* „catran“, *kompina* „cumpănă“, *kurelye*, *limány*, *marfa*, *matász* „mătase“, *palacsinta* „plăcintă“, *pakura*, *pirkorics* „picoliciu“, *putregály* „putregaiu“, *ramasz* „rămas, rest“, *takány* „tocană“, *vápor* adică vapor ș. a.

Negreșit, nă toate aceste românisme datéză din aceeași epocă și cronologia lor se pôte întru cât-va stăbili după legile fonetice ale limbei maghiare.

Cea mai mare parte dintre românisme aũ intrat în unguresce sub o formă dialectală propriă Banatului. Caracterul dominant al vocalismului bănățén — mușarea lui *e* — îl regăsim în mai toate aceste împrumuturi: cf. *mintye*, *kurelye*, *meringya* (merindie), *nyepota*, *nyegra*, *nyekezsil*, *entyinál* etc.

Spiritul limbei unguresci, ca și al întregului grup lingvistic caracterizat prin armonia vocalică, nu îngădue dubla consonanță la începutul vorbelor și caută a o evita prin intercalarea unei vocale. Ast-fel, împrumuturi ca *golonc* (glonț) sau *palacsinta* (plăcintă) trebuie să fie mai vechi de cât verbe ca *trankál* (trâncănesc) sau *szkepál* (scap), cari nu observă acéstă lege fonetică.

Accentul e un criteriũ nu mai puțin decisiv pentru epoca împrumuturilor: vorbele, cari aũ păstrat accentul românesc (ca *árdél*, *pakulár*), sînt mai recente de cât cele ce aũ fost supuse intonațiunii maghiare (ca *alakor*, *menteni* etc.).

Maî observâm încă, că sonul caracteristic al limbei române — *ă* — e redat unguresce obicînit prin *e*: gercsáva, gergelice (gărgăriță), ketran etc.

S'a vădut, că ordinele de idei, ce representă aceste românisme, sînt îndestul de felurite spre a răspunde aserțiunii lui Hunfalvy, că vorbele împrumutate de Ungurî din românesce s'ar referi exclusiv la viața pastorală ¹⁾; și dacă nu atinge sfera politică și religioasă, ele nu sînt maî puțin variate și caracteristice. De alminterea, Hunfalvy nu face de cât a repeta concluziunile premature, la carî ajunse Edelspacher în citatul seû studiû. După ce susține, că „atingerea anterioară a celor douë popóre n'a fost nici așa de intimă nici așa de importantă ca astăzi“, observă în privința calității însăși a vorbelor împrumutate (p. 116), că „ele nu figurează nici în sfera politică și religioasă, nici în genere în sfera factorilor culturalî maî înalți și că majoritatea românismelor duc o viață nomadă în limba maghiară“.

Vocabularul limbei maghiare abia a început a fi scrutat din acest punct de vedere. El rezervă probabil constatări ulterioare, carî vor infirma nisce aserțiuni atât de generale. De acéstă natură sînt de pildă inge-

¹⁾ Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien, 1883, p. 223—225. Veđi și *Die Ungarn oder Magyaren*. Wien, 1881, p. 67: «Nu găsim în limba maghiară elemente române... Acéstă absență de vorbe române dovedesce dar incontestabil, că dincóce de Tisa și în Transilvania de astăzi n'a existat Românismul în secolul IX—XI.» Cf. și Xenopol, *Teoria lui Roesler*, cap. VIII: limba. Adăogâm cu părere de reû, că tot ce susține autorul în privința românismelor din limba maghiară e lipsit de orî-ce basă sciințifică.

niósele observațiunii ale d-lui Hasdeu cu privire la originea cuvintelor *mântuesc* (lat. *mantum*: cf. scap din capa „manta“) și *alac* din *Magnum Etymologicum*. Asemenea cercetări vor revendica în favórea limbei române o serie de vorbe considerate ca maghiarisme și cari figuréză sub acéstă rubrică în Dicționarul lui Cihac.

Aci ar fi locul să vorbim și despre Sașií din Transilvania cari aú dus un traiú secular împreună cu Românií, așa că multe din credințele lor se regăsesc la Sași¹⁾. Dialectul lor german trebuie să conție de asemenea urmele acestei conviețuiri. N'avem însă nici o scire în acéstă privință.

II

Toți etnografii aú relevat puterea de rezistență a Românilor. Nici unul din popórele învecinate n'a putut să-l absórbă; din contră, creșterea lor e constantă și în paguba elementului străin. Ei sînt înzestrați c'o forță rară de expansiune, mulțumită ocupațiunii lor de căpetenie — păstoritul. Ca ciobani, Românií pribegeaú din pășune în pășune și acestei porniri îi dătoresce poporul nostru puternica sa expansiune între Marea Adriatică și Marea Négră. Pe lângă creșterea vitelor se adăose facerea brânzei și negoțul caravane-

¹⁾ În basmele sásescí culese de Haltrich, *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande*, 4 ed. Wien, 1885 se află unele de origine românescă.

lor (*turma* cu sens de „caravană“ în Serbia și Muntenegru). Vorba *brânză* (sub forma *brença* „caseus valachicus“ într'un document ragusan din 1357) și aproape întreaga terminologie cîobănescă s'a împrăștiat în munții Carpați și în țările învecinate prin migrațiunile Românilor în Alpii Dalmației și în Carpați.

Acastă migrațiune, începînd încă din secolul al XII-lea, porni în două direcțiuni opuse.

Una pîtrunse mai întîi în Serbia și de aci spre Nord în țările locuite de Croați pînă la Triest, lăsînd în urma lor diferite colonii (ca în Istria orientală și în insula Veglia), cari pînă astăzi, deși slavizate, dovedesc prin limbă originea lor românească.

Alta apucă spre Nord-estul Europei și înființă în Galiția un șir de colonii numite „romănesci“ (*Woloska, Walachowka, Wolochy*), cari, isolate, se contopiră cu Rutenii, dar lăsară despre existența lor urme în toponimia Galiției, în graiul Rutenilor, în costumul și în datinile Huțenilor.

Miklosich urmărește într'o importantă monografie, căreia îi datorim și datele de mai sus, aceste migrațiuni pe de o parte în Istria, Croația și Serbia, iar pe de alta în Galiția, Polonia, Rusia meridională, apoi în țera Cehilor, Moravilor și Slovacilor ¹⁾.

Grupăm în tabloul următor elementele cîobănesci împrumutate din terminologia românească și cari sînt comune mai tuturor popórelor slave sau slavizate:

¹⁾ Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatinischen Alpen und den Karpathen*. Wien, 1880.

bacza, „baciū“, la Polonî; *bača*, la Moravî și Slovacî;

brença la Serbî; *bryndza*, la Rutenî; *brendza*, la Polonî; *brynza* la Slovacî;

déli „dél“, la Serbî; *dil*, la Rutenî; *dél* la Slovacî ca nume de munte, precum „măgura“ în Galiția;

frula „fluer“, la Serbî; *fujara*, la Rutenî; *flojara*, la Huțenî; *fuiarka*, la Polonî;

glag „chiag“, la Moravî; *glieg*, la Rutenî; *klag*, la Polonî;

merinde, la Rutenî; *merenda* la Slovacî;

putera „vas de făcut brânză“ (putină), la Rutenî; *putyra* la Polonî și Slovacî; cf. *gielata* (la Polonî) și *geleta* (la Slovacî) din „gălétă“;

struga „cirédă mare“ (strungă) la Serbî; *strunga*, la Slovacî;

taystra „traistă“, la Rutenî; *taneystra*, la Slovacî;

turma „caravană“ la Serbî și la Rutenî; *turma* „turmă“ la Polonî; *turmar* „cărăuș“ în Croația;

urda, la Rutenî; *horda*, la Polonî; *urda*, la Slovacî;

vatra, la Slovacî; *watra*, la Polonî; *vatra* „foc“ (cf. lat. *focus*) la Rutenî (*vaterka* „vatră“);

żentica „jîntiță“, la Rutenî; *żencyca*, la Polonî; *žinčica*, la Slovacî.

Afară de nomenclatura pastorală comună, mai avem de înregistrat urmele isolate lăsate de Români în vocabularul acestor popóre.

În lima serbă: *beșika*, *balega* (cf. *bale*), *katun* (*katunar*, *katuniște*) „regio pastoria“, *kukuta*, *kustura*,

klisura „strimtóre“ (clausura), faca „față“, lușija „leșie“, urlati „urlu“ etc.

În limba slovacă: drak „balaur“; cf. moldanky „bucium“ (= moldovenesc) etc.

În limba ruténă: arhat (argat) „lucrător la lun-trele de pescari“, cara și carina „țără, țerînă“, dzer „zer“, korkobec „curcubeu“, malaj, part „noroc“ (parte), sap „sapă“, sokotiti „pasc“ (socotesc), trembyta „trim-biță“, vatah, ženepyn „șnepîn“; — buna, bunyka; moșa, moșul, mușia (la Ruteniî din Bucovina); — bowhar „boar“, bukata, cara „glótă“ (țără), facarnyj „fățarnic“, fijin „fin“, foja „cracă“ (fóie), folos, frembija „frânghie“, harmasar, kapestra, karuca „căruță“, kiptari „pieptar“, lew „leu“, lok, malaj și mamalyga, putere „putere“ (puternyi „puternic“), putniã (putină) „vas de lemn pentru adăpat cai“, rypa, samanaty „a sêmêna“, stym-pyrati, tjar „chiar“, urytnyi „urît“, ware „óre“, venit „folos“¹⁾.

Cum se vede, elementele românesce din ruténa sînt importante și numeroase. Ele de sigur ar putea fi considerabil sporite, exploatându-se în această privință colecțiunea etnografică întreprinsă de societatea geo-grafică rusă, care a trimis, acum 20 de ani, o misiune sciințifică dirijată de Ciubinski pentru explorarea teri-toriului rutén. Lucrările (*Trudy*) au început s'apară de

¹⁾ Pe lângă aceste elemente lexicale, nume de munți, păduri și rîuri în Galiția: ca Măgura, Negrowa, Lungul, Rotundul, Kapul; și nume de sate: ca Akryszory, Fereskul, Strymba etc. culese de Kaluź-njacki ap. Miklosich, *Wanderungen*, p. 25 urm.

la 1872 și îmbrățișează întregul material etnografico-statistic a regiunii meridionale a Rusiei. Acastă publicațiune într'adevăr monumentală este de o importanță capitală și pentru folklorul român¹⁾.

Dintre popórele slave, nici unul n'a venit cu Români în atingere mai intimă și mai îndelungată ca Bulgariii. Pe lângă acésta, s'află sate în Bulgaria și Serbia, mai ales pe malurile Dunării, locuite aprópe numai de Români. Limba bulgară trebuie deci să fie fórte bogată în românisme din diferite epoce; din nenorocire, vocabularul bulgar n'a fost încă nici măcar codificat, necum 'supus unei cercetări sciințifice. Vom face dar numai câte-va indicațiuni culese din monografia lui Miklosich asupra vorbelor străine în limbile slavice²⁾:

¹⁾ *Trudy étnografičesko-statističeskoj ekspedicii v zapadno-russkij kraj*, 6 vol. Petersburg, 1872—77, și anume: vol. I Materiale (superstițiuni, eresuri, fermece, ghicitori și proverbe); II Basme; III Calendar popular (credințe, obiceiuri și cântece privitoare la diferite zile); IV Sărbători și datini (la nascere, botez, nuntă, înmormintare etc.); V Cântece (de dragoste, casnice, satirice etc.) și VI Obiceiuri juridice și Elemente etnice (Evrei, Poloni și alte naționalități nerutene).

²⁾ Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*. Wien, 1867.—Cf. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 115, unde se citéză de asemenea câte-va românisme. Intr'un articol «le mécanisme grammatical peut-il s'emprunter?» publicat de Bréal în *Mémoires de la Société Linguistique*, vol. VIII, 2. 191—192 (1889), Möhl adaogă câte-va exemple instructive din bulgăresce. El identifică, după Miklosich, unele colective bulgare cu desinența pluralului românesc în *uri* și rapórtă vocativele sërbo-bulgare în *-le* la vocativele românesci întrebuințate cu articol ca *omu-le!* Mai adaogăm diftongi *ea* și *oa*, trecuți de la Români la Bulgari, la Țigani și la Slovaci.

Cer (cerrus), disagi, kapacina, kapistra (la boi), karuca și karucar, furka și furkulica, gușa, lega „credință“, lișiija, maj (adv.), masa, palarija, plăcinta, porta, pazitor, puș și puika etc.

Și mai săraci în informațiuni ne aflăm față cu limba albaneză și neo-grecă, asupra cărora limba noastră — în special dialectul macedo-român — a trebuit să influențeze prin îndelungatul contact al elementului românesc cu aceste popoare. Asupra acestui punct important n'avem nici măcar o simplă indicațiune ¹⁾.

Spre a termina cu popoarele din peninsula balcanică, ar trebui să pomenim ceva și despre românisme în limba turcă; dar nici aici nu suntem mai norocoși și cu toate că există o scurtă monografie despre elementele slave, maghiare și române în vocabularul turcesc — ultima lucrare a lui Miklosich — ea e cu totul imperfectă și abia atinge chestiunea. Ca o curiositate relevăm faptul, că autorul ei n'a putut descoperi de cât două-trei cuvinte românesce în limba turcă — *călăraș*, *gălétă*, *masă* — cel din urmă asemenea la Sârbii și la Bulgari ²⁾.

¹⁾ D. Erbicénu, în *Cronicarii greci* (Buc. 1888), p. XII notă, pomenesce de câte-va românisme în limba neo-grecă (ca τζάρα, μονοία etc.); dar d-sa uită, că acestea aparțin stilului cronicarilor, iar nici de cum limbei grecesce. Acesta e atât de adevărat, că vistierul Stavrinós însoțesce poema-î despre isprăvile lui Mihail Vitézul (cf. Legrand, Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire. Paris, 1877) cu un mic vocabular de «λόγια βλαχικά», ca Λόμνα (ή γυναικα του άφεντός της Βλαχίας), Καλαμάσιδες (Καβαλλαρία), Μβονιάτια (= bucate «avere»), Τζάρα (όλη ή επαρχία της Βλαχίας) etc.

²⁾ Miklosich, *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze*. Wien, 1889.

III

Ne-a mai rămas să vorbim despre trei popoare, cari de secole trăiesc pe solul patriei noastre și ale căror vicisitudini istorice presintă o analogie izbitoră: Armeni, Evrei și Țigani. Câteși trele ale lor idiome au fost influențate de limba română, dar în proporțiuni neegale, ce corespund probabil stării sociale și intelectuale a fie-căruia din aceste popoare. Le vom cerceta treptat după gradul acestei influențe.

Țiganiile au încercat o înrîurire covârșitoare și România fiind unul din principalele popasuri ale acestui nóm pribég, înainte de a se fi răspândit în Europa, idioma lor este ca și imbibată de elemente românesce. Și acest capital lexical ei l'au purtat cu dinșiil în lungile lor colindări prin toate țerile europene. Intr'o lucrare capitală, Miklosich urmăresce aceste cutreerări ale graiului țigănesc de-alungul Europei și constată, că unele românesme, definitiv intrate în limba Romilor (cum se numesc ei înșiși), au fost transportate până la punctul extrem al migrațiunii Țiganilor în Europa, până în Spania. Intr'adevăr, în sub-dialectul țigano-spaniol regăsim vorbe ca *ceriú*, *iert*, *lume*, *plaiú* și altele de aceeași importanță semantică ¹⁾.

După materialele adunate de ilustrul slavist ne vom încerca a da o idee de importanța împrumuturilor

¹⁾ Miklosich, *Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*. Wien, 1872—78, vol. II, p. 42 și passim.

țiğănesci, alegând cu preferință colecțiunile lexicale făcute în provinciile odinióră românesci, Basarabia și Bucovina.

Aceste împrumuturi pot fi grupate după următoarele categorii:

Corpurî și fenomene cosmice: ceriũ, stè, curcubăũ, nourî, aïer, roũ(ă), fulgerilî, tunilî (tunet), untunerecu (cf. galbãn, albastru);

din sfera politică și militară: ympyratu și ympyratésa, moșiya, ryzboiũ și bataliya, óste și oștén, oraș și cetate, turnu, săjata;

din sfera religiósă: pomana și bodaprostia (cu sens de „jertfă“), nunta etc.;

nume de animale: leũ, șerb (cerb), momiță, miță, șoricu; gultúru (vultur), rața, cocostîrc; brósca, scoïca, topîrlă (șopîrlă);

noțiuni relative la timp: primăvara, tómnă, diminéța, târđiũ, sadauna (tadauna = totd.), pe urmă, lung, des, scurt etc., precum și numele unor ȓile ale sèptemânei ca luyi (= luni) și numeralul cincî-ȓeci;

noțiuni privitoare la spațiu: câmp, munte (cu sens de „stâncă“), plaiũ, „munte“, marea, lac, pâriũ, izvor, golbură (holbură), mal, ȓezatură etc.;

unelte indispensabile ȓiganului: amnariũ, ȓască, lyulyauă, cósă, tocilă, puciós, zmólă etc.

Vorbe române cu sufixe țiğănesci și anume: adjectivele: luminimî „luminos“, ascuțin „ascuțit“; substantivele: judekesăũ „judecător“, ymprejuralesco „împrejurime“; verbele: judekin „judec“, bukurisailem „mè bucur“, tristosem „mè întristez“ etc.

Tóte acestea într'o listă de 80 de vorbe peste tot. Numai din formula țigănescă a Tatălui nostru, așa cum ea sună în Bucovina, relevăm următoarele românisme și locuțiuni întregi românesce: ceriū, sfințit, împărăția, pe voya, yertesar, în kale de ispită...

Dar influența nu se mărginesce numai la vobular, ci Țiganul a sciut a-și însuși modul de a vedea și de a cugeta al Românului. Basmele și cântecele țigănesce, culese în Bucovina și publicate de Miklosich (în vol. IV), conțin motive și forme românesce. Intăiul basm e întitulat „înșiră-te, mărgăritari“ și începe cu „dui sfeți (= feți) logofeți“; în cel d'al doilea figurază eroii legendarî Parau-kașt și Parau-ol-barî, o traducere literală după „Frânge-lemne și Sfarmă-pétra“, și Dinele ca geniî rele femeesce; cel d'al patrulea, întitulat „Nazdravanu“, reproduce formula inițială a basmului românesce: phenem ka sas ek împératu „spun că era un împérat (= ci că era un...)“; cel d'al decelea e întitulat „Petri Fet-frumos“.

În fine, ca o ultimă analogie, eroul cunoscutei legende despre mânăstirea Argeșului pórtă și la Țiganiî din Turcia (Miklosich III, 12) numele de *Manole*, dar acolo e vorba de un pod ca și în tradițiunea grécă. În nici una însă din tradițiunile respective la celelalte popóre nu figurază un meșter cu numele de Manole ¹⁾.

Din contră, Țiganiî, din cauza stării lor degra-

¹⁾ Veđi studiul meu *Legenda meșterului Manole la Greciî modernî* în *Convorbiri Lit.* XXII, 669—682.

date, n'au transmis vocabularului român de cât un număr infim ¹⁾ de vorbe și acestea denotă în special însușiri nefavorabile.

Asemenea țiganisme sînt :

ciurdesc în loc de „fur“ aplicat în special Țiganilor : din čorao „fur“, la participiū čordo, de unde verbul românesc ;

calău „găde“ din *kaló* „negru, țigan“ : calăii recrutându-se mai ales dintre Țigani ;

benga „drac“, vorbă familiară cu deosebire în Moldova, de la *benga*, numele țigănesc al diavolului ;

baròs „clocan mare și greu“ : vorbă țigănescă din *baró* „mare“ etc.

¹⁾ Curat absurde și fantastice sînt următoarele aserțiunī făcute de străinī în acestă privință. Un óre-care Kohl (ap. Pott, *Zigeuner* I, p. VII nota) pretinde despre Româniī din Transilvania, că dînșiī, avënd a face mai mult cu Țiganiī, au împrumutat de la ei «o mulțime de vorbe pentru lucrurī și fapte necuviincóse». Iar rēposatul țiganist francez Bataillard (în «Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale» în *Revue critique* din 1870, II, 191—218) susține la p. 179 nota : «Un roumain très intelligent m'assure (observation fort importante si elle se vérifie pleinement) que tous les termes de métier en roumain, sauf innovations récentes bien entendu, sont empruntés au bohémien». E de prisos a adăoga, că nicī unul nicī altul nu citéză vr'o probă — din motivul că o asemenea nu există. Nu mai puțin absurde sînt cele scrise de Baronzī (*Limba română și tradițiunile ei*, p. 21) despre țiganisme în romănesce. Este adevērat însă, că țigănescă forméză un coningent important în limba cărăitorilor din România ca în graful hoșilor din întręga Europa : vorbe hoșescī ca *gagiū* «stăpân», *mol(ete)* «vin» sau *love(le)* «banī» sînt de acestă origine ; cf. Hasdeū, *Principiū de Linguistică*, p. 44.

Mai adăogâm și sufixul adjectival țigănesc *enghero* (cf. *herongerero* din *hero* „côpsă“), care s'anică la unele vorbe spre a le da o înfățișare ridiculă: *suflegheru* (suflet), *fofengheru* (lucéfêrul dimineții), *bostromengheru* (originea și însemnarea vorbeii deopotrivă obscure) etc.

De aceiași origine sînt în sfîrșit vorbele: *rudar* „țigan aurar“, *dirvor* „țigan lemnar“, *puradeu* „prunc de țigan“ (cf. *danciu* și *dânciucu*), *tanana* „joc țigănesc“, *șandrama*... pe cand, din contră, expresiuni relative la viața țigănească (ca sălaș, șatră, laie, vatră, giude, vătaf, bulubașa etc.) au pîtruns din romănesce în graiul Romilor.

Sub-dialectul evreo-german din Romănia a împrumutat de asemenea o serie de romănisme foarte întrebunțate și cari în majoritatea casurilor nu posed echivalente germane. Din punctul de vedere fonetic sonul caracteristic *oa* se reduce în evreo-germana la *o*, iar silabele *că* și *gă* se resolvă în *ke* și *ghe* (ca și în unguresce).

Verbelor romăne li se anică desinențe germane: *skap-en* „a scăpa“ (*skap-e*, *skap-est*, *skap-et*...) etc.

Termini importanți ca primăvară și toamnă (*tomnă*), ca nepot, țaran (cu pluralul germanizat: țăren-er) au intrat definitiv în acest grai, ca și numele animalelor: *ariciu*, *berbec*, *cióră* (côră), *maimut(ă)*, *măgar*, *bróscă* (*broske*) etc.

Căți-va termenii de grădinărie ca: *porumb* sau *păpușoiu*, *caisă* și *zarzără*, *dude*, *pepene* și *strugur*, *cójă* (*koje*) și *sămînță* etc.

Și următoarele pentru noțiuni de diferite categorii: bordei, cântar (kânter, cu accentul germanic), clește, crai „desfrinat“, dram (drēm din drām, cu umlaut), dulap, gârlă (gherlă), han (diminutiv germanic: chändl), labă, magazie, moșie, oca (ókà), perdea (pardé), potcová (potková), șant, talpă, tavă, tavan, vatră etc. ¹⁾.

În fine Armeni, cari se aședară în Moldova încă înainte de secolul al XIV-lea, nu s'a putut sustrage nici dinșii unei influențe seculare, cu tóte că ea nu trebuie să fie considerabilă din cauza caracterului exclusiv și al traiului isolat al acestui nēm. Acésta explică și lipsa desăvîrșită a armenismelor în limba română. Din potrivă, în limba arménă a intrat mai multe românisme, cum o constată profesorul Hanusz într'un interesant studiū despre graul Armenilor din Galiția.

Cele mai multe dintr'însele aparțin regnului animal: berbegi, cerb, giunc, iepur, kokoveika, mundzul, mița.

Importante 's verbele admise numai sub formelor participială în unire cu un auxiliar armén: ferit și grăbit (+ ilalú); oprit, păzit, scăparat și suferit (+ anelù); — și cele câteva adjective: urit, vestit, sgărcit...

Armén era la noi odinióră sinonim cu negustor, comerțul fiind ocupațiunea principală a Armenilor. E interesant a regăsi în graul lor câți-va termiņi comerciali ca: negustor, bolt(ă), banj..... apoi expresiuni ca: domna, curtan (curtén), cumnat, giuruit, făgăduială...

¹⁾ Mai pe larg despre acésta în al meu *Studiū dialectologic asupra graului coreo-german*. Bucurescj, 1889, p. 75—78.

În fine, seria de vorbe: arutúr (arătură), brad, fag, gïug, ghindă, krangă, butùk; dzer (zer), malaiù, samakis; koma, pintin, karar (cărare), pòrta, prund, parav (părâu), furculiță, năma (numai)... ¹⁾

Aceste însemnări repeđi asupra elementelor române în limbile străine presintă un mare interes etnologic și asemenea studii vor contribui la o mai dréptă apreciere a influenței, ce a exercitat-o limba română asupra idiomelor învecinate și asupra graïurilor, cari trăiesc în mijlocul ei. Când se va trage bilanțul general al împrumuturilor etnice, se va vedea, că spiritul român n'a fost nici mai puțin darnic în bogăția sa, nici mai puțin larg în puternica-ï expansiune ca popóarele, cari aù izbutit a-și afirma individualitatea și a lăsa urme însemnate în evoluțiunea sa istorică.

¹⁾ Hanusz, *Sur la langue des Arméniens polonais*. Cracovie, 1886, citat și reprodus după d. Hasdeù «Armenii în România» în *Revista Nouă*, An. III (1890), p. 128—135.

STAREA ACTUALĂ A FILOLOGIEI ROMÂNE

OCHIRE RETROSPECTIVĂ

(1870—1895)

Ne vom încerca a resuma în paginile următoare, de natură mai mult bibliografică, activitatea filologică din cursul ultimelor două decenii, atât din țară cât și din străinătate, relativă la Români. Cuvîntul „filologie“ e luat aci în accepțiunea-i cea mai largă, așa cum ea fu aplicată de Bœkh pe terenul clasicității greco-romane și de frații Grimm în domeniul limbilor germanice. În acest sens, filologia îmbrățișează viața unui popor în principalele manifestări ale inteligenței sale și se identifică până la un punct cu cultura sa, care coprinde pe de o parte limba și literatura, iar pe de alta moravurile și arta națională.

Dintre toți acești factori intelectuali, limba e cel

mai important, întru cât, servind celorlalți de organ expresiv, ea face posibilă existența lor. În jurul limbei dar și al imediatei sale expresiunii, al literaturii, trebuie să se concentreze opintirile filologului. Nu se poate cere de la dînsul aprofundarea egală a tuturor acestor factori; dar cunoștința lor generală îi este indispensabilă pentru aprecierea producțiilor literare ale trecutului.

Intr'un cadru astfel limitat și împărțit în trei secțiuni principale (Limba, Literatura și Cultura propriu zisă) vom expune munca desfășurată, în cei din urmă 25 de ani, în variatul domeniu al cugetării române.

Acastă ochire retrospectivă asupra mișcării filologice în cursul unui sfert de secol ar putea presenta, cu toate lacunele-i inevitabile, un tablou plin de interes, constatând progresul real, un progres însemnat în raport cu trecutul, în diferitele ramuri ale dezvoltării noastre intelectuale.

Dar mai întâi cată să facem cunoștință cu izvoarele bibliografice și periodice din ultimele două decenii.

După Bibliografia cronologică a lui Iarcu, care merge până la 1870, nu posedem nici o lucrare serioasă asupra bibliografiei române din ultimul pătrar al secolului. Lipsa-i poate fi întru cât-va suplinită prin publicațiunea periodică a lui Degenmann (1879—1889), continuată de librăria Socec, și prin două bibliografii parțiale de d. I. Popescu; în special prin câte-va mo-

nografii de natură istorică, datorite d-lor Xenopol și N. Densușanu ¹⁾.

În străinătate, Revista pentru filologia romanică a lui Gröber a publicat succesiv de la aparițiunea ei (1876—1894) un Suplement bibliografic anual, în care limba română e destul de bine reprezentată, mai ales în primii ani, mulțumită informațiilor directe procurate de dr. M. Gaster. Ceva analog oferă astăzi Indicatorul (Anzeiger, 1883...) bibliografic pentru limbile și literaturile romanice de Ebering.

După Archivul pentru Filologie și Istorie al lui Cipariu (1867—1872), singurele reviste speciale, exclusiv consacrate științelor filologico-istorice, au fost: Columna lui Traian pentru Istorie, Linguistică și Psihologie populară (1870—1883) sub direcțiunea d-lui Hasdeu, și Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie (1882—1887) a d-lui Tocilescu ²⁾.

¹⁾ Cartea lui Iarcu se poate completa cu Biblio-hronologia română de Codrescu în *Buciumul român* din 1875—1876. I. G. Popescu, *Trei ani din literatura română* (1874—1876). Indice bibliografic al cărților publicate românește în România și străinătate între anii 1874, 1875, 1876. București, 1877 și *Șese ani din literatura română*. Catalog general de cărțile române publicate în țară și străinătate de la 1 Ianuarie 1874 până la Iulie 1879. București, 1879.—D. Xenopol în *Revue historique* din Paris, începând de la 1881 până la 1894, analizează publicațiunile istorice apărute în România și în străinătate privitoare la Românii; iar d. N. Densușanu face în *Romänische Revue* (din 1886, 1891 și 1893) o revistă bibliografică, adesea incompletă și superficială, a cărților române de literatură istorică dintre anii 1882—1889—1892.

²⁾ Această din urmă revistă și-a reînceptut aparițiunea cu anul 1893.

Revistele astăzi existente se ocupă numai incidental cu științele speciale. Intr'acestea merită a fi citate în primul rînd și după ordinea aparițiunii lor următoarele: Convorbirile Literare (1867 u.) sub redacțiunea d-lui Iacob Negruzzi, Revista Nouă (1888 u.) dirijată de d. Hasdeu și Archiva științifică și literară din Iași de d. Xenopol (1880 u.); la cari trebuie să mai adăogăm Analele Academiei Române (1867 u.)¹⁾.

Principalele reviste străine pentru studiul limbilor romanice—ca Romania (1872 u.) din Paris, Revista lui Gröber (1876 u.)—precum și Archiva pentru filologie slavă de Jagić (1875 u.) încă se ocupă din când în când cu limba română și cu cârți românesci.

I. LIMBA

Studiul temeinic al limbei române se poate face numai în paralel cu al celor-lalte limbi romanice și după principiile științei comparative a limbilor. Filologia română este astfel inseparabilă de filologia romanică, care ea însăși se inspiră de la rezultatele generale ale filologiei comparative.

Pe când limba noastră nu posedă încă nici o lucrare specială relativă la idiomele romanice în ge-

¹⁾ Despre cele-lalte publicațiuni periodice, de dincóce și de dincolo de Carpați, se poate consulta (până la 1887) monografia bibliografică a d-lui A. Pop (1888).

nere, Linguistica are deja o mică literatură, reprezentată prin publicațiunile d-lor Hasdeu și Șăinănu ¹⁾.

O catedră de filologie comparativă la Universitatea din Bucuresci a fost înființată în 1878 pentru d. Hasdeu, titularul ei actual; cea de limbile romanice, ocupată de d. Frollo, urmă după un scurt interval; o catedră de filologie românească rămâne încă o chestiune a viitorului.

A. Gramatica

Primul volum din „Cuvente den Bêtrâni“ (1878), opera capitală a d-lui Hasdeu, a pus basa Gramaticii istorice române. El coprinde limba vorbită între 1550—1600, conținând texturi (acte și fragmente) și glose-slavo-române, în reproducere diplomatică și însoțite de un aparat critico-exegetic, care pôte servi de model; apoi un specimen de dicționar etimologic al limbei române și în sfârșit edițiunea critică a celei mai vechi cronice existente. Importantele chestiuni de ordine fonetică, morfologică și etimologică, agitate sau rezolvate de autor, capătă o nouă valoare prin observațiunile lui Schuchardt, consemnate în Suplementul volumului.

Meritosele studii fonetice ale rēposatului Lam-

¹⁾ Hasdeu, *Principii de Filologie comparativă*. Bucuresci, 1875; *Principii de Linguistică*, 1881 și *Studii de sciința limbii în Columna* pe 1882.—Șăinănu, *Linguistica contemporană*. Bucuresci, 1890 și *Raporturile între Gramatica și Logica*, 1891.

brior, despre vocalismul român și despre labialele în graiul popular ¹⁾, au fost urmate de ale d-lor Gaster și Tiktin, primul asupra guturalei și despre stratificarea elementului latin ²⁾, cel d'al doilea despre evoluțiunea unor diftonguri și influența sibilantelor asupra vocalelor învecinate, precum și frumoșele-și studii asupra vocalismului român, cari formeză întâia parte dintr'o gramatică istorică a limbei noastre ³⁾; apoi lucrările romaniștilor străini Mussafia ⁴⁾ și înainte de toți Miklosich ⁵⁾, care a dat prima sintesă fonetică a celor trei dialecte române.

Tóte aceste opintiri vor prepara terenul pentru o

¹⁾ Lambrior, *L'E bref en roumain* în *Romania* d. 1878, *Essai de phonétique roumaine* în *Romania* d. 1880—81, *Notes sur les labiales en roumain populaire*, *ibid.* 1885 (articole resumate de d. I. Nădejde în *Contemporanul* I, 495 u.); *Indreptariu*, studiu filologic în *Convorbiri Lit.* XV și *Introducerea la Carte de citire*. Iași, 1882; II ed. 1892. Veđi și Alesiu Viciu, *Incercări în vocalismul limbii române*. Blaj, 1893.

²⁾ Gaster, (*Zur rumänischen Lautgeschichte*) *Die Gutturale tenuis*. Halle, 1878; *Stratificarea elementului latin în limba română* în *Revista d-lui Tocilescu* I, 17—42 și 345—356 și *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen* în *Gröber's Grundriss f. rom. Phil.* I, 406—415.

³⁾ Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*. Leipzig, 1884; *Der Vocalismus des Rumänischen* în *Zeitschrift f. rom. Phil.* X—XII și *Die Rumänische Sprache* în *Gröber's Grundriss f. rom. Phil.* I, 438—461.

⁴⁾ Mussafia, *Zur rumänischen Vocalisation*. Wien, 1868.

⁵⁾ Miklosich, *Beiträge zur rumunischen Lautlehre*. Partea I—V, Wien, 1881—1883.

tractare istorică a limbei. Dar chiar de pe acum putem privi cu mulțumire la distanța enormă, ce desparte empirismul trecutului de metoda severă a foneticei actuale, așa cum ea fu inaugurată, acum vr'o două-deci de ani, de ilustrul Ascoli în studiile sale asupra dialectelor reto-romane.

După opera gramaticală a lui Cipariu (1869), încercare sistematică în stilul vechei școle, urmă într'un mod rațional elaborarea materialelor preliminare, pe temeiul cărora se va putea stabili într'o zi, după legile Linguistice contemporane, evoluțiunea treptată a graiului românesc.

În loc de o construcțiune apriorică a limbei s'a revenit astfel la o procedere experimentală pe scara cea mai întinsă. Și dacă ridicarea întregului edificiu rămâne încă într'o perspectivă depărtată, investigațiunea e cel puțin îndreptată de astă dată pe calea adevăru-lui și a științei.

Afară dar de încercări elementare, cari îmbrățișează într'un mod sumar întregul domeniu gramatical ¹⁾,

¹⁾ Nădejde, *Gramatica limbii române*. Iași, 1884 și *Istoria limbii române*. Iași, 1887. — Tiktin, *Gramatica română*. Iași, 1891. — Manliu, *Gramatica istorică a limbii române*. București, 1894. Acesta din urmă e o încercare nereușită și dovedește cea mai elementară lipsă de probitate științifică. Capitolul despre Gramatică și Dicționare precum și cel despre Semantica sunt reproduceri quasi textuale din *Istoria Filologiei române* și din lucrarea noastră asupra Semasiologiei. Cu toate acestea, d. Manliu n'a crezut de cuviință a menționa fie și în trecut numele autorului, căruia îi revine la adică partea cea mai solidă a Gramaticii sale.

nu avem de o cam dată a înregistra de cât o serie de monografii, între cari figuréază mai ales „Contribuțiunile la fonetica dialectelor române“ (1881) de Miklosich și „Studiile relative la filologia română“ (1884) de Tik-tin. Ambele aceste eminente lucrări, scrise fiind în limba germană, atraseră din partea romaniștilor asupra lim-bei nóstre o atențiune din ce în ce mai meritată, că-reia se datoresce locul însemnat, ce fonetica-î ocupă în recenta Gramatică comparativă a limbilor romanice de Wilhelm Meyer.

Pe terenul ortografiei nu ne mai întâmpină acele sisteme diametral opuse, ce domniau odinióră între șcóla etimologică și cea fonetică : ambele de o potrivă de imposibile tocmai prin extremul lor contrast. Chesti-unea pare a fi intrat în fasa moderațiunii, când o con-ciliare va deveni posibilă între etimologismul temperat, patronat de Academia română și obligatoriū în învê-țămîntul public, și între fonetismul rațional, așa cum a fost formulat în manualul de ortografie română (1889) al d-lui Tiktin.

Inaugurată într'un mod științific cu „Despre scri-erea limbei române“ (1874) de d. Maiorescu, cu Indrep-tariul (1882) lui Lambrior și mai ales cu studiul filo-logic-critic al d-lui Frollo ¹⁾, problema ortografică a

¹⁾ Frollo, *O nouă încercare de soluțiune a problemului orto-grafic*. București, 1875. Despre sistemele ortografice până la 1870 : cf. Cipariū în *Principii de limbă și de scriptură*, Blaj, 1864, p. 278—332 și în al său *Archiv*, p. 563 u. («Gramatiștii și ortografiștii

trecut peste perioada-i de fierbere și de tranzițiune spre a se apropia de o soluțiune definitivă. La acesta va contribui și studiul istoric al diverselor aspecte, ce a primit grafia latină suprapusă alfabetului cirilic ¹⁾.

Cât privesce morfologia saŭ partea formală a limbei, afară de materialele adunate de Cipariu în „Principii de limbă“ (1886) și resumate de Mussafia, nu putem semnala de cât unele studii isolate, întregul acest domeniu fiind aprópe vergur de o lucrare sistematică și fundamentală ²⁾.

Același lucru, și într'un grad încă mai simțitor, se póte dice despre lexiologia saŭ fómarea vorbelor, unde un început serios rămâne încă de făcut ³⁾.

românii»). Veđi încă Picoŭ, la Société littéraire de Bucarest et l'orthographe de la langue roumaine în Revue de Linguistique, II și III; Schuchardt, de l'orthographe du roumain în Romania II, 72 u.; Gaster, *Originea alfabetului și ortografia română*. Bucuresci, 1885 și Ghi-bănescu, *Grafia cirilică la Români*. Botoșani, 1888.

¹⁾ Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere latine*. Focșani, 1889; a II ed. 1894.

²⁾ Mussafia, Zur rumänischen Formenlehre în Jahrbuch f. rom. u. engl. Litt. X (1869); Tiktin, Un fenomen morfologic în Conv. Lit. XIII (1879), p. 294 u. și Cârții saŭ Cârței? în Archiva d. Iași I, 666 u.; I. Nădejde, Declinațiunea cu 2 casuri în românesce în Contempor. II, 571 u. și O formă veche păstrată la Istrieni IV, 744 și 944; W. Meyer, Die schwache Perfectbildung im Rumänischen în Zeitschrift f. rom. Phil. IX, 244 u.; Bumbac, *Die Conjugation im Rumänischen* în ihrem Verhältniss zur lateinischen. Czernovitz, 1884 și Raica, *Rolul principiului analogic pe terenul flexiunii române*. Ploiesci, 1890.

³⁾ Quintescu, *De deminutivis linguae romanicae*. Berlin, 1867; Stefurea, Sufixe latine în Convorb. XI, 217 u. și Sufixe române XII, 144 u.; Hasdeu, Istoria unui sufix romanic (*ame*) dispărut din limba

In sfârșit, lacune nu mai puțin numeroase prezintă sintaxa, pe terenul căreia nu s'a studiat până astăzi de cât Genul ¹⁾ și mai ales Articolul. Caracterul metatetic al acestui din urmă a preocupat pe toți scrutații limbii noastre; studiul cel mai vast se datorează d-lui Hasdeu ²⁾.

română în Columna d. 1882, p. 480 și 570; de asemenea, sufixele și prefixele în *Magnum Etymologicum*. — Ca lucrări model pentru formarea vorbelor pot servi cele două opere ale lui A. Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparés aux autres langues romanes et au latin*. Paris, 1875 și *De la création actuelle des mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent*, 1877.

¹⁾ Gruber, *Studiul asupra genului elementelor latine în românește* în comparație cu celelalte limbi romanice. Iași, 1884. La acesta se poate alătura monografia lui W. Meyer, *Schicksale des lateinischen Neutrums*. Halle, 1883, care ține seamă și de limba română.

²⁾ Hasdeu, Le type syntactique homo ille ille bonus et sa parentèle în *Archivio glottol. ital.* III, 3. 420—441 (sub o formă amplificată în *Cuvente* II, 609—687: Reduplicarea și triplicarea articolului definit). Vezi încă Obédénare, L'article dans la langue roumaine în *Revue des langues rom.* d. 1884, p. 133—152 și Un forme de l'art. roum. qui se met devant les subst. et les adj. în *Miscellanea Caix*, p. 209—215. Schuster, *Der bestimmte Artikel im Rumänischen und Albanischen*. Hermannstadt, 1883 și I. Nădejde, Articolul hotărît și întrebunțarea lui în dialectul istriian în *Contempor.* IV, 674 și 681.—Hasdeu, Un principiu estetic al Sintaxei române în *Columna* d. Iulie, 1883: cf. Tikun, Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen în *Zeitschr. f. rom. Phil.* IX, 590.— Pentru studiul procesului de tranziție al limbilor romanice de la starea sintetică la cea analitică: cf. Clairin, *Du Génitif latin et de la préposition «de»*. Etude de syntaxe historique sur la décomposition du latin et la formation du français. Paris, 1880.

Din contră, Semantica limbii române a fost obiectul unei opere speciale, încoronate de Universitatea din București ¹⁾.

De aci rezultă, că singurele părți ale Gramaticii române, ce au fost cultivate până astăzi, sînt studiul semnificațiilor și în special al sonorilor limbii. Acest din urmă mai ales a ajuns la un înalt grad de precizie, mulțumită unor cercetări aprofundate și executate în condițiunile științifice cele mai rigurose ²⁾.

B. Lexicografie

Activitatea pe terenul lexicografiei române a fost mai sus caracterizată în trăsurile ei generale, de la Dicționarele din Cluș și Buda (1825) până la Cihac (1880) și Hasdeu (1886), al cărui *Magnum Etymologicum* inaugurează o eră nouă în cercetarea originilor cuvîntului românesc.

Aci vom intra numai în câte-va amănunte privitoare la elementele constitutive ale limbii române.

¹⁾ Șăinenu, *Incercare asupra Semasiologiei limbii române*. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor. București, 1887.

²⁾ Despre importanța limbii române pentru fonetica și accentuațiunea latină: cf. Burla, despre pronunțarea lui *s* în limba română în *Revista* d-lui Tocilescu I, 17—32 și despre accentuațiunea tormelor contrase ale subst. lat. terminate în *-ius* și *-ium* I, 331—336. — Seelmann, continuatorul lui Corssen pe acest teren, a utilizat cel dintâi limbile romanice pentru limpedirea cantității și a accentului vorbelor latine în *Die Aussprache des Latein nach physiologisch-historischen Grundsätzen*. Heilbronn, 1885.

În examinarea fondului ei latin ne izbesce înainte de toate o particularitate remarcabilă: el nu cunoște o graniță geografică între diferitele provincii ale Daciei, constituind elementul pan-romănesc al graiului în opozițiune cu elementele străine, cari, toate, sînt mai mult sau mai puțin familiare unui anumit teritoriū (maghiarismele în Ardél, slavismele în dialectul istriian și în România, turcismele în România, grecismele în dialectul macedonén).

Pe lângă stratul latin și accidentele etnice posterioare, nu trebuie să se trecă cu vederea substratul autohton, elementul ante-roman. Puținele rezultate pozitive, în privința așa numitelor motive etnologice, se datoresc perspicacității și erudițiunii d-lui Hasdeū, care căută a întemeia cu argumente solide simplele indicațiuni ale unui Miklosich și Schuchardt asupra influențelor indigene, cercetări reluate în timpul din urmă de către Ascoli. În diferite rînduri d. Hasdeū a revenit asupra acestei grele probleme și în timpul din urmă și-a dat ultimul cuvînt asupra raportului complicat dintre strat și substrat. Ori-care ar fi sôrtea acestor ipoteze, ele vor avea meritul de a fi aruncat ôre-cari licăriri în orizontul întunecat al originilor națiunii române¹⁾.

Dialectul latin vulgar, transportat în Dacia, de-

¹⁾ Hasdeū, Originile păstoriei (elemente dacice) în Columna d. 1874, N. 5—9; *Fragmente pentru istoria limbii române*. Elemente dacice. Bucurescī, 1876; *Cuvente den Bătrânī* I, 270 u. și Strat și substrat, Genealogia popórelor balcanice în Revista Nouă, Anul V (1892), p. 5—27 și Basarabiī, ibid. VI, 75—105.

veni în acest nou mediu un dialect provincial traco-(daco)-latin sau romanic. Deși știința n'a reușit până astăzi a fixa diferențele locale ale limbei latine, dar un grai răspândit pe un teritoriu atât de vast a trebuit, prin însăși firea lucrurilor, s'aibă numeroase variațiuni dialectale. Acesta rezultă învederat și din cercetările lui Gröber asupra substratelor latino-vulgare ale vorbelor romanice (1884), pe baza cărora s'ar putea stabili diferențele cronologice ale latinei populare ¹⁾.

Pe de o parte, un studiu aprofundat al raporturilor între limba română și dialectele italiene, cari aparțin în special grupului sard, ar pune probabil într'o nouă lumină caracterul provincial al latinei-vulgare transportate în Dacia și ar complini ast-fel datele incomplete, ce ne procură mărturiile istorice sau epigrafice contimporane (cf. p. 60).

Pe de alta, elementul latin al limbei pare a nu proveni pe de a întregul din aceeași epocă. Tractarea diferită a unor desinențe identice ca în musc(u)lus și masculus sau în ung(u)la și lingula indică diverse perioade de provenință. De asemenea, latina medievală n'a fost încă exploatată în folosul vocabularului românesc, precum nici latina ecleziastică, care formeză o parte însemnată din terminologia noastră bisericăscă (cf. botez, biserică : elemente ca duminecă, de pildă, arată

¹⁾ *Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter* ap. Wölfflin, Archiv für lat. Lexicographie I—VI și Nachtrag VI, 377—97.

asemenea sub raportul fonetic o provenință latină posterioară ¹⁾.

Analogiile limbei române cu italiăna, provențala și valona au fost relevate în câte-va monografii de mediocră importanță ²⁾.

Cea mai timpurie și cea mai îndelungată dintre influențele străine, cea slavă, a jucat în constituirea

¹⁾ *Archiv für lat. Lexicographie* u. Gramatik mit Einschluss des ältern Mittellateins, her. v. Wölfflin. Leipzig, 1884 urm. Lipsa de studii în acest sens asupra elementului latin în limba română se simte mai ales citind opera lui Körting, *Romanisches Wörterbuch*. Paderborn, 1891. Cihac, în primul volum al Dicționarului său daco-român, nu ține seamă nici de latina vulgară, nici de cea medievală, nici de elementul romanic posterior, când venim în raport cu popoarele neo-latine din occident. Acest din urmă de mare importanță culturală, suprapunându-se peste vechea pătură a fondului latin, au de rezultat un proces identic (neterminat încă la noi), ca în celelalte limbi romanice, creând un strat paralel de vorbe populare sau primitive și vorbe literare sau posterioare și producând astfel cunoscutul fenomen al dubletului, care ar merita o specială cercetare, luându-se ca model monografia lui Brachet, *Dictionnaire des doublets ou doubles formes de la langue française*. Paris, 1868. — Vezi și Hasdeu, Ghîoc și sglăvoc, Un dublet greco-latin în Columna pe 1882, p. 372—379 (cu indicarea literaturii asupra dubletelor).

²⁾ Frolo, *Limba română și dialectele italiene*. Brăila, 1869. — Body, Les affinités du patois wallon ou roman liégeois avec le roumain în *Revue du monde latin* III (1884), l. 54—69. — Vidal, *Etudes sur les analogies linguistiques du roumain et du provençal*. Aix, 1885. — Vezi Cihac, Câte-va cuvinte din Rabelais în *Conv. Lit.* X, 26—32 și Fr. Damé, Studiul comparativ între limba românească și provençală în introducerea la Dicționarul româno-francez (reprodus și în Bucurmul român d. 1876, p. 207). Cf. Roque-Ferrier, *La Roumanie dans la littérature du midi de la France*. Paris, 1881.

definitivă a graiului național un rol identic cu al elementului germanic în limbile romanice din occidentul Europei. Pe când însă acolo organul intelectual continuă a fi latina, la noi tradițiunea romană se întrerupse și-i se substitui paleo-slava. De la începutul secolului al XVI-lea începe literatura traducerilor bisericesci, dar dinainte se pot constata urme de limbă națională, ca nisce oasis risipite în mijlocul documentelor oficiale, în așa numitele glose slavo-române, cari se urcă până la 1348, precum și în cele câte-va împrumuturi mai vechi ale unor dialecte slave din terminologia pastorală românescă.

Afară de elementele populare pe deplin asimilate din slavona, se inaugură din secolul al XVI-lea și poate dinainte, adică odată cu traducerea cărților bisericesci, introducerea în limbă pe cale curat literară a unui mare număr de slavisme, mai ales pentru ideile abstracte, cari lipseau graiului popular. Importațiunea avea une-orî de motiv simpla nepricepere sau comoditatea traducătorului. Aceste împrumuturi, din necesitate sau înlesnire, atât de dese în monumentele teologice ale timpului, își au negreșit importanța lor culturală, dar ele nu pot constitui o parte integrantă a vocabularului național și în tot cazul nu pot fi confundate cu împrumuturile populare propriu-zișe făcute direct prin contact imediat cu némul sloven.

Ast fel, o cercetare științifică asupra elementului slavon va trebui neapărat să distingă o împătrită pătură în vocabularul limbei române: un fond popular, datorit atingerii imediate și al cărui termin final s'ar putea

pune aproximativ în secolul al XII-lea; apoi elementul oficial, care datéză de la prima noastră organizare politică și administrativă, începând cu secolul al XIV-lea, și elementul literar din epoca primelor traduceri; în sfârșit, un număr de rusisme aduse de armatele rusești cu ocaziunea ocupațiilor provisorii ale fostelor Principate și cari au dispărut odată cu aceste, lăsând câte-va urme în scriitorii contimporani (cf. p. 204).

Premiterea acestor considerațiuni era necesară spre a accentua caracterul defectuos al lucrărilor existente și lipsa lor de valoare științifică pentru a se putea deduce dintr'insele consecințe de importanță etnologică.

După listele incomplete și superficiale ale unui Ginkulov, Stephan, Schmidt și Popovicî ¹⁾, ajungem la prima monografie serioasă asupra elementului slav de Miklosich ²⁾, care, deși foarte incompletă, a rămas până astăzi cea mai bună lucrare în acest sens, de ôre-ce

¹⁾ Ginkulov, *Načertanije pravilü valacho-moldavskoj grammatiki* (Schiță de regulele Gramaticiei române). Petersburg, 1840. Apendicele la Chrestomatia, p. 174—200, conține o listă de slavisme întrebuintate în românesce. — Stephan, *Einfluss des Slavischen auf dem Walachischen*. Ostrowo, 1859. — W. Schmidt, *Slavisches im Rumunischen* în «Az Erdély Museum» (Museul Ardelén) din 1867 și în *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Rumänen Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1866 (p. 52—66: Excurs über das slav. Sprachelement im Rumanischen — dar numai privitor la toponimie). — S. Popovicî, *Vorbe sërbo-slave în limba română*, în *Glasnik* din Belgrad, organul Societății de literatură sêrbă, d. 1867, p. 30—58.

²⁾ Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, 1862.

partea respectivă din Dicționarul lui Cihac nu denotă un progres și în unele privințe îi este chiar inferioară (cf. p. 202). În această primă lucrare a marelui slavist, privitoare la limba română, el admite după Kopitar un element mixt (traco-iliric și latin) în constituirea naționalității române și constată, că particularitățile de limbă comune idiomelor balcanice trebuie reduse la influența elementului autohton.

De la 1862, când apărură monografia lui Miklosich, până astăzi nu se făcū nici un pas înainte într'o materie atât de importantă. Aci, mai mult ca ori unde, se simte necesitatea unei lucrări definitive din cauza însemnătății capitale a factorului slavon pentru dezvoltarea intelectuală a poporului nostru ¹⁾. Cu introducerea studiului limbilor slave în învățămîntul nostru universitar e de sperat, că se va aplană calea unor viitoare cercetări mai conforme cu progresele științei.

Influența ungară, deși neînsemnată în raport cu cea slavonă, se resimte deja în primele monumente ale limbei („hitlén“ în vechile formule de Tatăl-nostru), dar e de natură mai mult teritorială. Elementul maghiar a fost cercetat în diferite rînduri mai ales de scriitorii unguri ca Jerney și Hunfalvy, dar fără succes; apoi de Alexics, a cărui disertațiune a fost pre-

¹⁾ Hasdeu, *Limba slavică la Români până la 1400 în Traian d. 1870*; *Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia*. Cum s'aū introdus slavismele? București, 1876. — G. Panu, *Înfrîurirea slavonă în Conv. Lit. VI, 193 u.*

miată de Academia ungară¹⁾. Cihac nu fu mai fericit ca predecesorii săi. În timpul din urmă apărură prima monografie scrisă românește asupra cestiunii²⁾. Aci autorul se încercă a face alegerea provincialismelor de elementele curat populare, dar nu atinge nimic despre fonetica împrumuturilor nici despre importanța lor culturală.

În cercetarea influenței orientale asupra vocabularului nostru, va trebui iarăși specificat elementele-și succesive. Existența de urme cumanice a fost relevată în timpul din urmă³⁾. Vorbele turcesci propriu-zișe sînt toate de origine vulgară sau turco-tatară (cum o arată forma lor), pe cînd împrumuturile arabo-persiane s'au transmis indirect prin intermediul Turcilor. Elementul otoman a fost obiectul unui studiu, publicat

¹⁾ Jerney, *Kéleti utazása* etc. (Călătorie în Orient). Peșta, 1851, vol. I, p. 141—151. — Hunfalvy, *A rumun nyelv* (Limba română). Peșta, 1888, p. 106—121, listă reprodusă și în *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien, 1883, p. 225 u. — Alexics György, *Magyar elemek az oláh nyelvből* (Elemente maghiare în limba română). Peșta, 1888; traduc. rom. Peșta, 1892. — Cf. și Rösler, *Das Magyarische im Rumänischen* în *Rumänische Studien*. Leipzig, 1870, p. 347—352. — Slavici, Studii asupra Maghiarilor în Conv. Lit. V, 153 u. și Noi și Maghiarii VII, 216 u.

²⁾ Măndrescu, *Elemente ungurești în limba română*. București, 1892.

³⁾ Hasdeu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*. București, 1886. Asemenea studii au devenit posibile prin publicarea Vocabularului cumanic păstrat în Biblioteca Marciană din Veneția: Géza Kuun, *Codex Cumanicus* Bibliothecæ ad Templum Divi Marci Venetiarum (c'o introducere de 104 pagini). Budapesta, 1880.

în 1885 de autorul acestei cărți¹⁾. Materialele acumulate în acest interval permit a spera, că o nouă edițiune va putea mai bine corespunde exigențelor științifice.

Elementul grecesc a rămas până astăzi cel mai vitreg tractat din toate. Lucrările existente de Rösler și de Cihac nu pot satisface nici măcar cerințele cele mai modeste. Acesta este cu atât mai regretabil, cu cât influența grăcă rivalisează în importanță culturală cu cea slavă. Ar trebui însă înainte de toate a se distinge epocele când au intrat în limbă diferitele ingrediente și a se fixa criteriile lor cronologice.

Grăca medievală sau bizantină a lăsat urme în-

¹⁾ Șăinenu, *Elemente turcescî în limba română*. București, 1885. — Veđi încă Rösler, *Die griechischen und türkischen Bestandteile im Rumänischen*. Wien, 1865 și Miklosich, *Die türkischen Elemente in den süd-ost und ost-europäischen Sprachen*. I—II, Wien, 1884 și *Nachtrag*, I—II, 1888—1890. Monografia d-lui Lobel Effendi, censor-inspector la ministerul de instrucțiune din Constantinopole (*Elemente turcescî, arăbescî și persane în limba română*. Constantinopole, 1894) e o încercare de diletant, căruia i-a rămas inaccesibil studiul nostru asupra cestiuneii. Lucrarea d-lui Rudow asupra aceleeașii materii, ce începuse să apară în *Zeitschrift* a lui Gröber (din 1893) e o curată parodie a științei, ce compromite o revistă serioasă. — Privitor la elementele constitutive ale graiului turcesc, apărură în timpul din urmă două interesante monografii: G. Meyer, *Türkische Studien*, *Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-türkischen*. Wien, 1893; și Psichari, *Éléments néo-grecs en turc-osmanli*. Paris, 1893. (Études néo-grecques, vol. II), conținând glosarul vorbelor grecescî intrate în limba turcă direct sau prin mijlocirea arabei.

semnate și caracteristice ¹⁾, cari difer de grecismele introduse mai târziu (în secolul al XVI și al XVII-lea), precum aceste din urmă se deosebesc de elementele provisorii acclimatizate în epoca Fanarioților. Și aci dar se constată succesiunea, relevată deja la influența slavă: peste pătura populară se suprapune un strat oficial și literar, după care urmăzează o inundare de elemente transitorii.

Elementul grecesc a lăsat urme în diferitele domenii ale vieții intelectuale: dreptul, religiunea, școla. Întręga legislațiune românească, de la Pravila lui Vasilie Lupu până la Conдика lui Calimah, e de origine bizantină: de aci un număr de expresiuni juridice de provenință gręcă.

Nomenclatura teologică se resimți cam în același timp de o însemnată înriurire gręcă, de unde în terminologia bisericescă română un strat de vorbe grecesci paralel cu unul anterior slavon.

Dacă învățămintul grec a fost mai mult desastros de cât bine-făcător, el însă a îmbogățit vocabularul românesc cu o întręgă nomenclatură de ordine culturală. De aceea grecismele introduse pe cale literară (prin traduceri) au o mare însemnatate pentru istoria civilizațiunii noastre ²⁾.

¹⁾ Pentru medio-gręcă, pe lângă Glosarul lui Ducange, opera capitală e Dicționarul americanului Sophokles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*. New-York și Leipzig, 1888. — *Byzantinische Zeitschrift* her. v. Krumbacher, Leipzig, 1892 urm.

²⁾ Un început metodic (deși incomplet) s'a făcut prin mono-

Cum se vede, studiul elementelor constitutive ale limbei române presintă încă profunde și multiple lacune. Importanța lor mai presus de îndoială va crește în proporțiunea progresului realizat în tractarea lor.

O istorie a limbei române nu va fi posibilă, de cât după ce vor exista lucrări temeinice asupra fiecăruia din aceste elemente. Ce-î, în realitate, o istorie a limbei de cât expunerea metodică a diverselor influențe succesive și specificarea acțiunii lor în opera de constituire a limbei naționale? De aceea, în starea actuală a studiilor, o asemenea întreprindere ar fi cu totul prematură.

Două mai ales sînt lipsurile, ce caracteriză lucrările de această categorie: delimitarea teritorială în privința circulațiunii (la elementele străine) și în special factorul istorico-cultural saŭ momentul cronologic. Aceste două criterii nu pot fi îndeștul recomandate viitorilor investigatori în acest domeniu ¹⁾.

grafia: *Studiŭ asupra elementului grec ante-fanariotic în limba română* de G. Murnu (București 1894), lucrare premiată de Universitatea din București.

¹⁾ Studiul științific al limbei române, din cauza elementelor sale de natură multiplă, este unul dintre cele mai anevoioșe și reclamă, spre a fi făcut cu succes, cunoștința măcar elementară a idiomelor învecinate. De aceea enumerăm aci câte-va din mijlocele comparative, pe lângă filologia romanică (*Enciclopedia de Körting și Gröber, Gramatică de Diez și W. Meyer, Dicționare de Diez și Körting*) și cea slavă în general (*Miklosich, Gram. compar. a limbilor slave, 1852—1876, Lexicon palæo-slovenicum, 1862—1865 și Dicționarul etimologic al lim-*

O parte integrantă a vocabularului, onomastica saŭ studiul numelor proprii, în special toponimia saŭ nomenclatura locală, e departe încă de a atrage tótă atențiunea ce merită.

După Dicționarul topografic și statistic al României de Frunzescu (1872), important pentru materialele sale dar presărat cu etimologii arbitrare, d. G. I. Lahovary întreprinse a publica, în Buletinul Societății Geografice (1886 u.), Materialul pentru a servi la facerea unui Dicționar istoric și geografic al României. Aceiași Societate a mai publicat și o serie de monografii geografice asupra diferitelor județe ale țării, între cari merită a se releva cele despre Buzeu și Covur-

bilor slave, 1886; și ca primă întroducere manualul lui Leskien, coperind o gramatică paleo-slavă, texte și un glosar, II ed. Weimar, 1886).

Pentru limba bulgară: Vymasal, *Die bulgarische Sprache*. Wien (Hartleben); Bogoroff, *Dictionnaire bulgare-français*. Viena, 1871 și *Dictionnaire français-bulgare*, 1873.

Pentru serba: Parčić, *Grammaire serbo-croate*, trad. p. Fevrier. Paris, 1877 și Karađić, *Lexicon serbo-germanico-latinum*. Viena, 1852 (cu multe explicațiuni etnologico-istorice).

Pentru albaneza: G. Meyer, *Albanesische Grammatik*. Leipzig, 1888 și *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Leipzig, 1891.

Pentru neo-gréca ca studiu introductiv: C. Wied, *Die neugriechische Volksprache*. Wien (Hartleben) și Legrand, *Dictionnaire grec-français*. Paris, 1886; apoi Psichari, *Essai de Grammaire historique néo-grecque*, vol. I—II. Paris, 1886—1889 și Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig, 1892. — Skarlatos Byzantios, *Lexicon eleno-francez și francezo-elen*, III ed. Atena, 1888.

lui; cele mai multe însă lăsând de dorit în privința ordinii și a metodei. Intr'o interesantă monografie „Nomenclatura topică a județului Vâlcea“ (1885), Dr. Gaster se încercă a fixa câte-va criterii istorico-fonetice pentru elucidarea nomenclaturei geografice române, până astă-zi vast câmp de supozițiuni fantastice, unde fie-care se crede dator a-și spune cuvântul, în loc de a pune umărul la adunarea materialelor înseși.

Etimologia reclamă multă știință și o dosă óre-care de divinațiune, care nu-î dată fiesce-căruia, pe când inteligențele cele mai modeste pot fi utilizate pentru acumularea metodică a faptelor¹⁾.

Pentru limba maghiară: Görg, *Die ungarische Sprache*. Wien (Hartleben) și Bariț, *Dicționar ungaro-român*. Brașov, 1869 (*Gramatica limbii ungare*. Cluș, 1869).

Pentru cea turcă: Wied, *Die türkische Sprache*. Wien (Hartleben) și Mallouf, *Dictionnaire turc-français*. Paris, 1862.

Am fi putut înșira o lungă bibliografie, dar ne-am mărginit intențional la cărțile recente, de natură mai mult practică și elementară, cum e colecțiunea de gramatică pentru limbile vii editate de Hartleben (Wien, Pest, Leipzig) sub titlul colectiv: *Die Kunst der Polyglottie*, foarte nimerite pentru o primă întroducere. — În străinătate limba și literatura română sînt oficial predate numai la Paris (d. Picot la Școla de limbă orientale vii) și la St. Petersburg (d. Syrku la Universitate). Alminterea, d. Weigand a deschis un seminar român la Lipsca și d. Taverney un curs de limba română la Lausanne. Dintre cei-alți cunosători ai limbii noastre se numără d-nii: Ascoli și Ive în Italia, Schuchardt și Jarnik în Austria, Meyer-Lübke în Germania, Nyrop în Danemarca și Monnier în Franța. Anul trecut apăru primul Anuar al Seminarului român din Lipsca, publicat de Weigand: *Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1894.

1) Cf. M. Marienescu, Sufixe *escă* și *iscă* în numele de locali-

Pe terenul pur etimologic al limbei saŭ în cercetarea originii cuvintelor, contribuțiunile cele mai importante se datoresc d-lor Hasdeu (în diferiții anii ai Columnei, apoi în *Magnum Etymologicum Romaniae*), Cihac (în *Convorbiri literare* și în *Dicționarul daco-român*) și Șăinenu (în *Elemente turcesci* și în *Semasialogia limbei române*).

În genere însă, sub raportul etimologic, ogorul limbei române a fost până astăzi plivit abia pe de margini, pe când interiorul său ascunde încă multe cărări neumblate, numeroase colțuri tănuite, unde va putea răsbate numai spiritul divinatoriu înarmat cu instrumentele perfecționate ale științei viitoare, pe când multe dintr'însele vor rămânea pentru tat-d'a-una sus-trase privirilor scrutateore ale eruditului ¹⁾.

C. Dialectologia

Importanța graiurilor populare pentru limba națională nu mai are nevoie a fi demonstrată. Ele pot

tate românească (în *Familia XXVII*) și G. Popovici, *Runc* în *Conv. Lit.* XXV, 705—716.—Ca elemente comparative pot servi, în asemenea cercetări, cele două-trei monografii de Miklosich relative la numele personale și locale: *Die Bildung der slavischen Personennamen*. Wien, 1860; *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen*, 1865 și *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*. I—II, 1872—1874. — Pentru nomenclatura geografică a Transilvaniei: cf. Lenk v. Trauenfeld, *Siebenbürgens Lexicon*, 4 vol. Wien, 1839.

¹⁾ Veđi și Burla, *Studii etimologice*. Iași, 1880. — Șăinenu, *Notes sur le vocabulaire roumain în Romania*, XVII și XVIII (1889) și *Dicționar româno-german*. Bucuresci, 1889.

suplini întru cât-va lacunele intermediare în epocile de evoluțiune lingvistică, dezvoltarea lor în spațiu mergând paralel cu aceia în timp. În special, pentru studiul istoric al limbei noastre, dialectele au o valoare neprețuită și fără ajutorul lor un asemenea studiu ar fi cu neputință.

Intr'adevăr, limba noastră literară nu poate fi urmărită monumental de cât până în secolul al XV-lea și este puțin probabil, că descoperirile ulterioare vor da cu mult înapoi această limită. Intervalul secular până la ivirea primelor monumente îl putem încă surprinde în graiurile macedonén și istriian, mai ales în cel dintâiu. Limba vechilor monumente nu diferă esențial de cea de astăzi și fără luminile dialectelor nu s'ar putea dar urmări procesul de treptată formațiune a graiului românesc.

Intemeiată acum vr'o 20 de ani de către Ascoli, prin ale sale „Studii ladine“ (1873), dialectologia romanică înaintă cu pași repeși. Pe urmele maestrului pași mai întâiu Gartner, colaboratorul lui Miklosich în adunare de materiale istriiano-române, a cărui Gramatică reto-romană (1883) e un monument de răbdare și un model de precisiune dialectologică. În timpul din urmă Rousselot a studiat modificările fonetice ale graiului într'o singură familie și a făcut epocă prin această interesantă inovațiune. Astăzi, studiile dialectale au organele lor speciale în Italia și în Franța, unde se constată mai ales în timpul din urmă o vie mișcare pe acest teren ¹⁾.

¹⁾ Ascoli, *Archivio glottologico italiano*. Milano, 1873: l'Italia

Prima condițiune și cel mai mare merit al oricărei lucrări dialectale este fidelitatea reproducerii, o fidelitate absolută, fără amestecul personalității și neinfluențată de vederi teoretice sau de scopuri imediate ¹⁾. Din nenorocire, la noi, mult-puținele scrieri publicate de Români macedoneni păcătuiesc tocmai în contra acestei regule elementare a dialectologiei. În loc de a tinde la o scrupuloasă reproducere a realității, toate acele încercări par inspirate de dorința unei apropieri între macedo-româna și limba literară. Ele nu sînt dar reflexul adevărului, ci al unor inspirațiuni momentane și individuale. Un patriotism rîu-înțeles a condus și aci la rezultate prejudiciabile și în contradicere cu adevărata știință.

Din acest punct de vedere gramaticile macedo-române publicate de Maxim (1862) și Atanasescu (1864) sînt lipsite de orî-ce valoare, ca și traducerea Evangheliei (1881) sau ca cărțile de citire de Tașcu Ilescu (1885)

dialettale VIII, 98... — Gilliéron, *Revue des Patois gallo-romans*, Paris, 1887 — 1894, 5 vol. și Clédat, *Revue des Patois*, Recueil trimestriel consacré à l'étude des patois et anciens dialectes romans de la France et des régions limitrophes. Paris, 1887.—Lundell, de l'étude des dialectes ap. Techme.; Internationale Zeitschrift I, 30 urm. — Abbé Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Callefrouain*. Paris, 1891.

¹⁾ Pentru transcrierea exactă a sunurilor dialectale se poate adopta sistemul grafic aplicat de Ascoli la sunurile ladine (*Archivio* I, p. XLII), care sistemă e mai puțin complicată de cât aceea a lui Böhmer, adoptată de Gartner în *Gramatica-Ń reto-romană*. A se vedea și transcripțiunea foarte metodică a d-lui Tiktin în ale sale Studii.

și Bagav (1887). Materialele adunate de Petrescu, T. Ilescu și răposatul Obedenar ¹⁾, prețioase ca coprins, sînt de asemenea redată într'o transcriere nesciințifică. Ca studiu lipsit de mania inovațiunilor, dar fără mare precisiune sciințifică, se pôte cita monografia d-lui St. Mihăilenu ²⁾.

În genere, graiul macedonén, deși de mult cunoscut filologilor noștri, a fost însă neglijat aprópe cu desăvîrșire. Tot în școlă străină trebuie să mergem spre a învăța particularitățile *reale* ale dialectului, de când mai ales câți-va învățați străini se ocupară mai de aprópe cu dînsul și-l făcură ast-fel accesibil sciinței.

Lucrarea răposatului Ioan Maiorescu „Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român“ (1874) a inaugurat într'un mod demn la noi în țeră studiul dialectului istrian, saũ mai bine ȕis l-a scos la lumină, l-a revelat filologilor noștri, cari nici nu bănuiaũ înainte existența sa. Acéstă unică opintire seriósă din parte-ne pe câmpul dialectologiei române a rēmas la noi cu totul izolată, dar ea află un continuator în bărbatul ilustru, căruia limba și etnologia română îi datoresc

¹⁾ V. Petrescu, *Mostre de dialectul macedo-român*, I—II. Basme și poesii populare culese și traduse (traducerile n'aũ valóre). Bucurescĩ, 1880—1882; T. Ilescu, *l'Escriveta...* traduite en dialecte macédo-roumain. Montpellier, 1882, apoi câte-va basme și poesii populare, transcrise de răposatul Obedenaru și ast-fel publicate de Academia Română sub titlul: *Texte macedo-române*. Basme și poesii populare de la Crușova, publicate după manuscrisele originale de I. Bianu, Bucurescĩ, 1891.

²⁾ Mihăilenu, *Studiũ asupra dialectului Românilor din Macedonia*. Bucurescĩ, 1889.

atâtea descoperiri. Eminentă monografie a lui Miklosich „Cercetări române“ (1881) oferă primele materiale pozitive pentru studiul celor două dialecte, macedo-român și istriano-român ¹⁾.

Un pas înainte îl făcu macedo-româna cu studiile d-lui Weigand, june romanist, care a vizitat în două rânduri locuințele Românilor de peste Balcani. Materialele adunate în acele călătorii formară până acum obiectul a două importante publicațiuni dialectologice. Meritosul autor a început a scóte la lumină o lucrare definitivă despre graiul și folklorul fraților noștri de peste Dunăre ²⁾.

În același timp primele sciri asupra istriano-românei, date de Ascoli și continuate de Maiorescu, au fost completate prin cercetările lui Gartner, Ive și în timpul din urmă de Weigand ³⁾; dar viitorului îi ră-

¹⁾ Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*. Istro- und Macedo-Rumunische Denkmäler. I—II Wien, 1881—1882.

²⁾ G. Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen* nebst einer Einleitung über Land und Leute. Leipzig, 1888 (cu 25 de poezii populare) și *Wlacho-Meglen*. Eine ethnographisch-historische Untersuchung. Leipzig, 1892. Sub titlul colectiv *Die Aromunen* (Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der Makedo-Romanen) d. Weigand va publica succesiv rezultatul călătoriilor sale în Macedonia. Lucrarea va conține 5 volume, consacrate fie-care etnografie, folklorului, dicționarului etimologic, gramaticii și studiului comparativ al dialectului. Volumul al doilea apărură deja: *Die Aromunen*, II Band, *Volksliteratur*. Leipzig, 1894. El nu sporesce în mod însemnat cunoștințele noastre asupra materiei.

³⁾ Ascoli, *Saggi critici* I, 53—79; Gartner ap. Miklosich; A. Ive, *Il dialetto vegliotto* (din insula Veglia) în Archivio glottol. ital.

mâne încă rezervată o exploatare completă a graiului istrian.

Notițele etnografice privitoare la Macedo-Români au fost resumate, în 1875, de Picot în Revista de antropologie din Paris. Lucrările ulterioare de N. Denșșanu și Damé (1877), Popilian (1885) și Pencovică (1885) sînt lipsite de valoare ¹⁾. Asupra Românilor din Istria Biedermann ne dă câte-va amănunte interesante ²⁾.

D. Caragiăni, care prepară o operă istorică specială asupra Românilor din Peninsula balcanică, a publicat primele poesii macedo-romane în Convorbirile Literare din 1869. Neobositul etnolog român d. Burada a publicat asemenea poesii populare, cîntece de mirologhiă (bocete), precum și datinile la nunți ale poporului român din Macedonia în Convorbiri (1882) și în Revista d-lui Tocilescu. Dar pînă astăzi nu pose-

IX, 1.108 și 2.128; G. Weigand, *Nouvelles recherches sur le roumain d'Istrie* în *Romania* XXII (1892), p. 240 urm. și *Istrisches* în primul Raport al Seminarului român din Lipsca, p. 122—127 (vr'o 12 bucăți folklorice: basme, legende și snöve). V. Nanul, O excursiune la Româniă din Istria în Revista «Tinerimea română» din 1893. Cel din urmă lucrăză la un vocabular istriano-român, după materialele cunoscute pînă astăzi.

¹⁾ Picot, *Les Roumains de la Macédoine*. Paris, 1875.—N. Denșșanu et Fr. Damé, *Les Roumains du Sud*. Bucarest, 1877.—Popilian, *Româniă din peninsula balcanică*. Bucurescî, 1885 și Pencovică, *Româniă din Macedonia și din muntele Atos*. Impresiuni de călătorie (textul în româna și macedo-româna). Bucurescî, 1885.

²⁾ Biedermann, *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich*. Graz, 1887, p. 79 urm.

dem încă o colecțiune cât de mică de cântece sau basme macedo-române în transcriere exactă și cu conservarea intactă a coprinsului. ¹⁾

Iată un câmp de spornică activitate pentru tinerii Macedonenii, cari trec prin școlile noastre și cari, întorși în patrie, se află la izvorul însuși al folklorului balcanic. Ambițiunea lor cu adevărat patriotică ar trebui să tindă la păstrarea neștirbită a bunurilor transmise ale némului și a respecta cu religiozitate, în fixarea lor prin scris, tiparul inteligenței naționale. Când ore se va ivi și pentru Românii din Balcani un Pitre sau măcar un Ispirescu ori un Marian, care să scie prețui scumpătatea moștenirii și să scóță la lumină comorile sufletului popular, ascunse acolo de atâtea secole !

Cât privesce varietățile provinciale ale daco-românei, ele sînt atât de puțin divergente și se rapórtă mai mult la vocabular de cât la forma vorbelor. Singura excepțiune o forméază graiul din Moldova, care, în tractarea consonantismului, aduce izbitor cu macedo-româna.

Almintrelea, diferențele sînt neînsemnate și sînt

¹⁾ Un fost elev al meu de la Școla Normală Superióră, d. Cosmescu, posedă o însemnată colecțiune de basme culese în Macedonia, cari ar merita să fie publicate. Ele aũ fost analizate și studiate de autorul acestei cărți în opera-ı de curînd apărută asupra Basmelor Române.

de natură a surprinde pe un teritoriū atât de vast, mai vast de cât al vechei Dacie.

Pentru graiul bănăţen şi pentru cel sërbo-român (Românii din Serbia au emigrat din Muntenia şi anume din Oltenia, cum dovedesce dialectul lor) avem două monografii de Picot; pentru graiul Românilor din Munţii Apūseni broşura d-lor Frâncu şi Candrea asupra rotacismului la Moţi şi Istrieni (1886), iar pentru cel al Românilor Bihoreni un important articol de Pompiliū. Colecţiunea de poezii populare a lui Canianu încercă pentru întâia oară a reproduce particularităţile fonetice ale graiului moldovenesc, precum „Opincarul“ (1881) lui Jipescu caută a reda graiul Prahovenilor de pe lângă Vălenii de-munte ¹⁾.

Lucrări serioase asupra varietăţilor provinciale, considerate din punctul de vedere fonetic şi lexical, sînt preţioase materiale pentru studiul limbei. Aci ar fi locul de insistat mai ales asupra importanţei vocabulelor locale. Culegerea vorbelor, ce circulă în anumite provincii sau localităţi, ar trebui să se facă într'un mod sistematic şi complet. Numai după ce se

²⁾ Picot, *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains* (Extrait de la Revue de Linguistique et de Philologie comparée V). Paris, 1873; *Chants des Roumains de la Serbie*. Paris, 1889; Frâncu şi Candrea, *Românii din Munţii Apusenii (Moţii)*. Buc. 1888 (întreaga partea II e consacrată graiului Abruđenilor şi Moşilor, completând datele broşurei citate).—Pompiliū, *Graiul românesc din Biharea* în Conv. Lit. d. 1886, p. 993—1022. — I. Nădejde, Despre dialectul moldovenesc, în Contemporanul, An. III şi IV; Vaida, Material jargon de dialect sălăgian în diarul Tribuna VII, 83 urm.

vor întreprinde asemenea cercetări pe o scară întinsă și metodică, ne vom putea forma o idee de tesaurul nesecat al limbei noastre.

Și în această privință d. Hasdeu a dat primul impuls, adresând (1884) institutorilor și preoților din întreaga țară un chestionar pentru adunarea datelor privitoare la limba română și răspunsurile învățătorilor din toate colțurile României formează una din părțile cele mai prețioase din al său Dicționar istoric și poporan al Românilor.

II. LITERATURA

Unul din fenomenele cele mai naturale în istoria graiului e ridicarea la rangul de limbă literară a unui dialect favorizat prin împrejurări de ordine politico-socială. Limba literară răsare astfel dintr-o ramură a trunchiului popu'ar, care continuă a subsista și a crește alături de dînsa: una percurgînd ca și înainte o dezvoltare normală și inconștientă, cealaltă căpătînd o formă statornică și măestrită sub influența voinței și a spiritului omenesc.

În istoria literaturii se poate asemenea constata un astfel de curent paralel: fie-care cu trăsurile sale distinctive, fie-care cu izvoarele sale de inspirațiune, fie-care cu mersu-î progresiv.

Unul, anterior, e reprezentat prin creațiuni colective, cari nu cunosc nici nume nici timp, respirînd aceea spontaneitate, ce caracteriză adevăratele produc-

țiuni ale închipuirii populare; ele ofer posibilitatea a pătrunde în viața intimă a poporului, a cunoște pe-surile și bucuriile sufletului seü.

Celălalt, posterior, e reprezentat prin creațiuni individuale, în cari se reflectă mai ales personalitatea și epoca autorului; ele dau mijlocul a judeca înălțimea intelectuală, la care au ajuns unele individualități superioare și isolate în marele complex al națiunii.

Aceste două curente urmază obicnuit pe un drum paralel. Nu arare-orî însă se întâmplă o apropiere provizorie într'ambel și ca consecință firăscă o mutuală influențare.

Pe de o parte, fantasia poporului, vecinic setosă după noue izvóre, recurge la elemente din sfera literară, ce le transformă și le adaptă potrivit cu firea și vederile sale; pe de alta, poetul-artist caută în natură și în poesia populară un izvor de întinerire pentru o imaginațiune saturată de impresiunile unei lumi convenționale. Ast-fel, câte-va din cele mai gingașe flori din lirica lui Alexandri și Eminescu au răsărit din solul poeziei populare.

În producțiunile poporului se pot ast-fel distinge două elemente caracteristice:

unul *oral*, constituind așa numita literatură populară nescrisă, care trece din generațiune în generațiune (dacă nu de la un popor la altul) și sbóră din gură în gură, primind variațiuni și modificări după loc și timp;

altul *scris*, reflexul unei lumi străine, care, res-

frângându-se prin prisma minții populare, se întipăresce pretutindena cu culórea națională și, din această cauză, poate exercita o influență retroactivă asupra elementului oral.

Bogațiile literaturii orale se pot infățișa sub vestmîntul poeziei și al prosei.

Sub raportul poetic ele pot fi: sau efusiuni imediate ale inimei, traducându-se în doine, hore, chiuituri și bocete; sau răsunset îndelungat al evenimentelor, ca baladele populare, orî expresiunea eroismului ca în cântecele hađducesci; sau expresiunea religiosității ca în colinde, orî al superstițiunii ca în farmece și descântece; sau, în fine, deprinderi de limbă metaforică, ca ghicitorile.

Sub raportul prosaic ele pot fi: sau plăsmuirii născute pe cîmpiile înflorite ale închipuirii, ca basmele, legendele și tradițiunile populare; sau rezultatul experiențelor vieții, ca snóvele și proverbele; orî în fine germenul artei dramatice, ca Vicleimul sau Irodul. Aci se mai poate adăoga, pe lângă obiceiuri și datini, totalitatea credințelor și a eresurilor, cari constituie metafisica populară.

A. Folklorul

Complexul acestor producțiuni sufletesci ale poporului forméază literatura populară propriu-đisă sau *folklorul* („sciința poporului“), cum a fost numită în Englitera la 1846 cu o expresiune generalizată pe continent. Francezii au întrodus în timpul din urmă ter-

minul *Traditionisme*, Germanii îi dic *Volkskunde*. E o știință eminentamente germană, creată de frații Grimm și cultivată apoi de un număr imens de specialiști, cari explorară sub raportul psihologic toate popóarele universului. Comparațiunea și elucidarea materialelor adunate din toate părțile lumii deveniră obiectul unei științe speciale (și dînsa numită tot *folklor*), cea mai importantă ramură a etno-psihologiei, care are astăzi organele ei particulare în Anglia, Franța, Italia, Germania etc. ¹⁾

¹⁾ Cel mai important dintr'insele e *Folk-lore Journal*, editat de Societatea folklorică din Londra (în care figurează bărbați ca Tylor, Lang, Ralston etc.), vol. I—VII, 1883—89 și *Folk-lore Record*, vol. I—V, 1878—82; aceeași Societate a publicat și 25 volume prețioase («Publications») de literatură populară. Revista fu continuată sub titlul de *Folk-lore* «A quarterly Review of myth, tradition, institution and custom», vol. I—III. London, 1890—1892.

În Franța apare *Méhusine* «Recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages, publié par Gaidoz et Rolland», tom. I—VIII, 1878—1894, o dată cu alte două reviste: *Revue des traditions populaires*, tom. I—VII. Paris, 1886—1892 și *La Tradition* «Revue générale des contes, légendes, chants, usages, traditions et arts populaires, dir. p. Blémont et Carnoy». Paris, 1887—1894, 8 volume.

În Italia, *Archivio per lo studio delle tradizioni popolari*, dir. da Pitre e Salomone Marino, vol. I—X. Palermo, 1882—95. Tot medicul Pitre, care póte fi considerat ca cel mai harnic muncitor pe acest teren, a publicat, între anii 1870—1888, 18 volume din *Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane* (vol. I—II canti popolari, III studi di poesia pop., IV—VII fiabe, novelle e racconti, VIII—XI proverbi, XII spettacoli e feste, XIII giuocchi fanciulleschi, XIV—XVII usi e costumi, credenze e pregiudizzi, XVIII fiabe e legende) o adevărată Enciclopedie folklorică.

Dintre cei ce se ocupă la noi cu adunarea de materiale folklorice merită a se cita în primul rînd părintele Fl. Marian, care și-a câștigat pentru literatura populară a Bucovinei aceleași merite ca medicul Pitre pentru folklorul Siciliei. De la d-sa, ca cel mai competent dintre toți, așteptăm prima lucrare serioasă asupra mitologiei daco-române.

D. G. Dem. Teodorescu s'a distins atît ca culegător consciințios cît și ca erudit folklorist prin studiile sale asupra proverbelor și colindelor române.

In Spania: Antonio Machado y Alvarez, *Biblioteca de las tradiciones populares e españolas*. Madrid, 1884—90, 11 vol.

In Germania: «Zeitschrift f. Völkerpsychologie», vol. I—XX, Berlin, 1859—90 (continuat de la 1891 sub titlul de «Zeitschrift des Vereins für Volkskunde»). Apoi *Zeitschrift für Volkskunde* in Sage u. Mär, Schwank u. Streich, Lied, Rätsel u. Sprichwort, Sitte u. Brauch, vol. I—IV, Leipzig, 1888—1892.

La noi apare de la 1892, la Fălticeni, sub direcțiunea d-lui Artur Gorovei: *Ședătoarea*, Revistă pentru literatură și tradițiuni populare, până acum două volume.

Ca publicațiunii colective mai însemnăm: *Les littératures populaires des toutes les nations* (traditions, légendes, contes, chansons, proverbes, devinettes, superstitions), XXX volume, 1881—1891. Paris, Maisonneuve și *Collection de contes et de chansons populaires*. Paris, Leroux, 1881—92, 18 volume.

Despre folklorul popoarelor slave din cursul ultimilor 13 ani: cf. Pastrnek, *Slavistische Bibliographie*. Supplement-Band zu Archiv f. slav. Phil. XIII. Berlin, 1892, p. 271—325 și în special despre Bulgaria: Șișmanov «Inseamnăta și scopul etnografiei noastre», întroducere la publicațiunea colectivă *Sbornik na narodni umotvorenia, nauka i knižnina* (Colecțiune pentru folklor, știință și literatură). Sofia, vol. I—VIII, 1889—92.

D. Burada a explorat, din punctul de vedere etnologic, toate ținuturile locuite de Români, culegând pretutindenea prețioase materiale de folklor.

D. Pop-Reteganul, învățător în Transilvania, desfășură asemenea o stăruitoare activitate în domeniul literaturii populare ardelenice.

Studiile de folklorism, pe o scară comparativă foarte întinsă, au fost întemeiate în țara noastră de către d. Hasdeu prin volumul al II-lea din *Cuvenetele Bătrânilor*, care cuprinde literatura scrisă a poporului român în raport cu literatura sa nescrisă. Pentru prima oară se cercetează aici pe de o parte influența covârșitoare a bogomilismului asupra celor mai vechi texte literare (măhăcene și bogomilice), studiate după originea și filiațiunea lor cu paralelisme străine; pe de alta, se urmărește propagarea și înfrurirea ideilor eretice asupra unor elemente orale ale literaturii populare (ca cântecul despre Cucul și turturica sau Povestea numerelor). Suma enormă de fapte și de idei, acumulate în acest volum, a avut cele mai fericite urmări prin introducerea la noi a unui spirit mai științific și a unei metode mai severe în asemenea studii ¹⁾.

După această operă fundamentală, d. dr. Gaster se încercă a îmbrățișa întregul material al literaturii populare scrise și nescrise ²⁾. Pe când d. Hasdeu reve-

¹⁾ Hasdeu, *Cărțile populare ale Românilor în secolul al XVI-lea și legătura lor cu literatura poporană cea nescrisă*. Studiul de filologie comparativă. Buc. 1879.

²⁾ Gaster, *Literatura populară română*. Buc. 1883.

lază existența celor mai vechi monumente religioase de origine eretică, d. Gaster își îndreptăză atențiunea asupra diferitelor producțiuni folklorice de natură romantică, etică și religioasă, analizând pe fiecare dintr'insele, indicându-le originea și părțile constitutive, accentuând pretutindenea acțiunea elementului literar asupra producțiunilor orale și stabilind o teorie personală despre provenința basmelor. D. Gaster dispune de o mare erudițiune și adanca-i cunoscință a literaturii manuscrite române i-a permis a scóte la lumină o mulțime de fapte în sprijinul vederilor sale personale, adesea îndrăznețe, dar pretutindenea motivate. Bogăția amănuntelor (cartea coprinde un total de 61 producțiuni folklorice române) face dintr'insa o mină de informațiuni pentru acéstă ramură a literaturii naționale.

1. Literatura populară nescrisă

Cântece populare

Cei doi întemeietori ai filosofiei istoriei, Vico și Herder, atrăgând cei dintâi atențiunea asupra importanței credințelor poporului și a poesiei populare, deveniră inițiatorii unei prețioase ramure a etnologiei, ai folklorului. Opera lui Herder „Glasurile popórelor în cântece“ apăru în 1778 și abia după trei decenii vădu lumina prima colecțiune de poesii populare germane „Cornul minunat al băiatului“ (1806). Trecură alte trei decenii până să se simță în Italia necesitatea unei asemenea colecțiuni: în 1841 Tommaseo publică cântecele

populare toscane, pe când abia în 1856 apăru în Franța o culegere de poezii populare normande de Beaurepaire.

În peninsula balcanică, din contră, și anume la Sêrbi, mulțumită lui Vuk Karađić, poezia populară se bucură de o îngrijire timpurie. Acesta publică la Viena, mai întâi în 1814 și apoi definitiv în 1823, cea mai importantă din colecțiunile europene de poezii populare, cari avură un mare răsădit dincolo de granițele Serbiei și dobândiră admirațiunea lui Gôthe¹⁾. În ace-

¹⁾ Vuk Karađić, *Srbske narodne pjesme* [Poesii populare sêrbesci]. Leipzig și Viena, 1823—24, 3 volume, al IV-lea apăru în 1833; II ed. augmentată, 6 vol. Viena, 1841—1865; ultima ed. Belgrad, 1887. Traducere germ. de Talvj (II ed. Leipzig 1853, 2 vol.) și Kap-per (1852, 2 vol.); traducere franceză de Dozon, *L'Épopée serbe. Chants populaires héroïques... traduits sur les originaux avec une introduction et des notes.* Paris, 1888.

Urméză bibliografia cântecelor populare privitoare numai la poporele învecinate și la cele romanice.

Cele din Bulgaria (și în special din Macedonia) aũ fost culese de frații Miladinov, *Bãlgarski narodne pjesni* (Cãntece populare bulgare). Agram, 1861; II ed. Sofia, 1891; și Dozon, *Chansons populaires bulgares inédites*, publiées et traduites, avec une introduction, glossaires et notes. Paris, 1875; cf. Rosen, *Bulgarische Volksdichtungen*, gesammelt und ins Deutsche übertragen. Leipzig, 1879 și Millien, *Ballades et chansons populaires tchèques et bulgares.* Paris, 1894. În timpul din urmă Șapkarev a publicat, sub auspiciile Ministerului bulgar de Culte, cea mai voluminosă colecțiune de cântece bulgãresci sub titlul: *Prostonarodna bãlgarski poesia ili bãlg. nar. pjesni.* Sofia, 1891, 1460 pp. în șapte cãrți (Cartea I—II cãntece religioase, III—IV politice, V—VI publice și private, VII datinĩ, obiceiuri și superstițiuni). Cãntece grecesci: Passow, *Carmina popularia Graeciae recenti-*

lași timp cântecele populare grecesci găsiră în Fauriel (1824) și în Kind (1828) doi entusiaști aprețiatori.

Tot lui Vuk îi datorim primele poezii populare române, adunate de dinsul în călătoria-i prin Muntenia, Transilvania și Banat, ce le predase în 1823 lui Asache, pe când se afla amândoi la Viena. Atât poeziile

oris. Lipsiæ, 1860 și Legrand, *Recueil de chansons populaires grecques*, publiées et trad. pour la prem. fois. Paris, 1874.

Poesii populare albaneze au fost culese de G. de Rada, *Rapsodie d'un poema albanese*, racc. nelle colonie del Napoletano e tradotte. Firenze, 1866.

Poesii populare turcesci cu traducere germană au fost publicate de I. Kunos în vol. II—III d. *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. Wien, 1888 și 1889.

Pentru Rusia: Kirejevsky și Bessonof, *Colecțiune de poezii populare rusesci* (rusesce), 10 părți. Moscova, 1862—1878; Ralston, *The Songs of the Russian people*, as illustrative of slavic mythology and russian social life. London, 1872 și Rambaud, *La Russie épique*. Etude sur les chansons héroïques de la Russie, trad. ou analysées pour la première fois. Paris, 1876. — Antonović și Dragomanov, *Istoričeskija pjesni maloruskago narodna* (Cântece istorice ale poporului rutén). 2 vol. Kiev, 1874—75 și în special vol. IV și V din colecțiunea etnografică a lui CŃubinski (cf. p. 221).

Pentru Unguri publicațiunile Societății Kisfaludy: Erdélyi, *Népdalok és mondák* (Poesii populare și legende). Pesta, 1846—49, 3 vol.; apoi Arany și Gyulay, *Magyar népköltési gyűjtemény* (Culegere de poezii populare ungare). Pesta, 1872, 2 vol. (IIII pp. în 4 divisiuni: mistere de Crăciun și de Boboteză, balade, cântece și povești); veđi și Ludwig Aigner, *Ungarische Volksdichtungen übersetzt und eingeleitet*. Pest, 1873; iar pentru cele săsesci: Schuster, *Siebenbürgisch-sächsische Volkslieder*. Hermannstadt, 1865.

Pentru Franța: Puymaigre, *Chants populaires recueillis dans le pays Messin*. Metz, 1865; II ed. 2 vol. Paris, 1881.—Roland, *Recueil*

culese de Vuk cât și cele adunate în 1822 de însuși Asache s'au prăpădit în urma focului din Iași în 1827.

Primul culegător efectiv de cântece naționale e Anton Pann, care pôte fi considerat cu drept cuvînt ca părintele folklorului român. În diferitele broșuri din „Spitalul Amorului“¹⁾ s'află cele dintâi cântece (de

de chansons populaires (de la France) avec les mélodies. Paris, 1883; cf. Scheffler, *Die französische Volksdichtung und Sage.* Ein Beitrag zur Geistes u. Sittengeschichte Frankreichs. Leipzig, 1883—84 (cap. II: bibliografia folklorică franceză).—Tiersot, *Histoire de la chanson populaire en France.* Paris, 1889.

Pentru Italia: *Canti e racconti del popolo italiano.* Pubbl. per cura di Comparetti ed A. d'Ancona vol. I—VIII. Torino, 1870—89 și Nigra, *Canti popolari del Piemonte.* Torino, 1888.

Pentru Spania: Fr. R. Marin, *Cantos populares españoles,* recogidos, ordenados y ilustrados. 5 vol. Sevilla, 1882—83. Cf. Demofilo (Machado y Alvarez), *Poesia popular.* Postscriptum à la obra de Fr. Marin. Sevilla, 1883.

Pentru Portugalia: Braga, *Cantos tradicionaes do povo portuguez,* 2 vol. Porto, 1884 și Puymaigre, *Romanceiro.* Choix de vieux chants portugais. Paris, 1881.

Pentru Reto-Romanî: Flugi, *Die Volkslieder des Engadin.* Strassburg, 1873.

Maî amintim colecțiunea monumentală care ar putea servi de model: Child, *The english and scottish popular ballads.* Boston, 1882 urm. 8 vol. în 4°; fie-care baladă e însoțită de o prefață și de un studiu comparativ, cu introducere generală, glosar și indexuri; variantele sînt reproduse cu o absolută fidelitate.

¹⁾ A. Pann, *Spitalul Amorului său Cîntătorul Dorului.* Buc. 1850—51, 6 broșuri; II ed. 1852. Importantă este și *O Șeștore la Țeră saū Călătoria lui Moș Alb.* Buc. 1851—52, două broșuri (conțin într'altele câte-va bocete, admise în colecțiunea lui Alexandri). Veđi încă de același: *Cîntece de stea.* Buc. 1830.

lume) din Muntenia, pe cari Alexandri le-a intercalat mai târziu în propria sa colecțiune.

○ In Moldova, după 1840, Alecu Russo, entusiastul admirator al spiritului popular, și mai ales Alexandri cutreerară munții spre a culege poezii populare. Ilustrul poet nimeri acolo izvorul său de inspirațiune și ast-fel geniul poporului îi resplăti generos ostenelile întru adunarea nestematelor sale. Resultatul acelor excursiuni muntene fură „Baladele adunate și îndreptate“ (1852—1853) și „Poesiile populare ale Românilor“ (în Suplementul la România literară din 1855), în cari se incorporară cântece muntene din Anton Pann și poezii populare din Transilvania și Banat, comunicate poetului de Ión Popescu. Acastă primă edițiune avu o primire căldurosă în țeră și găsi o apreciere elogiôsă în străinătate, mulțumită traducțiunilor germană, franceză și engleză, făcute după acastă edițiune ¹⁾.

A doua edițiune completă „Poesii populare ale Românilor culese și întocmite“ (1866) diferă de cea dintâi prin fond și prin formă ²⁾. Intervalul de un de-

¹⁾ Kotzebue, *Rumänische Volkspoesie*. Jassy, 1853 (Rudow, *Rum. Volkslieder*. Leipzig, 1887).—*Ballades et chants populaires de la Roumanie*. Recueillis et trad. p. Alexandri avec une introduction par M. A. Ubicini. Paris, 1858. — Greenville Murray, *The national songs and legends of Roumania*. London, 1859.

²⁾ Despre variantele colecțiunii Alexandri: G. Dem. Teodorescu, *Petrea Crêșu Șolcanul, lăutarul Brăilei*. Buc. 1884; despre elementele-î constitutive: M. Schwarzfeld, *Poesii populare, Colecțiunea Alexandri*, saū cum trebuie culese și publicate cântecele populare. Iași, 1888. De alminterea, într'o scrisore a lui Alexandri către d. Crăcfunescu, autorul

cenii, ce le desparte, poartă caracteristica curentului dominant. Era o vreme, când Asache făurea la balade populare din timpul lui Decebal și când Săulescu plămădea la cronică medievală.

Pe terenul limbei o școlă erudită tindea la o restaurare a trecutului după vederi subiective. Un spirit de remaniere în alt sens invoca în domeniul folklorului argumente de natură istorică sau mitologică.

Primul culegător de poezii populare din Ardel, dr. At. M. Marienescu, nemulțumit cu rolul de culegător, recurse la o serie de îndreptări („poezii... culese și corese“), cari alterau esența însăși a poeziei populare (prin introducere de neologisme ca rege, aratru, belu, sigil). Precum sêrbul Verkovič adulmeca pe Orfeu în cântece bulgăresci, culegătorul ardelin descoperea „fetișore sabinose“ (feciore sabine) în Colindele române publicate de dînsul (1859) și anunța căți-va ani mai

cărții «Le peuple roumain d'après ses chants nationaux» (Paris, 1874), poetul declară însuși c'a întrodus modificări în a II edițiune: «J'ai fait pour quelques-unes de ces poésies ce qu'un joaillier fait pour des pierres précieuses. J'ai respecté le sujet, le style, la forme... Loin de les avoir arrangées conformément au goût moderne, je les ai conservées comme des bijoux d'or que j'aurais trouvés couverts de rouille et aplatis. *J'en ai fait disparaître les tâches* et leur ai rendu leur éclat primitif»... Trebuie amintit însă, că cam așa au procedat mai toți primii culegători de poezii populare. Colecțiunea germană de Arnim și Brentano (1806) conține bucăți nepopulare și modificate. Vuk însuși alegea din multe variante pe cele mai frumoase, netemându-se a adăoga și elimină din text fraze întregi din cauze metrice.

târziu, „marî descoperiri“ de divinități antice în basmele române ¹⁾).

La Alexandri remanierele din a doua edițiune sînt inspirate de motive estetice. Gustul și personalitatea poetului n'aŭ rămas străine de dinsele. Ele aŭ fost făcute de sigur cu intențiunea de a atrage și mai mult atențiunea lumii culte; dar, sub raportul psihologiei populare, edițiunea cea dintăi rămăne singura autentică.

Condițiunea esențială a orî-cărei culegeri de folklor e fidelitatea reproducerii ca coprins (sintaxă) și ca formă (fonetică): de aci importanța transcrierii exacte a rostirilor locale. Acastă scrupulositate e necesară mai ales la cantece, cari trebuie reproduse cu tôte variantele, cu indicarea localităților și însoțite de ariile saŭ melodiile respective ²⁾. Nu posedem încă pănă astădi o colecțiune, care să corespundă tuturor exigențelor folklorice. Relativ cea mai bună e a d-lui G. Dem. Teodorescu (1885), singurul din Muntenia, care, după Anton Pann, s'a ocupat cu o asemenea culegere.

Prima colecțiune de arii populare române se datoresce lui Rouschitzki: „Quarante-deux chansons et danses moldaves, valaques, grecs et turcs“ (Iași, 1834),

¹⁾ Cf. despre Marienescu: Aron Densușanu, *Aventuri literare*. Bucurescî, 1887, p. 17—24.

²⁾ Despre critica aplicată textelor populare și reconstituirea lor din versiuni multiple: cf. Gilliéron, la Claire-fontaine, chanson populaire française. Examen critique de diverses versions (Romania d. 1883, p. 306—331) și Doncieux, la Pernette, origine, histoire et restitution critique d'une chanson populaire romane (ibid. 1891, p. 86—135).

apoî lui H. Ehrlich „Căntece și jocuri române“ (Iași, 1850), al căror Album apăru la Viena în același an. Pe această cale pășiră în urmă cu succes d-nii Burada (Almanah musical pe 1876 și 1877), și Vulpian, în a sa Poesie populară pusă în musică, o culegere din toate țărerile române (1886).

Căntece din Moldova aū cules, după Alexandri, Florentin Pop (1870), Caranfil „culese și corese“ (1872), Sevastos (1888) și Canianu (1888), cel din urmă exact și consciințios ¹⁾.

În Transilvania s'aū ocupat, după Marienescu, cu această ramură a folklorului: Pompiliū (1870), Jarnik și Bărsénu (1885), Pop Reteganul (1885), Frâncu și Candra (1888), Ștefan Munténu (1891), C. Mândrescu (1892), Victor Onișor (1894) și o însemnată colecțiune apăru în timpul din urmă de I. G. Bibicescu ²⁾.

¹⁾ I. Florentin Pop, *Căntece voinicesci despre țile din bețrâni*. Bêrlad, 1870. — Caranfil, *Căntecele populare de pe valea Prutului*, culese, corese și adunate. Huși, 1872. — Sevastos, *Căntece din Moldova*. Iași, 1888. — Canianu, *Poesii populare, Doine culese și publicate întocmai cum se ȃic*. Iași, 1888.

²⁾ At. M. Marienescu, *Poesia poporală, Colinde culese și corese*. Peșta, 1859; II ed. Buc. 1861; *Poesia poporală, Balade culese și corese*. I Peșta, 1859; II 1867 și *Novăcesii*, 30 balade populare din Carpați (dintre cari 7 în Columna pe 1882). — Pompiliū, *Balade populare române*, adunate. Iași, 1870. — [Jos. Vulcan, *Doine române*. Peșta, 1877. — T. Daul, *Colinde și căntece populare*. Arad, 1890. — *O mie doine, strigături și chiuituri*, culese de mai mulți învățatori zeloși. Brașov, 1892]. — Jarnik și Bărsénu, *Doine și strigături din Ardel*, date la ivelă (c'un important glosar folkloric de Jarnik). Buc. 1885. — Pop Reteganul, *Trandafir și Violete*. Poesii populare, culese și ordinate. Bra-

Poesii populare din Bucovina au fost culese de eminentul folklorist local, părintele S. Fl. Marian (1873), precum cele din Dobrogea (1880) au fost publicate de d. Burada ¹⁾. Tot d-lor Burada și Marian se datoresc cele dintâi colecțiuni de bocete și descântece din toate provinciile române ²⁾.

Primul studiu asupra cântecelor populare române se datoresce răposatului Alexandru Hasdeu, care publică rusesce în „Mesagerul Europei“ (Vestnik Evropy) din 1833: Cântecul populare ale Moldovei sub raportul

șov, 1885; II ed. Gherla, 1891 și Cine nu scie striga, citescă cartea asta, adică *Chiuituri*, de cari strigă feciorii în joc, adunate din popor. Gherla, 1891. Același harnic culegător posedă încă inedită o colecțiune de 5022 poesii populare: cf. Anal. Acad. XII (1892), p. 163 u.—Frâncu și Candrea, *Românii din Munții apusenii (Moșii)*. Buc. 1888 (Partea IV). — Ștefan Munténu, *Doine și strigături*, culese din gura soldaților români din țera Ardélului. Brașov, 1891. — C. Mândrescu, *Literatura și obiceiuri poporane* din comuna Ripa de jos, comitatul Mureș Turda, publicate. Buc. 1892. — V. Onișor, *Doine și strigături din Ardél*, ed. Șaraga (1894). — Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, culese și adnotate. Buc. 1893. — Pentru Banat: Enea Hodoș, *Poesii populare din Banat*. Caransebeș, 1892. — Pentru Basarabia: Simionescu, *Legende și cântece populare culese în Basarabia*. Petersburg, 1889.

¹⁾ Marian, *Poesii poporale din Bucovina*. Balade române, culese și corese. Botoșani, 1869; II ed. *Poesii poporane române*, adunate și întocmite. 2 vol. Cernăuți, 1873—75 (I Balade; II Doine și Hore). — Burada, *O călătorie în Dobrogea*. Iași, 1880.

²⁾ Burada, *Datinile poporului român la înmormântări* (cu 43 de bocete). Iași, 1882. — Marian, *Descântece poporane române*, culese. Suceva, 1886. Cf. Prexl «Die Besprechungsformeln der Rumänen in Siebenbürgen» în Zeitschrift für Volkskunde I și II (1888—89).

istoric, despre cari scrisese în 1840 și Costache Negruzzi în Dacia literară a lui Cogălnicénu. În Muntenia meritul de a fi atras mai întâi atențiunea asupra-le revine d-lui Odobescu.

Despre însemnătatea poeziei populare și despre caracteristica ei a scris d-nii Graff, Schuchardt, Hasdeu și A. Franken. Sub raportul vechimei și al răspândirii lor, d. Hasdeu a supus unei vaste cercetări comparative cântecul „Cucul și Turturica“ și „Poveștea numerelor“. Multe pagini din Literatura populară a d-lui Gaster sînt de asemenea consacrate diferitelor genuri de poezie populară, căutând a demonstra deșă înriurire a producțiunilor novelistice asupra literaturii nescrise a poporului ¹⁾.

Elementul religios al poeziei populare, colindele,

¹⁾ Cf. Cogălnicénu, *Dacia literară* I (1840), p. 480 și C. Negruzzi, *Căntece populare a Moldaviei*, ibid. p. 121—134. — Odobescu, *Căntece poporane în raport cu țera, istoria și datinele Românilor în Scierii I*, 179—192 și *Răsunele ale Pindului în Carpați* (Diocăiul, Nălaca, Măora, Moș-Ajun) I, 193—236. — Dobre Ștefănescu (învățător din comuna Grindu), *Studii asupra literaturii populare în Lumina pentru toți*, vol. III—IV. Buc. 1887 și 1888 (superficial). — Graff, *Della poesia popolare rumena* în *Nuova Antologia* XXX (1875), p. 5—39. — Schuchardt, *Ritornell und Terzine*. Halle, 1875. — Hasdeu, *Poesia populară serbă și bulgară* în *Columna* d. 1877, p. 249—266 și *Doina, originea poeziei populare la Români* în *Columna* d. 1882, p. 394—406 și 519—535. — A. Franken, *Rumänische Volksdichtungen*. Danzig, 1888 (41 pp. in 4°), studiu merit a servi de introducere la volumul seü de traduceri din poezia populară: *Rumänische Volkslieder und Balladen*. Danzig, 1889. — Cf. Mailand, «Der Fluch in der siebenb.-rum. Volks-poesie» în *Zeitschr. f. Volkskunde* IV (1891), p. 208—214.

a fost cercetat în diferite rînduri de Schuller, Mangîuca, Teodorescu și Gaster ¹⁾; pe când elementul ei istoric, baladele, așteptă încă pe dibacîul muncitor, care să scie să alégă momentele etnice și locale sub învelișul lor complex.

Intr'adevăr, pe când doînele și horele țîșnesc d'a dreptul din inima poporului și nu pot presenta de cât elemente de comparațiune antropologică, baladele nu sînt une-orî de cât localizări poetice într'un anumit cerc etnologic. In Peninsula balcanică mai ales un import și export de materiale folklorice dintr'o țără într'alta s'a putut opera în regiunile limitrofe prin caracterul lor de bilinguitate.

Cercetările în acest sens sînt însă înconjurate de mari greutăți și au nevoie de multă precauțiune spre a nu cădea în afirmațiuni premature sau chiar contrare realității. De aceia prudența recomandă deocamdată, afară de casuri sigure, simpla constatare a analogiilor, mai ales la popórele din aceiași periferie teritorială ²⁾.

¹⁾ Schuller, *Kolinda*, Eine Studie über romänische Weihnachtslieder (după colecțiunea Marienescu). Hermannstadt, 1860. — Mangîuca în *Călindariu* pe 1882, p. 1—48. — Teodorescu, *Noțiuni despre Colindele române*. Buc. 1889. — Gaster, *Colinde și cântece populare inedite* în *Revista d-lui Tocilescu* I, 2. 313—336 și II, 99—110.

²⁾ Veđi Șăinenu, *Legenda meșterului Manole la Grecii moderni* în ale mele *Studii folklorice* (în curs de publicațiune) și Kurt Schladebach, *Die aromunische Ballade von der Artabrücke* în *Anuarul Seminarului român din Lipsca*, p. 79—122.

Povești populare

Trecem acum la basme sau povești.

Deși încă de la 1697 Perrault publicase basme franceze sub o formă literară („Contes de ma mère l'Oye“), literatura poveștilor începe de la 1812, odată cu publicarea basmelor germane de către frații Grimm ¹⁾. Trecu un interval destul de lung, până ce popóarele culte să înțelégă folosul și importanța culegerii acestor comori.

¹⁾ Gebrüder Grimm, *Kinder und Hausmärchen*. Berlin, vol. I 1812, II 1815; XX ed. 1885; vol. III 1822 (conținând materialul comparativ), III ed. 1856.

Ca și la cântece, ne mărginim a cita literatura comparativă a basmelor numai relativ la popóarele învecinate și la cele romanice.

Basme sêrbesci au publicat Vuk Karađić, *Srbske narodne pripovjetke* (Povești populare sêrbesci). Viena, 1853, II ed. 1870; trad. germană c'o prefață de Grimm: *Volksmärchen der Serben*. Berlin, 1854; și Krauss, *Sagen und Märchen der Südslaven zum grossen Theil aus ungedruckten Quellen*, 2 vol. Leipzig, 1884.

Pentru Bulgaria: Šapkarev, *Bългарski narodni prikazki* (Basme populare bulgare din Macedonia). Filipopole, 1895. Veđi Jagić, «Aus dem südslavischen Märchenschatz» în Archiv f. slav. Phil. I, II și V (cu anotațiunî de Köhler) și basmele publicate în *Sbornik* (cf. p. 265).

Pentru Rusia: Marea colecțiune a lui Afanassief, *Narodnija ruskija skazki* (Povești populare rusesci), 8 părți. Moscova, 1863 (cuprinde 330 basme, unele cu câte 5 variante).—Ralston, *Russian folk-tales*. London, 1873 (trad. fr. de Bruyère. Paris, 1874), W. Goldschmidt, *Russische Märchen*. Leipzig, 1883 și Leger, *Contes populaires slaves*. Paris, 1882.

Basme rutene de Giltebrandt, *Malorusskija skazki*. Petersburg, 1878 (292 numere) în colecțiunea etnografică de Ciubinski. Cf. Wen-

Cei dintâi cari se îndeletniciră cu strîngerea basmelor române, și anume cu cele din Banat, fură doi

zig, *Westslavischer Märchenschatz*. Leipzig, 1857 (conține într'alte basme române din Moravia).

Basme grecesci și albaneze : Hahn, *Griechische und albanesische Märchen*, 2 vol. Leipzig, 1864 (cele grecesci traduse după textul editat de Pio, *Contes populaires grecs*. Copenhaga, 1879) și B. Schmidt, *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder*. Leipzig, 1877.—Dozon, *Contes populaires albanais*. Paris, 1891 și Legrand, *Contes populaires grecs*. Paris, 1881.

Basme maghiare de Stier, *Ungarische Märchen u. Sagen (aus der Erdélyischen Sammlung)*. Berlin, 1850 (după originalul citat la p. 269) și *Ungarische Volksmärchen (aus Gaal's Nachlass)*. Pest, 1859.—Jones and Kropf, *Magyarfolk-tales*. London, 1889.

Basme săsesci de Haltrich, *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen*. IV ed. Wien, 1885.

Basme țigănesci de Miklosich în vol. IV din *Mundarten und Wanderungen der Zigeuner*. Wien, 1872—80; pentru cele din Transilvania : Wlislocki, *Märchen und Sagen der Transilv. Zigeuner*. Berlin, 1886; și pentru cele din România : Barbu Constantinescu, *Probe de limbă și literatura Țiganilor în România*. Buc. 1875.

Basme turcesci au fost publicate în limba maghiară de Kunos (Pesta, 1887, cu traducere germană în *Ungarische Revue* din 1888 și 1889). Cf. Lucy Garnett, *The women of Turkey and their folklore*, 2 vol. London, 1890—91.

La poporele romanice colecțiunile cele mai importante sînt : Cosquin, *Contes populaires de Lorraine comparés avec les contes des autres provinces de France et des pays étrangers*. Paris, 1862, 2 vol.; Sébillot, *Contes populaires de la Haute-Bretagne*, 3 vol. (Charpentier); Bladé, *Contes populaires de la Gascogne*, 3 vol. (Maisonneuve) și Luzel, *Contes populaires de la Basse-Bretagne*, 3 vol. (ibid.).—Comparetti, *Novelline pop. italiane*, publicate ed. illustrate. Torino, 1873; Imbriani, *la Novellaja fiorentina* (basme stenografiate). Napoli, 1871; Ortoli, *Contes populaires de l'île de Corse* (Maisonneuve); Gonzenbach, *Sicilianische*

Germani¹⁾, frații Schott (1845). Abia în 1862 publică Nicolae Filimon primul basm muntén („Românul năzdrăvan“ devenit „Omul de pétră“ la Ispirescu) în fôia Tșeranul român a rëposatului I. Ionescu, unde apărurã mai întâi și câte-va basme de Ispirescu, întrunite într'o broșurică din același an sub titlul de „Basmе și Povești populare“. Din acel moment datézã activitatea neobositã a modestului și talentatului culegëtor-tipograf²⁾.

În Muntenia publicarã colecțiunii, în același timp

Märchen, 2 vol. Leipzig, 1870; Pitrè, *Fiabe, novelle e racconti siciliani*. 4 vol. Palermo, 1875 și *Novelle popolari toscane*. Firenze, 1885. — Maspons y Labros, *La Rondallayre... Quentos populars catalans*. Barcelona, 1875 și (Folklore catalá) *Quentos populars catalans*. Barcelona, 1885. — Coelho, *Contos pop. portuguezes*. Lisboa, 1879 și Consiglieri-Pedrozo, *Portuguese folk-tales* London, 1890. — Schmeller, *Märchen und Sagen aus Wälsch-Tyrol*. Innsbruck, 1867 (basmе retro-romane).

¹⁾ Artur u. Albert Schott, *Walachische Märchen*, mit einer Einleitung über das Volk der Walachen und einem Anhang zur Erklärung der Märchen. Stuttgart u. Tübingen, 1845. (Originalele române ale acestor basme bãnățene de D. Mira în *Columna* d.n 1870). Cf. mediocra colecțiune recentă de Catana, *Poveștile Banatului*. Gherla, 1893.

²⁾ III ed.: *Legende sau Basmele Românilor*, ghicitorî și proverburî cu o întrodúcere de B. P. Hasdeu, adunate din gura poporului, scrise și date la lumină de un culegëtor-tipograf. Buc. 1872, partea I; 1874, partea II, fascicula I; 1876, partea II fasc. II. Edițiunea definitivă din 1882 (a II ed. 1892): «Legende sau Basmele Românilor, adunate din gura poporului de P. Ispirescu» nu conține tóte basmele edițiunilor anterióre. Veđî Virginia Rîmnicénu, *Basmеle culese de P. Ispirescu în Revista Nouă* VI, 421—440. Cf. de Ispirescu, *Basmе, snóve și glume*. Craiova, 1883; II ed. 1893.

cu Ispirescu, d-niî Fundescu, Arsenie, N. D. Popescu, Măldărescu și D. Stăncescu, a cărui mare colecțiune de basme merită aprópe, prin consciințiositatea reproducerei, să stea alăturaea cu cea de Ispirescu ¹⁾.

În Moldova, adâncul cunoscător al graiului popular, răposatul Crénga, a scris mai multe povești, cari umplu întâiul volum din edițiunea completă a scrierilor sale (1890). Recenta colecțiune de „Povești“ a d-șorei Sevastos (1892) nu corespunde cerințelor sciinței. Basme din Ardél au fost publicate de Stăncescu, Pop-Reteganul și Bota, iar cele din Bucovina de Sbiera ²⁾.

În 1894 Academia Română a încoronat cu premiul

¹⁾ I. C. Fundescu, *Basme, poesiî, păcălituri și ghicitori*, cu o întroducere despre literatura poporană de B. P. Hasdeu. Buc. 1867; II ed. 1870; III ed. 1873. — T. M. Arsenie, *Noua colecțiune de basme saî istoriî populare, culese și prelucrate*. Partea I, ed. I, Buc. 1872; ed. II, Buc. 1874; partea II (cu coprins artificial). Turnu-Măgurele, 1874. — N. D. Popescu, *Calendarul Basmelor*. Buc. 1874—1885, 1895 și *Carte de Basme*, ed. II, vol. I—IV. Buc. 1892 (conține o mare parte din cele publicate în diferiți ani ai Calendarului). — I. Măldărescu, (Din ședători), *Basme, culese...* Buc. 1889. — D. Stăncescu, *Basme culese din gura poporului*. Bucur. 1885; II ed. (completă) 1892; *Alte basme culese din gura poporului* (Buc. 1893); *Basme și Snóve* (Bucur. 1894) și *Glume și Povești* (Craiova, 1895).

²⁾ E. B. Stăncescu Aradanul, *Prosa poporală, Povești, culese și corese*, tom. I, broșura I. Temișóra, 1860. — I. Pop Reteganul, *Povești ardelenescă, culese din gura poporului*. Brașov, 1886—88, 5 broșuri și *Cărțile săténului român* (1882 și 1886). — Bota, *Culegere de cele mai frumoșe povești*. Brașov, 1891. Veđi *Biblioteca populară a Tribunet. Sibiu*, 1876 și *Basmele Românilor*. Brașov, 1879. — Sbiera, *Povești poporale românescă, din popor luate și poporului date*. Cernăuți, 1886.

Eliade Rădulescu opera noastră intitulată „Basmelor române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popórelor romanice“. Ea apáru anul acesta de sub tipar și constituie opera cea mai completă, ce posedă folklorul asupra literaturii orale.

Limba metaforică a basmelor noastre a fost studiată de d. Jarnik și de autorul acestei cărți ¹⁾.

Materialele mitologice din aceleași basme n'au fost încă sistematic cercetate. Inceputul, făcut de părintele Marian în 1879 ²⁾, fu continuat în timpul din urmă în opera noastră asupra Basmelor Române, al cărei indice folcloric conține cea mai bogată colecțiune de materiale mitologice române. Autorul acestei cărți a grupat și cercetat, într'un studiu comparativ, Ținele rele după credințele poporului român ³⁾.

Legenda Dochiei sau Ținele Babei a fost de asemenea obiectul unui studiu folcloric, în care același autor se încercă a o urmări la toate popórele și a distinge elementele-í antropologice și istorice de cele artificiale și de origine literară.

¹⁾ J. U. Jarnik, *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen*. Wien, 1877 și Șăinenu, *Semasiologia limbii române*. Bucur. 1877, p. 133—156 (Psicologia populară română).

²⁾ S. Fl. Marian, *Mitologia daco-română în Albina Carpaților III* (9—18 balaurii, 31—49 spiridușul, 54—56 șolomonarii, 86—89 moroi) . . . Șăinenu, *Basmelor Române*. Buc. 1885, indicele. — Șăinenu, *lelele și Ținele rele în ale sale Studii folclorice*. — Ca elemente comparative: Grimm, *Deutsche Mythologie*, IV ed. 3 vol. Berlin, 1875—78.

³⁾ Șăinenu, *Legenda Dochiei și Ținele Babei*, ce a format teza de doctorat a autorului: *Les Jours d'emprunt ou les Jours de la Vieille* (Paris-Leipzig, 1889), reproducă acum și completată în *Studii folclorice*.

Alte studii folklorice se datoresc d-lor A. Papadopol-Calimah, G. Dem. Teodorescu, Gaster etc. ¹⁾.

Legende zoologice, în special cele relative la paseri, au fost culese de părintele Marian, care a publicat și un studiu asupra Botanicei populare române, despre a căreia însemnătate scrisese în 1874 răposatul Mangiuca ²⁾.

Două-trei cuvinte despre exegesa folklorică.

¹⁾ A. Pap. Calimah, *Dunărea în literatură și în tradițiune* în Anal. Acad. Rom. ser. II, tom. VII, 2. 309—377: cf. Müllenhoff, *Donau-Dunavü-Dunaj* în Archiv f. slav. Phil. I, 280—299 și Jagić, *Dunavü-Dunaj in der slavischen Volkspoesie*, ibid. p. 299—334.— G. Dem. Teodorescu, *Miturile lunare* în Conv. Lit. XIII, 3 și 110.— Gaster, *Die rumänische Condemnatio uvæ* în Zeitschr. f. rom. Phil. III, 399 u.; *Scholomonar* în Archiv f. slav. Phil. VII, 281—90; *Țiganii ce și-au mâncat biserica* în Revista D-lui Tocilescu I, 469—475 și *Crubër-Vodă mâncat de guzganî*, ibid. I, 2. 185—191; cf. Papadopol-Calimah, *Crubër-Vodă* în Conv. Lit. din 1882, p. 285—95.

²⁾ Marian, *Ornitologia poporană română*. Cernăuți, 1883, 2 vol. și *Botanica poporană română* în Albina Carpaților d. 1879 și 1880.— Sim. Mangiuca, *De însemnătatea botanicei române* în Familia X (1874), p. 512 și 586.— Academia română a fixat un premiu pentru o «Botanică populară română din punctul de vedere al credințelor, datinelor și literaturii populare, avându-se în vedere adunarea cât se poate mai bogată a materialului».— Ca elemente comparative pot servi cele două opere de Gubernatis (de utilizat însă cu multă prudență): *Mythologie zoologique* ou les légendes des animaux, trad. p. Regnaud, 2 vol. Paris, 1874 și *Mythologie des plantes* ou les légendes du règne végétal, 2 vol. Paris, 1878—82; în special: Rolland, *Faune populaire de la France* (Noms vulgaires, dictons, proverbes, légendes, contes et superstitions). 6 vol. Paris, 1877—83 (vol. II oiseaux sauvages, VI oiseaux domestiques). Cf. Mannhardt, *Wald und Feldkulte*, 2 vol. Berlin, 1875—1877.

Interpretarea mitică a basmelor, considerate de frații Grimm ca substratură („ca minunate și ultime ecourî“) de mituri străvechi, este astăzi cu desăvîrșire compromisă prin mania de a dibui în ființele din basme tot atâtea divinități: frații Schott, cari aplică această sistemă de interpretare la basmele române, descoper până și în Păcală urme divine. Sistemă diametral opusă de exegesă istorică, teoria migrațiunii sau a importățiunii, inaugurată de Benfey, după care basmul e o proprietate exclusivă a Indiei, de unde pe cale orală sau literară s'a răspândit abia în epoca istorică peste lumea întregă, deși numără încă mulți partizani, nu pòte fi însă admisă în generalitatea ei. Basmele nu pot fi atribuite unei singure țeri sau unei singure epoci: ele sînt în parte o moștenire străveche, dar multe au putut fi plăsmuite și pe solul național. Fondul primitiv comun provine din identitatea spiritului omenesc, care explică ast-fel analogiile izbitoare între basmele popórelor celor mai depărtate.

O teorie nouă, basată pe criterii de natură antropologică și reprezentată de Tylor și Lang, explică incidentele și tipurile basmelor prin idei și credințe dintr'un stadiu primitiv de civilizațiune. Pe lângă această supraviețuire a culturii preistorice, Tylor pune în relief, ca factor al creațiunilor mitice, și animismul, aceea pornire firască a copilului și a sălbaticului de a însufleți, de a antropomorfiza întreaga natură ¹⁾.

¹⁾ Benfey, *Pantschatantra*. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen u. Erzählungen, übers. mit Einleit. u. Anmerk. 2 vol. Leipzig.

Aci mai menționăm și teoria d-lui Gaster despre originea modernă și literară a basmelor, anume dezvoltarea lor din nuvele și povestiri, în cari poporul a introdus un element fantastic și supranatural, împrumutat saū din vechile credințe saū din scrierile apocrife.

În timpul din urmă, d. Hasdeū a expus o nouă teorie despre formațiunea basmelor. După d-sa, explicațiunea elementului antropologic saū a miraculosului din povești o pōte da numai visul, care, asemenea basmului, nu cunōsce nici timp nici spațiū. Ast-fel într'ambele aceste elemente, deopotrivă caracterizate prin fenomenul miraculosului, n'ar exista nici o deosebire esențială ¹⁾.

Ceia ce rămâne de făcut folkloristului, în starea actuală a studiilor, e a se mărgini la simpla constatare a paralelelor și analogiilor între basme, fie că o asemenea comparațiune se întinde la un mare număr

1869 și *Orient u. Occident* in ihren gegenseitigen Beziehungen, Mittheilungen u. Forschungen, vol. I—III. Göttingen, 1862—66. Cf. Cox, *Cinderella*. London, 1893 (345 variante despre Cenușerésă și basme înrudite, extrase și clasificate, cu analisisarea paralelelor medievale, note și întroducere de A. Lang: LXXX, 535) și J. Bédier, *Les fabliaux*. Etude de littérature populaire et d'histoire littéraire du moyen-âge. Paris, 1893; II ed. 1895. — Andrew Lang, *Custom and Myth*. London, II ed. 1885 și *La Mythologie*, traduite par Parmentier. Paris, 1886. — Tylor, *Researches into the early history of mankind and the development of civilisation*. London, 2 ed. 1870 și *La Civilisation primitive*, tr. fr. 2 vol. Paris, 1876—78.

¹⁾ Cf. *Etymologicum Magnum Romaniae* s. v. basm.

de popore eterogene, spre a face ast-fel să reeasă caracterul antropologic al fondului său al urzelei, al tipurilor său al motivelor (carī pot fi reduse la un mic număr de formule: după cercetările nōstre 50); fie că cercetătorul se limitēză într'un anumit teritoriū etnic, spre a scōte la ivelă forma particulară, incidentele și locuțiunile stereotipe, carī variază de la un popor la altul, constituind elementul național al basmului¹⁾.

Trecem repede asupra celor-lalte varietăți de literatură orală.

În domeniul legendelor populare nu avem încă de înregistrat nici o colecțiune importantă²⁾; în acela

¹⁾ Ceī doī măī adāncī cunoscētōrī în Europa aī literaturilor populare, în special aī basmelor la tōte popōrele, fură: Reinhold Köhler din Weimar, care, de la 1861, n'a încetat a provedea c'un aparat comparativ colecțiunile măī însemnate de basme (menționăm numai colecțiunea siciliană a d-rei Gonzenbach și basmele avare de Schiefner); și Felix Liebrecht, care întruni o parte din articolele sale în *Zur Volkskunde. Alte und neue Aufsätze*. Heilbronn, 1879. La aceșți doī, aīl răposați, adăogām și numele lui Emmanuel Cosquin, a cărui colecțiune de Basme din Lorena (1886) pōte fi considerată ca achisițiunea cea măī importantă a folklorului actual.

²⁾ În prima edițiune am menționat ca atare cartea d-lui Urechia, *Legende române, adunate și adnotate*. Bucuresci, 1890. Dar după o cercetare măī d'aprobe, ne am convins, că ea este în mare parte o simplă reproducere — și o reproducere adesea intenționat alterată — a legendelor franceze său spaniole. Legenda picardă «Bonhomme Misère et son Chien Pauvreté» e tradusă de d. Urechia prin «Nea Sărăcilă și Surata Sărăcia» (Surata = Chien!). De alminterea, autorul însuși mărturisesce participarea-ī la aceste pretinse producțiuni ale poporului. La

al tradițiilor populare diferite scrieri de Fr. Müller, Schuller, Stamate și Marian¹⁾; în fine cărticelele de snóve de Baican, Stăncescu, Bogdan, Sevastos și mai ales ale răposatului Ispirescu, căruia se datorește și prima colecțiune de jocuri de copii²⁾.

prima legendă «Ión Istețul», d. Urechia declară că, în redacțiunea-î, s'a apropiat mai mult de forma spaniolă de cât de cea portugeză: «Mi-a plăcut mai mult prologul autorului spaniol și l'am imitat». Și totuși autorul nu se sfiesce de a întitula *imitațiunile sale Legende Române!* — Gaster, *Legende inedite* în Revista d-lui Tocilescu II, 335—352 (Viața sf. Alexie, omul lui Dumneșeu), p. 629—645 (Viața sf. Evstatie Plachida) și III, 89—112 (Viața sf. Macarie Rîmlénul). Cf. Papahagi, *Câte-va deceuri macedo-române* în Revista Nouă V, 461.

¹⁾ Fr. Müller, *Siebenbürgische Sagen*. Hermannstadt, 1857; II ed. Wien, 1885, p. 199—200: Wallachischer Sagenkreis. — Schuller, *Über einige merkwürdige Volkssagen der Rumänen*. Hermannstadt, 1857 și *Kloster Argisch*, Eine Volkssage, Urtext, metrische Übersetzung, Erläuterungen, 1858. — Stamate, *Pepelea său tradițiunii năctunale românesci*. Iași, 1858. — S. Fl. Marian, *Tradițiunii poporane române*. Sibiu, 1878. — Elemente comparative: Gebrüder Grimm, *Deutsche Sagen*, 2 vol. Berlin, 1816—1818; II ed. 1866.

²⁾ Ispirescu, *Snóve său povești populare*, adunate din gurile celor ce știu multe. Buc. 1873, broș. I; 1874, broș. II; II ed. 1879. — [*Cornicea satelor*. Buc. 1870]. — Baican, *Palavre și anecdote*, 1882. — D. Stăncescu, *Snóve său glume populare*. Buc. 1892. — N. A. Bogdan, *Povești și Anecdote*. Iași, 1892; I. P. Florantin, *Anecdote*. Iași, 1893 și Sevastos, *Anecdote*. Iași, 1893. — S. Fl. Marian, *Satire poporane române*. Bucuresci, 1893. — Anecdotele populare ale lui Anton Pann, întitulate: «Năsdărăniile lui Nastratin Hogea» (I ed. 1853), sînt traduse din turcesce: «Les plaisanteries de Nasr-Eddin Hodja, trad. du turc par Decourdemanche» (Bibliothèque orientale elzevirienne). — Despre ciclul aventurilor comice ale lui Păcală (frumos versificate de d. Dulfu): Hinjescu, *Intîmplările lui Păcală*. Brașov, 1876 și disertațiunea lui Mangiuca în al seü Calendariu, p. 67—120. — Ispirescu,

Cât privește proverbele române, după culegerea fundamentală a lui Anton Pann (distribuite sub anumite rubrici), numai d. Hințescu, un librar german din Brașov, s'a ocupat cu această ramură, permițându-și însă o serie de modificări și alterări, cari sînt cu atît mai regretabile, cu cît stilul lapidar și laconic al proverbelor nu suferă cea mai mică schimbare. Păcat că importanta colecțiune de Țicetori și Anecdote — „Pilde, povățuirii i cuvinte adevărate și povești“ — a Vornicului Iordache Golescu (după ordinea alfabetică și cu tilcuirea alăturată) n'a fost încă publicată, pe cînd nu mai puțin prețioasa colecțiune de „Țicetori populare“, începută de Ispirescu, a rămas neterminată¹⁾.

Jucării și jocuri de copii. Sibiu, 1885. — Papahagi, *Jocuri copilărești culese de la Românii din Macedonia.* Buc. 1893.

1) A. Pann, *Culegere de proverburii săii Povestea vorbeli* de prin lume adunate și Țărășii la lume date. Buc. 1847; II ed. în 3 tomuri 1852—53. Prima edițiune e superiōră sub raportul fidelității, deoarece într'a doua multe proverbe aũ fost versificate. — Hințescu, *Proverbele Românilor*, adunate și editate. Sibiu, 1877: cf. G. Dem. Teodorescu, *Cercetări asupra proverbelor române.* Studii critic și bibliografic. Buc. 1877. — Despre colecțiunea lui Golescu veđi Lambrior în Conv. Lit. VIII, 63—83; Ispirescu în Revista I, 222 u. — Pentru studii comparative: Reinsberg-Düringsfeld, *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen*, vergleichend zusammengesetzt. 2 vol. Leipzig, 1875 și mai ales Wander, *Deutsches Sprichwörterlexicon*, Ein Hausschatz für das deutsche Volk. Leipzig, 1867—1880, opera capitală în domeniul paremiologiei. Veđi încă, din cauza influenței spiritului oriental asupra paremiologiei române, colecțiunea de proverbe turcesci (cu trad. germ. și fr.), publicată de Academia orientală din Viena: *Osmanische Sprichwörter.* Wien, 1865.

Cu adunarea ghicitorilor sau a cimiliturilor s'aŭ ocupat Ispirescu, Bulgărescu, Sima al lui Ión și în timpul din urmă I. Gorovei¹⁾.

Psichologia populară

Obiceiurile, datinile și credințele populare forméză una din părțile cele mai însemnate ale folklorului. Importanța lor pentru originile și trecutul națiunilor e învederată. Obiceiurile sînt foarte stăruitoare: ele persistă și după ce s'aŭ modificat ideile poporului și chiar după ce ele s'aŭ pierdut cu desăvîrșire. Asemănările între datinile popórelor genealogicesce fundamental diferite s'explică din motive psihologice; natura umană fiind pretutindenî aceiași, unele apucături se regăsesc în toate zonele, ori-unde popórele se află pe aceeași tréptă de cultură sau în aceleași condițiuni de traiu.

De aceia trebuie să pășim cu multă prevedere în asemenea cercetări delicate și, ținînd sémă de influențele etnologice, să evităm de o potrivă tendențele extreme, fie în direcțiunea iperlatinistă, fie în cea slavomană.

Nu posedem încă nici o lucrare completă asupra

¹⁾ Ispirescu, *Pilde și ghicitori* adunate de... Buc. 1880. — Bulgărescu, (Din jurul vetrei) *Ghicitori* culese de... Buc. 1887. — Gr. Sima al lui Ión, *Ghicitori*, întrebări și răspunsuri, frământări de limbă. Sibiu, 1885. — Gorovei, *Cimilituri* în Șeșetórea I, 22 u. — Ca elemente comparative: Rolland, *Devinettes ou énigmes populaires de la France*. Paris, 1878.

vieții etice a poporului român. Monografiile și articolele parțiale se datoresc lui Schmidt, Dem. Teodorescu, S. Fl. Marian, Lambrior, Mangăuca, Ep. Melchisedec, Baican, Ionénu și Lupașcu ¹⁾.

¹⁾ W. Schmidt (fost profesor la gimnasiul din Sibiu), *Das Jahr und seine Tage in Glaube und Brauch der Rumänen Siebenbürgens. Ein Beitrag zur Kenntniss des Volksmythus.* Hermannstadt, 1866. (H. v. Wliskoeki, *Aus dem Leben der siebenbürger Rumänen.* Hamburg, 1884). — G. Dem. Teodorescu, *Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român.* Buc. 1874. — S. Fl. Marian, *Datine, credințe și moravuri în Albina Carpaților I (cocoșul, șeșetorii) și II (plugușorul, St. Vasile, vergelul) și în Familia XIV (boii); același, Cromatica poporului român.* Buc. 1882 și *Vrăji, farmece și defaceri.* Buc. 1893. — Lambrior, *Obiceiuri și credințe la Români în Conv. Lit. IX, 2—9 (cumetriile) și 151—155 (Inmormântările).* — Mangăuca, *Călindariii iulian, gregorian și populari români pe 1882.* Oravița, 1881 (pe 1883. Brașov, 1882 : cu disertațiunile ale autorului despre serbătorile păgâne și creștine, obiceiuri și datini ale Românilor din Transilv.) — Ep. Melchisedec, *Literatura religioasă populară în Conv. Lit. XIV, 290 u.* — Baican, *Obiceiuri la Români.* Buc. 1884 și *Vorbe bune (binețe) întrebuințate la Români și adunate, 1884.* [Pitiș, *Serbarea junilor la Paști* (în Scheiă) în *Revista Nouă* II, 178 și 299; *Despre strigoii, strige,* ibid. III, 194 u.; *Șiste, pricoliciu, necuratu,* ibid. 391 u.; *Turca în Perșani,* ibid. VI, 344 și Ștef. Negoescu, *Credințe populare în Lumina pentru toți* IV, 473 și 513]. — G. S. Ionénu, *Mica colecțiune de superstițiile pop. rom.* (deosebite credințe și obiceiuri) adunate de... Buzău, 1888 (cf. conferința d-lui G. Găuvara, *Superstițiunii la Români și la diferite popoare,* 1885) și Lupașcu, *Medicina babelor.* Adunare de descântece, rețete de doftorii și vrăji băbesci. Buc. 1890 : vezi M. Lupescu, *Medicină pop.,* boalele principale cunoscute de popor și chipul cum le lecuiesc babele în Șeșetórea (1892), p. 15 u. și *Superstiții* de același, p. 17 u. [Liuba și Iana, *Medicina babelor* în *Familia*, vol. XXVII și M. Canianu, *Medicina populară* în *Revista* d-lui Tocilescu din 1893].

În vederea importanței excepționale a acestei materii, Academia Română a fixat un premiu subiectului „Psihologia și Metafisica populară română după literatura populară“.

Fie-care din principalele faze ale vieții omenesci — născerea saŭ botezul, nunta și mórtea — e întovărășită de datini și obiceiuri caracteristice. Ele aŭ fost obiectul a trei lucrări fundamentale de părintele Marian. Autorul anunță încă o monografie despre *Junetea la Români*, cu care se va încheia seria acestor importante studii relative la viața etică a poporului român ¹⁾.

—Tocilescu, *Descântece și superstițiuni* din plașul Prahova în Revista III, 384—92. — D. Pop Reteganul anunță în Familia din Pesta (1892, p. 549) publicarea apropiată a unei voluminoase colecțiuni (50 côle) de «Datinii și credințe populare», coprinđend în ale ei cinci părți întręga viața etică a poporului român din Ardél.

Pentru studii comparative: Sanders, *Das Volksleben der Neugriechen*, dargestellt u. erklärt aus Liedern, Sprichwörtern und Kunstgedichten. Mannheim, 1884; B. Schmidt, *Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum*. 1 Theil. Leipzig, 1871 și Dossios, *Der Aberglaube der heutigen Neugriechen*. Freiburg, 1878. — Wuttke, *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*. Zweite neue Bearbeit. Berlin, 1869. — Krauss, *Sitte und Brauch der Südslaven*, nach heimischen, gedruckten und ungedruckten Quellen. Wien, 1885. Wislocki, *Volks Glaube und religiöser Brauch der Südslaven*. Münster, 1891. — Același, *Volks Glaube und Brauch der siebenbürger Sachsen*. Berlin, 1893. — Același, *Aus dem Volksleben der Magyaren*. Ethnologische Mittheilungen. München, 1893 și *Volks Glaube und religiöser Brauch der Magyaren*. Münster, 1893. — În genere Andree, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*. 2 vol. Stuttgart, 1878—1889.

¹⁾ Marian, *Nunta la Români*. Studiū istorico-etnografic comparativ. Buc. 1890. (E. Sevastos, *Nunta la Români*. Studiū istorico-etno-

Aci mai atingem și despre datinile juridice ale poporului — obiceiul pământului — cari începură a se publica prin inițiativa d-lui Hasdeu, dar încetarea *Columnei* puse capăt scóterii la lumină a acestor materiale prețioase pentru cunoșcerea vieții intime și particulare a țeranului român ¹⁾.

2. Literatura populară scrisă

Literatura scrisă a poporului datéză de la anul 1807, când Görres publică „Cărțile populare germane“, introducând primul divisiunea între literatura orală și cea scrisă, ambele constituind obiectul folklorului.

grafic comparativ. Buc. 1889); *Inmormintarea la Români*. Studiu etnografic. Buc. 1892 (cf. Burada, *Datinile poporului român la înmormintări*. Iași, 1882) și *Nascerea la Români*. Studiu etnografic. Buc. 1892.

¹⁾ Hasdeu, *Cestionar* pentru adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român în *Analele Acad.* X (1887) și obiceiurile juridice ale poporului român (răspunsurile învățătorilor rurali în *Columna d.* 1882). — Academia română a premiat în 1882 o lucrare specială: «*Țeranul român* (disertațiune asupra stării sale sociale, morale, politice și economice în România în trecut și în prezent) de d. Gr. G. Tocilescu, lucrare rămasă încă inedită și care se va completa cu alta propusă tot de Academie și premiată anul acesta: «*Igiena țeranului român*. Locuința, încălțăminte și îmbrăcăminte. Alimentațiunea în diferite regiuni ale țării și în diferite timpuri ale anului». — Elemente comparative: Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*. Göttingen, 1828; III ed. 1881. În special Bogișic, *Obiceiurile juridice ale Slavilor*, 1867 și *Colecțiunea (Sbornik) obiceiurilor juridice ale Slavilor meridionali*. Agram, 1874 (sërbesce).

Abia în 1854 apăru o carte analoăă în Franța de Ch. Nisard ¹⁾.

Două opere capitale asupra cârților populare române se datoresc d-lor Hasdeu și Gaster, fie-care studiându-le dintr'un punct de vedere diferit și completându-se într'un sens unul pe altul (cf. p. 266).

Cârțile populare române sînt de origine slavo-bizantină, venite la noi d'a dreptul din Serbia sau Bulgaria,

¹⁾ Görres, *Die deutschen Volksbücher*. Heidelberg, 1807 și K. Simrock, *Die deutschen Volksbücher*, gesammelt und in ihrer ursprünglichen Echtheit wieder hergestellt. Frankf. 13 vol. 1845—67. — Ch. Nisard, *Histoire des livres populaires ou de la littérature du colportage depuis le XV-e siècle jusqu'en 1852*, II ed. 2 vol. Paris, 1864. — Pentru studiul comparativ: John Dunlop, *History of Fiction* (Istoria Fantasiiei), III ed. London, 1845; trad. germană: *Geschichte der Prosadichtungen oder Geschichte der Romane, Novellen, Märchen etc. übertragen, vermehrt u. mit ausführlichen Anmerkungen versehen* v. Felix Liebrecht. Berlin, 1851. — Rowinski, *Russkija narodnija kartinki* (Istoria cârților populare ilustrate și a foilor volante în Rusia). Petersburg, 1881, 5 vol. text (3144 pp.) și un atlas de 474 foî in folio în 4 vol. (vol. I povești și snove cu 209 tabele; II foî volante istorice, caricaturî și portrete; III legende și icone; IV note și adaose; V conclusiune și registru detaliat). — A. Vesselovsky, *Iz istorii literaturnago obșcenija vostoka i zapada* (Din istoria raporturilor literare între orient și occident). St. Petersburg, 1872 (tratéză despre poveștile ciclului salomonic și despre legendele occidentale ale lui Morolf și Merlin). — Gaster, *Lectures on grecko-slavonic literature and its relation to the folklore of Europe during the middle ages*. London, 1887 și *Apocrifele în literatura română*. Conferință. Buc. 1884; II *Physiologus rumeno* edito ed illustrato da M. Gaster în Archivio glottol. ital. X, 273 u. și *Die rumänischen Miracles de Notre-Dame in Caix*, Miscellanea di filologia e linguistica. Florența, 1886.

arsenalul unde se făureau armele de propagandă ale sectelor eretice medievale.

Cea mai celebră dintr'însele—doctrina dualistă a bogomilismului—întemeiată definitiv în secolul al X-lea de un popă bulgar numit Irimia sau Bogomil, se răspândi în curînd nu numai în țările slavice și în Peninsula balcanică, dar și în occidentul Europei, în Italia și Franța meridională, unde dete nascere cunoscutei secte a Albigenșilor. Spre a câștiga clasele de jos ale poporului, ereticii bulgari puseră în circulațiune o întrégă literatură poetico-religiósă de cârți apocrife, apocalipsuri și pseudo-evangheliî, tóte prelucrate după gustul și aplecările masselor și împodobite cu povești fantastice menite a captiva închipuirea lor. Intr'însele poporul găsea o soluțiune simplă, naturală și poetică, a misterelor religiunii și ale vieții: de aci farmecul iresistibil și influența citirii lor asupra diferitelor genuri de literatură orală, mai ales cântece (colinde) și basme.

Câte-va din aceste apocrife bogomilice, ca legenda lui Avram (c. 1600) sau Apocalipsul apostolului Pavel (c. 1550), se numără printre cele mai vechi monumente ale limbei române.

Dar bogomilismul nu s'a mulțumit numai a propaga doctrina-î prin mijlocul apocrifelor Vechiului și Noului Testament, el a recurs și la popularizarea producțiunilor fantasiei orientale, devenind ast-fel intermediarul între două lumi.

Dintr'aceste povești orientale, transmise prin traduceri slave după originale bizantine, merită a ocupa

întăiul rang istoria fabulosă a lui Alexandru Macedon — Alexandria — epepea unui Pseudo-Callisthenes, care produse în occident un întreg ciclu de romane eroice și fecundă în orient imaginațiunea poporului, lăsând reminiscențe în basme și tradițiunii populare. De la Bulgari Alexandria trecu în secolul al XV-lea la Sêrbi și de la dinșii în România (o redacțiune paleo-slavă s'a scris în 1562 la mănăstirea Némțului) și în Rusia.

Cel mai vechi text român al Alexandriei așteptă încă a fi publicat în întregimea sa; o edițiune critică a diferitelor redacțiuni și un studiu complet asupra importanței cărții populare pentru folklorul român rămâne încă de făcut. Elementele comparative forméză o întrégă literatură, din care ne mulțumim a cita cele mai recente două publicațiuni, apărute în același an, de Paul Meyer pentru redacțiunile occidentale și de Vesselofsky pentru izvórele Alexandriei sêrbesci, tipul imediat al diferitelor traduceri românesce ¹⁾.

B. Monumente istorico-literare

Istoricul literar român nu se póte dispensa a nu se familiariza de aprópe cu nisce opere capitale ca cele

¹⁾ P. Meyer, *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen-âge*, tom. I (texte), tom. II (histoire de la légende). Paris, 1886 (Bibliothèque française du moyen-âge) și Vesselofsky, *Iz istorii romana i povêsti* (Din istoria romanului și a nuvelei). Materiale și cercetări. I Perióda greco-bizantină. II Perióda slavo-romană. St. Petersburg, 1886—88 (conține metamorfozele creștine ale romanului grec, analiza și cercetarea izvórelor Alexandriei sêrbesci).

de Krek, Krumbacher și Pypin. Ceî doi dintăi aŭ produs adevărate monumente de erudițiune asupra literaturilor slave și bizantină, cel din urmă întrunesc o bogăție rară de informațiuni într'un cadru eminentemente literar ¹). Citirea acestor admirabile cărți ar produce pôte o reacțiune în contra modului nesciințific, cum s'a tratat până astăzi la noi istoria literaturii. Adevărul este, că terenul nostru literar, în special al trecutului, este încă aprópe cu desăvîrșire lipsit de tóte acele lucrări preliminare, monografii, studii critice și cercetări biografice, cari singure pot forma substratul unui edificiu durabil al literaturii naționale ²).

¹) Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*. Akademische Vorlesungen. Studien und kritische Streifzüge. II ed. Graz, 1887. — Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527—1453). München, 1891 (vol. XI din Iw. Müller's Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft). — Pypin și Spasović, *Istoria slavjanskih literatur* (Istoria literaturilor slave), 3 vol. Petersb. 1879—1881; trad. germ. completă de Traugott Pech în 3 tom. sau 2 vol. Leipzig, 1880—1883; tr. franceză a I volum (literatura bulgară, sərbă, croată, ruténă) de E. Denis. Paris, 1881.

²) Dintre manualele de istoria literaturii române, acela de d. Prof. Ar. Densușanu (Iași, 1885; II ed. 1894) e departe de a coresponde cerințelor estetice și filologice. Cartea lui Philippide, *Introducere în istoria limbii și literaturii române* (Iași, 1888), e de un caracter mai mult bibliografic. Scrierea d-lui dr. Rudow (*Geschichte des rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*. Wernigerode, 1892) nu împlinesce condițiunile unei tratări științifice a materiei. Judecata noastră obiectivă asupra lucrării d-lui Rudow (*Revista Nouă* V, 206—212) a provocat din parte-î un pamflet (*Nachtrag*, 1894), plin de personalități și insulte la adresa criticului seü.

Un început serios însă s'a făcut.

Vechile noastre monumente literare au început să iese iarăși la lumină (unele dintr'însele o ved chiar pentru întâia oară) și Academia Română a scăpat de peire și uitare acele mucedde pagini pierdute în praful bibliotecelor și cari, publicate conform cerințelor științei moderne, formează astăzi marturia cea mai venerabilă a Cuvîntului românesc.

Vom trece în revistă principalele monumente din secolele XVI și XVII, insistând asupra acelor ce s'au publicat în condițiuni satisfăcătoare.

Ca și așurea, am trecut și noi mai întâiu, în editarea critică a textelor, printr'o fasă de pipăituri și nedumeriri, până ce am nimerit pe calea cea bună. Numărul edițiilor cu adevărat critice a început să crească și la noi. Reproducerea diplomatică a textului a devenit ireproșabilă, dar se simte încă lipsa unor studii comparative și mai ales a Glosarelor, fără de cari vechile cărți nu pot aduce tot folosul cercetătorului.

Începutul literaturii culte se confundă la noi, ca la toate popoarele europene, cu traduceri de cărți sfinte. În primele epoci literatura are ast-fel un caracter cu totul reproductiv și de aceea prezintă un interes mai mult lingvistic de cât literar.

Două sînt izvoarele, din cari se adapă traduceriile noastre bisericesti: paleo-slava și grăca, ambele organe autorizate ale ortodoxismului. De aci două influențe

sucsesive în constituirea primelor noastre monumente literare.

Cea dintâi, de un caracter pronunțat slavon și aprópe întregă de ordine teologică, duréză până la sfirșitul secolului al XVII-lea. Traducerile din acest răs-timp sînt în cea mai mare parte servile, ținendu-se strict de sintaxa originalului, adesea confuze, une-orí neînțelese. Mersul încátușat al cugetării religiose se degajéză treptat numai de povara literalității.

Nu într'insele trebuie căutată originalitatea graiului său vr'o urmă de naționalism: ca coprins, ele reflectéză o altă lume; ca formă, ele sînt o imitațiune prea fidelă a unor idiome cu desăvîrșire străine spiri-tului limbei noastre. Icóna adevérată a graiului național trebuie căutată în actele oficiale său particulare, scrise de ómenii din popor, în documentele limbei vorbite contemporane, și peste un secol în literatura néoșă și originală a cronicarilor, dintre carí unií (și în primul rînd Costin și Neculcea) și-aú turnat ideile într'un tipar de o culóre populară pronunțată, sintaxa lor avénd același curs firesc și aceiași mlădiere caracteristică ca și în produțiunile spiritului popular.

Acest spirit însuși, cu fondu-í de idei, credințe și simțiri, se mântinu în vechea sa basă și păși pe o cale propriă, fără însă de a se putea sustrage acțiunii factorului religios. Alătura de acest spirit eminentemente național se desfășóră ast-fel o literatură dogmatică se-culară, de natură mai mult reproductivă, dar brăzdând cu urme adânci mintea poporului.

Dintr'aceste monumente religiose, doué mai ales

exercitară o mare influență asupra dezvoltării noastre intelectuale: Psaltirea și mai ales Evanghelia, una rezervând o limbă poetică fantasiei și cea-laltă preparând o limbă literară viitorului, un organ întregului Româ-nism: „ne-am silit, deîn cât am putut, să izvodim așa, cum să înțelegă toți“, dîce traducătorul Noului-Testa-ment de la 1648.

Ast-fel s'explică numeroasele traduceri ale acestor cărți favorite și seria monumentelor noastre literare se inaugurează, pe de o parte cu Psaltirea Șcheiană și cu cea de Coresi (1577), iar pe de alta cu Apostolul de la Voroneț, cu Noul Testament de Coresi (1562) și cu Evangeliarul din British Museum (1574).

Pe lângă curentul ortodox, în genere dominant, se furișează, printr'o nesciință îngăduitore, câte-va pro-ducțiuni de origine apocrifă și eretică (cf. p. 294), cari, prin caracterul lor arhaic, își iaă asemenea locul prin-tre cele mai vechi monumente ale limbei și literaturii române.

Nu din ignoranță, ci prin violentă impunere, iz-butiră în parte tendențele de proselitism în Transil-vania, cărora se datoresce impulsul la tipărirea pri-melor cărți românesci. După lungi opintiri se săvîrși o parțială Uniune (1700) cu Biserica catolică. Ea avu mai târziu de efect renascerea Româ-nismului ardelén prin accentuarea caracterului romanic al limbei și al némului.

Cu ivirea influenței grecesci, care se simte în tot cursul secolului al XVIII-lea, teologia cedeză o parte din teren dreptului, istoriei, ba chiar și o primă operă

filosofică¹⁾ se arată: „Divanul lumii“ de Cantemir din 1698.

Spiritul român se emancipază ast-fel treptat din sfera exclusiv teologică. Varietatea preocupărilor merge crescând și către sfârșitul secolului răsar primele rațe ale unei aurore poetice, care, deși influențată încă de poezia neo-grécă, nu desprețuesce însă musa poporului („Turturica“ de Ienăchiță Văcărescu). Peste câte-va decenii, odată cu scuturarea jugului fanariot și cu ciocnirea bine-făcătoare cu civilizațiunea occidentală, un orizont nou se deschide poeziei române, care se adapă succesiv la izvorul romanic²⁾ și la al poeziei populare, revenind ast-fel la punctul ei de plecare.

Intréga literatură română din epoca slavo-grécă era aprópe necunoscută pe la mijlocul secolului actual. Autorii *Lexiconului* Budan (1825) par încă a nu bănui existența ei și când la 1858 adâncul cunoscător al vechilor monumente, răposatul canonic Cipariu, publică prima colecțiune de fragmente arhaice, „*Analectele literare*“ produséraf efectul unei adevérate revelațiuni. Abia după doué decenii și în urma rezultatului fatal

¹⁾ Dacă cum-va nu trebuie considerată ca atare «*Invěțăturile lui Négoe-vodă către fiul seú Teodosie*» (1654), interesante și sub raportul folkloric prin întroducerea în corpul cârții a romanului oriental-bizantin Varlam și Ioasaf, faimos prin înalta-í moralitate și frumusețea neîntrecută a pildelor sale.

²⁾ Cf. Al. Demetrescu, *L'influence de la langue et de la littérature française en Roumanie*. Lausanne, 1888 și Xenopol, *Întririrea franceză în România*. Buc. 1888.

cu proiectul de Dicționariu, Academia Română însărcină o comisiune, compusă din d-nii Hasdeu, Odobescu, Bariț și Sion, care să publice un număr de scrieri vechi, menite a servi de basă revisuirii aceluï proiect de Dicționariu ¹⁾.

Inițiativa se luase înainte cu publicarea operelor lui Cantemir, scriitor ilustru, dar însemnat mai mult prin importanța-ï științifică de cât literară. Din nenorocire, pe de o parte operele scrise românește de marile învățați, ca Divanul lumii și Istoria ieroglifică — spre a nu pomeni de cât acestea — nu s'au făcut în condițiunile unei edițiuni critice; pe de alta, opera-ï capitală, „Hronicul Moldo-Vlahilor“ (I ed. 1835), n'a fost coprinsă între operele lui Cantemir și a rămas ast-fel inaccesibilă ²⁾.

După un șir de asemenea încercări infructuoșe, Academia Română dete impulsul la reproducerea rațională a vechilor monumente prin edițiunea critică a Psaltirii lui Coresi de d. Hasdeu (1881), căruia se datoresce și publicarea parțială (în „Columna“ din 1882

¹⁾ Veđi Analele Acad. XI (1878), p. 216—220. Lista coprinde 37 de autori vechi și noi, și între cei din urmă figuréză (lucru curios!) Ión Eliade Rădulescu și Colecțiunea legilor de Boșerescu. Dintre cei 4 membri ai comisiunii, d. Hasdeu luă asupra-șï a edita Psaltirea lui Coresi, d. Odobescu Pravila de la Govora, răposatul Bariț Catehismul calvinesc și Sion Divanul lui Cantemir.

²⁾ Hronicul, editat după însărcinarea Academiei de d. Tocilescu, va apare în cursul anului 1895.

—1883) a Evangeliarului din British-Museum¹⁾. Cele două mai vechi monumente ale limbei române, rămase manuscrise și descoperite în timpul din urmă, au fost publicate succesiv : Apostolul de la Voroneț de d. Ión al lui G. Sbiera (1885), care l'a însoțit cu un studiu și un vocabular, ambele lăsând de dorit ; Psaltirea Șcheiană de d. Bianu (1889), care edită și Psaltirea în versuri de Dosofteiū, însoțind'o cu o bună introducere (1887).

Două opere monumentale ale literaturii teologice din secolul al XVII-lea — Viețile Sfinților de Dosofteiū (1682) și traducerea Bibliei de Milescu (1688)—ambele de mare importanță culturală, reclamă de mult onórea meritată a unei reproduceri, spre a face ast-fel accesibile științei aceste două comori ale limbei și ale vieții etice a poporului român.

O parte importantă a vechei literaturii, Cronicile, așteptă încă pe editorul consciințios și în curent cu critica textelor.

Prima edițiune a Letopisetelor, publicată în 1852 de răposatul Cogălnicenu, are aceluși merite ca și prima edițiune a poeziilor populare de Alexandri : ambele au avut o influență bine-făcătoare și au servit de izvóre pentru reîntinerirea limbei literare. A doua edițiune a Cronicelor (1872—74), făcută peste două decenii, era, în privința fidelității, un pas înapoi ca și a doua edițiune a poeziilor populare. Prima edițiune,

¹⁾ Evangeliarul din British Museum, transcris de d. Dr. Gaster, va apare cu introducere și glosar. D. Gaster l'a publicat de o cam dată în *Archivio glottologico ital.* al lui Ascoli (vol. XI—XII).

deși nu critică, rămâne și de astă-dată singura autentică.

D. Hasdeu, și mai ales d. Tocilescu au indicat în diferite rînduri lacunele edițiilor existente, insistând în același timp asupra criteriilor unei publicații științifice ¹⁾. Conservate în numeroase copii, toate posterioare, e nevoie înainte de toate a se preciza filiațiunea diferitelor manuscrise și a se reconstrui, din acele diverse redacțiuni, textul originalului pierdut, care apoi trebuie publicat însoțit de toate variantele.

Cea mai veche din aceste cronici—a lui Moxa—a fost publicată de d. Hasdeu, care scose la lumină (1884) și ultima cronică română din epoca Fanarioților. D. Picot s'a mărginit, în a sa edițiune (1879) a cronicarului Ureche, a reproduce textul din Letopiseștele lui Cogălnicenu, dar l-a însoțit cu un comentariu istoric de mare merit. Editarea operelor lui Miron Costin, întreprinsă de d. Urechia și rămasă neterminată, este inferioară primei edițiuni a lui Cogălnicenu, cu tot aparatul de erudițiune, cu care editorul caută a acoperi lipsa-î completă de spirit critic. Erori grosolane de lectură, știrbirea limbei cronicarului și îmbrobodirea-î

¹⁾ Hasdeu în *Archiva istorică* III (1867), p. 34 (despre I edițiune a Letopiseștelor de Cogălnicenu) și *Columna* pe 1871, p. 270 u. (despre ed. II a Cronicelor).—Tocilescu, *Columna* d. 1876, p. 385—419 (Cum s'a publicat cronicile române?) și în a sa *Revistă* II, 241—288 (Cum sînt publicate cronicile române?) și II, 464—500 (Cronica lui Huru): cf. Philippide, *Cronica lui Huru* în *Conv. Lit.* XVI, 245—258; Ghi-bănescu, *Epilogul izvodului lui Clăndu*. Iași, 1891 (extras din *Uricariu*, vol. XVII) și Tanovicenu, *Probe noue de falșitatea izvodului lui Clăndu* în *Archiva* d. Iași, III, 470—494.

într'un vestmînt academic — iată calitățile acestei edițiuni, căreia d. Urechia i-a consacrat o mare parte din viața sa ¹⁾.

După fundamentala lucrare a d-lui Hasdeu asupra croniceî putnene (1466—1552), model de edițiune critico-exegetică a unui document istoric, relevăm ca studii asupra cronicarilor, pe lângă importantele cercetări critice despre cronicile române de d. Tocilescu mai sus menționate, într'alte, contribuțiunile la biografia cronicarului Gr. Ureche de d. Sbiera, studiul d-lui Urechia despre o cronică anonimă, atribuită Spătarului Milescu, cercetările d-lui Tocilescu despre persoana pseudonimului cronicar Zilot, și în special excelenta lucrare asupra cronicelor moldovenesci până la Ureche de d. I. Bogdan ²⁾. Interesante pentru istoria limbei sînt și așa numitele monumente slavo-române,

¹⁾ Picot, *Chronique de Moldavie* depuis le milieu du XIV-e siècle jusqu'à l'an 1594. Texte roumain en caractères slaves avec traduction française, notes historiques. Paris, 1879 (Publication de l'Ecole des langues orientales vivantes).—V. A. Urechia, *Miron Costin*. Opere complete, t. I—II, după mss. cu variante și note, cu o recenziune a tuturor codicilor cunoscuți până astăzi, bibliografie, biografia lui Miron Costin, un glosar lucrat de L. Șăinenu, portrete, facsimile diverse. Buc. 1886—1888.

²⁾ Hasdeu, *Archiva istorică* III, 6—34 (6 pp. textul polon cu traducere și 28 pp. comentarul). — Sbiera, Gr. Ureche, *Contribuiri pentru o biografie* în *Analele Acad. Rom.* Noua ser. V.—Urechia în *Revista d-lui Tocilescu* II, 65—82. — Tocilescu, *Scriverile inedite ale lui Zilot Românul* în *Revista* V, 58—64. — I. Bogdan, *Vechile cronicile moldovenesci până la Ureche*. Texte slave, traduceri și note. Bucuresci, 1891.

asupra cărora aŭ scris în timpul din urmă Hasdeŭ, r posatul episcop Melchisedec ŝi mai ales I. Bogdan ¹⁾.

În domeniul vechiului drept român nu posedem incă nici o edițiune sciin ific  a monumentelor n stre juridice. Cele publicate sînt sau nesatisfăcătoare, sau urmăresc pur ŝi simplu scopuri practice. Lacuna este cu at t mai sim it ore, cu c t vechile Pravile n'au rămas fără de influența asupra culturei naționale ²⁾. D. Pi  a studiat, intr'  monografie specială, raporturile dreptului român cu legisla iunea bizantino-slavă ³⁾.

În genere, puține opere s'au scos incă la lumină din vechea n str  literatură. C t de multe r m n inedite ŝi cunoscute abia după nume, se p te vedea din meritos  Crestomatie română (1891) a d-lui Dr. Gaster, fructul unei st ruin e îndelungate. Ea cuprinde ex-

¹⁾ Hasdeŭ, *O pagin  din Istoria tiparului la Români în sec. XVI*, în *Columna* pe 1876, p. 193 u.—Ep. Melchisedec, *Memorii despre Tetravangelul lui Ștefan cel Mare de la Homoru ŝi Tetravangelul Mitropolitului Grigorie de la Voroneț*, ambele mss. în *Analele Ac. Rom.* IV (1883). — I. Bogdan, *Câte-va manuscrise slavo-rom ne din Biblioteca imperială d. Viena* în *Analele Acad.* XI (1859) ŝi *Glose slavo-rom ne* într'un ms. slav din secolul XVI în *Convorbiri Literare* XXIV, 727—752.

²⁾ *Pravila bisericească cea mică de la Govora* (1640), ed. Acad. Buc. 1884. — *Pravila lui Vasile Lupu* (1646), ed. Sion. Botoșani, 1875. — *Indreptarea legii* (1652), ed. (Blaremburg). Buc. 1872. T te aceste pravile sînt cuprinse în tomul III din *Colec iunea de leg iurile Rom niei vechi ŝi nouă de Bujor nu* (Buc. 1875).

³⁾ Pi , *Die rum nischen Gesetze in ihrem Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Recht*. Prag, 1886 (trad. franceză de autor. Buc. 1887).

tracte din 100 manuscripte și aprópe din tot atâtea cărți tipărite. Introducerea la această operă, plină de vederi originale, este rezultatul unei lungi experiențe și al unei intime familiarizări cu monumentele literare ale trecutului. Schița gramaticală și mai ales Glosarul se disting prin multiplicitatea amănunțelor. După prețioasele „Analecte“ (1858) ale lui Cipariu, această Crestomatie română va servi mult timp ca un izvor pentru cunoșcerea vechei noastre literatură¹⁾.

Ca monografii filologico-literare se pot cita studiul d-lui Crețu (în Revista Tocilescu, III) despre înțaiul Praxiu sau Apostol românesc, tesa d-lui Lupul Antonescul asupra limbei și literaturii române din vécul al XVI-lea (1890) și cea a d-lui Const. Pop despre limba și literatura română în secolul al XVII (1892).

Ca biografii, repetatele cercetări ale d-lui Hasdeu asupra poliglotului Milescu, utilizate de d. Picot în frumoșele-î notițe (biografice și bibliografice) asupra ilustrului învățat al Moldovei, precum și asupra mitropolitului Antim Ivirénu; diferitele studii biografice despre interesante figuri culturale de dincolo și de dincoace de Carpați—Șincai de Papiu-Ilarian (1869), Lazăr de Poenaru (1871), Samuil Klaîn de Bianu (1877), Petru Maïor de Marienescu (1883), Veniamin Costache de Vizanti (1881) și Eufrosin Poteca de G. Dem. Teodorescu (1883)—și, mai presus de tóte, biografia mitro-

¹⁾ Gaster, *Crestomatie română*. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX), dialectale și populare, cu o întroducere, gramatică și un glosar româno-francez, vol. I—II. Leipzig, 1891.

politului Grigorie Țamblac de răposatul episcop Melchisedec, căruia se mai datoresc biografiile Mitropolitului Filaret II și Episcopului Dionisie, precum și o importantă cercetare despre lupta Bisericeii ortodoxe cu tendințele proselitiste ale Reformei, pe când d. Vîntul a studiat efectele Catolicismului asupra Românilor din Ardel¹⁾.

¹⁾ Hasdeu, *Viața, faptele și ideile lui Neculaiu Spătar din Miclesci* în Traian din 1870 și în Columna din 1872. — Picot, *Notice biographique sur Nicolas Spatar Milesco*. Paris 1883 și *Notice bibliographique sur l'imprimeur Anthim d'Ivir*. Paris, 1886. Cf. *Didahiile* (Predicele) ținute în Mitropolia din Bucuresci de A. Ivirenu (1709—1716), ed. Erbicenu. Buc. 1888 (cu notițe biografice de Ep. Melchisedec) și studiul răposatului Ep. Melchisedec asupra tom. II al Didahiilor în Anale X, 1—29. — Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Șincai*. Buc. 1869. O nouă edițiune a Croniceii sale se făcu de d. Tocilescu, 3 vol. Buc. 1886. — P. Poenaru, *Gheorghe Lazăr și Școala română*. Bucuresci, 1881. Cf. Gârbea, *Cuvînt d. 30 Iulie, 1822* în Rev. d-lui Tocilescu I, 357—368 și Vizanti, *Abecedarul lui Lazăr*, ibid. 461—69. — At. A. Marinescu, *Viața și operele lui Petru Mator*. Buc. 1883: a III ed. din Istoria pentru începutul Românilor. Gherla, 1883. — Andreii Vizanti, Fragment din istoria civilizațiunii Românilor. *Veniamin Costache*, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, Epoca, viața și operele sale (1763—1846). Iași, 1881; despre același mitropolit Erbicenu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*. Bucuresci, 1888 (coprinde, p. XL—LXXVI, biografia documentală a lui V. Costache). — G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca* (1786—1859). Buc. 1883. [Ștef. Dinulescu, *Notițe despre viața și scrierile mitropoliților Varlam și Dosofteii*. 2 broșuri. Cernăuți, 1885—86 și C. Erbicenu, *Viața, activitatea și operele P. S. Filaret Șerban*. Buc. 1892]. — Melchisedec, *Viața și operele Mitropolitului Gr. Țamblac* (c. 1369—1450). Buc. 1884; *Biografia preasf. Dionisie Roman*, episcop de Buzău, 1881; *Șițe biografice din viața Mitropolitului Ungro-Vlachiei Filaret II*, 1886 și *Biserica ortodoxă în*

Vechea noastră literatură rămâne încă o carieră vastă, deschisă viitorilor cultivatori ai trecutului literar. Studiul ei, inaugurat cu atâta succes de Cipariu și continuat pe o scară mai întinsă de d. Hasdeu, caștigă un teren din ce în ce mai solid, mulțumită mijloacelor de care dispune astăzi muncitorul. Negreșit, multe monumente rămân încă de publicat, dar mai multe încă de fixat și de limpedit. Critica și interpretarea textelor vor trebui să ocupe pe viitor un loc din ce în ce mai însemnat în domeniul filologiei române.

III. CULTURA PROPRIU-ȚISĂ

Supt această rubrică generală vom grupa diferitele materii, cari n'aũ intrat în precedentele două diviziuni. Primul loc în acest cerc complex îl va ocupa Etnografia, știință vastă, dintre care unele ramuri s'aũ constituit în științe speciale (ca folklorul); apoi vor urma Istoria (politică și culturală) și Archeologia. Vom insista mai mult asupra etnografiei (în special balcanice), care a format obiectul studiilor noastre în timpul din urmă, și vom trece repede asupra celorlalte

luptă cu Protestantismul și Calvinismul în secolul al XVII-lea. Bucur. 1890.—*Vintul, Unirea Românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică.* Buc. 1889.

Cât privește lucrările de biografie și de critică literară sau estetică relative la scriitorii din secolul al XIX, se pot consulta Notițele bibliografice din cartea mea: *Autorii Români Moderni*, ed. III, Craiova, 1895.

două, oprindu ne numai asupra producțiunilor mai importante, și prezentând ast-fel în trăsuri esențiale activitatea desfășurată pe aceste două terenuri.

Tratarea sumară a acestei ultime părți va putea găsi o complinire în menționatele dări-de-sămă ale d-lui Xenopol în „Revue historique“ din Paris și în Archiva științifică și literară din Iași.

A. Etnografia

Știință relativ recentă și care, întru cât privesce popórele din Peninsula balcanică, abia a început a fi cultivată ¹⁾.

¹⁾ Lejan, *Etnographie de la Turquie de l'Europe*. Gotha, 1861 și Vambéry, *Das Türkenvolk* in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig, 1885. — Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*. Historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860—75, III ed. 3 vol. Leipzig, 1882 și *Serbien*, Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868, II ed. Leipzig, 1877. Veđi și Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, seine Bodengestalt, Natur, Bevölkerung, wirthschaftliche Zustände, geistige Cultur, Staatsverfassung, Staatsverwaltung und neueste Geschichte. Mit 42 Abbild. u. eine Karte. Wien, 1891. — Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, übers. v. Schwicker. Pest, 1877 (prescurtat în *Die Ungarn oder Magyaren*. Wien, 1881) și Vambéry, *Der Ursprung der Magyaren*. Leipzig, 1882. — Unul din statele cele mai bine studiate sub raportul etnografic e Austria: Czörnig, *Etnographie der österreichischen Monarchie*. Wien, 1855—1857, 3 vol.; și în special cele două publicațiuni colective: *Die Länder Oesterreich-Ungarns*, herausg. v. Umlauf. Wien, 1880—84, 13 vol. și *Die Völker Oesterreich-Ungarns*, ethnographische u. culturhistorische Schilderungen. Wien u. Teschen, 1881—85, 12 vol. (I—IV Schobber, Schwicker u. Egger: Die Deutschen, V. Hunvalfy: Magyaren, VI Slavicí: Rumänen, VII Wolf: Juden, VIII Vlach: Ceho-Slaven; IX Szujski: Polen u.

Complicațiunea diferitelor elemente etnice, cari aũ umplut succesiv văile Dunării, atrase de timpuriu curiositatea învățaților occidentali, dar fără să aibă de rezultat vr'o operă durabilă. Academiei Române îi revine onórea de a fi dat impulsul la prima lucrare considerabilă pe acest teren.

Încă din 1871 ea constituise un premiũ din fondul Odobescu pentru un memoriũ asupra popórelor, cari aũ locuit țările Române d'a stंगा Dunării mai înainte de cucerirea acestor țări de către împératul Traian. Și peste 6 ani Academia încoronă elaboratul d-lui Tocilescu „Dacia înainte de Romani“ (1880), operă de mare erudițiune, care resumă tot ce s'a scris în diferite epoce asupra vechilor popóre balcanice și care forméză basa tuturor cercetărilor asupra etnologiei și în special asupra anticităților scite și dace.

Mai înainte, între anii 1863—1871, apărurã lu-

Ruthenen, X Schumann u. Stare: Slovenen u. Croaten, XI Stefanović: Serben, XII Schwicker: Zigeuner). Vedí și *Die Oesterreich-ungarische Monarchie in Wort u. Bild*. 15 vol. Wien, 1886 u.

Opere de etnografie generală: Peschel, *Völkerkunde*, VI ed. Leipzig, 1885; Fr. Müller, *Allg. Ethnographie*, II ed. Wien, 1879; Ratzel, *Völkerkunde*, 3 vol. Leipzig, 1885. — Bastian, *Der Mensch in der Geschichte*, 3 vol. Leipzig, 1860; Waitz-Gerland, *Anthropologie der Naturvölker*, 6 vol. Leipzig, 1859—1871 (I vol. a II ed, 1876); Lubbock, *Les origines de la Civilisation*. Paris, 1877 și Tylor (cf. p. 285); Spencer, *Descriptive Sociology*. 6 vol. London, 1873 și *Principes de Sociologie*, 2 vol. Paris, 1878. — Vedí *Zeitschrift f. Ethnologie*, herausg. v. Bastian, Hartmann, Wirchov etc. Berlin, 1869 u. și *Revue d'Ethnologie*, dirigé p. Hamy. Paris, 1882 u.

crările răposatului Rösler și ale lui Tomaschek privitoare la etnologia primitivă a popórelor dunărene. Publicate succesiv în buletinul Academiei din Viena, ele tratéză pe de o parte despre caracterul istoric al elementului autóhton, iar pe de alta despre unele datini străvechi ale popórelor balcanice ¹⁾.

Scurt timp după acésta, d. Hasdeu examinează în a sa „Istorie critică“ (1875) relațiunile lui Erodot și Ovidiu cu privire la vechea Dacia și, în două monografii ulterioare, aflăm mai tot ce șcim până astăzi despre câte-va elemente etnice posteroare, Goți, Gepiđi și Cumană. În timpul din urmă d-sa ne-a dat sintesa (cf. p. 241) repetatelor sale studii asupra etnologiei balcanice ²⁾.

Un scriitor belgian, Van den Gheyn, s'a încercat să grupezze rezultatele generale relative la popórele dunărene, fără însă a aduce vr'un material nou și fără a cunoșce lucrările d-lor Hasdeu și Tocilescu ³⁾.

¹⁾ Diferitele studii ale lui Rösler despre Geți și Daci se află reunite în *Rumänische Studien. Untersuchungen zur ältern Geschichte Rumäniens*. Leipzig, 1871. — Tomaschek, *Brumalia u. Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volkstamm*. Wien, 1869 [cf. Miklosich, *Die Rusalien. Ein Beitrag zur slavischen Mythologie*. Wien, 1864] și *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*. Wien, 1893.

²⁾ Hasdeu, *Dina Filma, Goții și Gepiđii în Dacia*. Studiu istorico-linguistic. Buc. 1877 și *Originile Craiovei (1230—1400)*. Buc. 1878. (*Olteneșcele*. Craiova, 1884).

³⁾ Van den Gheyn, *Les populations danubiennes. Etude d'ethnographie comparée*. Bruxelles, 1886. — Cât privesce publicațiunea d-lui Léon de Rosny, *Les populations danubiennes. La patrie des Romains*

Pentru perióda cea mai obscură a istoriei și etnologiei române — pentru epoca confusă a invasiunilor barbare — nu posedem încă o scriere analógă cu „Dacia înainte de Romani“. Academia Română, spre a vedea umplută o lacună atât de importantă, a propus de mai mulți ani un premiū pentru „Istoria Românilor de la Aurelian până la fundarea Principatelor“.

O întrégă literatură s'a îngrămădit, în cursul ultimelor două decenii, în jurul grelei probleme despre existența medievală a poporului nostru. Rösler, publicând în 1870 „Studiile române“, sgândări din nou o chestiune, suscitată acum un secol de Thunmann și Sulzer. De la aparițiunea acelei opere capitale, care află în Tomaschek mai întâiū un adversar și apoi un partisan convertit, teoria remigrațiunii ajunse la ordinea zilei. În contra ei se ridicară Jung și Pié într'o

d'Orient. Etudes ethnographiques, géographiques, économiques et littéraires. Paris, 1882—85, text în 4° și atlas în folio (150 fr.), ea are mai mult un aer de reclamă de cât de sciință. E un studiiū făcut sub raportul caracterului etnic, care ar depinde, nu de limbă și de tipul fizic, ci de sentimentul ce-l are poporul despre viitorul său social, despre situațiunea sa politică etc.—Lucrările lui Fligier (Beiträge zur Ethnographie Kleinasiens und der Balkanhalbinsel. Breslau, 1875; Beiträge zur vorhistorischen Völkerkunde Europas, 1876; Zur prähistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel u. Italiens, 2 Theile. Wien, 1877; Ethnologische Entdeckungen im Rhodope-Gebirge, 1879) trebuiesc utilizate cu multă precauțiune, autorul avënd o mare pornire către archaizare, atribuind unor tradițiunii saū cântece de origine relativ modernă o anticitate fabulosă.

serie de publicațiuni foarte importante și sprijinind cu succes teoria continuității ¹⁾.

Abia după 15 ani, apăru la noi în țară prima scriere, în care, folosindu-se de literatura anterioară și cu o serie de noue argumente, d. Xenopol se încercă a combate teoria împrăștiată de Rösler. Lucrarea eminentului nostru istoric a contribuit a deștepta și la noi un interes mai viu pentru asemenea studii și ei îi revine meritul de a fi pus în evidență talentul unui june scriitor, d. D. Onciū, a căruī critică asupra teoriei rösleriane pôte fi considerată ca una din cele mai

1) Rösler, *Rumänische Studien*. Leipzig, 1871 (cf. Gaston Paris în *Romania* I, 238 și II, 470; Tomaschek în *Zeitschrift f. österr. Gymn. d.* 1872, p. 141—157). — Tomaschek, *Zur Kunde der Hämushalbinsel*. Topographische, archäologische und ethnographische Miscellen. Wien, 1882. — Jung, *Die Anfänge der Rumänen*. Kritisch-ethnographische Studien. Innsbruck, 1877 (cf. Gaston Paris în *Romania* VII, 608—619). — Pić, *Ueber die Abstammung der Rumänen*. Leipzig, 1880 și *Zur rum.-ungar. Streitfrage*. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn u. Slaven. Leipzig, 1886. — Tamm, *Ursprung der Rumänen*. Ein Beitrag zur Ethnographie Südosteuropas. Bonn, 1891. — Menționăm aci și scrierile polemice ale lui Hunfalvy: Ungarn und Rumänen în *Liter. Berichte aus Ungarn d.* 1878, p. 224—236; Rumänische Geschichtsschreibung în *Lit. Ber. aus Ung. d.* 1878, II, fasc. 3; *A rumun nyelv* (Limba română). Budapest, 1878, (coprinde o cercetare comparativă a dialectelor daco- și macedo-român); *Le Peuple roumain ou valaque*. Etude sur son origine et celle de la langue qu'il parle. Tours, 1880 (Extrait des comptes-rendu du Congrès tenu a Vienne p la Soc. fr. d'archéol. en Septembre 1879); *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien, 1883 și *Neure Erscheinungen der rum. Geschichtsschreibung*. Wien, 1886.

meritose contribuțiuni într'o chestiune atât de mult agitată ¹⁾).

Despre puterea de expansiune a Românilor și migrațiunile lor spre răsărit și nord, pornind parte prin Alpii Dalmației până în Istria și parte prin munții Carpați, relatează scrierea lui Miklosich, care credea a fi găsit patria primitivă a poporului nostru la sud de Balcani. Pe de altă parte, Tomaschek a urmărit întinderea Românismlui balcanic până departe în Orient ²⁾).

Cu etnografia modernă a popórelor balcanice, deci și cu a Românilor, s'a ocupat răposatul Diefenbach, fără însă a slei din izvóre directe, din care cauză informațiunile sale relative la țera noastră sînt superficiale și adesea cu totul eronate ³⁾).

Dintre țerile române, cea mai bine explorată sub raportul etnologic este Transilvania, mulțumită exce-

¹⁾ Xenopol, *Teoria lui Rösler*. Studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană. Iași, 1884: cf. Onciú în Conv. Lit. XIX (1885), p. 60 u.

²⁾ Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dal-matinischen Alpen und den Karpathen*. Wien, 1879: cf. Ive în Romania IX, 320—328. — Tomaschek, *Zur Kunde der Hämushalbinsel*. Wien, 1882 (cap. IV: Vlahii din Peninsula chalcidică).—Despre Huțenii său Huțulii: Kaindl, *Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung*. Wien, 1894.

³⁾ Diefenbach, *Die Volksstämme der europäischen Türkei*. Frankfurt, 1877 și în special *Völkerkunde Osteuropa's insbesondere der Hämushalbinsel und der untern Donauegebiete*. 2 vol. Darmstadt, 1880.

lentelor publicațiunii ale d-lor Slavicî, Frâncu și Candrea. Operele acestora pe de o parte asupra Românilor din Ardél, Ungaria și Bucovina, iar pe de alta asupra Românilor Abruđenî sau Moți sînt producțiuni solide și consciințioase, cu cari se pôte fãli etnografia română ¹⁾.

Despre Româniî din imperiul Austriei și despre cei din Istria tratéză Biedermann, dupã ce cu un deceniũ înainte Ad. Schmidt explorase munții bihoreni, adunãnd tradițiuni toponimice și superstițiuni locale ²⁾.

D. Burada a întreprins adesea cãlãtoriî în țerile locuite de Români; d-sa a vizitat pe rind Macedonia, muntele Atos și Asia Micã, Istria, Dobrogea, Basarabia și Moravia, studiãnd pretutindenea graul, obiceiurile și cultura localã. Diferitele-î relațiuni sînt tot atãtea prețioase adaose la cunoscințele nãstre etnografice asupra Romãnismului ³⁾.

¹⁾ Slavicî, *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*. Wien, 1881 (vol. VI din *Die Völker Österreich-Ungarns*). — Frâncu și Candrea, *Romãniî din Munții apusenî (Moți)*. Scriere etnograficã cu 10 ilustr. Buc. 1888 (Opera e împãrțitã în 5 pãrți: I coprinde descrierea topograficã a Munților apusenî, II graul Abruđenilor și al Moților, III datinî și obiceiuri, IV cãntece și povești, V amintiri istorice). Cf. Bergner, *Siebenbürgen*. Eine Darstellung von Land und Leuten. Leipzig, 1884 și Mrs. Gerard, *The land beyond the forest. Facts, figures and fancies* (Țera dincolo de pãduri. Fapte, figuri, curiositãți), 2 vol. London, 1880.

²⁾ Biedermann, *Die Romanen und ihre Verbreitung in Österreich*. Innsbruck, 1877.—Schmidt, *Das Bihargebirge*. Wien, 1863.

³⁾ Burada, *O cãlãtorie în satele moldovenescã din gubernia Kerson* în Conv. Lit. XVII, 281—291; *O cãlãtorie la Romãniî din mun-*

Pe Româniî din Bulgaria i-a descris Jireček, care s'a ocupat și cu așa numiții Mauro-Vlahi; despre Româniî din Serbia a vorbit Picot, cu ocasiunea publicării câtor-va poesiî populare culese în mijlocul lor. Cu situațiunea geografică, economică și socială a Dobrogei s'a ocupat Peters și Nacianu ¹⁾.

Despre diferitele elemente etnice conviețuitoare în România nu posedem încă nici o lucrare științifică generală. Sub raportul toleranței religioase, d. Hasdeu a tratat despre Protestanți, Catolici, Mahomedani, Lipoveni și Evrei. Cu Armeni și Lipoveni s'a ocupat și răposatul episcop Melchisedec ²⁾.

Țiganiî, cel mai important dintr'aceste elemente

tele Atos în Revista d-lui Tocilescu I, 389—408 (cf. și p. 275); *O călătorie în satele românești din Istria*. Buc. 1892; *O călătorie la Româniî din Bitinia*. Iași 1893 și *O călătorie la Româniî din Moravia*. Iași, 1894. D. Burada 'și mă propune a visita pe Româniî din Bugeac, Galiția și Podolia, și a întruni apoi aceste diferite studii într'o operă colectivă «Româniî din toate țările».

¹⁾ Jireček, *Călătoriî în Bulgaria*, trad. de I. Bogdan în Conv. Lit. XXIII (1889), p. 97—109 și *Die Vlachen und Maurovlachen* in den Denkmälern v. Ragusa. Wien, 1879; Picot (cf. p. 260).—Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, 2 vol. Wien, 1867—1878 și Nacianu, *La Dobroudja économique et sociale*, son présent, son passé et son avenir. Paris, 1886.

²⁾ Hasdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, II ed. Buc. 1865 și *Armeniî în România*, în Revista Nouă III, 128 u. (cf. Litfanî în Traian d. 1869. N. 45). — Ep. Melchisedec, *Lipovenismul*, adică Schismaticiî saü Rascolniciî și ereticiî rusesci după autoriî ruși și izvóre naționale române. Buc. 1871 și *Inscripțiunile bisericilor armenesci din Moldova*, în Analele Acad. Rom. Seria II, vol. IV.

sub raportul psihologic, aŭ format obiectul unui ŝir de scrieri, începând de la Cogălnicenu și Vaillant până la răposatul Barbu Constantinescu și Miklosich, căruia se datorește opera fundamentală și definitivă asupra acestui popor nomad ¹⁾.

1) Cogalnitchan M. de, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*. Berlin, 1827 și Vaillant, *Histoire de vrais bohémiens*. Paris, 1857. După opera capitală a lui Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Ethnographisch-linguistische Untersuchung. Halle, 1844—45 (cu supliment de Ascoli, *Zigeunerisches*. Halle, 1865) și a lui Paspati, *Etudes sur les Tschighianés* ou Bohémiens de l'empire ottoman. Constantinople, 1870 — ajungem la publicațiunea monumentală a lui Miklosich, *Ueber die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa's*, XII părți. Wien, 1872—80 (I Elemente slave în dialecte țigănesci, II Contribuțiunii la gramatica și vocabularul dialectelor țigănesci, III Migrațiunile Țiganilor, IV—V Basme și cântece țigănesci din Bucovina, VI Contribuțiunii la cunoșcerea dialectelor țigănesci din Galiția și Serbia, VII—VIII Comparațiunea dialectelor țigănesci, IX Fonetica lor, X Formarea temelor, XI Lexiologia și XII Sintaxa), care se completează cu lucrarea aceluiași: *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten*, IV părți. Wien, 1874—78 (I—II Monumentele cele mai vechi ale limbii țigănesci, III Elemente țigănesci în limba hoșilor din Europa, IV Dovezi din dialecte țigănesci despre patria indiană a Țiganilor și epoca migrațiunii lor). — În special despre graful și cântecele Țiganilor din România: Barbu Constantinescu, *Probe de limbă și literatura Țiganilor în România* (Basme). Buc. 1878 și *Poesia pop. a Țiganilor din România* în *Columna* din 1878. (Cf. A. Candrea, *Influența Țiganilor asupra literaturii populare române* în *Revista Nouă* VII, 67—74). — Despre Țiganii din Transilvania: Wislocki, *Die Sprache der transilvanischen Zigeuner*. Leipzig, 1884 și *Vom wandernden Zigeunervolke*. Bilder aus dem Leben der siebenb. Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache u. Poesie. Hamburg, 1890. — Despre Țiganii din Bucovina și Basarabia: Miklosich, în opera citată.

Despre Unguriî din Moldova saũ Ceangăi a scris Ballagy, iar cu trecutul Evreilor pãmîntenî s'a îndeletnicit d. M. Schwarzfeld, pe cãnd autorul acestei cãrți a studiat graîul lor local, accentuãnd influența limbei romãne asupra-î ¹⁾.

Scrierî generale (obiciînit superficiale) asupra Romãniei s'aũ publicat de cãtre Henke, Beaure și Mathorel, Ed. Mirbeau, Fileck de Wittinghausen, Samuelson, De Fontpertuis, Bergner, Amante Bruto, Walker și Lehmann ²⁾.

În genere, cunoscînțele nãstre etnografice asupra țerilor romãne propriũ-đise, pentru a nu mai vorbi de cele-lalte ramurî rãslețite ale Romãnismului, sînt încã

¹⁾ Ballagy, Unguriî în Moldova, reprodus în Buletinul Soc. geografice rom. X (1889), p. 80—90. — Schwarzfeld, *Ochire asupra Istoriei Evreilor din Romãnia* de la început pãnã la mijlocul acestuî véc. Buc. 1887; *Excursiuni critice asupra Istoriei Evreilor în Romãnia*, 1888; *Momente din Istoria Evreilor în Romãnia*, 1889 și *Evreii în literatura popularã romãnã*, 1892.—Șãinenu (cf. p. 228).

²⁾ Henke, *Rumänien*. Land und Volk in geogr., histor., statist. und ethnogr. Beziehung. Leipzig, 1877.—Beaure et Mathorel, *la Roumanie*. Paris, 1878. — Ed. Mirbeau, *Un nouveau Royaume, la Roumanie*. Paris, 1881.—Filek v. Wittinghausen, *Das Königreich Rumänien*. II ed. Wien, 1881.—Samuelson, *Roumania past and present*. London, 1882. — De Fontpertuis, *la Roumanie*. 1882. — Bergner, *Rumänien*. Eine Darstellung des Landes und der Leute. Breslau, 1887.—Amante Bruto, *La Rumenia*. Roma, 1888.—Walker (Mrs.), *Untrodden paths in Roumania* (Cãrãrî neumblãte în Romãnia). London, 1888.—Paul Lehmann, *Das Königreich Rumänien in Länderkunde von Europa*. Leipzig, 1894. — Veđî și Aurelian, *Țera nãstrã*. Schițe istorico-economice asupra Romãniei, II ed. Buc. 1880.

neîndestulătoare și nesigure. Societății noastre geografice îi incumbă a lua inițiativa și a imita în această privință pe sora ei din Moscova, a cărei expedițiune etnografică dirijată asupra Rusiei meridionale a explorat în câți-va ani întregul teritoriū rutén și a scos la lumină adevărate tesaure de folklor și abundante informațiuni de etnologie locală (cf. p. 220).

O sistematică exlorare a Olteniei și a Banatului, cele două centre primitive ale Românismului, rezervă de sigur o comoră nebănuită încă de bogății etnologice. Printr'o asemenea întreprindere Societatea noastră geografică ar aduce contingentul cel mai însemnat pentru o cunoșcere mai adâncă și o apreciere mai dreaptă a poporului nostru din locurile-î de baștină, peste cari n'a trecut încă suflarea nivelătoare a civilizațiunii occidentale.

B. Istoria

O vie mișcare s'a manifestat în ultimele două decenii pe terenul istoric. Același proces de evoluțiune normală, ce l-am constatat cu ocasiunea limbei, îl observăm și aci. Marile colecțiuni de documente se înmulțesc, monografiile speciale încep să se arate și numai pe basa lor va fi posibilă o reconstrucțiune sintetică a trecutului¹⁾.

¹⁾ Istoria popórelor circumvecine fiind de o importanță capitală, recomandăm aci, pe lângă operele clasice de Zeuss (*Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*. München, 1837) și Schaffarik (*Slavische Alter*

Incepând de la importanta Archiva istorică a României (1865—67) de d. Hasdeu, prețioasă nu mai puțin sub raportul limbei și al vechilor instituțiuni ca și sub al istoriei, și de la Tesaurul de Monumente istorice pentru România (1862—64) al răposatului Papiu-Illarian până la recentele Acte și documente relative la Istoria renascerii României (1853—59), scóse la lumină de Prea sf. sa Ep. Ghenadie și de d-nii D. A. și D. C. Sturdza (1892), contribuțiunile documentale n'au încetat a se succede la diferite intervale ¹⁾.

thümer, herausgegeben von Wuttke, 2 vol. Leipzig, 1844), urămtóarele scrieri recente: Jireček, *Geschichte der Bulgaren*. Prag, 1876.—Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, 2 vol. Paris, 1872—1876 și Szalay, *Geschichte Ungarns*, trad. germ. Pesta, 1870—1875, 3 vol. — Krones, *Handbuch der Geschichte Oesterreichs*, mit besonderer Rücksicht auf Länder, Völkerkunde und Culturgeschichte 5 vol. Berlin, 1876—1879. — Rambaud, *Histoire de la Russie*, 3 ed. Paris, 1884. — Herzberg, *Geschichte Griechenlands* seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, 4 tom. Gotha, 1875—1879 și *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches* bis gegen Ende des XVI Jahr. hunderts. Berlin, 1883. — Pentru istoria Turciei: operele lui Cantemir (Istoria imperiului otoman, 2 vol. Buc. 1886), Hammer (trad. franceză, 15 vol. Paris, 1835) și Zinkeisen (*Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, 7 vol. Hamburg, 1840—63).—Lavisie et Rambaud, *Histoire générale depuis le IV siècle jusqu'à nos jours*. Paris, 1892 u. (ține semă și de Români).

¹⁾ Menționăm dintr'acestea colecțiunea necritică, dar totuși importantă, a răposatului Codrescu: *Uricariul*, coprinďetó de hrisóve, anaforale și alte acte din suta XV—XIX atingetóre la Moldova, XX vol. Iași, 1852—92. — De asemenea Consiliarul bucovinén Wickenhauser n'a încetat până la mórtea sa (1862—90) a se ocupa cu istoria documentală a mănăstirilor moldovenesci (Moldovița, Solca, Voroneț, Putna, Rădăuți) etc.

Dintr'aceste publicațiuni istorice, monumentală colecțiune Hurmuzache merită a ocupa primul rang. Mulțumită liberalității Academiei române, ea este menită a îngloba mărturiile autentice, din diferite epoce și de la diferite popóre, privitoare la viața istorică a poporului român ¹⁾.

Utilizarea documentelor locale pentru istoricul instituțiilor urbane a făcut-o mai întâi și cu succes răposatul Ep. Melchisedec, în cunoscutele două monografii: „Cronica Hușilor“ (1865) și „Cronica Romanului“ (1875), ambele de mare valoare istorică ca și cartea lui W. Schmidt asupra Sucevei, sau notițele despre orașele Botoșani (1883) și Bérlad (1889), datorite d-lui Al. Papadopol-Calimah ²⁾.

D. Rășcanu a însoțit cu un bun comentariu istoric (1877) publicarea unui interesant document cultural de la Grigorie Ghica Vodă din 1776, despre leftele și veniturile boierilor Moldovei. Iar Paharnicul Constantin Sion trată în opera-i postumă despre originea obscură a multora dintre familiile nobile din Moldova ³⁾.

¹⁾ *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. I—VII și IV supliment. Buc. 1880—91 și *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. 5 vol. Buc. 1878—86. Cf. Iorga, *Acte și Fragmente cu privire la Istoria Românilor*, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului. Vol. I, Buc. 1895.

²⁾ W. Schmidt, *Suczawa's Denkwürdigkeiten von der ersten historischen Kenntniss bis zur Verbindung der Bukowina mit Österreich*. Ein Stück Städte-Chronik und moldauischer Geschichte. Czernowitz. 1876.

³⁾ Const. Sion, *Arhondologia Moldovei*, cu o prefață de Gh. Ghibănescu. Iași, 1892.

D. Hasdeu întreprinse, acum două decenii, a publica o „Istorie critică a Românilor“ (1874), concepută pe un plan prea vast spre a nu covârși puterile unui singur om. Ea se opri la primul volum și din mărêța concepțiune a autorului rămase un torso grandios. Dar ea nu exercită mai puțină influență asupra studiului istoriei naționale prin introducerea unor principii mai rigurose în tratarea unei materii atât de importante¹⁾.

Cel mai meritos dintre discipolii maestrului, d. Tocilescu, după diferite scrieri privitoare la istoria modernă a Românilor²⁾, pare a se fi oprit cu preferință la perioada cea mai veche a Daciei și în special la epoca dominațiunii romane, care, mulțumită descoperirilor sale epigrafice, ni se înfățișează astăzi sub o nouă lumină³⁾.

¹⁾ Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*. Buc. 1875; cf. G. Panu în Conv. Lit. VI și VII și Studiul istoriei la Români VII, 297 u.; Șoimescu, *Domnul Hasdeu și Radu Negru*. Studiul istoric. Buc. 1875. Lucrarea aceluiași Șoimescu (*Istoria generală a Românilor din amindouă Daciile*, 3 vol. Buc. 1889) ca și cea de Chebapci (*Istoria critică a Românilor*, vol. I Buc. 1881) n'au altă importanță de cât titlul lor: cf. amărunțita recenziune a d-lui Xenopol în Archiva din Iași I, 315—349 și (despre Chebapci) același în Conv. Lit. X, 352—55.

²⁾ Tocilescu, *Petru Cercel*. Studiul istoric. Buc. 1874; *Nicolae Bălcescu*. Viața, timpul și operele sale, 1866; *Domna Stanca*, 1877 și *Familia lui Mihaiu Vitezul*, Analisă critică, 1880.

³⁾ Tocilescu, *Inscripfen aus Rumänien*. Wien, 1879; *Inscripfen aus der Dobrudja* în Archæologisch-epigraphische Mittheil. Wien, 1882 (p. 1—52) și 1884 (p. 1—34) și Monumente epigrafice și sculpturale din Dobrogea în Revista, vol. I, II și VIII. Veđi încă Popa, *Tablele cerate* descoperite în Transilvania, Bucuresci, 1890.

Dintre monografiile istorice relevăm următoarele, cari se disting prin metodă și originalitate; le enumerăm după ordinea cronologică a subiectului tratat.

Studiul d-lui R. Rosetti despre invasiunea Slavilor și formarea naționalității române, și despre Statul bērlādén; disertațiunea d-lui Gherghel despre locuințele și răspândirea Pecenegilor și Cumanilor (1071—1122) și despre geografia Cumaniei; critica d-lui I. Bogdan asupra celui mai vechiu document slavo-român (din 1134), așa-numita diplomă bērlādénă, și încercarea de a demonstra neautenticitatea ei; aprofundatele cercetări ale d-lui Onciū asupra întemeietorilor Țărilor române (Radu Negru, Dragoș și Bogdan) și asupra chestiunii lui Iuga Vodă ¹⁾.

Dintre scrierile speciale, apărute în ultimele două decenii și privitoare mai tōte la istoria noastră modernă, cităm: Originile istoriei române, operă postumă de Ubicini, și excelentul resumat al d-lor Picot și Bengescu despre epoca lui Alexandru cel Bun. După epopea istorică a lui Bălcescu, editată de d. Odobescu, apărură monografia răposatului pastor Teutschländer asu-

¹⁾ R. Rosetti în Revista Nouă II, 337 și 464 u. — I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens nach den Quellen dargestellt*. Wien, 1892. — I. Bogdan, *Diploma bērlādénă*. O încercare de critică diplomatică slavo-română în Analele Acad. Rom. Seria II, vol. XI. — Onciū, Dragoș și Bogdan, fundatoriī Principatului Moldovei în Conv. Lit. XVIII, 253 și 304; Chestiunea lui Iuga Vodă, ibid. XX, 266—78; Radu Negru și originea Principatului Țerei Romănesci, ibid. XXIV și XXV.

pra lui Mihaiu Vitezul și a d-lui Tocilescu despre Dómna Stanca, soția eroului de la Călugăreni¹⁾.

Cel mai mare eroi al Moldovei, Ștefan cel Mare, n'a găsit încă un istoric demn de un subiect atât de grandios.

Două bune lucrări, de d-nii Căprescu și Constantinescu, se ocupă pe de o parte cu relațiunile dintre Mateiș Basarab și Vasile Lupu, pe de alta cu vrajba între Cantacuzinesci, Cantemiresci și Brâncovénu (ultima monografie folositore și pentru exegesa celei mai obscure opere a lui Cantemir); și un studiu important al d-lui Al. Papadopol-Calimah despre Gheorghe Ștefan Vodă. Ocupațiunea austriacă a Olteniei a fost descrisă pe basa nouelor documente de O. Lușșanu. O carte interesantă asupra politicei franceze în Orient e Ludovic al XIV-lea și Constantin Brâncovénu de G. Ionescu-Gion²⁾.

¹⁾ Ubicini, *Les Origines de l'histoire roumaine*, texte publié par Bengesco. Paris, 1886. — Picot et Bengesco, *Alexandre le Bon, Prince de Moldavie*. Fragment d'une histoire de la Moldavie depuis les origines jusqu'à la fin du XV siècle. Vienne, 1882. — N. Bălcescu, *Istoria Românilor sub Mihaiu Vodă Vitezul*, cu o precuvîntare și note de A. I. Odobescu. Ed. II, Buc. 1887. — Teutschländer, *Michael der Tapfere*. Ein Zeit- und Charakterbild aus der Geschichte Rumâniens. Wien, 1879.

²⁾ Căprescu, *Relațiunile dintre Mateiș Basarab și Vasile Lupu*. Bucuresci, 1889. — G. Constantinescu, *Vrajba între Cantemiresci, Cantacuzinesci și Brâncovénu (1688—1705)* cu o întroducere și explicare a adevărului cuprins în Istoria ieroglifică a principelui Dim. Cantemir referitoare la subiectul descris. Bucuresci, 1888. [Petrovič, *Inceputul politicei rusești în Principatele române*. Bucuresci, 1889; Mihalcea, *Némul Cantacuzinescilor de la aședarea lui în Țările române până la*

O serie de volume, publicate de răposatul academician G. Bariț, se rapórtă la evenimentele cele mai însemnate din istoria Transilvaniei în ultimele două secole ¹⁾.

Revoluțiunea lui Horia din 1784 în Transilvania și Ungaria a fost scrisă pe basa documentelor oficiale de N. Densușanu (1884), iar cea de peste munți din 1848 de Gh. Adamescu (1892). Revoluțiunea lui Tudor de la 1821 a fost povestită de către Aricescu (1874). Amintirile din pribegie de Ión Ghica (1890) ca și Scrisorile din exil de Eliad (1891) aruncă multă lumină asupra revoluțiunii muntene de la 1848 și a capilor ei.

Războiele istorice dintre Români și Turci și înriurirea lor asupra Țărilor române forméză obiectul a două volume de d. Xenopol (1880), pe când luptele Românilor în războiul din urmă au fost descrise de d. T. Văcărescu (1887).

Dintre diferitele període ale istoriei române, secolul al XVIII-lea, epoca Fanarioșilor, pare a se bucura în timpul din urmă de o specială favóre pe lângă

domnia lui Șerban Cantacuzen. Bucurescî, 1889]. — Al. Pap. Calimah, *Gheorghe Ștefan Voevod, Domnul Moldovei* (1656—1668). Bucurescî, 1886. — Lugoșanu, *Oltenia sub ocupațiunea austriacă* (1717—1739). Buc. 1889. — Ionescu-Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brâncovénu*. Buc. 1884. — G. Bogdan, *Zur Geschichte der 3 moldauischen Fürsten Cantemir in Rom. Revue*, vol. XI.

¹⁾ Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, 3 vol. Sibiu, 1889—92. Cf. I. Caval. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*. Sibiu, 1892.

istoricii noștri. D. Urechia i-a consacrat o operă voluminoasă (în curs de publicațiune), d. Erbicénu a desmormintat o întrégă literatură didactică și analistică și d. Ionescu-Gion a schițat într'o serie de tablouri animate figurile cele mai marcante din acea epocă de agonie a Românismlului ¹⁾

Unul dintre cei mai meritoși muncitori în domeniul istoriei greco-române e d. Emile Legrand, profesor de limba neo-grecă la Șcôla de limbă orientale din Paris. Mai tôte publicațiunile sale conțin contribuțiuni importante pentru istoria noastră, căreia aparțin și o serie de opere sociale.

În ale sale poeme istorice relative la Principatele dunărene (1877), figuréză un cântec asupra morții lui Mihail Cantacuzen, precum și Isprăvile lui Mihaiū Vitézul de Vistierul Stavrinós. Urmă după aceia edițiunea tradusă și comentată (1880) a Efemeridelor Dace de Daponte.

În a sa „Biblioteca grecă vulgară“ (1881), d-sa publică și comentă Istoria lui Mihaiū Vitézul de Pa-

¹⁾ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, Seria 1774—1800, 7 vol. Buc. 1891—1895.—Erbicénu, *Cronicarii Greci*, cari aū scris despre Români în epoca Fanariștilor. Textul grec și traducere română, precedat de o introducere, istoricul Academiei grecesci domnesci din St. Sava în Bucuresci și de notițe biografice asupra vieții cronicarilor... Buc. 1890.—Gion, *Din Epoca Fanarioșilor*. Studii și Cercetări. Buc. 1891. — Cf. Rhangabé, *Les Phanariotes*. Paris, 1892 (plin de erori) și Th. Blancard, *Mavrogeni*. Essai d'étude additionnelle à l'histoire moderne de la Grèce, de la Turquie et de la Roumanie. Paris, 1893 (panegiric de aprôpe 1000 pagini: Mavroghene ar fi un geniū incomparabil!)

lamede, compusă în 1607 la curtea cnézului Vasile din Ostrov, și Istoria Valachiei de Mitropolitul Myrelor, Mateiș din Pogoniana (1601—1617); apoi lunga poemă a lui Daponte, o mină prețioasă de documente pentru istoria Greciei și a României din secolul al XVIII-lea, precum și alte două scrieri ale aceluiași (despre investitura lui Ión Mavrocordat Vodă și descrierea Daciei); în urmă (1888), corespondența Domnilor din Valachia și Moldova cu patriarhul Ierusalimului, Hrisant notara (1684—1730). În cele din urmă, în colecțiunea de documente privitoare la istoria medievală și modernă a Greciei (1839), același neobosit muncitor publică două biografii ale lui Despot Vodă scrise de Sommer și Graziani ¹⁾.

¹⁾ E. Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire, relatifs à la Turquie et aux Principautés danubiennes*, publiés, traduits et annotés. Paris, 1877. — *Ephémérides Daces* ou Chronique de la guerre de 4 ans (1736—39) par C. Dapontes, publiée, traduite et annotée. Paris, 1880 (tom. I Texte; II—III trad. fr., glossaires, index). — *Bibliothèque grecque vulgaire*. Paris, 1881 (tom. II conține într'altel: Grajdul, dialog satiric împotriva unui călugăr român de Neofit (1692); Istoria lui Palamede și Istoria Mitropolitului Mateiș; tom. III: Grădina nurilor, poemă de Daponte; Investitura lui Mavrocordat, povestită de același; Descrierea Daciei de același). — *Généalogie des Mavrocordate de Constantinople* et autres documents concernant cette famille. Paris, 1886. — *Epistolaire grec* ou Recueil de lettres adressées pour la plupart à Chrysanthé Notaras, patriarche de Jérusalem, par les princes de Valachie et de Moldavie. Paris, 1888. — *Deux Vies de Jacques Basilicos*, seigneur de Samos, marquis de Paros, compte palatin et prince de Moldavie, l'une par Jean Sommer, l'autre par A. M. Graziani, suivies de pièces rares et inédites. Paris, 1889. — Menționăm încă Sathas, *Bibliotheca*

În fine, d. Xenopol, după o viață laborioasă consacrată istoriei naționale, și-a propus a cuprinde într'un tablou general vicisitudinile vieții externe a poporului nostru. Această operă meritorie e astăzi terminată și curajul de a o fi întreprins în starea actuală a studiilor noastre istorice, precum și talentul de a da formă, culoare și viață întâmplărilor trecute, merită să atragă autorului admirațiunea și recunoștința noastră. Volumele sînt negreșit de o valoare inegală: în primul se simte încă oarecare inexperiență întru cât privesc faptele linguistice, singurele capabile a limpezi epoca originilor, și cercetarea incompletă a izvoarelor; dar terenul devine din ce în ce mai solid și fără rezervă trebuie laudat capitolele istorico-culturale, cea mai frumoasă podobă a Istoriei d-lui Xenopol. Ea va contribui la vulgarizarea cunoștințelor istorice și de numele autorului va rămănea legată inițiativa de a fi concentrat

græca medii ævi. 6 vol. Paris, 1872—1876 (vol. III: Cronica lui Daponte [tradusă românește în Columna pe 1876 și 1877] și Biografiile bărbaților iluștri 1700—1784 de Daponte și Vitețile erudiților greci de Procopie): cf. Papad.-Calimah, *Dare de sémă despre scrierea lui Atanasie Comnen Ipsilante «Ekklesiastikon kai politikon biblia XII»* (Constantinopole, 1870) în ce privesc pe Români, în *Anal. Acad. Rom.* II, 427—535. Cronica lui Daponte (1648—1704) și Catalogul istoric al omenilor însemnați din secolul al XVIII-lea de același s'afă traduse și în *Cronicarii Greci* (Bucur. 1890) de Erbicénu, iar Isprăvile lui Mihai Vitezul de Stavrinós (analizate de Eug. Predescu în *Magazin istoric* I, 251—276) și Istoria Mitropolitului Mateiu au fost traduse de Maxim în *Tesaur de Monumente istorice* I, 273—326 și 327—384. — Veđi încă C. Erbicénu, *Efemeridele lui Ion Cariofil*, trad. Buc. 1892 și *Andronic Bagenski, Eteria saü Zavera de la 1821.* Buc. 1893.

într'un focar năzuințele și aspirațiunile némului românesc și de a fi redat o nouă viața clipelor celor mai importante din existența-î milenară¹⁾.

D. Urechia, de asemenea, după ce consacrase cronicarilor (și în special lui Miron Costin) o mare parte a vieței sale, s'a hotărît să publice cursul de Istoria Românilor profesat de d-sa la Universitate, curs ce va cuprinde vr'o 30—40 de volume. Până acum au apărut 7 volume în 4°, cari îmbrățișeză numai o perioadă de 26 de ani (1774—1800), o treime din domnia fanariotă. Epoca tratată fiind cea mai sterilă și mai puțin interesantă din istoria patriei, cititorul rămâne cu drept cuvânt surprins dinaintea unei acumulațiuni de materiale, cari, sub raportul întinderii materiale, lasă cu totul în urmă celebrele Istorii ale unui Michelet, Henri Martin sau Macaulay. Cercetând însă această vastă publicațiune, el constată că volumele, cari pörtă titlul de „Istoria Românilor“, conțin în realitate reproduceri în extenso de tot ce a eșit vre odată din condeii uricarilor, constituind ast-fel un fel de Monitor oficial al domniilor lui Ipsilante și Mavroghene. Sintesa faptelor și caracteristica personagiilor lipsesc cu totul. Autorul de cele mai multe ori se mulțumesc a lăsa expunerea evenimentelor pe séma diecilor și logofeților trecutului, transformând ast-fel sciința istorică într'un morman necontrolat de acte și amănunte de tot felul²⁾.

¹⁾ Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, 6 vol. Buc. 1888—92 (I Istoria veche; II și III, Istoria medie; IV și V, Istoria modernă; VI, Istoria contimporană). Un resumat francez în două volume: *L'histoire des Roumains de la Dacie Trajane*. Paris, 1894.

²⁾ Urechia, *Istoria Românilor*, 7 vol. 1891—1895.

Una din părțile cele mai însemnate a istoriei noastre culturale, instituțiunile, n'aŭ avut încă parte de o tractare științifică. Afară de articolele d-lui Xenopol, publicațiunile apărute sînt întipărite de diletantism și superficialitate. Ar fi timp a se acorda mai multă atențiune unui subiect atît de interesant ca organizarea politică și socială din trecutul poporului român¹⁾.

Din contră, un alt factor cultural, școla, a fost în timpul din urmă obiectul unor seriose preocupațiuni. Pe cînd d. Erbicenu a făcut din epoca Fanarioților o „provincie“ a sa, explorând-o în toate sensurile cu o adevărată predilecțiune și scotînd la ivelă numeroase documente culturale, d. Urechia și-a propus a îmbrățișa istoricul școlei române de la începutul vécului nostru. E o publicațiune voluminosă, conținînd o colecțiune de acte, documente și informațiuni privitoare la treptata formațiune a aședămintelor noastre de cultură. Dar ca în toate scrierile sale, autorul lasă în sarcina cititorului a discerne esențialul de secundar, unica-i preocupare țintind la numărul volumelor, iar nu la coalațiunea metodică a materialelor. Numai introducerea

¹⁾ Xenopol, Studii asupra vechilor noastre aședăminte în Conv. Lit. VII, 173 u. și Cultura națională, ibid. II, 159 u. — Brezoianu, *Vechile Instituțiuni ale României* (1327—1866). Buc. 1882. — N. Blarenberg, *Essai comparé sur les institutions, les lois et les mœurs de la Roumanie* depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. Bucur. 1887 și *Supplément*. Eclaircissement et annexes. Réponse a deux contradicteurs, 1888: veđi Popovicî în Conv. Lit. XX, 662—688. Cf. Calmuschi, *Principalele dări ale Moldovei și Țerii Românesce* mai ales în secolul al XVIII-lea. Vasluii, 1891.

generală conține o schiță despre evoluțiunea anterioară a școlii române. Restul un registru de note și o înșirare de date, lipsite de orîce preocupare științifică ¹⁾).

Dintre scrierile privitoare la istoria bisericescă menționăm, din cauza importanței lor culturale, publicațiunile de Ghenadie Craiôvenul și în special ale d-lui Erbicénu ²⁾).

C. Archeologia

În domeniul antichităților naționale d. Odobescu e reprezentantul cel mai de frunte. Inițiatorul studiilor arheologice în țera noastră, d-sa a publicat un șir de lucrări anticare, cari fac autoritate în această materie.

Încă de la 1860, d. Odobescu atrase atențiunea asupra antichităților naționale, relevând într'o serie de raporturi oficiale importanța odórelor bisericesci și făcând în același timp inventarul manuscriptelor și al vechilor cărți aflate prin mănăstirea Bistrița.

¹⁾ Xenopol și Erbicénu, *Serbarea școlară din Iași*. Acte și Documente. Iași, 1885.—D. Erbicénu analiză (în Revista Teologică din 1885—86) mss. și documentele relative la cultura grecăscă, continuând cercetările în Istoria Mitropoliei Moldovei și în «Biserica ortodoxă» de la 1877 u. (cf. p. 72). — Urechia, *Istoria școlilor* de la 1800—1864, vol. I—III. Buc. 1892—1894. Cf. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*. Paris, 1881 și capitolul «Învățămîntul gramatical în epoca Fanarioților» din cartea de față.

²⁾ Ghenadie, *Mitropolia Ungro-Vlahiei*. Condica sfîntă. Buc. 1886 și Erbicénu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*. Buc. 1888.

După Notița asupra antichităților României, apărută la Paris în 1868, d. Odobescu și-a îndreptat atențiunea asupra obiectelor de orfăurărie ale Museului nostru, în special asupra faimosului *Tesaur de la Petrósa* („Cloșca cu puî“), care, după o serie de studii preliminare, deveni obiectul unei opere voluminoase (întreruptă din nenorocire), lucrarea cea mai remarcabilă ce a produs la noi până astă-ăzi știința arheologică.

Tot d-sa a dat primul impuls (1871) pentru adunarea datelor relative la antichitățile locale printr'un Cestionar adresat institutorilor primari și învățătorilor rurali. Din numeroasele lor răspunsuri d. Odobescu a grupat într'o monografie pe cele privitoare la rămășițele antice din județul Dorohoiu, oprindu-se asupra misteriosului *Tesaur de la Conțesci* (descoperit pe la 1811 într'un mormînt de pe malul Prutului) și la antichitățile din județul Romanai.

Diferitele chestiuni de arheologie și de artă națională atinse în a sa *Istorie a Archeologiei* (1877) se completează cu diversele articole de arheologie preistorică dintre anii 1869—1878 și ne înfățișează un tablou aproape complet de starea actuală a acestor studii ¹⁾.

Un numismat de merit, d. M. C. Sutzu, după o

¹⁾ *Le Trésor de Petrossa. Historique. Description. Etude sur l'orfèvrerie antique*, vol. I. Paris, 1886 (acest prim volum n'a fost încă pus în circulațiune). — O mare parte din monografiile citate s'afă reproduce în *Scrieri literare și istorice* ale lui A. I. Odobescu, 3 vol. Bucuresci, 1887.

scurtă descriere (în Conv. Lit. XV) a monumentelor antice ale Dobrogei, a publicat în Revista d-lui Tocilescu o serie de studii despre Tesaurul de la Turnu Măgurele (descoperit în 1880), despre lanțul de aur de la Grădiștióra și Tesaurul din Maramureș. În același timp un june german care a trăit în țară, d. Schuchardt, a cercetat valurile dobrogene și șanțurile din partea sud-estică a Daciei, pe când d. Teohari Antonescu a studiat, după indicațiunile d-lui Odobescu, unele monumente antice descoperite în regiunile Istrului¹⁾.

Cu antichități locale s'au ocupat d-nii V. Dimitrescu, N. Beldicenu etc., iar d. N. Gabrielescu a dat o privire generală asupra monumentelor naționale și mijlocul de a împiedica distrugerea lor (1889)²⁾.

Răposatul episcop Melchisedec și d. Tocilescu au adus cele mai importante contribuțiuni de epigrafie (slavo-)română³⁾.

1) Schuchardt, Die römischen Grenzwälle in der Dobrudscha in Archæol.-epigr. Mittheil. IX, 87—113 (Conv. Lit. XX, 407—16: Cum se descoperă un val roman) și Wälle u. Chausseen im südl. u. östl. Dacien, ibid. 202—32. — Antonescu, *Cultul Cabirilor în Dacia*. Studii arheologice și mitologice. Buc. 1889.

2) Dimitrescu, *Museul Severinului său Antichitățile județului Mehedinți*. Severin, 1881; *Istoria orașului Severin*, 1883; Note asupra monumentelor, ruinelor și locurilor istorice înscmnate din județul Mehedinți în Revista d-lui Tocilescu I, 162—177.—Beldicenu, *Antichitățile de la Cucuteni*. Schiță arheologică. Iași, 1885.

3) Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice* adunate de la 48. mânăstiri și biserici antice din Moldova. Buc. 1885; O vizită la câte-va

Despre pictura religioasă au scris răposatul Cogălnicenu și Enăcenu; despre arta națională Verussi și o primă revistă artistică „Analele Arhitecturii” apare de la 1890 sub redacțiunea d-lui Socolescu. D. Tocilescu a consacrat Bisericii de la Curtea de Argeș o monografie specială, a cărei execuțiune artistică e demnă de acest măreț monument arhitectonic al țerei noastre ¹⁾.

Musica națională a fost cultivată în primul rînd de d. Burada. În Almanachul său musical din 1876 d-sa vorbește despre întrebuintarea muzicii în unele obiceiuri vechi ale poporului român (ca în cantece religioase sau profane, în jocul călușarilor); iar în cel din 1877 trată despre danțurile și instrumentele de muzică ale Românilor. Pe o scară și mai întinsă s'a încercat d. Vulpian să aplice muzica la poesia noastră populară din diferitele provincii române.

Representantul Numismaticei române e d. D. A.

mănăstiri și biserici antice din Bucovina în Revista d-lui Tocilescu I, 245—81 și II, 47—75.—Tocilescu, Raportul unei misiuni epigrafice în Bulgaria. Buc. 1878; Inscricțiunea pe patrafirul de la Stănesci, 1876 și Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țeră în Anal. Acad. Rom. Ser. II, tom. VIII.

¹⁾ M. Cogălnicenu, Colecțiune de modeluri de pictură religioasă de dascălul Radu Zugravu în Revista d-lui Tocilescu I, 33—36. — Enăcenu, *Iconografia Bisericii ortodoxe române*. Buc. 1887; cf. dr. Sever Mureșianu, *Iconologia creștină orientală și occidentală*. Iași, 1894.—Verussi în Conv. Lit. IX, 10. — Tocilescu, *Biserica episcopală a mănăstirii Curtea de Argeș*. Buc. 1887. Cf. Const. St. Bilcăurescu, *Mănăstirile și bisericile din România* cu mici notițe istorice și gravuri, culesc. București, 1890.

Sturdza. Posesor al unei prețioase colecțiuni de monede și medalii române, dăruită așî Academiei, d-sa a căutat în diferite rînduri a generaliza și la noi, printr'o serie de monografii, rezultatele obținute în această ramură a archeologiei naționale. Tot d-luî Sturdza se datorește o lucrare specială asupra portretelor Domnilor români¹⁾.

Printr'o neobosită activitate pe terenul archeologiei și în special al epigrafiei, d. Tocilescu și-a câștigat un nume autorizat în țeră și în străinătate. Mulțumită străduințelor sale, Muzeul nostru național s'a înavuțit cu un număr însemnat de monumente epigrafice și sculpturale, în primul rînd din Dobrogea.

Tot acolo, la Adam-Klissi, d-sa descoperi în timpul din urmă ruinele unei cetăți romane „Tropæum Trajanum“, pe lângă care s'află monumentul colosal, ridicat în anul 108 de marele împărat în memoria cotropirii Dacilor. Monumentul circular, avînd înfățișarea unui turn împodobit cu sculpturi, era de mult cunoscut, dar rămase neexplicat. D. Tocilescu, întreprinđend un șir de săpături (neterminate încă) în jurul și în apropierea monumentului, află urmele unui vechiu oraș, care luase deja în epoca luî Traian numele însuși al monumen-

¹⁾ D. A. Sturdza, *Memoriu asupra numismaticei române* în *Anal. Ac. Rom.* X, 155—72; *Bibliografia Numismaticei române*, XI, 105—165; *Noue descoperiri asupra Numismaticei române*, *ibid.* Ser. II, t. VIII; *Uebersicht der Muenzen und Medaillen des Fürstentums Rumänien.* Wien, 1874. — *Memoriu asupra portretelor Domnilor Români.* Buc. 1875. Veđi și Papadopol-Calimah, *Despre moneda de argint aceea în* *Conv. Lit.* XVIII, 104—109.

tului. Sculpturile aflate se rapórtă, mai tóte, la expedițiunile lui Traian și ofer puncte de comparațiune cu basso-reliefurile Columnei din Roma ¹⁾.

Ne pare bine a putea încheia acéstă privire retrospectivă asupra activității nóstre intelectuale în cursul unui sfert de secol cu înregistrarea unei fapte sciințifice, care permite a spera din parte-ne la o participare viitoare din ce în ce mai spornică la progresele culturéi generale.

¹⁾ Tocilescu, Monumentul triumfal al lui Traian de la Adam-Klissi în Revista-*ŷ*, vol. VIII (1894). În curînd va apare o publicațiune ilustrată, româno germană, tipărită la Viena.

TABLA MATERIILOR

PREFAȚA (V—VIII).

INTRODUCERE (1—7).

Considerațiunii diametral opuse în cercetarea materialelor limbii (1). — Caracteristica inițiatorilor gramaticii române (2 ; cf. 94). — Explicațiunea istorică a principiului subiectiv (3). — Luminii și umbre (3). — Koraïs și tendențele direcțiunii eleniste (4). — Pleșada franceză și pornirea-î latinizătore (5). — Inceputul Linguisticii și formulele de Tatăl-nostru (6). — Expunerea rațională a coprinsului acestei cărți (6). — Procederea urmată în asemenea cercetării (7).

LIMBA ROMÂNĂ ÎN OCCIDENT (9—43).

Formule de Tatăl-nostru (9—30).

Caracterul și activitatea Linguisticii de la mijlocul secolului al XVI-lea până la începutul secolului nostru (9). — Lipsurile inerente formulilor de Tatăl-nostru (10). — Importanța lor relativă pentru istoria limbii (10). — Scirile confuze despre limba noastră (11). — Schiltberger și relațiunea-î privitoare la țerile române (12). — Gessner și notița-î istorico-geografică (13). — Megiser și întâful Tatăl-nostru românesc (14). — Claude Duret despre limba Valachilor (15). — Andreas Müller și Chamberlayne reproduc diferite formule de Tatăl-nostru (17, 18). — Hervas și publicațiunile sale linguistice (19). — Părerile-î despre națiunea și limba română (20). — Imperfecțiunea reproducerilor sale (23). — Adelung și caracterizarea limbii noastre (26). — Vater rectifică originea slavo-română (28).

Scriitori și istorici (30—37).

Opitz și poema-*Ń* Zlatna (30).—Entusiasmul geografului Hoffmann (31).—Thunmann și Macedo-Români \bar{u} (32).—Sulzer și opera-*Ń* istoric \bar{a} (33).—Teoria sa despre originea slavismelor române (34).—Carra despre limba română de la sfârșitul secolului trecut (36).

Romaniști și linguiști (37—43).

Știința occidentală în raport cu limba noastră (37).—Paralelism cu starea Bulgariei la începutul secolului (38).—Meritul primilor romaniști (38).—Raynouard despre limba română (39).—Bruce-White și originea celtic \bar{a} a idiomelor romanice (40).—Kopitar studiază comparativ limbile balcanice (40).—Diez fixează definitiv limba noastră în grupul romanic (41).—Schleicher despre daco-româna (42).—Progresele realizate de la mijlocul secolului nostru (43).

POLIGLOȚI ROMÂNI (44—68)

Precisarea sensului vorbe \bar{u} poliglot (44).—Diferențierea-*Ń* de lingvist (45).—Mezzofanti și studiile sale asupra limbei române (48).—Kreckwitz despre etnologia Moldove \bar{u} în secolul al XVII-lea (51).—Spatar Milescu, viața-*Ń* politică, călătoriile și cunoștințele sale multiple (52).—Despot Vodă, cunoscător de limbi (55).—Cantemir ca poliglot și orientalist (55).—Părerile sale filologice (56).—Despre originea limbei române (58).—Provenința-*Ń* latină (59).—Provenința-*Ń* italiană (61; cf. 155).—Pretinse elemente dacice (62).—Divergențele-*Ń* dialectale (63).—Particularitățile grafului moldovenesc și originea lor femeiască (63).—Antim Ivirėnu ca artist și poliglot (65).—Sulzer despre boferii poligloți din Țera Românească (65).—Ienăchiță Văcărescu, orientalist și gramatic (67).

ÎNVĂȚĂMINTUL GRAMATICAL SUB FANARIOȚI (69—84).

Caracterul general al învățămintului grecesc din țeră (70).—Tendența exclusivistă și decadența-*Ń* totală către sfârșitul secolului trecut (71).—D. Erbicėnu, apologist al culturēi fanariote (72).—Argumente fără valore pozitivă (73).—Influența sterilă a spiritului grecesc în domeniul gramatical și poetic al limbei naționale (74).—Instrucțiunea nobilului fanariot (75).—Marturi indigeni și străini despre înriurirea deasatră a Fanarului (76).—Raicevich și Sulzer despre dascălii greci din Muntenia (80).—Wolff despre școlele și dascălii din Moldova (81).—Mitropolitul Stamate dă o nouă confirmare mărturiilor

anterioare (82).—Considerațiunii finale asupra rezultatelor învățămîntului grecesc (83).

DOI GRAMATICI MUNTENI (85—116).

Coincidența primelor încercări gramaticale cu periôda finală a domniei fanariote (85). — Sulzer despre lipsa desăvîrșită de gramatică națională (87). — Eustatie, primul autor al unei gramatici manuscrise (88).—Direcțiunea gramaticală ardelénă, lipsurile și meritele ei (89).—Introducerea alfabetului latin în legătură cu catolicismul (90; cf. 145).—Direcțiunea gramaticală munténă, caracterul și reprezentanții săi (91).—Ienăchiță Văcărescu, primul gramatic național (92). — Contrastul «Observațiilor» cu Gramatica daco-romană (93). — Nomenclatura științifică la Văcărescu (95). — Elementele-î constitutive și bizareria echivalențelor tehnice (96). — Influența italiană numai superficială (98). — Distribuția conjugărilor la Văcărescu, Goleșcu și Eliad (99). — Particularitățile provinciale (100). — Fonetica înlocuită cu ortografia și ortoepia (101). — Opintirea zadarnică a lui Văcărescu de a sistematiza ortografia cirilică (102). — Părerea-î despre înrudirea limbilor romanice (102). — Istoricul Fotino despre activitatea lui Văcărescu (103). — Poetul Momulenu deplânge părăsirea învățămîntului gramatical (103).—Caracterul general al «Băgărilor-de-sêmă» de Goleșcu (104). — Confuziunea sistemelor ortografice (105). — Urme despre formalismul dascălilor greci (106).—In terminologia gramaticală, autorul ia de model pe Văcărescu (107). — Aprofundarea părților cuvîntului (108). — Regule ortoepice la Goleșcu (110). — Caracterul empiric al observațiilor sale (110). — Explicarea rostirilor locale (111). — Relevarea varietăților provinciale (112). — Bogăția-î de informațiuni (113). — Prepararea unui Dicționar (114). — Activitatea spornică și bine-făcătoare a lui Goleșcu (115).

ȘCOLA ETIMOLOGICĂ ARDELÉNĂ (117—140).

Originea ei istorică (117).—Purismul în domeniul istoriei și al limbii (118). — Secolul al XVIII-lea și credința-î în perfectibilitatea graului (119).—Știința modernă diametral opusă inovațiilor artificiale (120).—Erorea școlei etimologice (121).—Expresiunea-î extremă (121).—Tendențe analoge în antichitate și în Grecia modernă (122; cf. 4). — Limba română o «corupțiune» a celei latine (123).—Gramatica abstrasă nu din limba reală, ci dintr-una ideală (124). — «Elementele limbii

daco-romane» (125). — Radu Timpea despre meritul autorilor (125). — «Originalul» limbei române (126). — Caracterul mecanic al procedurii etimologice (127). — Influențele timpului și mediului asupra limbei (127). — Iorgovici despre schimbările fonetice (128). — P. Mafor, reprezentantul purismului istoric (129). — Aplicațiunea-î pe terenul limbei (130). — Meritele istoricului și paradoxele gramaticului (131). — Limba română mama celei latine (131). — Laurian, autorul Tentamenului (132). — Imobilitatea seculară a graiului și principiul de reconstrucțiune a trecutului lingvistic (133). — Expresiunea ultimă a etimologismului (134). — Cipariu ca reprezentantul de frunte al direcțiunii istorice (134). — Predilecțiunea-î pentru archaisme (136). — Dogmatismul subiectiv în opozițiune cu știința secolului (136). — Codificarea lexicală a limbei după aceleași principii extreme (138). — Dicționarul și Glosariul Societății academice (138). — Școala etimologică cade victima propriei sale exagerări (139).

TENDENȚA ITALIENISTĂ (141—163).

Caracterul enciclopedic al activității lui Eliad (141). — Indoitul aspect al părerilor sale filologice (142). — Gramatica-î românescă (143). — Reforma ortografică și adversarii ei (144). — Religiunea și ortografia (145; cf. 90). — Iorgovici și «Observațiile» sale (147). — Importanța nomenclaturei științifice (148). — Ideile sale asupra-î (149). — Românizarea neologismelor (149; cf. 172). — Procederea lui Eliad în formarea unei limbi literare (150). — Lumină și umbre (151). — Tendința de italianizare (153). — Traducerii de clasicii italieni cu vocabulare explicative (154). — Paralelismul între limba română și italiană (155; cf. 61). — Epilog la tendința italianistă (156). — Chestiunea purismului (157). — Rolul Academiiilor în reformarea limbei (157). — Caracterul inconștient al elementelor constitutive ale graiului (158). — Cultura, factorul capital al revoluțiunilor lingvistice (159). — Pornirea treptată a lui Eliad către un purism extrem (160). — El nu distinge între împrumutul vechi și nou (161). — Rolul său de inițiator în epoca de regenerare a societății noastre (162).

ȘCOALA FONETICĂ BUCOVINENĂ (164—180).

Caracterul distinctiv al școlii etimologice și al celei fonetice (164). — Rațiunea ambelor (165). — Errorea principiului fonetic (166). — Treptata sa evoluțiune (167). — Procederea reformatorie a lui Pumnul

(168). — Se atribue un rol exagerat analogiei (169). — Factorii multipli de evoluțiune lingvistică (170). — Falsă analogie (171). — Vorbe populare și literare (171). — Româнизarea analogică a neologismelor (172; cf. 149). — Argumentarea lui Pumnul (173). — Consecința reformelor fonetice (175). — Lepedarea totală a terminilor tehnicii (176; cf. 149). — Importanța lor pentru istoria civilizațiunii (178). — Binefacerile nomenclaturei științifice (179). — Durata efemeră a inovațiilor lui Pumnul (180).

PRIVIRE ASUPRA LEXICOGRAFIEI ROMÂNE (181—207).

Glosarul lui Iorgovici (181). — Lexiconul lui Budaș-Delénu (182). — Dicționarul lui Golescu (183). — Autorii Lexicónelor de Budaș și Cluș (184). — Principiile etimologice ale lui P. Mașor (185). — Originea sunurilor obscure (186). — Caracterul arbitrar al regulilor sale de derivațiune (187; cf. 136). — Exemple de fantasii etimologice (188). — Societatea academică și proiectele sale lexicale (190). — Contrast între teorie și realitate (191). — Dogma istorică a iperlatinismului (192). — Aplicațiunea-î pe terenul limbei (193). — Criteriul romanității (193). — Fraseologie în loc de argumente (194). — Numărul covârșitor al neologismelor (195). — Importanța relativă a Glosariului (196). — Sterilitatea discuțiilor etimologice (196). — Opera lexicală sub raportul științific (197). — Resultate pur negative (197). — Dicționarul lui Cihac, calitățile și lacunele sale (198). — Neutilizarea vechei literaturii (199). — Importanța ignorării pe terenul lexical (200). — Concluziuni greșite de statistică verbală (201). — Localisme și creațiuni originale (202). — Mania împrumuturilor și tratarea nesciințifică a elementului slav (203). — Exemple de slavomanie (203). — Lipsă de considerațiuni istorice (204). — Valórea relativă a lucrării lui Cihac (206). — Etymologicum Magnum Romaniae (207).

ELEMENTE ROMÂNE ÎN LIMBILE STRĂINE (208—229).

Reciprocitatea împrumuturilor lexicale (208). — Ea variază sub raportul cantității și calității (209). — Exemplu de importanța lor etnografică (209). — Scopul acestui studiu (210). — Edelspacher despre românisme în limba maghărară (211). — Caracterul lor multiplu (212). — Noțiuni verbale (213). — Alte urme de intimitatea contactului etnic (213). — Cronologia acestor împrumuturi (215). — Concluziunile autorului pripite și insuficiente (216). — Infirmitatea lor prin cercetări ulte-

rióre (217). — Forța de rezistență și de expansiune a poporului român (217). — Migrațiunile sale în nord-vestul și nord-estul Europei (218). — Terminologia cîobănescă (219). — Urme isolate în limbile popórelor învecinate (220). — Insemnătatea lor (220). — Románisme în bulgara (221). — Lipsa informațiunilor pentru cele-lalte idiome balcanice (222). — Înriurirea limbei române asupra elementelor etnice indigene (223). — Románisme în graiurile țigănesci (223). — Categoriile acestor împrumuturi (224). — Influențe asupra spiritului țigănesc (225). — Țiganisme în limba română (226). — Románisme în graiul evreo-german (227). — Románisme în graiul armén (228). — Interesul etnologic al cercetărilor de asemenea natură (229).

STAREA ACTUALĂ A FILOLOGIEI ROMÂNE (230—236).

Ce sens dăm vorbeii «filologie» (230). — Importanța acesteii expunerii retrospective (231). — Izvóre bibliografice și periodice (232).

I. LIMBA (233—261).

Studiul istoric al limbei (233). — Literatura lingvistică în románese (234).

A. Gramatica (234—240).

«Cuvente den Bětrănii» (234). — Studiile fonetice de Lambrior (235). — Lucrările filologice ale d-lor Gaster, Tiktin, Mussafia și Miklosich (235). — Importanța metodei experimentale (236). — Monografii importante (237). — Problema ortografică și soluțiunea ei (237). — Sterilitatea domeniului morfologic și sintactic (238). — Puținele studii sintactice (239). — Operă specială asupra semanticei române (240).

B. Lexicografie (240—253).

Caracterul fondului latin (241). — Elemente ante-romane (241). — Cronologia stratelor latine (242). — Analogiile limbei române cu graiurile din aceeași familie (243). — Importanța elementului slavon (244). — Stratificarea sa (244). — Insuficiența lucrărilor existente (245). — Lipsa de progres în acest domeniu (246). — Elementul maghîr și tratarea-ii neștiințifică (246). — Influența orientală (247). — Elementul grec (248). — Stratificarea și importanța-ii culturală (249). — Importanța capitală a elementelor constitutive ale limbei (250). — Lacunele cercetărilor anterióre (250). — Nomenclatura topică (251). — Studii pur etimologice (253).

C. Dialectologie (253—261).

Insemnătatea studiilor dialectale (254). — Progresele dialectologiei (254). — Regulele ei elementare și modul nesciințific al publicațiilor indigene (255). — Bibliografia materiei (255). — Meritele lui Ión Maiorescu și Miklosich (256). — Studiile d-lui Weigand (257). — Materiale etnografice (258). — Câmp vast pentru cercetări ulterioare (259). — Varietăți provinciale și studiile respective (259). — Importanța vocabulelor locale (260).

II. LITERATURA (261—308).

Indoitul curent în domeniul literar (261). — Caracteristica producțiilor populare (262). — Varietățile lor prosaice și poetice (263).

A. Folklorul (263—295).

Literatura-î periodică (264). — Folkloriștii români (265). — Opera capitală a d-lui Hasdeu (266). — Cercetările d-lui Gaster (267).

1. Literatura populară nescrisă (267—292).

a. Căntece populare (267—277).

Inițiatorii folklorului european (267). — Meritele lui Vuk Karađić și literatura poeziilor populare la popoarele circumvecine (268). — Vuk și Asache, primii culegători de căntece românesce (269). — Anton Pann, părintele folklorului național (270). — Alecu Russo și Alexandri (271). — Intâia și a doua edițiune a poeziilor populare de Alexandri (271). — Remanierii în toate direcțiunile (272). — Colecțiunile de căntece din Muntenia și de arii populare (273). — Colecțiunile din Moldova și din Transilvania (274). — Colecțiunile din Bucovina și din Dobrogea (275). — Studii asupra poeziei populare române (275). — Cercetarea elementului religios (276). — Elementul ei istoric și dificultatea investigațiunii (277).

b. Povești populare (278—289).

Primii culegători de basme și literatura poveștilor la popoarele balcanice (278). — Schott și Ispirescu (280). — Colecțiunile de basme (281). — Operă specială asupra basmelor române (281). — Limba metaforică și elementele mitologice ale basmelor (282). — Studii relative (282). — Zoologia și botanica populară (283). — Exegeză folklorică: sistema mitică, istorică și antropologică (284). — Teoria literară și psihologică (285). — Procederea în starea actuală a studiilor (285). — Legendele române, adunate de d. Urechia (286). — Publicațiunile asupra tradițiilor, snovelor și jocurilor de copii (287). — Colecțiunile de pro-

verbe române cu literatura comparativă (288). — Colecțiunii de ghicitori (289).

c. Psihologia populară (289—292).

Importanța datinilor și a credințelor (289). — Monografii asupra eticeii populare (290). — Fazele solemne ale vieții (291). — Obiceiul pământului (292).

2. Literatura populară scrisă (292—295).

Primele cercetări asupra cărților populare cu indicarea literaturii comparative (293). — Bogomilismul și apocrifele biblice (294). — Popularizarea poveștilor orientale (295). — Alexandria și recente publicațiuni asupra-și (295).

B. Monumente istorico-literare (295—308).

Lipsa de cercetări solide în domeniul literar (296). — Academia Română și editarea vechilor monumente (297). — Influența literară slavă (298). — Graful cărturarilor și al poporul (298). — Rolul Psaltirii și al Evangheliilor în constituirea literaturii naționale (299). — Emanciparea treptată a spiritului român (300). — Ignoranța trecutului nostru literar în prima jumătate a secolului (300). — Primele edițiuni critice (301). — Publicarea Cronicelor de Cogălnicenu și lacunele ei (302). — Diferite edițiuni și studii critice asupra cronicelor (303). — Editarea operelor lui Miron Costin de d. Urechia (303). — Monumente slavo-române (304). — Monumente juridice (305). — Crestomatia română a d-lui Gaster (305). — Monografii istorico-literare și studii biografice (306). — Critica și interpretarea textelor (308).

III. CULTURA PROPRIĂ ȚĂII (308—336).

Procederea noastră în această ultimă sferă de cercetări și caracterul sumar al indicațiunilor date (308).

A. Etnografia (309—319).

Literatura etnografică a popoarelor învecinate (309). — «Dacia înainte de Romani» de d. Tocilescu (310). — Cercetările lui Rösler, Tomaschek și Hasdeu (311). — Lucrările d-lor Van den Gheyn și Rosny (311). — Teoria remigrațiunii și a continuității cu bibliografia respectivă (312). — «Teoria lui Rösler» de d. Xenopol (313). — Expansiunea Românismului către nord și sud (314). — Scrierile etnografice ale d-lor Slavici, Frâncu și Candrea (315). — Călătoriile d-lui Burada (315). — Români din Bulgaria și din Serbia (316). — Elemente etnice

din România (316). — Literatura asupra Țiganilor pămîntenî (317). — Publicațiunî generale asupra României (318). — Misiunea societății noastre geografice (319).

B. Istoria (319—331).

Publicațiunî documentale (319). — Colecțiunea Hurmuzache (321). — «Istoria critică» de d. Hasdeu (322). — Cercetările epigrafice ale d-lui Tocilescu (322). — Monografiî istorice în ordinea lor cronologică (323). — Scrierî speciale relative la istoria română (323). — Istoricul revoluțiunilor și al războîvelor (325). — Secolul al XVIII-lea (325). — Publicațiunile d-lui Emile Legrand (326). — «Istoria Românilor» de d. Xenopol (328). — «Istoria Românilor» de d. Urechia (329). — Instituțiunile naționale și tratarea lor nesciințifică (330). — Cercetările d-lor Erbicénu și Urechia despre școlele române (330). — Scrierî eclesiastice importante sub raportul cultural (331).

C. Archeologia (331—336).

Activitatea archeologică a d-lui Odobescu (331). — Studii asupra monumentelor și antichităților locale (333). — Cercetări despre musica națională (334). — Scrierile d-lui Sturdza despre numismatica română (335). — D. Tocilescu și descoperirile sale archeologice (335).

Tabla materiilor (337—345).

Indicele numelor proprii (347—356).

INDICE DE NUME PROPRII

Adamescu, 325.
Adelung, 3, 10, 23, 25—28, 29, 35.
Afanassief, 278.
Aigner, 269.
Alexandri, 151, 198, 262, 270, 271,
273, 274, 302.
Alexics, 246, 247.
Ancona (d'), 270.
Andree, 291.
Andronic, 328.
Antim (Mitr.), 65, 306, 307.
Antonescu, 333.
Antonović, 269.
Arany, 269.
Aricescu, 325.
Aristia, 5.
Arnim, 272.
Arsenie, 281.
Asache, 269, 270, 272.
Ascoli, 134, 236, 241, 252, 254,
255, 257, 317.
Atanasescu, 255.
Aurelian, 318.

Bagav, 256,
Baican, 287, 290.
Bălăşescu, 183.
Bălcescu, 323, 324.
Ballagy, 318.
Bariţ, 252, 301, 325.
Baronzi, 226.
Bărsénu, 274.
Bastian, 310.
Bataillard, 226.
Beaure, 318.
Beaurepaire, 268.
Bédier, 285.
Beldicénu, 333.
Beldiman (Alec), 78, 148.
Bellay (du), 4.
Benfey, 284.
Bengescu, 323, 324.
Bergner, 315, 318.
Bessonof, 269.
Bianu, 256, 302, 306, 307.
Bibicescu, 274, 275.
Biedermann, 258, 315.

- Bilcăreanu, 334.
 Bladé, 279.
 Blaremborg, 305, 330.
 Blancard, 326.
 Blémont, 264.
 Bobb, 184.
 Body, 243.
 Bogdan (I.), 304, 305, 316, 323; —
 (N. A.), 287; — (G.), 325.
 Bogišić, 292.
 Bogoroff, 251.
 Böhmer, 255.
 Boierescu, 301.
 Bota, 281.
 Boucherie, 205.
 Brachet, 243.
 Braga, 270.
 Bréal, 221.
 Brentano, 272.
 Brezoiănu, 330.
 Bruce-White, 40, 178.
 Bruto, 318.
 Bruyère, 278.
 Budaï-Delėnu, 182—183.
 Bujorėnu, 305.
 Bulgărescu, 289.
 Bumbac, 238.
 Burada, 258, 266, 274, 275, 292,
 315, 316, 334.
 Burla, 137, 240, 253.
 Cacavela, 70.
 Calmuschi, 330.
 Candrea, 260, 274, 315.
 Canianu, 260, 274, 290.
 Cantemir, 6, 34, 51, 55—64, 66, 69,
 70, 113, 300, 301, 320, 324.
 Căprescu, 324.
 Caragiani, 258.
 Caranfil, 274.
 Cariofil, 328,
 Carnoy, 264.
 Carra, 36, 37, 76, 79.
 Casaubonus, 9.
 Catana, 280.
 Cattaneo, 155.
 Cercel (P.), 55.
 Chamberlayne, 18.
 Chassiotis, 331.
 Chebapci, 322.
 Chiaro (Del), 76.
 Child, 270.
 Cihac, 198—206, 240, 243, 246,
 248, 253.
 Cipariu, 3, 80, 125, 134—138, 156,
 178, 199, 232, 236, 237, 239,
 300, 306, 308.
 Circa, 156, 178.
 Cŭbinski, 220, 221, 269, 278.
 Clairin, 239.
 Clėdat, 255.
 Codrescu, 232, 320.
 Coelho, 280.
 Cogălnicėnu, 302, 303, 317, 334.
 Comparetti, 270, 279.
 Consiglieri-Pedroso, 280.
 Constăntinescu, 324; — (Barbu),
 279, 317.
 Cosmescu, 259.
 Cosquin, 279, 286.
 Costache (Venăamin), 306, 307.

Costin (N.), 55; — (Miron), 58, 59,
64, 85, 296, 303, 304 329.

Cox, 285.

Crăciunescu, 27.

Crénga, 281.

Crețu, 306.

Curtius, 47.

Czörnig, 309.

Damé, 243, 258.

Daponte, 326, 327, 328.

Darmsteter (A.), 205, 239.

Daul, 274.

Decourdemanche, 287.

Degenmann, 231.

Demetrescu (Al.), 300.

Denis, 296.

Densușanu (N.), 232, 258, 325; —
(Ar.), 181, 273, 296.

Despot-Vodă, 55, 327.

Diefenbach, 41, 205, 314.

Diez, 30, 41, 42, 43, 61, 178, 185,
188, 250.

Dimitrescu, 333.

Dinulescu, 307.

Dionisie, 307.

Dobrowski, 38.

Doncieux, 273.

Dossios, 291.

Dozon, 268, 279.

Dragomanov, 269.

Dubartas, 5.

Duca, 71.

Ducange, 249.

Dulfu, 287.

Dunlop, 293.

Duret, 15.

Ebering, 232.

Edelspacher, 211, 212, 216.

Egger, 309.

Ehrlich, 274.

Eliad, 1, 84, 91, 95, 96, 99, 100,
102, 104, 105, 106, 107, 114,
115, 116, 141—163, 207, 301, 325.

Eminescu, 262.

Enăcenu, 334.

Engel, 33, 34, 87.

Erbicenu, 65, 72, 73, 81, 86, 88,
222, 307, 326, 328, 330, 331.

Erdélyi, 269, 279.

Eustatevič, 87, 88.

Fauriel, 269.

Filaret (Mitr.), 92, 307.

Filimon, 280.

Fligier, 312.

Florantin (Pop), 274, 287.

Flugi, 270.

Fontpertuis, 318.

Fotino, 62, 103.

Frâncu, 260, 274, 315.

Franken, 276.

Frollo, 155, 234, 237, 243.

Frunzescu, 251.

Fuchs, 123.

Fundescu, 281.

- Gaal, 279.
 Gabrielescu, 333.
 Gaidoz, 264.
 Gârbea, 307.
 Garnett, 279.
 Gartner, 254, 255, 257.
 Gaster, 15, 205, 232, 235, 238,
 252, 266, 267, 276, 277, 284,
 285, 287, 293, 302, 305, 306.
 Gerard, 315.
 Gerland, 310.
 Gessner, 13.
 Géza Kuun, 247.
 Ghenadie, 320, 331.
 Gherghel, 323.
 Gheyn (Van den), 311.
 Ghibănescu, 238, 303, 321.
 Ghica (Ión), 325.
 Gilliéron, 255, 273.
 Giltebrandt, 278.
 Ginkulov, 245.
 Gion, 157, 324, 325, 326.
 Giuvara, 290.
 Goldschmidt, 278.
 Golescu, 1, 75, 91, 94, 95, 96, 97,
 98, 99, 100, 104—116, 183, 207,
 288.
 Gonzenbach, 279, 286.
 Görg, 252.
 Goroveř, 265, 289.
 Görres, 292, 293.
 Göthe, 268.
 Graff, 276.
 Grazziani, 227.
 Grimm, 2, 230, 264, 278, 282, 284,
 287, 292.
 Gröber, 42, 60, 232, 233, 250.
 Gruber, 239.
 Gubernatis, 283.
 Gyulay, 269.
Hahn, 279.
 Haltrich, 212, 217, 279.
 Hammer, 58, 320.
 Hamy, 310.
 Hanusz, 222.
 Hartleben, 252.
 Hartman, 310.
 Hasdeü (Al.), 275; — (B. P.), 11,
15, 43, 46, 52, 54, 64, 180, 198,
 200, 201, 206, 207, 217, 226,
 229, 232, 233, 234, 238, 239,
 240, 241, 243, 246, 247, 253,
 261, 266, 276, 280, 281, 285,
 292, 293, 301, 303, 304, 305,
 306, 307, 308, 311, 316, 320, 322.
 Hatzidakis, 251.
 Herder, 267.
 Henke, 318.
 Hervas, 3, 10, 11, 19—24, 25, 26.
 Herzberg, 320.
 Hinț(escu), 287, 288.
 Hodoș, 275, 190 *note*
 Hoffmann, 31.
 Humboldt (W.), 26, 46.
 Hunfalvy, 216, 246, 247, 309, 313.
 Hurmuzache, 321.
Iana, 290.
 Iarcu, 231, 232.
 Iliescu, 255, 256.
 Imbriani, 279.

- Lundell, 255.
 Ionașcu, 238.
 Ionénu, 290.
 Ionescu (I.), 280.
 Iorga, 321.
 Iorgovići, 128, 130, 134, 147, 148,
 149, 183.
 Ispirescu, 259, 280, 281, 287, 288,
 289.
 Ive, 252, 257.
- J**
 Jagić, 205, 233, 278, 283.
 Jarnik, 252, 274, 282.
 Jerney, 246, 247.
 Jipescu, 260.
 Jireček, 221, 309, 316, 320.
 Jones, 279.
 Jung, 312, 313.
- K**
 Kaindl, 314.
 Kanitz, 309.
 Karađić, 4, 90, 145, 251, 268,
 269, 270, 272, 278.
 Kavalliotis, 32.
 Kind, 269.
 Kireevsky, 269.
 Klain, 1, 2, 4, 38, 68, 87, 89, 90,
 92, 94, 95, 101, 120, 123, 125,
 126, 127, 128, 130, 180, 183,
 184, 306, 307.
 Kohl, 226.
 Köhler, 278, 286.
 Kopitar, 28, 38, 40, 41, 43, 178,
 185, 246.
 Korais, 14, 122.
- Körnbach, 51, 52.
 Körös, 28.
 Körting (G.), 243, 250.
 Kotzebue, 271.
 Krauss, 278, 291.
 Krek, 296.
 Krekwitz, 51.
 Kronos, 320.
 Kropf, 279.
 Krumbacher, 249, 296.
 Kunos, 269, 279.
 Kuun, 247.
- L**
 Lahovari, 251.
 Lambrior, 105, 115, 235, 237, 288,
 290.
 Lambru, 71.
 Lang, 264, 284, 285.
 Laurian, 89, 91, 120, 132—134,
 135, 178, 190—198.
 Lavissee, 320.
 Lazăr, 84, 148, 306, 307.
 Leake, 33.
 Léger, 278.
 Legrand, 222, 251, 269, 279, 326,
 327, 328.
 Lehmann, 318.
 Lejean, 309.
 Leibniz, 10, 24.
 Leskien, 251.
 Liebrecht, 286, 293.
 Littré, 45.
 Liuba, 290.
 Lobel, 248.
 Lubbock, 310.
 Lugoșanu, 324, 325.

- Lupașcu, 290.
 Lupescu, 290.
 Lupul (Ant.), 306.
 Luzel, 279.
- M**achado, 265, 270.
 Mailand, 276.
 Maîor, 38, 89, 91, 129—132, 134, 135, 184, 185, 189, 306, 307.
 Maiorescu (I.), 179, 256, 257; — (T.), 204, 205, 237.
 Măldărescu, 281.
 Mallouf, 252.
 Mândrescu, 192, 247, 274, 275.
 Mangîuca, 277, 283, 287, 290.
 Maniû, 145.
 Mannhardt, 283.
 Manliû, 236.
 Marian (Fl.), 259, 265, 275, 282, 283, 287, 290, 291.
 Marienescu (At.), 252, 272, 273, 274, 306, 307.
 Marin, 270.
 Marino, 264.
 Maspons, 280.
 Mateiû (Mitr.), 78, 79, 327, 328.
 Mathorel, 318.
Maxim, 89, 92, 156, 190—198, 255, 328.
 Megiser, 11, 14, 15, 23.
 Melchisedec (Ep.), 65, 290, 307, 316, 321, 333, 334.
 Ménage, 187, 188.
 Metastasio, 45.
 Meyer (W.), 42, 237, 238, 239, 250, 252;—(G.), 248, 251;—(P.), 295.
- Mezzofanti, 48—50.
 Mihăilenu, 256.
 Mihalcea, 324.
 Miklosich, 41, 43, 46, 196, 218, 220, 221, 222, 223, 225, 235, 237, 241, 245, 246, 248, 250, 253, 254, 257, 279, 311, 314, 317.
 Miladinov, 268.
 Milescu, 52—55, 304, 306, 307.
 Millien, 268.
 Mira, 280.
 Mirbeau, 318.
 Missail, 72.
 Mitridate, 13, 25, 46.
 Möhl, 270.
 Molnar, 125.
 Momulenu, 103.
 Monnier, 252.
 Morfill, 205.
 Moxa, 303.
 Müller (A.), 17, 18, 27; — (Fr.), 287, 310.
 Müllenhoff, 283.
 Muntenu, 274, 275.
 Mureșanu, 334.
 Murnu, 280.
 Murgu, 118.
 Murray, 271.
 Mussafia, 235, 238.
- N**acianu, 316.
 Nădejde, 235, 236, 238, 239, 260.
 Nanu, 258.
 Neculcea, 52, 77, 78, 85, 296.
 Négoe-Vodă, 300.

Negoescu (Ștef.), 290.
 Negruzzi (C.), 276; — (I.), 233
 Neofit, 71, 80, 327.
 Neumann, 211.
 Nigra, 278.
 Nisard, 293.
 Nyrop, 252.

Obedenar, 239, 256.
 Odobescu, 198, 276, 301, 310, 323,
 324, 332, 333.
 Onciū, 313, 314, 323.
 Onișor, 274, 275.
 Opitz, 30.
 Ortoli, 279.

Pallas, 24, 25.
 Palamede, 327.
 Pann (Anton), 270, 271, 273, 287,
 288.
 Panu (G.), 246, 322.
 Papadopol (G.), 189.
 Papadopol-Calimah, 283, 321, 324,
 325, 328, 335.
 Papahagi, 287, 288.
 Papiū-Ilarian, 129, 132, 306, 307,
 320.
 Parčić, 251.
 Paris (Gaston), 313.
 Paspati, 317.
 Passow, 268.
 Pastrnek, 265.
 Pech, 296.
 Pencovič, 258.
 Perrault, 278.

Peschei, 310.
 Peters, 316.
 Petrescu, 256.
 Petrino, 175.
 Petrovič, 324.
 Philippide, 296, 303.
 Pič, 305, 312, 313.
 Picot, 52, 65, 238, 252, 258, 260,
 303, 304, 306, 307, 316, 323, 324.
 Pio, 279.
 Pitiș, 290.
 Pitrè, 252, 264, 265, 280.
 Poenaru, 306, 307.
 Pompiliū, 260, 274.
 Pop (A.), 233; — (Const.), 306.
 Popa, 322.
 Pop-Reteganul, 266, 274, 281, 291.
 Popescu (G. I.), 231, 232; — (I.),
 271; — (N. D.), 281.
 Popilian, 258.
 Popovič, 245, 253, 330.
 Poteca, 306, 307.
 Pott, 47, 286, 317.
 Predescu, 328.
 Prexl, 275.
 Procopie, 328.
 Psicharis, 348, 351.
 Pumnul, 51, 149, 164—180.
 Pușcariū, 192, 325.
 Putnoki, 207.
 Puymaigre, 269, 270.
 Pypin, 38, 296.

Quintescu, 238.
 Quintilian, 69, 70, 122, 124, 169.

- R**ada, 269.
 Raica 238.
 Raicevich, 66, 73, 80, 87.
 Ralston, 264, 269, 278.
 Rambaud, 269, 320.
 Rășcanu, 321.
 Ratzel, 310.
 Raynouard, 39, 40, 178.
 Reinsberg-Düringsfeld, 288.
 Rhangabé, 326.
 Rîmnicénu (Virginia), 280.
 Rolland, 264, 269, 283, 289.
 Roque-Ferrier, 243.
 Rosen, 268.
 Rosetti, 323.
 Rösler, 34, 205, 247, 248, 311, 312,
 313.
 Rosny, 311.
 Rouschitzki, 273.
 Rousselot, 254, 255.
 Rowinski, 293.
 Rudow, 248, 271.
 Ruhnken, 57.
 Russel, 50.
 Russo (Alecú), 271.

Samuelson, 318.
 Sanders, 291.
 Sandu, 17.
 Sathas, 327.
 Sayous, 211, 320.
 Sbĕra, 149, 178, 281, 302, 304.
 Scaliger, 56.
 Schaffarik, 35, 37, 38, 319.
 Scheffler, 270.

 Schiefner, 286.
 Schiltberger, 12.
 Schladebach, 277.
 Schleicher, 42, 134.
 Schlötzer, 37.
 Schmidt (W.), 245, 290, 321; —
 (B.), 279, 291; — (Ad.), 315.
 Schmeller, 280.
 Schobber, 309.
 Schott, 42, 280, 284.
 Schuchardt, 43, 61, 132, 198, 211,
 234, 238, 241, 252, 276, 333.
 Schuller, 118, 277, 287.
 Schumann, 310.
 Schuster, 230, 269.
 Schwarzfeld, 271, 318.
 Schwicker, 309, 310.
 Sébillot, 279.
 Seelmann, 240.
 Șeulescu, 272.
 Sevastos, 274, 281, 287, 291.
 Silași, 192.
 Sima, 289.
 Simionescu, 275.
 Simrock, 293.
 Sion, 53, 62, 301, 305; — (Const.),
 321.
 Skarlatos, 251.
 Slavicí, 247, 309, 315.
 Socec, 231.
 Socolescu, 334.
 Sommer, 327.
 Sophokles, 249.
 Spencer, 310.
 Spinazzola, 159.
 Stamate (Mitr.), 73, 82, 148; — 287.

- Stăncescu, 281, 287.
 Stănescu, 281.
 Stare, 310.
 Stavrinov, 222, 326, 328.
 Ștefanović, 310.
 Ștefurea, 238.
 Stephan, 245.
 Stephanus (Henricus), 5, 45.
 Stier, 279.
 Stroici, 11.
 Sturdza, 320, 335.
 Sulzer, 33—35, 65, 66, 73, 80, 87,
 93, 125, 312.
 Sutz (M. C.), 322, 333.
 Syrku, 252.
 Szalay, 320.
 Szinnyei, 211.
 Szujski, 309.
- Ș**ăinenu, 143, 148, 160, 225, 228,
 234, 240, 248, 253, 259, 277,
 282, 304, 308, 318.
 Șapcarev, 265, 278.
 Șinca, 4, 68, 89, 90, 92, 123, 130,
 134, 183, 306, 307.
 Șișmanav, 265.
 Șoimescu, 322.
 Ștefănescu (Dobre), 276.
- T**alvy, 268, 349.
 Tamm, 313.
 Tanovicenu, 303.
 Taverney, 252.
 Teodorescu (G. Dem.), 265, 271,
 273, 277, 283, 288, 290, 306, 307.
 Teutschländer, 324.
- Thunmann, 26, 31, 33, 113, 312.
 Tiersot, 270.
 Tiktin, 61, 207, 235, 236, 237, 238,
 239, 255.
 Tîmpea, 125, 126, 127, 128.
 Tocilescu, 232, 291, 292, 301, 303,
 304, 307, 310, 311, 322, 324,
 33, 334, 335, 336.
 Tommaseo, 267.
 Trauenfeld, 253.
 Tomaschek, 311, 312, 313, 314.
 Tremblay, 46.
 Tunusli, 62.
 Tylor, 264, 284, 285, 310.
- Ț**amblac, 307.
- U**bicini, 271, 323, 324.
 Ujfalvy, 211.
 Umlauf, 309.
 Ureche (Gr.), 58, 303, 304.
 Urechia (V. A.), 72, 185, 286, 287,
 303, 304, 326, 329, 330, 331.
- V**ăcărescu (Ien.), 1, 2, 56, 66, 67,
 68, 74, 87, 91, 92—104, 106,
 107, 113, 114, 143, 144, 180,
 207, 300;—(T. C.), 325.
 Vașda, 260.
 Vaillant, 317.
 Vambéry, 309.
 Vater, 25, 28—30, 35, 40.
 Verkovič, 272.
 Verussi, 334.
 Vesselovsky, 293, 295.
 Viciu, 235.

- Vico, 267.
 Vidal, 243.
 Vintul, 307, 308.
 Vizanti, 306, 307.
 Vlah, 309.
 Voltaire, 36, 37, 187.
 Vulcan, 274.
 Vulpian, 274, 334.
 Vymazal, 251.
- W**aitz, 310.
 Walker, 318.
 Wander, 288.
 Weigand, 252, 257, 258.
 Wenzig, 278.
 Wickenhauser, 320.
 Wied, 251, 252.
- Wilkinson, 89.
 Wirchov, 310.
 Wittinghausen, 318.
 Wlislöcki, 279, 290, 291, 317.
 Wolff, 35, 36, 73, 81, 82; — 309.
 Wölflin, 243.
 Wuttke 291.
- X**enopol, 72, 216, 232, 233, 300,
 309, 313, 314, 322, 325, 328,
 329, 330, 331.
- Z**allony, 75, 76.
 Zeuss, 319.
 Zilot, 304.
 Zinkeisen, 320.

Câteva aprecieri critice asupra primei edițiuni din

ISTORIA FILOLOGIEI ROMÂNE :

Livre fort intéressant comme on pouvait l'attendre de la science et de la critique de l'auteur. Les notes bibliographiques, extrêmement riches et précises, rendront grand service aux travailleurs. Sur tous les points qu'il traite, M. Șăineu a une opinion à lui...

Gaston Paris în *Romania* din Paris (1893).

M. Șăineu vient de faire paraître une Histoire de la Philologie roumaine Dans un chapitre, l'auteur étudie l'enseignement grammatical au temps des Phanariotes. Il voit très juste dans cette question et ne donne pas une grande importance à l'enseignement que l'on donnait dans les écoles princières grecques de Bucarest et de Jassy. Il contredit sur ce point M. Erbicénu Un chapitre aussi nouveau que curieux est celui qui traite des emprunts faits par les langues étrangères au roumain. Ces importantes matières sont toutes intéressantes et traitées de main de maître.

Xenopol în *Revue Historique* din Paris (1894).

Scrierea d-lui Șăineu este pentru noi Bulgarii cu deosebire interesantă, căci autorul studiază într'însa completa dezvoltare a filologiei române, luată în sensul cel mai larg. Vom analiza coprinusul acestei mult interesante cărți, oprindu-ne mai ales asupra părților ce ne privesc d'apropo.

Miletici în *Bălgarski Prhled* din Sofia (1893).

D. Șăineu, distinsul linguist și profesor din Bucuresci, a îmbogățit literatura română cu o lucrare foarte interesantă și instructivă asupra feluritelor fase ale progresului nostru în filologie, o știință care la noi Români avu mai mulți cultivatori. . . . Câte capitole, tot atâtea studii prețioase, cari dau lucrării o valoare înaltă. Și toate acestea sunt expuse în o limbă ușoară și frumoasă, în cât ori-cine poate să citească lucrarea cu cea mai mare plăcere. D. Șăineu în adevăr a făcut literaturii un bun serviciu, pentru care îl felicităm din inimă.

Vulcan în *Familia* din Oradea-Mare (1892).

Cu o competență recunoscută deja, d. Șăineu ne înfațisează totă starea filologiei noastre. După ce trece în revistă diferitele momente de evoluție ale acestei științe la noi și după un frumos studiu despre elementele române în limbile străine, tratează despre starea actuală a filologiei române, capitol de mare însemnătate, în care se arată adânc cunoscător.

Folklorul e studiat cu tot interesul, ce-l merită. Cartea e scrisă într'un stil limpede și atrăgător, și poate fi citită cu ușurință și cu mult folos de ori-ce om cult, fără de a fi specialist în filologie.

Gorovei în *Ședtorea* din Fălticeni (1892).

Autorul a sporit frumoșele sale publicațiuni linguistice cu o nouă operă de importanță adevărat științifică. Cartea voluminoasă a d-lui Șăineu este necontestat prima lucrare sistematică și conformă cerinței or științei asupra filologiei române. Ea apreciază și ilustrează, pe basă istorică și în mod excelent, toate fazele-i marcante, distinge esențialul de secundar și judecă însemnătatea omienilor și a operelor după împrejurările producțiunii lor și după influența ce au exercitat. Tote acestea sunt expuse într'o limbă eloquentă, ușoară, curentă și frumoasă.

Tendența, ce autorul o are mereu dinaintea ochilor și care distinge așa de eminent cartea sa, este conștiințoasă și răzunașă de a cerceta și recunoșce pe cale istorică ori-ce manifestare filologică și literară, a înlesni înțelegerea-i prin raportarea unor fenomene analoage la alte popoare, a separa producțiunile reale și influența lor de rătăcirile diferitelor școle și maestri, a pune în evidență lacunele existente în diferitele domenii ale activității naționale și intelectuale precum și datorile tinerei generațiuni, a o îndemna la nouă muncă și a o sprijini prin folositoare indicațiuni.

Acastă excelentă carte, sperăm, va da îndemn la numeroase lucrări nouă, cărora le va servi de prețioasă călăuză. Opera d-lui Șăineu constituie o însemnată sporire a literaturii noastre științifice.

Romanische Revue din Viena (1892).

